

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECȚIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL VI

MONITORUL OFICIAL
ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

DEPOZITUL GENERAL
CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL ACADEMIEI 3-5

BUCUREȘTI

1932—1934

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECȚIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL VI

MONITORUL OFICIAL	DEPOZITUL GENERAL
ȘI IMPRIMERIILE STATULUI	CARTEA ROMÂNEASCĂ
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ	B-DUL ACADEMIEI, 3—5
BUCUREȘTI	

1932—1934

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
LIVIU MARIAN. Alexandru Hasdeu și Academia Română	1
C. T. HARLEY WALKER. Limba irlandeză sau gaelică	145
ARTUR GOROVEI. Artistul Matei Millo	155
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre « Lexicon compendiarium latino-valachicum »	189
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Palestina	195
SEXTIL PUȘCARIU. B. P. Hasdeu ca linguist	199
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Palestina, Chipru și Muntele Sinai	207
D. R. MAZILU. Sfânta Filoteia dela Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-literare	217
ARTUR GOROVEI. Contribuție la istoria literară	319
TUDOR VIANU. Influența lui Hegel în cultura română	365
ARTUR GOROVEI. Ierotheiu Episcopul Hușilor	437

ALEXANDRU HASDEU ȘI ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

LIVIU MARIAN

DIRECTORUL LICEULUI «BOGDAN P. HASDEU»,
DIN CHIȘINĂU

Sedința dela 11 Noembrie 1931

Regulamentul pentru formarea «Societății literare române» din București, care avea să se transforme cu timpul în actuala «Academie română», a fost aprobat și promulgat de «Locotenența domnească a Principatelor unite» în urma raportului No. 582 din 1 Aprilie 1866 al ministrului Cultelor și instrucțiunii publice C. A. Rosetti. La articolul IV el prevedea că noua societate, până la constituirea ei definitivă în baza unui statut special, se va compune din 21 membri numiți, cari vor reprezenta toate provinciile românești. Intre aceștia urmă să fie și trei Români basarabeni¹⁾.

Cu decretul No. 698 din 22 Aprilie 1866 sunt numiți, în urma raportului susamintitului ministru, cei 21 de membri și printre ei următorii trei basarabeni: cavalerul Costachi Stamati, Alexandru Hasdeu și Ioan Străjescu.

Alexandru Hasdeu a primit numirea²⁾, dar a fost împiedicat de autoritățile rusești de a se prezenta la prima adunare constitutivă a membrilor, convocată pe ziua de 1 August 1867.

Neparticiparea lui A. Hasdeu la prima adunare a noiei societăți se explică foarte simplu prin refuzul autorităților rusești de a-i elibera pașaportul necesar pentru ieșirea din Basarabia, la care s'a adăugat apoi și interzicerea de a face parte din numita societate.

Cu privire la această tristă întâmplare din viața sbuciumată a lui A. Hasdeu nu se cunoștea până acum altceva decât următoarea laconică informație, trecută în «protocollulu sedintiei a XIV a societății litterarie romane din 28/9 Augustu 1867»:

¹⁾ Vezi copia Regulamentului la Anexe I. Primii trei basarabeni, numiți în S. l. r., au fost: Costachi Stamati, Alexandru Hasdeu și Ioan Străjescu. Toți trei la 22 Aprilie 1866. Ștefan Gonata a fost numit abia la 2 Iunie 1867, după moartea (12 Sept. 1869) lui C. Stamati. În Septembrie 1870 Academia Română proclamă pe A. Hasdeu, Străjescu și Gonata membri onorari.

²⁾ Vezi copia numirii la Anexe II.

«D-l ministru al instrucțiunii publice și al cultelor comunică refuzul d-lui guvernator al Basarabiei, Kotzebue, de a liberă d-lui A. Hasdeu pașaport de intrare în România, spre a lua parte la lucrările societății. Se ia spre știință cu adâncă durere»¹⁾.

Neputând lua parte la lucrări, A. Hasdeu se vede nevoit a anunța în scris, că demisionează din societate²⁾. Cu această ocazie dânsul face societății o comunicare importantă, pe care o redăm după procesul-verbal al ședinței din 2 August 1869:

«D-l A. Hasdeu în scrisoarea sa arată că în Rossia, la Moscova, se află în manuscris două diferite lexicoane de limba română, unul dela finele secolului XVII și altul dela începutul secolului XVIII; cel dintâu în biblioteca societății imperiale de istoria și antichitățile rusești la Universitatea din Moscova, iar cel al doilea în biblioteca fostă a grafului Tolstoi, iar acum a guvernului. Amândouă aceste manuscrise le presupune a fi autografele renumitului român din Moldova, spătarul Nicolae Miclescu și al neuitatului părinte Dositeiu, fostul arhiepiscop al Sucevei. Apoi arată că în biblioteca Academiei de teologie dela Moscova se află în limba latină manuscrisul operei lui Dimitrie Cantemir, intitulată «Descrierea Moldovei». În urmă recomandă societății a procura copia acestor opere atât de prețioase pentru români prin trimiterea unui anume membru din societate la Moscova. Conferința, discutând această chestiune, află cu cale de a cere prin mijlocirea guvernului trimiterea originalelor înseși la societate pentru un timp determinat, spre a se copia chiar aici»³⁾.

Se vede din această comunicare, ce prețios concurs ar fi putut da A. Hasdeu noiei societăți, dacă ar fi putut lua parte activă la lucrările ei ca membru.

În ședința dela 12 Septemvrie 1870 a «Societății academice române» A. Hasdeu împreună cu Ion Străjescu sunt proclamați cu unanimitate de voturi membri onorari⁴⁾. Dar A. Hasdeu n'a supraviețuit lung timp acestui omagiu, adus patriotismului său românesc de către frații săi liberi de peste Prut, deoarece moare la Hotin în 2 Noemvrie 1872⁵⁾.

Moartea lui A. Hasdeu, întâmplată în acelaș an cu a Domnitorului Alexandru Ioan Cuza (membru fondator al societății) și a

¹⁾ Vezi «Analele Societății Academice Române», tom. I (1869), pag. 65. Kotzebue nu eră guvernator al Basarabiei în Chișinău, ci guvernator general pentru guberniile Novorossiisk și Basarabia cu reședința în Odessa.

²⁾ A. Hasdeu demisionează abia la 23 Ianuarie 1869. Tot atunci demisionează și Ion Străjescu, dar nu cunoaștem motivele demisiunii sale.

³⁾ Vezi «Analele Soc. Acad. Rom.», tom. I (1869), pag. 203. Operele lui Dimitrie Cantemir s'au publicat de Academie în 8 volume între anii 1872—1901.

⁴⁾ Vezi «Analele Soc. Acad. Rom.», tom. III, pag. 130.

⁵⁾ Vezi B. P. Hasdeu «Sic cogito» (1892), pag. 81. Aceasta este data exactă a a morții lui A. Hasdeu.

mitropolitului ardelean Andrei Șaguna (membru onorar), a trezit un dureros ecou în sinul societății.

În ședința Societății academice române din 1/13 August 1873, când s'a deschis noua sesiune a aceluia an, se amintește în darea de seamă anuală și despre aceste trei decesuri. Cu privire la A. Hasdeu citim:

« Alte pierderi egalmente dureroase pentru societate avurăm dintre membrii săi onorari. Nu mai este Alexandru Hasdeu al Basarabiei! Dară ecourile fidele ale Nistrului vor spune etern Prutului și Dunărei vorba patriotică a nemuritorului efor din Hotin! »¹⁾.

* * *

Alexandru Hasdeu doreă fierbinte să vină la București din două motive puternice: întâi, pentru a-și putea închide ochii lângă fiul său iubit, Bogdan; apoi pentru a putea contribui și el cu ceva la lucrările noiei « Societăți literare române ».

Aceste două motive se repetă adeseori ca un jalnic refren în cele câteva scrisori tipărite ale sale, cari fac parte din întinsa corespondență (nepublicată până acum) cu fiul său Bogdan și cu soția acestuia Iulia²⁾.

Iată câteva fragmente duioase din aceste scrisori, pline de dorul de copiii săi dragi și de pământul scump al României libere:

« Socotesc d'a veni la Românie și să nu mă mai întorc d'acolo, c'îi mai dulce să moriu pe lângă copiii mei. Dee D-zeu mai (de)grabă! »³⁾.

« Vedeă-ne-vom oare în curând? Eu tocmăi la aceasta mă gândesc, ca înaintea morții să sărut pământul strămoșesc și fiul meu să-mi închidă ochii. La sfârșitul lui Mai socotesc să plec neapărat, chiar de aş merge și pe jos și totuși mă voi întinde la drum: omnia mea mecum porto! Gândul acesta îi acum a vieții mele »⁴⁾.

La acest dor, de țara liberă română și de copiii săi, se adaugă dorința nu mai puțin fierbinte de a se vedeă la Academie.

Câteva fragmente din susamintitele scrisori ne dovedesc și aceasta. Iată-le:

« Privitor la Academia Română, guvernul vostru să trimeată o invitație oficială, cu iscălitura primului ministru, prin poștă, cu numele meu: « în Hotin, prin Austria ». În însăși invitația să fie următoarea

¹⁾ Vezi Analele, tom. VI, pag. 8.

²⁾ Vezi Iuliu Dragomirescu: *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, unde se publică în anexe 5 scrisori traduse din rusește în românește, iar în facsimil fragmentul unei scrisori, adresată de A. Hasdeu nurorii sale Iulia.

³⁾ Vezi Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, scrisoarea în facsimil.

⁴⁾ Vezi același, scrisoarea II.

frază: «după porunca Înălțimii sale Domnitorului Principatelor Unite» și după aceasta poate să urmeze iscălitura și rusește:

«Domnului Alexandru Tadeevici Hasdeu, fost supraveghetor de onoare al școalelor din ținutul Hotinului». Eu atunci mă voi duce degrabă în Odessa, la generalul Kotzebue și voi primi pașaportul pentru plecare prin Bucovina și Transilvania, voi vorbi cu fratele meu Boleslav despre veniturile moșiei și în luna lui Mai voi sosi în București și voi rămâne acolo pentru totdeauna, ca să mor în sfântul pământ al lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul »¹⁾.

«Mi-am format iar biblioteca, am mai mult de 2000 volume, pe cari le voi aduce pentru Academia română. Ea are toate materialurile slavone pentru istoria românească »²⁾.

«. . . Chemarea guvernului român o aștept cu nerăbdare; stăruiește, ca să nu întârzie, deoarece pentru scoaterea pașaportului vor trebui cel puțin șase săptămâni. Cu ce plăcere voi sbura în pământul sfânt, ca să mor lângă copiii mei, bucurându-mă îndeajuns de gloria fiului meu! »³⁾.

«Adresa mi s'a trimis cu poșta austriacă, dar aș fi dorit să-i văd dinnainte cuprinsul, ca s'o fi putut înfățișa slobod generalului nostru polițmaistru pentru primirea pașaportului. Să fie (scrisă) în franțuzește iar nu în românește, fiindcă Lieders și Kotzebue nu știu limba noastră. Grăbește-te, de-mi trimite copia; și să nu fie nimic înțepător pentru Rusia. Eu în aceeași clipă voi răspunde — să expediezi! »⁴⁾.

«Eu voi veni înainte de întâiu August; pe cine mai chiamă încă din Basarabia? Bătrânul Stamati, care a trecut de mult de optzeci de ani, se pregătește să moară și m'a rugat să nu-l mai chem. Nu cumva se chiamă în adevăr Strețchi? »⁵⁾. Asta-i un flecar, fără orice știință; ar fi o rușine pentru Academie. Eu aș sfătui ca, în locul aceluia, să chem pe valorosul Stamati, fiul lui Constantin⁶⁾; el e un bun patriot, cu iubire cătră știința Patriei, care are în sufletul său toate elementele trebuitoare pentru progres. Vorbește despre aceasta acolo, căci de! o Academie nu-i scenă pentru saltimbanci și adunările de învățați nu sunt arenă pentru paiețe! »⁷⁾.

Fragmentele de mai sus arată suficient interesul mare, ce-l purtă A. Hasdeu Academiei și nerăbdarea sa, de a putea participa cât mai

¹⁾ Vezi acelaș, scrisoarea I.

²⁾ Vezi acelaș, scrisoarea I.

³⁾ Vezi acelaș, începutul scrisorii rusește în facsimil.

⁴⁾ Vezi acelaș, scrisoarea IV.

⁵⁾ Vezi acelaș, scrisoarea IV. Să fie o greșeală de transcriere sau este o poreclă dată de Al. Hasdeu lui Ion Străjescu?

⁶⁾ Cavalerul Constantin Toma Stamati a fost căsătorit de două ori. La început cu Ecaterina Ciurea. Din această căsătorie s'a născut cavalerul Constantin de Stamati-Ciurea. Cu a doua soție Susana cavaler de Gafencu a avut 3 copii: Mihail, Nicolae și Elena. A. Hasdeu se referă la Constantin, care a fost literat.

⁷⁾ Vezi acelaș, scrisoarea IV.

curând la lucrările ei. Dacă ne gândim încă și la biblioteca sa de peste 2000 volume, cuprinzând materialuri slavone privitoare la istoria Românilor, și pe care intenționează să o dăruiască Academiei, putem aprecia pe deplin aportul prețios, pe care l-ar fi putut aduce istoriografiei române din acel timp.

Soarta vitregă însă n'a voit ca Alexandru Hasdeu să strângă la Academie mâinile « tuturor bunilor Români, cunoscuți lui după nume », nici ca fiul său iubit să-i închidă ochii în clipa morții!

Dacă se cunoaște până în prezent cauza materială a neparticipării lui A. Hasdeu la lucrările « Societății literare române » din București în 1867 — refuzul eliberării unui pașaport pentru străinătate, — în schimb rămăseseră necunoscute motivele politice ale acestui refuz.

Astăzi le putem cunoaște detaliat și pe acestea, datorită dosarului secret rus al acestei afaceri « politice ».

Pe pagina întâia a copertei numitului dosar stă scrisă în rusește următoarea însemnare, pe care o redăm în traducere:

« No. 41. Anul 1867. Dosarul din masa secretă a cancelariei guvernatorului Basarabiei. Despre înființarea în Principatele Unite a Societății literare române. (Gonată și Hasdeu). Inceput la 21 Iulie. Sfârșit la . . . Pe foi ».

Dosarul acesta prețios, care se păstrează la secția regională din Chișinău a « Arhivelor Statului », cuprinde 112 foi și 57 piese, din cari ultima (o scrisoare a lui A. Hasdeu) poartă data de 27 Ianuarie 1869.

Piese, cari formează voluminosul dosar, sunt în număr de 57, aproape toate compuse în rusește, din cari o parte în original iar cealaltă în copii (ciorne).

În original sunt următoarele 32 piese:

1. 7 scrisori și 3 adeverințe dela Alexandru Hasdeu;
2. 1 scrisoare și 1 petiție dela Ștefan Gonată;
3. 2 decrete de numire (unul în românește pentru Ștefan Gonată; altul în franțuzește pentru A. Hasdeu);
4. 8 adrese dela guvernatorul general din Odessa;
5. 2 adrese dela consulul rus din București;
6. 1 ordin dela guvernatorul Basarabiei;
7. 7 rapoarte dela ispravnicul (prefectul) județului Hotin;

Restul de 25 piese este compus din: 23 copii depe adresele, rapoarțele și ordinele guvernatorului Basarabiei ¹⁾; 1 copie a unei scrisori,

¹⁾ În cursul celor 18½ luni, cât a durat corespondența secretă, s'au perindat în postul de guvernator al Basarabiei la Chișinău două persoane: întâiu Platon Alexandrovici Antonovici, apoi din Februar 1868 Egor Egorovici Gangart. În tot acest

adresată de A. Hasdeu Consului rus din București și 1 copie legalizată, în românește, a « Regulamentului pentru formarea societății literare române » din București.

Prima piesă a dosarului poartă data de 12 Iulie 1867 iar ultima de 27 Ianuarie 1869: deci abia după 18 luni și jumătate ia sfârșit această îndelungată corespondență secretă, care trebuie să fi fost un adevărat supliciu moral pentru bătrânul, părăsitul și bolnavul patriot român basarabean, care abia mai putea ține în mână-i slăbită condeiul, pentru a așterne cu ajutorul ochelarilor, ce-i întâriau vederile foarte slăbite, acele slove de cerere demnă și apărare diplomatică, caligrafice, citete, dar așa de mărunte, încât pentru descifrarea lor trebuie să recurgi la lupă.

* * *

Eră în vara anului 1867, la începutul lui Iulie, când guvernatorul general de Novorossiisk și Basarabia, general-adiutantul Kotzebue își stabilise reședința de vară pe coasta fermecătoare de azur a Crîmului (Crimeei), în pitoreasca localitate Ialta, unde Țarul rus obicinuiă să-și petreacă vilegiatura de vară. Acolo dânsul primește o misivă secretă cu data 1 Iulie dela consulul general și agentul diplomatic al Rusiei la București, baronul Henrih Henrihovici Offenberg. În ea consulul arată că în capitala Principatelor Unite a luat ființă, din inițiativa « guvernului radical » al lui Ion Brătianu, o societate literară, menită să servească unor interese de propagandă națională-politică. El citează o informație apărută în organul partidului radical « Românul » (din 22 Iunie 1867), în care se dau și numele celor trei membri basarabeni ai nou înființatei societăți: Alexandru Hasdeu, proprietar din județul Hotin, care avea la București un fiu « literat »; proprietarul Ștefan Gonată și emigrantul Ion Străjescu, fost ofițer rus, care ocupase o slujbă în serviciul public al Principatelor.

Offenberg este convins, că scopul societății este de a-și apropii masele populare și de a răspândi între Românii de peste hotare ideile politice democratice ale bărbaților politici, cari guvernează Principatele.

Hasdeu și Gonată au fost numiți, după părerea consulului, probabil fără să li se fi cerut în prealabil asentimentul lor ¹⁾.

interval de timp a fost guvernator general de Novorossiisk și Basarabia, cu reședința în Odessa, Kotzebue. Acesta nu pare a fi altul decât Wilhelm Kotzebue (1813—1887), cunoscutul consul rus din 1850 dela Iași și autor german al unor lucrări cu subiecte din viața Moldovei. La 1 Aprilie 1884 Academia Română îl alege membru onorar al ei. O ironie a sorții: Kotzebue, dușmanul lui A. Hasdeu, ajunge membru al A. R., unde Bogdan P. Hasdeu era membru activ!

¹⁾ Nu știm, dacă tânărul Ștefan Gonată și-a dat în prealabil consimțământul său la numirea, care i s'a făcut cu decretul No. 892, comunicat cu adresa No. 5435 din 12 Iunie 1867 a Ministerului Instrucțiunii Publice din București. Alexandru Hasdeu însă, care primise decretul de numire No. 698 cu adresa No. 3416 din 6 Mai 1866 a M. I. P., își dăduse cu siguranță asentimentul său, dealtfel n'ar fi dat fiului său Bogdan din București instrucțiuni amănunțite de modul, cum să fie redactată și

Guvernatorul general, alarmat, trimite o lungă adresă guvernatorului Basarabiei din Chișinău, general-maiorul și cavalerul Platon Alexandrovici Antonovici, în care îl roagă să ceară celor doi basarabeni explicații: pe ce bază și cu ce intenții au intrat într-o societate străină, fără a avea autorizația respectivă a autorităților locale? ¹⁾). Kotzebue vrea să mai afle dela guvernator: informații despre cei doi, părerea guvernatorului despre afacerea aceasta, precum și relații despre Hasdeu fiul, stabilit în București.

Până a primi adresa lui Kotzebue ²⁾, guvernatorul din Chișinău eră deja în posesiunea petiției lui A. Hasdeu, de a i se elibera un pașaport pentru străinătate ³⁾, întrucât în adresa confidențială No. 286 din 21 Iulie 1867 către A. Hasdeu guvernatorul, după ce-i cere informațiile dorite de Kotzebue, îi comunică că eliberarea pașaportului deocamdată este oprită.

În aceeași zi expediază guvernatorul ordinul secret No. 287 către ispravnicul (prefectul) județului Hotin, din care se vede că la 19 Iulie se trimisese lui A. Hasdeu prin prefectura de poliție Hotin pașaportul cerut de acesta, pe care guvernatorul se grăbește să-l oprească telegrafic, până la alte dispoziții.

După cum vedem a fost la mijloc numai o zi sau poate numai câteva ore, ca A. Hasdeu să poată intra în posesiunea pașaportului deja expediat la Hotin, pentru a trece prin vama Noua-Suliță în Bucovina, și de acolo prin Transilvania la Viena (la fratele său Boleslav) și apoi în urmă la București (la fiul său Bogdan).

Guvernatorul cere ispravnicului în același ordin informații despre Tadeu (adică Bogdan) Hasdeu și relațiile lui cu tatăl său.

Din adresa No. 288 din 22 Iulie 1867 a guvernatorului din Chișinău către Consulul din București ⁴⁾ se vede că, zece zile înainte de primirea adresei lui Kotzebue (deci la 11 Iulie!), Hasdeu ceruse guvernatorului să-i elibereze un pașaport pentru străinătate, spre a pleca la București, ca să-și viziteze pe fiul său, care este grav bolnav ⁵⁾.

Hasdeu trimite apoi guvernatorului și o scrisoare particulară, rugându-l să se grăbească cu eliberarea pașaportului, exprimându-și

trimisă invitația, ce urmă să i se adreseze din București, instrucțiuni trimise la București cu un an înainte de a fi fost sesizat Kotzebue de numirea sa.

¹⁾ Ștefan Gonata fusese numit cu adresa No. 5435 din 12 Iunie 1867 a M. I. P. din București. Vezi Anexa III. El adresează la 20 Iulie 1867 o petiție (Anexa IV) pentru acordarea dreptului de a primi numirea de membru al S. l. r. Merită o mențiune laudabilă sentimentele frumoase românești, pe cari a avut curajul să le aștearnă în petiția sa.

²⁾ Vezi la Anexe V, copia adresei No. 6710 din 12 Iulie 1867.

³⁾ Vezi la Anexe VI, scrisoarea lui Al. Hasdeu din 3 Iulie 1867, care însoțește petiția amintită.

⁴⁾ Vezi la Anexe VII, copia acestei adrese.

⁵⁾ Boala lui Bogdan P. Hasdeu, invocată de Alexandru Hasdeu în petițiile, scrisorile și telegramele sale, a fost numai o invenție, un pretext, pentru a putea scoate mai repede pașaportul, cu care să poată pleca la Academie.

sentimente de bun și îngrijorat părinte, împrejurare care l-a făcut pe guvernator să-i trimită la 19 Iulie pașaportul dorit. Acesta însă nu parvenise încă în mâinile lui Hasdeu, care la 20 Iulie telegrafiază guvernatorului: «Pentru Dumnezeu, trimiteți pașaportul. Fiecare clipă este scumpă, când boala e gravă. Rog, implor, pentru Dumnezeu!».

Dar telegrama sosește, din nenorocire pentru Hasdeu, odată cu adresa secretă a lui Kotzebue, în care se explicau insistențele disperate ale lui Hasdeu pentru eliberarea grabnică a pașaportului.

Adresa sus amintită (No. 288) a guvernatorului către consul se termină cu rugămintea, ca acesta să adune informațiuni despre Hasdeu fiul: ce fel de viață duce, ce ocupațiune are și dacă este în adevăr bolnav, cum afirmă tatăl său, care insistă pentru eliberarea pașaportului pe acest motiv.

Între timp sosește dela ispravnicul județului Hotin, Scrivano, grec de origină, raportul No. 25 din 24 Iulie 1867¹⁾, în care acesta comunică guvernatorului că Tadeu (Bogdan) Hasdeu a trecut din Chișinău în Moldova înainte de anul 1860, dar nu poate spune cu ce fel de documente și că nu are relații cu tatăl său, lucru neadevărat, întrucât ambii erau în corespondență²⁾. Se dau relații sumare despre primele ocupațiuni ale lui Bogdan Hasdeu în Iași și se afirmă cu un dispreț birocratic, care a dat ulterior de rușine naivitatea ridicolă a ispravnicului, că trecerea lui Bogdan Hasdeu în Moldova nu va aduce foloase acestuia și nu va fi în paguba Rusiei³⁾.

La adresa lui Kotzebue (No. 6710 din 12 Iulie 1867) guvernatorul Basarabiei răspunde foarte pe larg în raportul său No. 340 din 5 August 1867⁴⁾. Este documentul cel mai întins din dosar și foarte prețios pentru noi, întrucât în el se cuprinde nu numai un rezumat al întregii afaceri cât și părerea guvernatorului despre ea, dar și bogate amănunte biografice despre Ștefan Gonată și în special Alexandru și Bogdan Hasdeu.

Dacă luăm în considerare faptul, că guvernatorul Basarabiei de atunci Platon Alexandrovici Antonovici fusese, după mărturia lui

¹⁾ Vezi la Anexe VIII, copia raportului.

²⁾ Al. Hasdeu corespundă cu fiul său Bogdan din București prin poșta austriacă peste punctul vamal Noua-Suliță dela granița bucovineană, aceasta probabil pentru a se putea mai ușor sustrage cenzurei poliției ruse. Directorul poștei din Hotin, un domn Bieloțercovschi, coleg de liceu și camarad de oaste al lui Bogdan Hasdeu, îi înlesnește probabil această corespondență tainică. Alexandru Hasdeu avea la Cernăuți un librar cunoscut, pe Heinrich Pardini, care îi trimetea cărți românești. Se prea poate ca și acesta să-i fi înlesnit corespondența. Tot la Cernăuți trăia prietenul lui Al. Hasdeu, profesorul Aron Pumnul.

³⁾ Părerea aceasta a ispravnicului, cu toată ironia ei, este naivă, întrucât la 1867 se puteau cunoaște bine sentimentele Hasdeilor. Inclinașăm a crede că ironia ispravnicului mască o realitate, fie din simpatie pentru Hasdeu, fie din cauză că n'avea curajul să recunoască așa de târziu o situație, de care aveau acum cunoștință toți șefii săi erarhici.

⁴⁾ Vezi la Anexe IX, copia acestui raport.

Alexandru Hasdeu, coleg al acestuia la Universitatea din Harcov și « mult inferior » acestuia și că după venirea sa în fruntea administrației din Basarabia relațiile dintre ei s'au stricat și au degenerat până la dușmănie și ură, — trebuie să considerăm această piesă din dosar, împreună cu scrisoarea din 24 Iulie 1867 adresată de Al. Hasdeu guvernatorului, ca o culminație dramatică a duelului surd și cu arme inegale, ce se dădea între cei doi rivali.

Piesa de față, ca să vorbim în termeni judecătorești, constituie rechizitoriul procurorului într'un proces, este însă subiectiv și pătimăș, întrucât cuprinde și o deghizată pledoarie pro domo a guvernatorului mândru și atotputernic, care totuș n'o poate scoate la capăt cu tenacitatea, inteligența și abilitatea acestui avocat diavoli, care îl eclipsase încă în timpul studiilor sale universitare.

Guvernatorul raportează că a primit dela Ștefan Gonatà o petiție, prin care acesta îi cere aprobarea de a face parte din « Societatea literară română » din București. Chemat de guvernator, Gonatà declară că nu i s'a cerut oficial și de nimeni asentimentul de a face parte din societate, și că numirea de membru i-a fost trimisă de către Al. Hasdeu, care își oferă serviciile sale, la caz că dânsul (Gonatà) ar întâmpină dificultăți cu trimiterea răspunsului la București.

Se vede din aceasta că A. Hasdeu nu erà străin de numirea lui Gonatà și că erà omul de încredere al Bucureștilor în chestiunea privitoare la Societatea literară, de vreme ce îl îndemnă pe Gonatà să primească demnitatea oferită și îi propuneă chiar serviciile sale.

Guvernatorul mai raportează că în baza ordinului No. 6710 a oprit telegrafic eliberarea pașaportului lui A. Hasdeu, întrucât se îndoiă de motivul, pentru care insistă A. Hasdeu să i se elibereze pașaportul ¹⁾, și că a cerut relații dela consulul Offenbergh.

Până să-i sosească aceste relații, guvernatorul comunică informațiile ce le-a putut culege în Basarabia.

Despre tânărul Gonatà, pe care l-a convins personal să renunțe la numirea sa ca membru al S. l. r. ²⁾, guvernatorul spune că « s'a ocupat foarte serios cu studiul limbii moldovenești » și că cu câțiva ani în urmă « erà considerat ca unul dintre tinerii românofili, cari discutau despre posibilitatea unirii tuturor ramurilor poporului român într'un stat românesc independent ».

Guvernatorul afirmă că aceste idei n'au găsit ecou în populația moldovenească din Basarabia, « deși poate mai sunt în regiune câțiva tineri visători, cari cred în posibilitatea unui stat român! ».

Mult mai bogate și prețioase sunt informațiile din acest raport asupra lui Alexandru Hasdeu.

¹⁾ Vezi la Anexe X, copia scrisorii adresate de A. Hasdeu la 24 Iulie 1867 guvernatorului.

²⁾ Vezi la Anexe XI, copia scrisorii de renunțare a lui Ștefan Gonatà.

Despre el se spune că «fiind din naștere foarte capabil, a învățat foarte bine» la Universitatea din Harcov; că după terminarea studiilor universitare a servit câțva timp în Chișinău¹⁾, apoi ca profesor la liceul din Camenița Podoliei, din care post a demisionat în urmă. La 1850 a fost adus în patria sa, escortat de doi jandarmi «din cauza unui fel de viață condamnabil» și în urma ordinului comandantului jandarmeriei, contele Orlov. Nu se precizează în ce constă vina lui Hasdeu, se adaugă însă o altă cauză a repatrierii forțate: A. Hasdeu se ocupă cu compunerea, pentru particulari, de petiții pline de neexactități și calomnii, o îndeletnicire, care, după cum vom mai vedea, îi plăcea foarte mult avocatului Hasdeu și care i-a adus foarte multe și mari neplăceri. Una din acestea este d. e. darea sa afară din serviciul, ce-l avea în cancelaria guvernatorului din Chișinău (probabil în anul 1841).

Vedem deci, cum neastâmpăratul A. Hasdeu dă de lucru autorităților ruse din chiar tinerețea sa și cum acestea, avându-l trecut în lista neagră, nu l-au slăbit din vedere până la moarte.

În Basarabia, la Chișinău, nobilul A. Hasdeu pare să se fi manifestat mai cu seamă în cercul nobilimii basarabene, dar tot așa de turbulent și nesuferit, încât să-l silească pe șeful regional al nobilimii basarabene, să-l reclame în 7 Aprilie 1854 ca pe un «calomniator și tulburător al ordinii publice».

Cu privire la această activitate turbulentă a lui A. Hasdeu guvernatorul amintește de raportul No. 6283 din 19 Aprilie 1854, care a fost înaintat guvernatorului general de către fostul guvernator al Basarabiei, raport în care caracterul și temperamentul lui A. Hasdeu fuseseră prezentate în culorile cele mai negre: A. Hasdeu s'ar ocupa intens cu compunerea de petiții pline de neexactități și plângeri pentru particulari, împovărând cu ele activitatea diferitelor autorități; ar abuză de încrederea clienților, cari i-au încredințat afacerile lor, fiind lipsit de corectitudine; ar influența chiar nefast asupra liniștii societății.

Ca exemplu de tulburare a liniștii se dau alegerile nobilimii din primăvara anului 1854, o întâmplare foarte neplăcută, care l-a făcut pe fostul guvernator să ajungă la concluzia, că A. Hasdeu nu s'a corectat după exilarea sa forțată din Camenița (pentru aceleași apucături rele!) și că «exilarea lui Hasdeu din Basarabia, pentru care intervine și șeful nobilimii ținutului, este nu numai folositoare dar chiar absolut necesară pentru păstrarea liniștii publice în provincia dela hotar».

De atunci (1854!), când s'au semnalat primele apucături ale lui A. Hasdeu, continuă guvernatorul, a trecut vreme îndelungată și totuș actualul guvernator nu poate decât să repete cele spuse de

¹⁾ Al. Hasdeu servise chiar în cancelaria guvernatorului Basarabiei, după cum rezultă din alt pasaj al raportului No. 340, reproduc în copie la Anexe IX.

predecesorul său: « Alexandru Hasdeu mereu caută, iar dacă nu găsește, inventează prilejul, pentru a-și satisface patima sa de a denunța calomniă și intrigă ».

Este interesantă observația, ce o face guvernatorul în caracterizarea acestei activități de pamfletar a lui A. Hasdeu, că acesta în jalbele sale numeroase « introduce fapte străine de chestiune și se folosește de ele, ca să lingusească sau să facă spirite, sau pur și simplu să insulte o instituție oficială sau alta, o persoană oficială sau alta ».

Cu toate că de regulă nu se dădea curs petițiilor sale pamfletare, totuș « scopul lui eră ajuns: denunțul sau calomniia lui treceau prin toate instanțele, se citeau acolo, provocau discuții, poate chiar îndoeli despre o persoană sau alta ».

Guvernatorul se arată neliniștit față de activitatea anarhică, distrugătoare de autoritate, a acestui inteligent și impertinent pamfletar, întrucât ea găsește admiratori, cari s'o aplaud și poate chiar s'o imite.

Deaceea guvernatorul crede că o nouă exilare a lui A. Hasdeu din Basarabia « ar fi indiscutabil folositoare pentru provincie, dar totodată și o nedreptate față de localitatea, în care el ar fi exilat și care ar deveni un nou teren pentru nefasta lui activitate ».

În potriva unui astfel de « specimen rău » ar trebui să se reacționeze drastic, chiar în mediul, care l-a născut și nărvit. Și reacțiunea ar putea veni numai din partea persoanelor și instituțiilor de stat, cari au a face cu el.

Am spus mai sus că acest raport al guvernatorului Basarabiei către șeful său ierarhic este și o deghizată pledoarie pro domo: el acuză pe A. Hasdeu, arată de cine și cum trebuie să se reacționeze în potriva sa, și totuși. . . se plânge ca un neputincios față de atacurile acestui adversar al său.

Aducând vorba de reputația lui A. Hasdeu în societatea basarabeană, guvernatorul menționează despre adunarea generală a nobilimii basarabene din 11 Februarie 1854, când s'a luat hotărîrea cu 144 contra 22 voturi, ca A. Hasdeu să fie eliminat pentru totdeauna din sala adunării ¹⁾.

Din faptul că guvernatorul găsește numai accente de revoltă și tânguială în potriva lui A. Hasdeu, că nu este categoric pentru exilarea sa din Basarabia, că 22 de membri ai Adunării nobilimii au fost de partea lui și că nu i se aduce nici o învinuire concretă, — pare a rezultă, că eră ceva putred în administrația rusească din acea vreme a Basarabiei și că prin urmare jalbele, denunțurile și pamfletele nobilului avocat din Hotin erau oarecum îndreptățite, în orice caz o reacțiune firească în potriva administrației rele.

Cu privire la atitudinea politică a lui A. Hasdeu, guvernatorul declară că « până în prezent proprietarul Hasdeu n'a dat nici un prilej

¹⁾ Vezi la Anexe XII, copia procesului-verbal din 11 Februarie 1854 al Adunării generale a nobilimii basarabene.

pentru a fi bănuït de necorectitudine politică», cu toate că relevă «duplicitatea» acestuia, când se consideră «ca Rus în sens politic și ca Român curat, în sens istoric», atitudine pe care dânsul n'o poate înțelege și deci judecă.

Revenind după aceste lungi divagații la «obiectul, care a provocat această corespondență», guvernatorul, părăsind atitudinea vădit partinitoare și dușmănoasă de rival și adversar al lui Hasdeu, caută să plaseze o ironie veninoasă, afirmând că motivul principal, care l-a determinat pe Hasdeu, să accepte numirea sa de membru al Societății literare române din București și să ceară în consecință eliberarea unui pașaport, ar fi: cei 80 de galbeni cheltueli de drum la București și cei 2 galbeni diurnă zilnică pe timpul sesiunii societății), oferiți de Ministerul de Instrucție român membrilor de peste hotare ai Societății.

Alexandru Hasdeu, proprietar bogat în județul Hotinului; cu un fiu și mulți prieteni buni la București, cari l-ar fi putut ușor găzdui și chiar întreține; cu o bibliotecă foarte prețioasă de peste 2000 volume, pe cari intenționează să le facă «dar» Academiei, — să fie insultat că își vinde patriotismul său înflăcărat pentru 80 de galbeni!

Această insultă gratuită, venită din partea unui atotputernic așa de neputincios, ni se pare cea mai mare laudă inconștientă, ce i se putea aduce conștientului patriot român basarabean!

Guvernatorul este de părerea că moldovenii basarabeni nu pot face parte din Societatea literară română, întrucât ea servește scopuri de propagandă națională și politică și nu scopuri pur științifice.

La sfârșitul raportului său guvernatorul dă relații și asupra lui Bogdan Hasdeu, fiul. Ele prezintă o deosebită importanță biografică prin noutatea lor.

La 5 August 1867 cu No. 7099 guvernatorul Basarabiei înaintează guvernatorului general din Odessa un nou raport în aceeași chestiune, întrucât Hasdeu se plânsese, că guvernatorul Basarabiei nu voește să-i elibereze pașaportul cerut cu petiția din 3 Iulie 1867. În urma acestei reclamații guvernatorul raportează cauza întârzierii: lipsa sa din Chișinău, fiind în inspecție administrativă în județe, dela 7 la 16 Iulie. După înapoierea sa, găsind scrisoarea lui Hasdeu, i-a trimis în 19 Iulie la Hotin pașaportul cerut, iar cu telegrama din 21 Iulie a oprit eliberarea pașaportului conform ordinului No. 6710 al guvernatorului general, despre care am vorbit mai sus.

Guvernatorul afirmă că reclamația lui Hasdeu pornește din dușmănie, întrucât n'a fost reavoință din partea sa, cum afirmă Hasdeu.

Cu această ocazie guvernatorul ține să lămurească și relațiile dintre el și reclamant (Hasdeu): relații, în afară de cele impuse de serviciu, nu are cu Hasdeu. Relații amicale, de coleg, deasemenea n'au existat între ei, deoarece guvernatorul a urmat la universitatea din Harcov numai zece luni și la altă facultate. Il știe pe Hasdeu, dar n'avea cunoștință personală cu el. Guvernatorul menționează despre aceasta,

întrucât Hasdeu mereu vorbește despre relațiile ce le-ar fi avut cu guvernatorul.

Pentru a putea da relații complete guvernatorului general, guvernatorul Basarabiei se adresase cu No. 1867 din 22 Iulie 1867 consului rus din București, care-i răspunde cu adresa confidențială No. 69 din 4 August 1867, adresă care completează informațiile de până atunci despre Tadeu (Bogdan) Hasdeu. În ea se găsesc unele contribuții prețioase la biografia lui Hasdeu.

Pentru cazul de față, care ne interesează în special, reținem informația baronului Offenbergh că Bogdan Hasdeu nu suferise în timpul din urmă de nici un fel de boală, cu toate că eră de o constituție debilă. În prezent (1867) se ocupă mai mult de chestiuni științifice decât de politică.

Cu privire la nou înființata societate bucureșteană baronul Offenbergh raportează: « În ziua de 2 l. c. a avut loc inaugurarea solemnă a Societății literare. Chiar din primele cuvinte rostite de reprezentanții guvernului se vede caracterul politic al ideii de bază. Din partea Basarabiei a participat oficial în comisiune d-l Străjescu, ofițer rus în retragere, care încă din anul trecut s'a stabilit în Valahia ».

Guvernatorul general din Odessa, alarmat de activitatea politică a național-radicalilor (« roșilor ») de sub șefia lui Ion Brătianu, dă o deosebită atențiune încercărilor acestora de a face propagandă politică național-democratică în afară de granițele Principatelor, printre Români.

O dovadă despre aceasta ne oferă adresa secretă No. 7196 din 29 Iulie 1867 a sa către guvernatorul Basarabiei, în care i se atrage acestuia din urmă atențiunea, că partidul național din Principate nu se mulțumește cu propaganda politică prin societăți literare, ci « vrea să trimită emisari speciali în țările învecinate, pentru a face propagandă printre elementele românești ». Se dă și numele unui astfel de emisar: « căpitanul Costiescu, care aparține partidului național, trebuie să vină în Basarabia, pentru a produce o răscoală între țărani ».

În baza acestei adrese guvernatorul Basarabiei dă imediat cu No. 363—371 din 19 August 1867 un ordin circular secret către toți (7) ispravnicii de județe și cei doi ispravnici de poliție din orașele Chișinău și Akerman (Cetatea-Albă).

Cu ordinul No. 7757 din 16 August 1867 guvernatorul general Kotzebue roagă pe locțiitorul guvernatorului Basarabiei să-i elibereze lui Alexandru Hasdeu un pașaport pentru străinătate, aceasta bineînțeles numai în cazul, când Consulul general din București va confirma exactitatea motivelor, care-l silesc pe acesta să plece la București. La caz contrar să i se explice lui A. Hasdeu că i s'a oprit eliberarea pașaportului pentru arătare de motive neadevărate.

Guvernatorul, primind dela baronul Offenbergh din București (cu No. 69 din 4 August 1867)¹⁾ informația că A. Hasdeu a pretextat

¹⁾ Vezi la Anexe XIII, copia acestei adrese.

numai boala fiului său, dă la 9 Septembrie cu No. 387 ordin telegrafic ispravnicului poliției din Hotin, să-i comunice lui A. Hasdeu că nu i se poate elibera pașaportul, fiindcă n'a arătat cauza adevărată, pentru care îl solicitase.

Cât de mult dorise A. Hasdeu să treacă Prutul, se vede și din faptul că însuș Ministerul Instrucțiunii Publice din Principate intervine pe lângă Kotzebue la Odessa pentru eliberarea pașaportului.

Acesta răspunde telegrafic că regretă a nu-i putea permite lui A. Hasdeu ieșirea din Basarabia și comunică această hotărîre și guvernatorului Basarabiei cu adresa No. 8527 din 10 Septembrie 1867.

Chestiunea aceasta a eliberării pașaportului lui A. Hasdeu a preocupat nu numai autoritățile rusești din București, Chișinău și Odessa, ci chiar guvernul central rus din St. Petersburg.

Aceasta rezultă din adresa secretă No. 8744 din 17 Septembrie 1867 a guvernatorului general către guvernatorul Basarabiei, în care primul comunică celui de al doilea că Ministerul de Interne în baza relațiilor lui Offenbergh despre scopurile Societății literare române este de părerea că Moldovenii din Basarabia nu pot face parte din numita societate și cere să i se propună lui A. Hasdeu să renunțe la calitatea de membru, ce i s'a oferit.

Guvernatorul aduce la cunoștința lui A. Hasdeu (adresa No. 409/410 din 9 Octombrie 1867) prin ispravnicul poliției de Hotin hotărîrea Ministerului de interne rus, iar Hasdeu dă o adeverință de primirea acestui ordin (la 19 Octombrie 1867)¹⁾, declarând că va prezenta a doua zi răspunsul cerut.

Acest răspuns a și fost înaintat, cu raportul secret No. 77 din 20 Octombrie 1867, de către ispravnicul de Hotin guvernatorului din Chișinău.

Din nefericire nu cunoaștem acest răspuns al lui A. Hasdeu, care va fi fost înaintat probabil în original guvernatorului general. Se vede însă că răspunsul n'a satisfăcut autoritățile ruse, fiind conceput de A. Hasdeu în termeni evasivi, pentru a-și putea rezerva posibilitatea unor nouă încercări de a-și realiza planul, la care nu voia să renunțe așa de ușor.

Aceasta rezultă dealtfel și din documentele următoare din dosar.

Așa de ex. la 16 Octombrie 1867 (cu No. 426 ?) i se trimite lui A. Hasdeu de cancelaria guvernatorului o adresă secretă, în care guvernatorul declară, că nu vede necesitatea de a explica Ministerului de Instrucție român cauzele refuzului lui Hasdeu de a primi numirea de membru al S. l. r.

Cu raportul secret No. 84 din 20 Octombrie 1867 ispravnicul de Hotin înaintează guvernatorului răspunsul la adresa No. 426, ce i s'a înmănat lui A. Hasdeu sub luare de dovadă.

¹⁾ Vezi la Anexe XIV, copia acestei adeverințe.

La 28 Septemvrie 1867 guvernatorul general întreabă cu adresa secretă No. 478 pe guvernatorul Basarabiei: dacă a comunicat lui A. Hasdeu cauza, din care i se refuză pașaportul; dacă i s'a propus să renunțe la calitatea de membru al S. l. r. și cum a fost primită de Hasdeu această propunere?

Guvernatorul răspunde cu adresa secretă No. 415 din 14 Octomvrie 1867 că a însărcinat poliția din Hotin să-i explice lui A. Hasdeu cauza refuzului pașaportului și că i-a făcut propunerea de a renunța la calitatea de membru al S. l. r., dar până în prezent n'a primit încă răspunsul lui Hasdeu.

Privitor la propunerea, făcută lui A. Hasdeu de a renunța la calitatea de membru al S. l. r. din București, precum și amânarea îndărătnică a acestuia, de a renunța definitiv și fără o motivare onorabilă la demnitatea ce i-a fost conferită, ne dă informații bogate și interesante adresa confidențială No. 480 din 17 Decemvrie 1867 a guvernatorului către guvernatorul general ¹⁾).

A. Hasdeu declară că renunța la calitatea de membru, dar: «fiindcă se cuvine a anunța despre aceasta și societatea, care l-a onorat cu o asemenea demnitate, d-l Hasdeu mă întreabă, ce cauză trebuie să arate, care l-a determinat să renunțe».

Guvernatorul raportează că i-a comunicat lui A. Hasdeu că nu este necesară nici o explicație, dar că A. Hasdeu în scrisoarea sa din 20 Octomvrie ²⁾ i-a răspuns că ar fi de acord cu părerea guvernatorului, «dacă n'ar fi primit încă în anul trecut titlul de membru al Societății literare române» și că în consecință nu consideră de prisos o motivare a renunțării la demnitatea conferită lui, «având în vedere că literatura nouă română și-a pus ca scop răspândirea prin toate organele presei a celor mai fantastice calomnii contra Rusiei, pentru pretensele persecuții și asupriri ale populației românești, cu intenția de a o distruge, și că s'ar putea întâmpla — ceeace el n'ar dori — ca refuzul lui să fie prezentat ca o urmare a dispozițiilor guvernului nostru».

Ca exemplu de o astfel de campanie calomnioasă contra Rusiei, A. Hasdeu prezintă guvernatorului discursul lui Nicolae Oncu «Trei sicrie: a cavalerului Constantin Stamati în Basarabia, a lui Aron Pumnul în Bucovina și a lui Anastasie Panu în România», făcând câteva citate din acest discurs ³⁾.

¹⁾ Vezi la Anexe XV, copia acestei adrese.

²⁾ Scrisoarea lui Al. Hasdeu din 20 Octomvrie 1867 nu se găsește în dosar. A fost înaintată în original guvernatorului general.

³⁾ Discursul amintit de Al. Hasdeu este de fapt o disertație, scrisă și rostită la 17 Iunie 1867 în ședința publică a Societății de lectură din Oradea-Mare de Nicolae Oncu. S'a tipărit în «foișoara» ziarului «Albina» din Viena în No. 65—172, începând cu ziua de 14/26 Iunie 1867, sub titlul: «*Trei morminte*, a cavalerului Stamati în Basarabia, a lui Aron Pumnul în Bucovina și a lui Anastasie Panu în România».

Disertația poartă în frunte ca motto următorul vers al lui Andrei Mureșianu: «Dormiți în pace, umbre, martirii Românilor!».

În consecință A. Hasdeu găsește, că ar fi mai potrivit să recurgă la mijlocirea consulului rus din București, de a comunica refuzul său guvernului român.

Cu privire la această propunere diplomatică, de a-și înainta demisia, guvernatorul observă că A. Hasdeu, când a primit acum un an decretul de numire (No. 3416 din 6 Mai 1866), nu a găsit de cuviință să ceară cuiva permisiunea de a primi această numire și nici măcar o indicație de felul cum să-și dea asentimentul său, cu toate că avea cunoștință despre campania contra Rusiei a presei din Principatele Unite.

«Acuma însă, când trebuie să renunțe la această demnitate, d-l Hasdeu de frică, ca refuzul său să nu servească ca un prilej la atacuri nouă contra Rusiei pentru asuprirea populației românești, propune, ca să transmită refuzul său prin consulul nostru general: adică alege tocmai acel mijloc, care ar putea fi prezentat mai ușor ca o dispoziție a guvernului nostru și ar putea chiar inspira oratorilor români un nou discurs, asemănător aceluia, despre care vorbește Hasdeu în scrisoarea sa, sub titlul: «Al patrulea sicriu».

Guvernatorul consideră de prisos a continua corespondența cu A. Hasdeu și înaintează guvernatorului general, odată cu prezentul raport, și scrisorile ce îi adresase A. Hasdeu la 9 și 20 Octomvrie 1867.

Trebuie să recunoaștem în cazul de față abilitatea, cu care combate guvernatorul propunerea lui Hasdeu, de a se eschiva dela trimiterea directă a renunțării sale la demnitatea de membru al S. l. r., lăsând această sarcină și deci consecințele ei morale consulului rus din București. Nu știa însă, de sigur, că autorul discursului rusofob, citat de A. Hasdeu, nu este un Român din Principate, ci un ardelean și că deci nu era îndreptățit să vorbească despre o campanie rusofobă din Principate. Dar această armă îi fusese furnizată de chiar A. Hasdeu și dânsul o folosește împotriva lui cu toată cruzimea.

După cum vedem, încercările de tergiversare și eschivare ale lui A. Hasdeu în chestiunea delicată a renunțării nemotivate la demnitatea de membru al S. l. r., renunțare ce i se impunea de guvernator, au rămas infructuoase. Ba mai mult! Acesta, enervat de încăpățânarea lui A. Hasdeu, devine intransigent, categoric.

Ar părea cel puțin curioasă, dacă nu chiar stranie atitudinea lui Al. Hasdeu de trădător al cauzei românești (din scrisoarea sa dela 20 Octomvrie 1867!), dacă n'am ști, că toți acești trei mari români i-au fost buni prieteni, în special primul.

Dar atitudinea lui de acuzator al acestora și de apărător al Rusiei calomniată de Români n'a putut fi decât nesinceră și nimic alta decât un chițibuș advocătesc, care să-i servească la atingerea scopurilor sale. Nu-l putem condamna pe Al. Hasdeu, dacă l-a folosit, pentru «ca înaintea morții să sărute pământul strămoșesc și fiul său să-i închidă ochii».

La fel se exprimase cândva și prietenul său Costachi Stamati:

«Pân' la Moldova să sbor,
Oh! Și-acolo să mor!»

Correspondența secretă între Odessa și Chișinău în privința lui A. Hasdeu se termină la sfârșitul anului 1867 cu adresa No. 705 din 29 Decembrie a guvernatorului general către guvernator ¹⁾.

În ea se cere, să i se pună în vedere lui A. Hasdeu, ca « pentru declararea refuzului demnității de membru al S. l. r. să folosească același mijloc, de care s'a folosit la darea asentimentului pentru primirea acestui titlu », iar drept cauză să declare la București că: « este nedemn pentru un cetățean rus » să fie membru al unei societăți române, cât timp în Principate se duce o campanie calomnioasă contra Rusiei.

Guvernatorul Basarabiei comunică cu adresa secretă No. 4 din 12 Ianuarie 1868 cuprinsul suscitatei adrese a guvernatorului general. Adresa i-a fost transmisă prin ispravnicul de Hotin, care în raportul No. 124 din 25 Ianuarie 1868 aduce la cunoștința guvernatorului că a înmănat lui A. Hasdeu adresa amintită și înaintează totodată răspunsul lui Hasdeu ²⁾.

Hasdeu răspunde că nu-i rămâne altceva, decât să facă declarația de renunțare la numire în modul, care i se indică în adresă și că despre aceasta el vrea să publice și un articol special pentru public în Monitorul Oficial rus, « Ruskii Wiedomosti », — lucru care totuși nu s'a întâmplat repede și întocmai.

La acest răspuns, adresat locțiitorului guvernatorului din Chișinău, guvernatorul trimite la 4 Februarie 1868 o adresă confidențială lui Hasdeu, în care îl roagă ca, pentru a se înlătura orice neînțelegere, să nu trimită articolul destinat pentru « Ruskii Wiedomosti » redacției, înainte de a i-l prezenta și lui.

Guvernatorul se teme probabil, ca Hasdeu să nu se răzbune cumva pe el, mai cu seamă că ultima sa scrisoare Hasdeu nu i-o adresase guvernatorului, după cum ar fi fost firesc, ci locțiitorului acestuia, Lev Nicolaevici, o evidentă atitudine de dispreț și dușmănie.

Urmează după această scrisoare a lui A. Hasdeu din 24 Ianuarie 1868 încă două altele din 10 și 11 Martie 1868, adresate noului guvernator al Basarabiei Egor Egorovici Gangart, succesorul lui Platon Alexandrovici Antonovici.

Prima din 10 Martie ³⁾, este un răspuns provizoriu la adresa confidențială No. 28 din 4 Februarie 1868. Hasdeu se plânge că fiind bolnav de reumatism nu poate încă redacta articolul pentru « Ruskii Wiedomosti ».

A doua scrisoare ⁴⁾ din ziua de 11 Martie, foarte lungă și foarte interesantă, cuprinde un șir lung de plângeri: contra fostului guvernator și coleg al său de universitate; contra ajutorului de ispravnic din Hotin, Zancevski, favoritul fostului guvernator, care îl persecută;

¹⁾ Vezi la Anexe XVI, copia adresei No. 705.

²⁾ Vezi la Anexe XVII, copia scrisorii lui A. Hasdeu din 24 Ianuarie 1868.

³⁾ Vezi la Anexe XVIII, copia scrisorii lui Al. Hasdeu din 10 Martie 1868.

⁴⁾ Vezi la Anexe XIX, copia scrisorii lui Al. Hasdeu din 11 Martie 1868.

contra fostului maior Kulikovski, un polonez, trădător și dușman al ortodoxiei; în sfârșit contra polonezului papistaș Helmițchi, apărătorul lui Kulikovski.

A. Hasdeu cere ocrotire în potrive acestor dușmani ai săi, în special contra atotputernicului favorit al fostului guvernator, ajutorul de ispravnic Zancevski.

Merită să fie reținut din această scrisoare portretul, ce i-l face A. Hasdeu fostului guvernator:

« Dânsul a fost colegul meu de universitate, în care am avut fericirea să primesc două premii. Și ca succese și ca cunoștințe el îmi era mult inferior, dar noi eram în relații bune. Și de sigur nimeni nu se bucură așa de sincer ca mine de venirea la noi a lui Platon Alexandrovici. Dar o împrejurare nefericită a stricat legătura caldă a colegialității noastre universitare ».

Și Hasdeu arată cauza stricării acestei prietenii: venirea în Basarabia din Odessa a funcționarului Zancevski « favoritul guvernatorului », un individ incult și rău, care ajungând locțiitor de ispravnic la Hotin îi făcea lui A. Hasdeu diverse șicane.

Din faptul că A. Hasdeu se grăbește, chiar a doua zi după plecarea vechiului guvernator, să se prezinte cu reclamații grave noului guvernator, pe care nici nu-l cunoaște, și că aduce acuzații precise atât fostului guvernator cât și favoritului său din Hotin și altor doi indivizi suspecti, cari își bat joc de averea și cinstea sa, — putem trage concluzia că A. Hasdeu nu era un jălbar oarecare, de rând, ci un bărbat conștient de drepturile sale, care trebuia să se revolte în potrive administrației putrede, patronată de fostul guvernator, care îl dușmănea și ură, fiindcă îi purta frică.

Noul guvernator reamintește lui A. Hasdeu cu adresa No. 661 din 22 Octomvrie 1868 de promisiunea, ce i-o făcuse dânsul încă la 10 Martie 1868 că până în Aprilie acelaș an va redacta articolul său privitor la demisia sa din Societatea literară română, pe care totuș nu-l înaintase încă guvernatorului până la acea dată târzie.

Totodată îl roagă să-i comunice, dacă a făcut declarația de renunțare la demnitatea de membru al S. l. r.: când și în ce mod?

Dosarul secret, de care ne ocupăm, mai cuprinde sub No. 662 din aceeaș zi (22 Octomvrie 1868) o altă ciornă a unei adrese similare pentru A. Hasdeu, care seamănă să nu fi fost expedită, întrucât hârtia este ruptă și textul anulat cu condeiul.

Textul acestei adrese cuprinde următorul pasaj: « Rugându-vă să vă grăbiți cu împlinirea promisiunii d-voastră, mă cred dator să mai adaog, că șovăirea mai departe a d-voastră în această privință voiui considera-o ca un refuz de a renunța la numirea d-voastră ca membru al « Societății literare române ».

Această adresă, o nouă redactare sau un adaos la adresa No. 661, fiind probabil, după părerea noului guvernator, concepută în termeni prea violenți și jicnitori, a fost anulată.

Ispravnicul de Hotin comunică guvernatorului cu raportul No. 3071 din 28 Octomvrie 1868, că a înmănat lui A. Hasdeu adresa No. 661 sub luare de dovadă ¹⁾.

Acelaș cu raportul No. 3150 din 3 Noemvrie 1868 înaintează guvernatorului răspunsul lui A. Hasdeu la adresa No. 661 ²⁾.

Hasdeu comunică că boala, de care suferă, precum și vederile slăbite nu-i permit să redacteze răspunsul, pe care îl va face însă, îndată ce se va simți mai bine. Ce privește demisia sa din S. l. r., a rugat pe consulul general din București, să o comunice Ministerului de Instrucție Publică român.

Este demn de toată lauda pentru românismul și cavalerismul nobilului Alexandru Hasdeu modul, în care și-a înaintat, după atâtea amănări, tergiversări și ezitări, demisia sa din Societatea literară română: nu direct Societății, pe care o iubea și stimă și deci nu o putea jigni, întrucât nu-i putea arăta adevăratele motive ale demisiunii, ci indirect, prin consulul rus, Ministrului de instrucție publică român și chiar atunci pe motiv că, fiind «om bătrân și cu vedere slabă», îi vine greu să lucreze în sânul societății.

Hasdeu, văzându-se în sfârșit scăpat de șicanele și persecuțiile fostului guvernator Antonovici, colegul său invidios de universitate, care îl dușmănea probabil pentru că eră considerat de Hasdeu «ca succese și ca cunoștințe mult inferior», lucru pe care un guvernator înfumurat cu greu îl va fi putut ierta și uita, — Hasdeu vedem că nu-și dă demisia cerută categoric în forma și cuprinsul pretins de Antonovici, adică: 1. direct societății; 2. fără arătare de motive (la început) apoi 3. pe motiv că este necuviincios pentru un cetățean rus de a face parte dintr'o asemenea societate.

Guvernatorul Basarabiei întreabă, cu adresa confidențială No. 745 din 18 Noemvrie 1868, pe consulul general rus din București, dacă este adevărat că A. Hasdeu i s'a adresat cu rugămintea de a transmite Ministerului de Instrucție Publică român declarația sa de renunțare la calitatea sa de membru al Societății literare române.

Acesta răspunde cu adresa No. 863 din 17 Decemvrie 1868 că A. Hasdeu în adevăr i-a adresat o scrisoare, pe care o alăturază în copie ³⁾, cu rugămintea de a comunica guvernului român că renunță la numirea de membru al S. l. r.. Consulul Offenbergh însă n'a găsit de cuviință să intre în relații cu societatea sau guvernul român în privința acestei chestiuni și a lăsat scrisoarea lui Hasdeu fără răspuns.

După informațiile primite dela consulul din București, guvernatorul trimite lui A. Hasdeu cu No. 4 din 9 Ianuarie 1869 o adresă confidențială, în care îi comunică cele relatate de Offenbergh, «care nu află de cuviință să intre în relații diplomatice pe chestia ce vă pri-

¹⁾ Vezi la Anexe XX, copia acestei adeverințe.

²⁾ Vezi la Anexe XXI, copia acestei scrisori a lui Al. Hasdeu din 1—3 (?) Noemvrie 1868.

³⁾ Vezi la Anexe XXII, copia scrisorii lui Al. Hasdeu din 26 Octomvrie 1868.

vește și care are un caracter curat particular ». Deaceia îl roagă pe A. Hasdeu, să comunice personal răspunsul său Ministerului român sau persoanei, dela care a primit propunerea de a fi membru al S. l. r.

Și apoi încheie astfel: « După ce veți trimite renunțarea, nu văd necesitatea de a mai compune și un articol special în această chestiune. Despre cuprinsul refuzului, pe care îl veți trimite, aștept numaidecât înștiințare, fiindcă observ cu regret că corespondența în această chestiune durează mai mult de un an și jumătate ».

Adresa confidențială de mai sus i s'a remis lui A. Hasdeu de către ispravnicul județului Hotin, în urma ordinului No. 5 din 9 Ianuarie 1869 al guvernatorului. Ispravnicul ia dela Hasdeu la 13 Ianuarie dovada de remitere ¹⁾ a adresei și o înaintează guvernatorului cu raportul No. 85 din 13 Ianuarie 1869.

Piesa 57-a și ultima, cu care se încheie dosarul secret al guvernatorului din Chișinău, după un an și jumătate de corespondență între București—Odessa—Chișinău—Hotin—St. Petersburg, este o scrisoare confidențială ²⁾ a lui Alexandru Hasdeu trimisă la 27 Ianuarie 1869 din Hotin guvernatorului Basarabiei.

Scrisă de o mână străină, evident sub dictarea lui, căci nici mâna nici ochii nu-l mai slujiau, Hasdeu informează pe guvernator că a comunicat în sfârșit în scris Ministerului de Instrucție Publică român, că renunță la demnitatea de membru al Societății literare române din București, « fiind foarte slab după o boală lungă și grea » și că deci « nu este în stare să-și îndeplinească îndatoririle de membru al societății ».

Regretă că fostul său coleg de universitate, guvernatorul Antonovici, a « provocat » o lungă, neplăcută și « pentru mine anevoioasă » corespondență, nu atât pentru a folosi Statului rus, ci a-i strică lui Hasdeu.

Arată că guvernul austro-ungar a permis la nouă supuși ai săi români să facă parte din S. l. r., « fiindcă este foarte firesc ca ocupațiile cu lingvistica să n'aibă nici o tendință politică ».

Se miră că fostul guvernator Antonovici nu i-a interzis și lui Ion Străjescu de a face parte din S. l. r., cu toate că este proprietar în județul Hotin și ofițer rus în retragere.

Se plânge în sfârșit și în potriva procedării necorecte a baronului Offenbergh în chestiunea rugăminții ce i-a făcut, de a transmite guvernului român demisia sa, întrucât, « după statutul consulatelor el este mijlocitorul, care intervine în toate interesele străine ale supușilor ruși; afară de aceasta, chestia despre care l-am rugat pe d-l Offenbergh, nu mă privește numai pe mine și nu are caracter absolut particular, deoarece eu n'am procedat după capul meu, ci după dispozițiile guvernului, iar dispozițiile guvernului, fie în formă oficială sau confidențială, sunt la fel obligatorii ».

* * *

¹⁾ Vezi la Anexe XXIII copia acestei adeverințe.

²⁾ Vezi la Anexe XXIV copia scrisorii lui Al. Hasdeu din 27 Ianuarie 1869.

Astfel a luat sfârșit această lungă, enervantă și obositoare corespondență secretă, care s'a terminat cu înfrângerea fizică nu însă și morală a inimosului patriot român basarabean, care în loc să-și vadă izbândit visul de a sbură în «pământul sfânt» al strămoșilor săi, a fost sortit, după prorocirea asupritorului său, să-și găsească «al patrulea mormânt» în patria sa subjugată¹⁾, departe de fiul său iubit Bogdan și de toți bunii Români, pe cari îi cunoștea numai după nume.

¹⁾ A. Hasdeu a murit la Hotin și a fost înmormântat în cimitirul de pe moșia sa Cristinești, județul Hotin. Data și locul morții prietenului său C. Stamati au fost definitiv stabilite acum în urmă de d-na *Eufrosina Doicenco* («*Adevărul*» din 24 Septembrie 1931: «*Mormântul scriitorului Stamate*»): la 12 Septembrie 1869 în comuna Ocnița-Hotin, în vârstă de 72 ani.

A N E X E

I

REGULAMENT PENTRU FORMAREA SOCIETĂȚII LITERARE ROMÂNE

Art. 1. — Se va forma în București o societate literară cu misiune specială:

- a) de a determina ortografia limbei române,
- b) de a elabora gramatica limbei române,
- c) de a începe și realiza lucrarea dicționarului român.

Art. 2. — Societatea va ține ședințele sale în palatul Universității.

Art. 3. — Societatea va fi subvenționată de Stat și va avea drepturi de a primi legături și orice ofrande.

Art. 4. — Societatea se compune acum pentru întâia oară din următorii membri:

- a) din 3 membri din România de peste Milcov,
- b) din 4 » » » de dincoace de Milcov,
- c) din 3 » din Transilvania,
- d) din 2 » din Banat,
- e) din 2 » din Maramureș,
- f) din 2 » din Bucovina,
- g) din 3 » din Basarabia,
- h) din 2 » din Macedonia.

Art. 5. — Societatea își va alege președintele, vicepreședintele și secretari din sânul său.

Art. 6. — Societatea poate a-și înmulți după nevoie numărul membrilor săi.

Art. 7. — Pentru astă dată Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor va invita la Societate de-a dreptul pre acei bărbați din țările locuite de Români, cari se deosebesc prin meritele și lucrările lor literare.

Art. 8. — Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor va avea în vedere, ca la alegerea de astădată a membrilor, după art. 4, să fie reprezentate fiecare din limbile neolatine și din limbile statelor vecine, cari au avut influență asupra formațiunii limbei române.

Art. 9. — Prima întrunire a Societății va fi la 1 August 1866. Sesiunea aceasta va fi de două luni cel mult.

Art. 10. — Îndată după întrunirea Societății, ea va forma statutele ei definitive, cari vor fi supuse aprobării Domnești.

Art. 11. — În această sesiune va discuta bazele după care urmează a se elabora dicționarul și gramatica; va defige modul, cum are a se aduna materialele și formele limbei din toate țările locuite de Români; va decide de cătră cine și cum să se lucreze cele două cărți din materialele adunate.

Art. 12. — Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor va procura membrilor din provinciile vecine până la formarea bugetului ei separat câte # 80 spese

de viagiu, și câte # 2 diurna, iar membrilor din Principate câte # 30 viagiu și # 2 diurna pe tot timpul cât vor ține ședințele literare.

Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor. Această copie fiind conformă cu originalul, se legalizează. Pentru Ministru (ss.) Radu Ionescu.

II

Roumanie. Ministère de l'Instruction publique et des cultes. Office de l'Instruction supérieure. No. 3416. Bucarest, le 6 Mai 1866.

Monsieur,

Je me félicite de pouvoir vous annoncer que la Haute Lieutenance Princièrè, par son décret No. 698 et sur mon rapport No. 698 a bien voulu vous nommer et reconnaître en qualité de membre de la Société pour la culture de la langue roumaine.

J'ai la ferme conviction, que votre participation aux travaux prochains de cette Société leur assure le plus brillant succès, que garantissent vos mérites littéraires, scientifiques et vos ouvrages dont tous les Roumains sont d'accord à reconnaître l'importance.

En joignant ci-après, d'après le règle regnise, la copie vidimée du décret mentionné et du Règlement de la Société, j'ai l'honneur de vous faire savoir, que je n'attends que la désirée réponse affirmative de votre part, pour mettre immédiatement à votre disposition, au lieu et au temps désignés, la somme de 80 ducats, prévus par le Règlement de la Société comme frais de voyage de M. Ms. les membres habitant les pays étrangers.

Veuillez bien agréer, Monsieur, les témoignages de ma plus sincère considération.

Ministre (ss.) C. A. Rosetti.

A Monsieur Alexandre de Hjdeó.

III

Romania. Ministerul Instrucțiunei Publice și al Cultelor. No. 5435. București, anul 1867, Iunie 12.

Domnul meu,

Cu o vie plăcere mă grăbesc a vă anunța că Măria Sa Domnitorul prin Inaltul decret No. 892 a binevoit a Vă numi Membru al Societății Literare Române, convocată în București pentru 1 August venitoriu.

Având onoare a Vă comunica aceasta, nu mă îndoesc, Domnul meu, că răspund la o dorință intimă a Domniei Voastre, care e și dorința tuturor Românilor, de a vedea întruniți pre bărbații eminenți din toate părțile României, spre a conlucra pentru stabilirea și formarea limbei Patriei comune.

Așteptând cu nerăbdare acea zi frumoasă, care va fi o sărbătoare națională, am onoare a Vă transmite copia vidimată după Regulamentul Societății și Vă rog, Domnul meu, să binevoiți a-mi arăta unde și prin ce mijloace să Vă trimit, cât se va putea mai curând, suma necesară pentru venirea D-Voastre în București.

Primiți, Vă rog, Domnul meu, încredințarea deplinei mele considerațiuni și stime.

p. Ministru (ss.) Radu Ionescu.

capul Divisiunii (ss.) G. Bilciurescu.

Domnului Gonata, Membru al Societății Literare Române, la Chișinău.

IV

Exceleței Sale d-lui Guvernator al Basarabiei General-maior și cavaler Platon Alexandrovici Antonovici.

Dela nobilul registrator colegial Ștefan Constantinovici Gonata.

Petiție.

În ziua de 19 Iulie am primit dela Ministrul Instrucțiunii și al Cultelor din Principatele Unite înștiințarea (pe care o alăturiez) că Principele României mi-a făcut onoarea numindu-mă membru în societatea întemeiată actualmente în București, Societatea literară română, cu scopul arătat în statutul anexat.

Ocupându-mă în curs de câțiva ani cu studiul limbii române, care este o bogăție arheologică în știința istorico-filologică a limbilor romanice, dintre cari nici una n'a păstrat așa de multe forme și sufixe vechi latine, ca limba română, în interesul științei, cu dorință de vie participare, vreau să primesc propunerea ca membru și deci Vă rog, Domnule Guvernator, să binevoiți a interveni, ca să mi se acorde dreptul de a primi această propunere de membru al Societății literare române.

20 Iulie 1867. (ss.) registrator de colegiu Ștefan Gonata.

V

Cancelaria General-guvernatorului de Novorosiisk și Basarabia. 12 Iulie 1867. No. 6710. Ialta. Secret.

Domnului guvernator al Basarabiei.

Consulul nostru general din Principatele Unite îmi comunică cu data de 1 Iulie:

În scop de propagandă națională și politică actualul minister radical din Principate a luat inițiativa să înființeze în București o societate cu denumirea literară-română, cu scopul aparent de a desvoltă limba, de a compune o gramatică corectă, un dicționar etc. După proiectul aprobat și publicat în societatea aceasta, trebuie să intre reprezentanți ai tuturor ramurilor poporului român și anume ai Românilor din Basarabia, Transilvania, Banat, Bucovina și Macedonia.

În organul partidului radical «Românul» din 22 Iunie se spune că membrii societății literare sunt aleși conform regulamentului și apoi se arată și numele lor. Din partea Basarabiei sunt numiți: Hasdeu tatăl (Alexandru, proprietar în județul Hotin, care are în București un fiu literat), Gonata și Străjescu (emigrant, care a fost în serviciul public din administrația Principatelor).

Consulul nostru general nu se îndoește, că scopul așa numitei societăți literare este apropierea elementelor populare și răspândirea între Români de peste hotare a ideilor și învățăturilor agenților democratici din Principate.

La aceasta baronul Offenberga adaogă, că Hasdeu și Gonata, cari trăesc în Basarabia, au fost numiți probabil fără ca să-și dea în prealabil asentimentul lor.

Dacă această ultimă presupunere a baronului Offenberga este adevărată, domnii Hasdeu și Gonata desiguri se vor grăbi singuri să publice în ziarul «Românul» o declarație, că în tabloul membrilor societății numele lor a fost trecut fără știrea și asentimentul lor și că ei refuză să fie în societate reprezentanți din partea Basarabiei.

Iar dacă numele lor este trecut în tabloul membrilor societății cu asentimentul lor, Vă rog, Excelența Voastră, să le cereți explicații: pe ce bază au intrat într-o societate străină fără autorizație din partea autorităților locale și cu ce intenție au făcut ei aceasta.

Explicațiile lor să mi le comunicați adăogând informațiuni despre felul de viață și de gândire a acestor două persoane, asemenea și părerea D-v. despre întreagă această afacere.

Afară de aceasta nu mă lăsați fără informația: de când și dacă cu pașaport le-egal trăește în București Hasdeu fiul și ce relații posedăți asupra lui.

Răspunsul D-v. îl aștept urgent ».

General-gubernator, General-adjutant,

(ss) *Kotzebue*

pentru șeful cancelariei,

(ss) *Otmarstein*

VI

Hotin, 1867, Iulie 3.

Stimate Platon Alexandrovici,

Din cauza boalei grave a unicului meu fiu, Vă trimit o petiție pentru eliberarea unui pașaport pentru București. Odată cu ea Vă adresez și această scrisoare ca la un vechiu coleg, cu rugămintea, ca să-mi trimiteți cât de urgent posibil pașaportul. Și pe D-v. Dumnezeu V'a binecuvântat cu copii, prin urmare înțelegeți cât de scumpă este pentru un părinte fiecare clipă în astfel de împrejurări.

Sper că-mi veți permite să Vă scriu adese din România despre starea acelei țări privitoare la toate direcțiile vieții de stat și publice, despre istoria și statistica ei, despre economia și politica ei, etc.

Primiți deocamdată asigurarea adâncii mele stime și perfectului meu devotament, cu care am onoarea a rămânea pentru totdeauna a D-v., stimată domnule, plecată slugă

(ss) *Alexandru Ghijdeu*

VII

Domnului Consul general al Rusiei în Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei.
No. 288 din 22 Iulie 1867.

Stimate domnule Henrich Henrichovici,

D-l guvernator general de Novorossiisk și Basarabia în ziua de 12/24 Iulie c. mi-a transmis comunicarea făcută de Excelența Voastră despre faptul, că în ziarul «Românul» din 22 Iunie se amintește, printre alți colaboratori ai «Societății literare» înființate în București, și Hasdeu tatăl din partea Basarabiei (Alexandru, proprietar din județul Hotin, care are în București un fiu literat).

Cu vreo zece zile înainte de primirea adresei dela general-adiutantul Kotzebue, proprietarul Alexandru Hasdeu mi s'a adresat cu o petiție, ca să-i eliberez un pașaport pentru străinătate, pentru plecarea la București cu ocazia boalei grave a unicului său fiu, care trăește acolo. Apoi într'o scrisoare particulară d-l Hasdeu mă rugă să-i eliberez cât mai curând pașaportul, exprimând sentimente părintești, cari îl determinau să se grăbească la fiul său grav bolnav; în ziua de 19 Iulie pașaportul a fost trimis la prefectura poliției din Hotin, pentru a fi înmănat lui Alexandru Hasdeu, iar a doua zi, în ziua de 20 el a trimis pe numele meu următoarea telegramă:

«Pentru Dumnezeu trimiteți pașaportul; fiecare clipă este scumpă, când boala este gravă. Vă rog, Vă implor, pentru Dumnezeu». Telegrama aceasta am primit-o în ziua de 21 și imediat după aceasta îi susnumita adresă a guvernatorului general, care explică scopul plecării lui Hasdeu la București și insistența, cu care el stăruie să capete cât mai curând pașaportul.

Dând dispoziția să se oprească eliberarea pașaportului d-lui Hasdeu, — eu considerându-l un om foarte puțin ordonat sau mai bine zis desordonat, — am onoare a mă adresa Excelenței Voastre cu respectuoasa rugămintă, să binevoiți a găsi de cuviință de a însărcina o persoană de încredere, care să adune și apoi să-mi comunice informațiuni despre felul de viață și ocupațiune a fiului proprietarului din județul Hotin Alexandru Hasdeu, care trăiește în București, și dacă în adevăr dânsul este așa de grav bolnav, cum afirmă tatăl său, insistând să i se elibereze cât mai curând pașaportul pentru plecarea la București.

VIII

Ispravnicul județului Hotin. No. 25 din 24 Iulie 1867. Hotin. Secret.

Excelenței Sale Domnului guvernator al Basarabiei. Raport.

Am onoare a Vă înainta alăturat Excelenței Voastre explicația cerută de mine dela d-l Hasdeu conform ordinului No. 287 din 21 Iulie.

Pe lângă aceasta, am onoare a Vă adăoga că fiul d-lui Hasdeu a plecat din Chișinău în Moldova înainte de 1860 și de atunci nu s'a mai înapoiat și după cât știu, între tatăl și fiul Hasdeu n'au mai fost relații. Cu ce act a plecat Hasdeu fiul în Moldova, n'am putut afla; informații despre aceasta trebuie să existe în cancelaria Excelenței Voastre, știu numai că Hasdeu fiul a fost întâiu profesor în orașul Iași, apoi redactor al uneia din revistele locale și apoi bibliotecar al Arhivelor Statului.

Judecând în general, după convingerile și felul de a gândi ale d-lui Hasdeu-tatăl, eu nu cred că plecarea lui în Moldova, orice motiv ar fi avut dânsul, ar fi putut fi dușmănoasă sau dăunătoare guvernului nostru și folositoare celui moldovean sub raport politic.

D-l Hasdeu nu poate păstra secrete.

Ispravnic,

(ss) Scrivano.

IX

No. 340. 5 August 1867.

Domnului General-gubernator.

Cu adresa secretă din 12 Iulie sub No. 6.710, primită de mine în ziua de 21 a aceleiași luni, în care îmi comunicați informațiile consulului nostru general din Principatele Unite despre faptul, că în ziarul «Românul» din 22 Iunie sunt arătați proprietarii din provincia Basarabia Alexandru Hasdeu, Gonata și emigrantul Străjescu ca membri ai societății înființate în București sub denumirea «română-literară», — Excelența Voastră ați binevoit să mă însărcinați a cere dela primii doi și a Vă comunica explicația: pe ce bază dânsii, fără știrea autorităților locale, au intrat într-o societate străină și ce i-a îndemnat la aceasta, și să adaug relații despre felul de viață și gândire al susnumitelor două persoane, asemenea și părerea mea cu privire la această chestiune.

Aproape simultan cu primirea adresei cu No. 6.710 am primit și petiția nobilului Constantin ¹⁾ Gonata, care, — alăturând în original înștiințarea, primită de el dela Ministerul Instrucțiunii și Cultelor din Principatele-Unite, că Principele domnitor al României l-a onorat pe el, Gonata, cu numirea de membru al Societății literare române înființate în București, — își dă consimțământul la aceasta și exprimă dorința de a face parte ca membru în societate; deci mă roagă să intervin, pentru a i se acorda dreptul de a primi titlul de membru în Societatea literară-română.

¹⁾ Greșit! Ștefan al lui Constantin Gonata!! Nota mea.

Nobilul Gonata alăturază la petiție, afară de înștiințarea oficială dela Ministrul de Instrucție al Principatelor Unite, și copia regulamentului societății, — cu traducerea ambelor acte în limba rusă.

Intrucât proprietarul Gonata nu locuiește departe de aici, am găsit de cuviință să-l invit la Chișinău, pentru a discuta personal cu el; Gonata mi-a explicat că nimeni nu i-a cerut și nici el n'a dat cuiva consimțământul de a primi titlul de membru al Societății literare-române și relații directe în această chestiune nu a avut cu nimeni din București, dar că numirea sa de către Ministrul Instrucției din Principatele-Unite împreună cu regulamentul Societății literare, alăturate la petiție, i le-a trimis proprietarul din județul Hotin Alexandru Hasdeu împreună cu o scrisoare, pe care d-l Gonata mi-a înmănat-o și în care dl Hasdeu își propunea serviciile, în caz dacă Gonata ar fi întâmpinat dificultăți cu trimiterea răspunsului. În aceeași scrisoare el mai spune, că consacrand mult timp studiului limbii moldovenești, a consimțit să primească această propunere, care poate să-i ajute a-și completa cunoștințele câștigate și că el, nevăzând nimic ilegal în primirea titlului de membru al Societății literare-române, s'a și grăbit să intervină pe lângă autoritățile superioare pentru obținerea permisiunii.

După explicația personală cu mine, d-l Gonata mi-a trimis o scrisoare din 27 Iulie cu declarația că el refuză titlul de membru al Societății literare române și că nu va întârzia să comunice aceasta Ministerului român de Instrucție Publică.

În ceea ce privește proprietarul Alexandru Hasdeu, trebuie să spun că la înapoierea mea în Chișinău în ziua de 16 Iulie am găsit scrisoarea lui pe numele meu, în care, spunând că a înaintat o petiție formală, mă roagă să grăbesc cu trimiterea pașaportului pentru plecarea la București cu ocazia boalei fiului său.

După informația luată din cancelarie s'a constatat că petiția lui Hasdeu, care n'a fost datată (desigur cu intenție), a fost primită în ziua de 11 Iulie, dar la 19 Iulie el a trimis deja Excelenții Voastre jalbă, că nu i se eliberează pașaportul.

Cu telegrama expediată pe numele meu la 20 Iulie proprietarul Hasdeu a cerut insistent să-i expediez cât mai repede pașaportul din cauza gravei boli a fiului său. Însă pașaportul i se trimisese în ziua de 19 Iulie prin prefectura poliției județului Hotin.

Primind în ziua de 21 Iulie adresa secretă a Excelenței Voastre din 12 Iulie cu No. 6.710, eu m'am îndoit despre motivul adevărat, din care Hasdeu cerea așa de insistent să i se permită plecarea la București, și am telegrafiat prefecturii poliției județului Hotin, să oprească eliberarea pașaportului proprietarului Hasdeu până la nouă dispoziții din partea mea și tot odată i-am cerut d-lui Hasdeu explicații, conform propunerii Excelenței Voastre, pe ce bază a intrat dânsul fără știrea autorităților locale într-o societate străină și ce l-a îndemnat la aceasta; afară de aceasta m'am adresat în ziua de 22 Iulie consulului nostru general din București cu rugămintea, să culegă informații și să-mi comunice, dacă fiul lui Alexandru Hasdeu este în adevăr așa de grav bolnav, precum afirmă tatăl său, care insistă pentru eliberarea cât mai grabnică a pașaportului pentru plecarea la București.

Dela baronul Offenberg n'am încă niciun răspuns, iar dela Hasdeu am primit în ziua de 24 Iulie explicații împreună cu adresa oficială No. 3.416 a Ministrului Instrucției Publice din Principatele Unite: și una și alta am onoare să Vi le înaintez, raportându-Vă că, până la primirea unui răspuns din partea baronului Offenberg și a permisiunii Înalt Excelenței Voastre, eliberarea pașaportului proprietarului Hasdeu se oprește.

Privitor la felul de viață și gândire al lui Gonata și Hasdeu, am onoare a Vă raporta, că primul din ei, un tânăr, s'a ocupat foarte serios cu studiul limbii moldovenești și vre-o trei ani în urmă eră considerat ca unul dintre românofili, adică tineri, cari discutau despre posibilitatea unirii tuturor ramurilor poporului român într'un stat românesc independent.

După cum este cunoscut Înalt Excelenței Voastre, aceste idei n'au găsit ecou în populația basarabeană și au dispărut într'atât, că, după cât știu, nici nu mai este vorbă de ele; deși poate mai sunt încă în regiune câțiva tineri visători, cari cred în posibilitatea unui stat român, — dar această credință nicăeri și sub nici o formă nu se manifestă.

În prezent nobilul Ștefan Gonata, — căsătorit acum un an de zile, — trăiește la țară și conduce, după moartea tatălui său, moșia moștenită.

În ceea ce privește pe proprietarul Alexandru Hasdeu, încă din 3 Februar a. c. generalul-maior Staroshevici, m'a rugat din ordinul Înalt Excelenței Voastre, să Vă comunic relațiuni despre personalitatea lui Alexandru Hasdeu, de când trăiește în provincia Basarabia, de unde a venit, cu ce se ocupă și de ce reputație se bucură în societate.

Eu am întârziat să îndeplinesc această cerere, mărginindu-mă să-mi arăt părerea mea despre Hasdeu numai în cazuri speciale, când aceste se prezentau; acum Vă răspund la întrebările puse:

1. Alexandru Hasdeu, originar din Basarabia, posedă în județul Hotin o mică avere moștenită după moartea tatălui său, însă numai spre uzufruct în timpul vieții sale. El a învățat în universitatea din Harcov și fiind din naștere capabil, a învățat foarte bine.

După absolvirea cursurilor universitare a servit câțva timp în Chișinău și apoi ca profesor în liceul din Camenița Podoliei, iar după demisia din acest serviciu, s'a stabilit în Camenița Podoliei. În Basarabia, ca patrie natală a sa, Hasdeu a fost adus cu doi jandarmi în 1850 din ordinul comandantului jandarmeriei contele Orlov, din cauza unui fel de viață condamnat și pentru că se ocupă cu compunerea pentru persoane particulare de cereri pline de neexactități și calomnii; despre aceasta se găsesc informații în adresa general-gubernatorului Kievului, Podoliei și Voliniei cu No. 8.849 din 18 Noemvrie 1850 către general-gubernatorul de Novorosiisk și Basarabia.

Din aceeaș adresă se vede că Alexandru Hasdeu este aceeaș persoană, care, în timpul cât a servit în cancelaria guvernatorului din Basarabia, a fost învinuit că a făcut în numele doctorului Semașco o petiție calomnioasă către general-gubernatorul contra fostului guvernator Averiin; dar în urma manifestului imperial din 1841 a fost amnistiat.

2. Despre felul ocupațiilor lui Hasdeu, după întoarcerea lui în patrie sub escorta de jandarmi, sunt deja informații în dosarele cancelariei Înalt Excelenței Voastre: general-aghiotantul baron Ostelsaken a cerut la 30 Martie 1854, — după cererea comandantului cercului 5 al corpului de jandarmi și în urma scrisorii șefului regional al nobilimii din 7 Aprilie acelaș an, privitoare la caracterul nesuferit al calomniatorului și al tulburătorului liniștei publice Alexandru Hasdeu, — a cerut dela șeful regiunii Basarabiei, să dea o deosebită atenție acestui fapt și să se grăbească a trimite informații.

La 19 Aprilie 1854 cu No. 6.283 guvernatorul Basarabiei a raportat locțiitorului general-gubernatorului de Novorosiisk și Basarabia, că dosarele instituțiilor regionale și județene arată că d-l Hasdeu nu s'a dedicat unei activități folositoare, ci ca și înainte, se ocupă cu compunerea pentru persoane particulare de petiții pline de neexactități și plângeri, împovărând cu aceasta instituțiile și chiar autoritățile superioare; că din plângerile făcute contra lui Hasdeu de persoanele, cari i-au încredințat afacerile lor, se vede necorectitudinea lui față de înșiși clienții săi, pentru care fapt se dau câteva exemple; că nelimitându-se la compunerea plângerilor și cererilor neexacte și la abuzul de încrederea acelora, cari au avut imprudența de a-l însărcina cu afacerile lor, Hasdeu a influențat nefast și asupra liniștei societății, ceea ce s'a văzut clar în timpul alegerilor nobilimii din Chișinău, care au avut loc chiar în anul acela 1854. Din această cauză, guvernatorul regiunii a ajuns la concluzia că, în urma apucăturilor rele a lui Hasdeu, care nu s'a corectat nici în urma exilării lui cu jandarmii din Camenița Podoliei, exilarea din Basarabia, pentru care intervine și șeful nobilimii ținutului, este nu numai folositoare dar chiar absolut necesară pentru păstrarea liniștei publice în provincia dela hotar.

Dela data, când s'a făcut primul raport, au trecut 15 ani, dar și-acum eu nu pot spune altceva decât să repet cele spuse de guvernatorul regiunii în 1854: Alexandru Hasdeu mereu caută, iar dacă nu găsește, inventează prilejul, pentru a-și satisface patima sa de a denunța, calomnia și intriga.

Acestea sunt principalele, dacă nu chiar unicele temeiuri ale procedurilor sale și în afacerile proprii și în cele ale clienților săi și față de instituțiile judecătorești și administrative și față de persoanele oficiale. Impertinența lui merge până acolo, că el chiar în petițiile sale către Senatorul ocârmuitor introduce fapte străine de chestiune și se folosește de ele, ca să lingusească sau să facă spirite, sau pur și simplu să insulte o instituție de stat sau alta, o persoană oficială sau alta; la așa fel de petiții nu se dă curs și ele de regulă se înapoiază cu mențiunea: pentru expresii insultătoare; Hasdeu însuș nici un moment nu se îndoia de un astfel de rezultat, dar scopul lui eră atins: denunțul sau calomnia lui treceau prin toate instanțele, se citeau acolo, provocau discuții, poate chiar îndoeli despre o persoană sau alta, — și rămânea fără sancțiune, fiindcă cine ar fi avut plăcere să înceapă un proces contra unei insulte din partea lui Hasdeu?

Eu numai nu sunt de părerea nici a cârmuitorului ținutului din 1854, nici a fostului șef al nobilimii depe atunci, despre exilarea lui Hasdeu din Basarabia. Pretutindeni și în Basarabia mai mult ca oriunde sunt persoane cu așa fel de apucături incorecte, cum le are Hasdeu, — dar cari nu au capul, educația și mai cu seamă impertinența lui; pentru astfel de persoane Hasdeu este o autoritate, în jurul căreia ele se grupează; în fața lor Hașdeu pozează cu asprimea brutală a condeifului său, lor le citește pamfletele sale compuse în formă de plângeri, petiții, rapoarte sau scrisori particulare, iar ei aplaudă ieșirile cu care dânsul insultă administrația locală, tribunalele, etc.

Toate acestea au o influență rea, mai cu seamă că asemenea fapte dacă nu în fond, atunci în forma în care se produc, scapă de judecată și prin urmare și de pedeapsă; deci exilarea lui Hasdeu din ținut ar fi indiscutabil folositoare pentru provincie, dar totodată și o nedreptate față de localitatea în care el ar fi exilat și care ar deveni un nou teren pentru nefasta lui activitate. Răul rămâne pretutindeni rău și, dacă nu poate fi extirpat, lasă-l să se consume pe locul, care l-a născut și în mediul, care n'a știut să extirpeze sau să corecteze un astfel de specimen rău. Ar trebui numai să se reacționeze contra denunțătorilor și calomniatorilor de teapa lui Hasdeu și intenția lor de a distruge încrederea sau respectul față de autoritate, — fie ea o persoană sau o instituție, — și o astfel de reacțiune depinde numai de persoanele și instituțiile administrative, cari primesc aceste denunțuri.

3. Reputația, pe care o are proprietarul Hasdeu în societate, se vede din procesul-verbal al adunării generale a nobilimii basarabene, care a avut loc în ziua de 11 Februarie 1854: în acest proces-verbal, aprobat cu 144 voturi contra 22, s'a hotărât: să fie eliminat Alexandru Hasdeu pentru totdeauna din sala adunării. Contra acestei hotărâri a adunării generale a nobilimii Hasdeu a reclamat Senatului ocârmuitor, dar ea a rămas neschimbată.

Intorcându-mă la obiectul, care a provocat această corespondență, trebuie să spun, că până în prezent proprietarul Hasdeu n'a dat nici un prilej pentru a fi bănuیت de necorectitudine politică.

Nu mă apuc să judec despre duplicitatea, pe care și-o însușește Hasdeu ca Rus, în sens politic, și ca Român curat, în sens istoric: această judecată Vă aparține Înalt Excelenței Voastre; eu însă sunt convins că, cei 80 galbeni cheltueli de drum și câte 2 galbeni diurnă zilnică pentru tot timpul ocupațiilor sale literare, făcând abstracție de orice intenții și convingeri politice și istorice, au fost pentru d-l Hasdeu principalul impuls de a căuta sau a primi titlul de membru al Societății literare române și a insista pentru o cât mai urgentă eliberare a pașaportului pentru plecarea sa la București, unde este fixată adunarea membrilor Societății literare dela 1 August până la 1 Octomvrie.

În ceea ce privește părerea mea despre participarea unui moldovean basarabean ca membru în Societatea literară română, eu cred că participarea aceasta n'ar prezenta nici ceva rău nici ceva primejdios, dacă activitatea acestei societăți s'ar mărgini la scopuri pur științifice și n'ar ieși din cadrele fixate de regulament; dar dacă, după cum ne comunică consulul general baronul Offenbergh, societatea literară înființată în București trebuie să servească scopuri de propagandă națională și politică, pentru răspândirea ideilor democratice între Românii de peste hotare, apoi

participarea într-o astfel de societate a Românilor din ținutul Basarabiei eu o găsesc absolut necorespunzătoare scopurilor guvernului nostru.

În concluzie, am onoare a Vă raporta Înalt Excelenței Voastre că informațiile despre fiul lui Alexandru Hasdeu date în explicația din urmă nu sunt tocmai exacte: din dosarele din cancelaria mea se vede că fiului lui Alexandru Hasdeu, Tadeu, iunker în retragere, i s'a eliberat în anul 1857 de către guvernator un permis de plecare pe termen de 2 luni în străinătate, în partea Basarabiei cea detașată; — în anul 1858 el a venit în Chișinău cu pașaport moldovenesc, pe numele comisului moldovean Bogdan Petriceicu Hâjdău, și s'a înapoiat la Iași; apoi în 1860 aceeași persoană a venit la Chișinău, cu titlul de profesor al liceului din Iași, pentru cumpărături de cărți. De data aceasta, poliția l-a recunoscut și a raportat că Bogdan Petriceicu Hasdeu nu este altcineva decât supusul rus, iunkerul în retragere Tadeu Hasdeu. Acest fapt a prilejuit o corespondență, care a ajuns până la dl general-guvernator contele Stroganov și care, cu ordinele No. 210 și 219 din 4 și 11 August 1860 către guvernatorul Basarabiei, dispune ca lui Tadeu Hasdeu să i se permită plecarea în străinătate și să se comunice consulatului nostru, de a pune în vedere guvernului moldovean, că el n'avea dreptul să primească supușenia moldoveană.

Pe lângă aceasta Vă înaintăm regulamentul Societății literare române împreună cu traducerea lui în rusește, prezentate nouă de către proprietarul Gonata.

X

Secret. 1867, Iulie 24.

Cătră Excelența Sa Domnul guvernator al Basarabiei, general-maior și cavaler Platon Alexandrovici Antonovici.

Dela proprietarul județului Hotin Alexandru Ghijdeu.

Adresa DV. No. 286 din 21 Iulie mi s'a înmănat de către ispravnic în ziua de 23, după amiazi, la ora 5 și 40 minute și mă grăbesc să dau răspunsul cerut dela mine, spunând chiar dela început că am fost neplăcut surprins, întrucât văd că autoritățile se îndoesc de sentimentele mele cetățenești, cu cari eu mă mândresc.

Credința devotată față de Tronul a toată Rusia constituie o mândrie pentru familia mea și onoarea mea moștenită și vai de acela, care ar îndrăzni să se atingă de mine în această privință cu vreo bănuială.

Eu cobor în adevăr din neamul românesc, din boeirii, cari odată erau cei mai fruntași și bogați în Moldova.

Un strămoș al meu, Ștefan, poreclit Petriceicu, a fost Domnitor în Moldova și el cel dintâiu și-a arătat dorința de a primi supușenia rusă, care cerere a sa, înțărîtă de aprobarea autorităților laice și bisericești din Voevodat, și adresată Țarilor Ioan și Petru Alexeevici, a fost publicată în prima colecție completă a legilor imperiale. De același gând au fost însuflețiți și urmașii săi.

Persecutați de Otomani, isgoniți din patrie, strămoșii mei, după confiscarea tuturor averilor lor, au pribegit în străinătate, pentrucă în Moldova stăpâniau Fanarioții, vrăjmașii de moarte ai poporului românesc. Ei au sărăcit și au căzut în mizerie. Dumnezeu a binecuvântat țara strămoșilor mei cu ocrotirea Rusiei și noi am reînviat. Potrivit cu testamentul lui Lupașcu Hașdeu, ca urmașii săi să servească în armată pentru sfânta Cruce, fratele meu cel mai mare, fost colonel, și-a vărsat sângele și în lupta dela Borodino și la luarea Varșoviei. El a servit în garda imperială a regimentului de Letonia. Acesta nu este singurul exemplu în neamul meu.

Timpul nu-mi permite acuma să vorbesc pe larg; eu am voit numai să spun cu această ocazie, că iubirea către sfânta Rusie și credința către Țarul nostru sunt în familia mea o virtute firească, iar nu o mască, cu cari mulți își ascund chipul lor de gândire.

În înțeles politic eu sunt după suflet Rus adevărat, Rus din cap până în tălpi; iar în înțeles istoric eu sunt Român curat în sânge și în oase.

Amintirile mele istorice despre România, pot ele oare să nu-mi fie scumpe, când Rusia pentru conservarea poporului românesc a adus așa de multe jertfe?

Dar pentru politica României eu sunt un străin. Văzând că tinerii români în ultimele decenii, primind educația în Franța, își fac iluzii despre oarecare reforme, cari nu se potrivesc cu firea poporului, ca d. e. stăruința de a goni tot ce este slavon din limbă, din obiceiuri, din slujba bisericească, — pe mine m'au întristat asemenea rătăcirii poate mai mult decât pe toți. Dar eu nu am pierdut nădejdea în România și în viitorul ei: acești tineri nu sunt mulțimea, care creiază suflul poporului, aceștia sunt niște ființe efemere, așa numiți « bonjuriști », cari nu cunosc istoria națională adânc, critic și pragmatic. Să dea Dumnezeu ca și România să pornească pe drumul ei propriu, care i s'a destinat de Providență și care îndrumă soarta popoarelor spre o viață internațională. . . Dar Românii cei bătrâni sunt obligați, să păstreze sfântul trecut, lăsat lor moștenire de Istorie!

V'am expus sincer « crezul meu », atât cel politic, ca adevărat Rus, cât și pe cel istoric, ca adevărat Român. După credința mea, poporul românesc aparține ca fond la sistemul oriental, iar ca formă la sistemul european-apusean. Nu pe Franța, ci pe Rusia a venit-o Dumnezeu să formeze viitorul României.

Lepădând serviciul — din care cauză am pierdut foarte mult, deoarece toți colegii mei de universitate, între cari și DV., de mult sunt generali — eu de 25 de ani învăț cu egală dragoste istoria Slavilor și pe cea a Românilor; și restul vieții mele vreau să-l închin slujbei adevărului, pentru onoarea Rusiei și pentru folosul României.

Excelența Voastră, bazându-Vă pe informația din ziarul « Românul », din 22 Iunie, în care stă scris că eu sunt membru al Societății literare române, mă întrebați cu ce drept am intrat într-o societate străină, fără aprobarea autorităților locale, și cu ce intenție am făcut eu aceasta? Am onoare a Vă raporta:

1. Despre alegerea mea ca membru în Societate, care are de scop formarea limbii românești și anume, după cum se arată în primul articol din regulamentul ei, stabilirea ortografiei, compunerea gramaticii și vocabularului, — am primit o înștiințare dela Ministerul român de Instrucțiune și Culte, cu No. 3.416 din 6 Mai 1866, pe care V'o înaintez respectuos în original, fără ca să alăturiez copia regulamentului și lista membrilor, întrucât aceste le cunoașteți acum din « Românul ».

Numirea aceasta am primit-o fără știrea autorităților locale, pe bază că, în calitatea mea de jurist, știu, că legile interzic intrarea în serviciul străin fără aprobarea guvernului (tomul IX, pagina 191), dar deloc nu există o lege, care ar opri intrarea într-o societate străină de știință. Numirea de membri în atari societăți nu este o slujbă oficială, nu este un post în stat străin. Nu de mult au venit în Rusia învățați din toate țările străine, pentru scopuri științifice, și au fost primiți chiar de Majestatea Sa Împăratul cu ospitalitate curat rusească, deși toți erau supuși străini. Aceasta nu constituie nici o crimă, nici un delict, nici o contravenție.

2. Ce privește intenția ce am avut: am voit să fiu de folos Societății, care m'a onorat, alegându-mă membru pentru scopuri științifice, cari fac programa ei de activitate. Dar nu voiu ascunde Excelenței Voastre nici intențiile mele personale: să persist în dreptul de încetățenire în limba română a cuvintelor « slavone », întrucât limba slavonă a fost la început în România limba dominantă în biserică, la Curte, în judecătorii și chiar în viața particulară; d. e. testamentul lui Lupașcu Hasdeu, tipărit în tomul I al Arhivei istorice românești, editat de Ministerul de Justiție, interne și instrucțiune din România, a fost compus în limba iugo-rusă. Cu « România jună » lupta nu va fi puțină: dar ficțiunea nu este istorie, iluzia nu este politică! Adevărul, mai târziu sau mai de vreme, iese pururea biruitor.

Ce privește pe fiul meu, care în prezent este foarte bolnav, am onoare a raporta: a) nu țin minte când anume, dar în vremea general-guvernatorului Ilinschii dânsul a primit un permis, cu care kneazul Muruzi, kammerjunknerul Inaltei Curți, l-a dus la Iași și acolo l-a prezentat fostului Caimacam al Moldovei, kneazul Vogorides, care l-a numit judecător la Cahul; b) mai târziu, în baza tratatului de Paris, care fixa un termen pentru înapoierea în Rusia sau primirea supușeniei moldovenești, dânsul a rămas pentru totdeauna în Moldova, unde fostul Domnitor Cuza l-a numit profesor de istorie și statistică la liceul din Iași și custode la biblioteca națională; c) ca magistrul în drept el a fost transferat cu decretul aceluiaș Domnitor la București în calitate de membru al Comisiunii moșiiilor mănăstirești, care își terminase

acum lucrările, iar după aceia a fost numit director al Arhivelor naționale și președinte al Ateneului român; d) La București dânsul trăește având slujbă la Domnitorul Carol I, ocupându-se totodată cu lucrări istorice și politico-economice, din cari a editat acum multe în limba română, fiind considerat acolo printre primii literați.

Indrăznind să cred că Excelența Voastră veți binevoi să considerați ca suficiente explicațiile mele și că veți anula oprirea pașaportului meu, Vă rog să telegrafiați despre aceasta ispravnicului, răspunsul telegrafic fiind deja plătit de mine. Ca șef al meu, D-v. puteți să Vă asigurați, încredințându-mă supravegherii consulului nostru din București, iar dacă găsiți că aceasta nu este necesar, eu Vă încredințez pe cinstea mea, ca pe un coleg al meu de Academie, că nu voi face nimic, ce ar putea fi compromițător pentru un loial și bine intenționat Rus. Eu sunt complet pregătit pentru plecare și aștept cât de curând dela bunăvoința Excelenței Voastre permisiunea de a plecă.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XI

« Stimate domnule Platon Platonovici,

În petiția mea din 20 Iunie V'am rugat, să binevoiți a interveni, să mi se acorde dreptul de a primi propunerea de membru al Societății literare române din București. În prezent, după convorbirea cu D-v., renunț la această propunere și voi înștiința despre aceasta și Ministerul din România.

« Primiți etc. (ss.) Stefan Gonata ».

XII

« În ziua de 11 Februar 1854 șeful regional al nobilimii a înaintat adunării generale a nobilimii protestul, prezentat de către secretarul gubernial Al. Hasdeu cu data de astăzi.

« Acest protest nobilimea îl consideră insultător nu numai pentru d. Balș, care este reprezentantul ei, dar și pentru toată nobilimea, care a găsit de cuviință să-l elimineze pentru totdeauna pe Hasdeu din sala de adunare pentru acest fapt.

« După punerea la vot, au fost pentru eliminare 144 iar contra 20. Adunarea a hotărât a trece aceasta în proces-verbal, ca să servească ca îndrumare pentru alegerile viitoare. Originalul procesului-verbal este semnat de șefii regionali și județeni ai nobilimii, asemenea și de toți nobilii, cari au fost de față.

« Conform originalului, consilier titular (ss.) V. Pușcin ».

XIII

No. 69. Confidențial. București, 4/16 August 1867.

Excelența Voastră,
Platon Alexandrovici,

Primind scrisoarea Excelenței Voastre din 22 Iulie trecut, mă grăbesc să Vă comunic că fiul proprietarului basarabean Alexandru Hasdeu, care trăește în București, se află în serviciul bibliotecii publice locale și pe lângă aceasta se ocupă cu lucrări istorice.

În ultimul timp n'a suferit de nici o boală anumită, cu toate că este de sănătate debilă. Hasdeu fiul a venit în Principate fără pașaport și, deși despre extrădarea sa în anii 1860—61 a avut loc o corespondență întinsă cu guvernul Principatelor, nu a

putut fi extradat Rusiei din cauză că noi nu avem un tratat de extradare al dezertorilor și a criminalilor și în afară de aceasta partidul național a manifestat un mare interes în chestiunea acestui emigrant.

În prezent Hasdeu se ocupă puțin cu chestiunile politice însă mai mult cu chestiuni științifice. Deși este un înfocat patriot român, el nu împărtășește părerile politice radicale ale lui Brătianu și în genere el nu face parte din așa numitul partid « roșu ».

În ziua de 2 I. c. a avut loc inaugurarea solemnă a « Societății literare ». Chiar din primele cuvinte rostite de reprezentanții guvernului se vede caracterul politic al ideii de bază. Din partea Basarabiei a participat oficial în comisiune dl Străjescu, ofițer rus în retragere, care încă din anul trecut s'a stabilit în Valahia.

Cu desăvârșită stimă și acelaș devotament, am onoare a fi al Excelenței Voastre plecată slugă.

(ss) Offenberg.

XIV

În Octombrie 19, anul 1867, dau această recipisă, precum că adresa secretă No. 426 din partea șefului ținutului am primit-o astăzi la ora 1 și un sfert după amiazi și că răspunsul îl voi prezenta mâine.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XV

No. 480 din 17 Decembrie 1867. Confidențial.

Domnului General-Gubernator.

În urma propunerii Înalt Excelenței Voastre din 17 Septembrie cu No. 8.744, bazată pe ordinul dlui secretar general al Ministerului de Interne, am propus cu adresa No. 409 din 4 Octombrie proprietarului din județul Hotin Alexandru Hasdeu, să renunțe la titlul de membru al Societății literare române, ce i-a fost propus.

La această propunere Hasdeu mi-a răspuns că el renunță la titlul de membru al susnumitei societăți, — dar fiindcă se cuvine să anunțe despre aceasta și societatea, care l-a onorat cu o asemenea demnitate, dl Hasdeu mă întreabă, ce cauză trebuie să arate, care l-a determinat să renunțe.

Cu adresa din 16 Octombrie i-am comunicat lui Hasdeu, că după mine nu este nici o necesitate să explice Ministerului de Instrucție român cauza demisiei și că întrebarea dlui Hasdeu în această privință o consider de prisos.

Apoi am primit un nou răspuns dela Alexandru Hasdeu din 20 Octombrie, în care îmi comunică că el ar fi fost de acord cu părerea mea, dacă n'ar fi primit încă în anul trecut titlul de membru al Societății literare române, și că, renunțând la acest titlu, el nu consideră întrebarea sa de prisos, având în vedere că literatura nouă română și-a pus ca scop răspândirea prin toate organele presei a celor mai fantastice calomnii contra Rusiei, pentru pretensele persecuții și asuprii ale populației românești, cu intenția de a o distruge, și că s'ar putea întâmpla — ceea ce Hasdeu n'ar dori deloc — ca refuzul lui să fie prezentat ca o urmare a dispozițiilor guvernului nostru.

Ca exemplu de o astfel de campanie contra Rusiei Hasdeu prezintă discursul lui Nicolae Oncu « Trei sicrie: al cavalerului Constantin Stamati în Basarabia, al lui Aron Pumnul în Bucovina și al lui Anastasie Panu în România » și face câteva citate din acest discurs.

În concluzie dl Hasdeu găsește că e mai bine să se adreseze consulului nostru general, prin a cărui mijlocire să se comunice guvernului român refuzul lui Hasdeu.

Din această scrisoare a lui Hasdeu se vede că, primind încă în anul trecut titlul de membru al Societății literare române, dl Hasdeu n'a cerut dela nimeni permisiune pentru aceasta și nici indicație de felul cum să-și dea asentimentul pentru aceasta,

deși, după cum se vede, avea foarte bine cunoștință despre curentul dușmănos al literaturii române în contra Rusiei; acuma însă, când trebuie să renunțe la această demnitate, dl Hasdeu de frică, ca refuzul său să nu servească ca un prilej la atacuri nouă contra Rusiei pentru asuprirea populației românești, propune ca să transmită refuzul său prin consulul nostru general, adică: alege tocmai acel mijloc, care ar putea fi prezentat mai ușor ca o dispoziție a guvernului nostru și ar putea chiar inspira oratorilor români un nou discurs, asemănător aceluia, despre care vorbește Hasdeu în scrisoarea sa, sub titlul: « Al patrulea sicriu ».

Considerând de prisos a continua corespondența cu d-l Hasdeu, am onoare a Vă înainta, pentru hotărârea Înalt Excelenței Voastre, în original scrisorile lui din 9 și 20 Octombrie a. c.

XVI

Cancelaria general-guvernatorului de Novorosiisk și Basarabia. 29 Decembrie 1867. No. 705. Odessa.

Domnului guvernator al Basarabiei,

Ca răspuns la adresa înaintată la 20 Decembrie sub No. 480, Vă rog, Excelența Voastră, să propuneți proprietarului din județul Hotin Alexandru Hasdeu: pentru declararea rezufului demnității de membru al Societății literare române să folosească același mijloc, de care s'a folosit la darea asentimentului pentru primirea acestui titlu, iar drept cauză a refuzului său să o prezinte pe cea adevărată, adică că este nedemn pentru un cetățean rus, să fie membru al Societății literare române, de vreme ce literatura de acolo este îndrumată în direcția de a răspândi cele mai fantastice calomnii împotriva Rusiei.

General-guvernator, General-adiutant

(ss) Kotzebue

Șeful cancelariei, General-maior,

indescifrabil.

XVII

Stimate domnule Lev Nicolaevici,

La adresa Excelenței Voastre No. 4, primită de mine în 20 și adresată atât pe plic cât și înlăuntru către Tadeu Tadeevici, fratele meu cel mai mare, care a murit de mult, și pe care aceasta de altfel nici nu-l privește, nu-mi rămâne să răspund altceva nimic mai mult decât că declarația refuzului numărului mele de membru al Societății literare române va fi făcută în modul, în care mi se arată în adresă. Despre aceasta se va tipări și un articol special în « Ruskii Wiedomosti » pentru cunoștința publică.

Primiți asigurarea profundului meu respect și al deplinului meu devotament.

Hotin, Ianuarie 24, 1868.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XVIII

Stimate domnule Egor Egorovici,

Scuzați Excelența Voastră cu mărinimie, că la plicul confidențial No. 28 din 4 Februarie răspund așa de târziu. Starea sănătății mele zdruncinată de un grav reumatism nu mi-a permis să mă pun la scris.

Cererea D-v. voiu împlini-o cu atât mai mult, că și eu intenționez să trimit articolul meu la redacția ziarului «Wiedomosti» și nu înainte de a-l supune prealabil luminăteii cenzuri a Excelenței Voastre. El va fi gata în Aprilie următor.

Binevoiți a primi asigurarea profundului meu respect și a celui devotament, pe care îl nutresc pentru D-v., și înaltele D-v. calități, recunoscute de toată lumea de aici, încă depe atunci, când Excelența Voastră nu erăți șeful ținutului nostru.

Hotin, 10. III. 1868

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XIX

Stimate domnule Egor Egorovici,

O împrejurare și încă una oarbă mă silește să-mi caut o protecție, ca să fiu scutit de persecuții nemeritate.

Fără a mă adresa în altă parte, am onoare a mă îndrepta direct către Excelența Voastră, rugându-Vă respectuos, să-mi faceți cinstea cu ocrotirea D-v.

Numele D-v. se bucură de așa generale simpatii în ținutul nostru, încât pot să-mi încredințez fără șovăire onoarea și averea ocrotirii Excelenței Voastre.

Permiteți-mi însă, ca în această scrisoare particulară, la care mă împinge sentimentul meu de profund devotament către D-v., să fiu cu desăvârșire sincer.

Predecesor al D-v. în administrația ținutului nostru a fost domnul general-maior P. A. Antonovici. Dânsul a fost colegul meu de Universitate, în care am avut fericirea să primesc două premii. Și ca succese și ca cunoștințe el îmi era mult inferior, dar noi eram în relații bune. Și desigur nimeni nu se bucura așa de sincer ca mine de venirea la noi a lui Platon Alexandrovici. Dar o împrejurare nefericită a stricat legătura caldă a colegialității noastre universitare! Împreună cu dânsul a venit din Odessa un oarecare Zancevski, un funcționar cunoscut în Basarabia din părțile sale cele mai rele, dar care a apărut din nou în Basarabia cu porecla de «favoritul guvernatorului».

Nu voiu repeta svonorile despre împrejurarea, care i-a apropiat într-atât, încât Platon Alexandrovici se credea par'că obligat, să facă tot ce voia Zancevski. Ajunge să amintesc că atunci, când nemulțumirile din județul Iași și insistențele șefului nobilimii și ale judecătorului de ocol cereau, ca dânsul să fie neîntârziat îndepărtat de acolo, Zancevski a fost mutat la Hotin ca ajutor de ispravnic. Aici dânsul era de mult și bine cunoscut, fiindcă aici își începuse propriu zis serviciul său. E clar că acela, care a fugit din Podolia la Hotin fără cizme (lucrul este cert) și a început să ia mită dela vii și dela morți (și aceasta este cert), din care și-a făcut în chip necinstit un capital considerabil (este asemenea cert), iar din cauza caracterului său și-a murdărit demnitatea sa de om și de funcționar într-atât, încât a fost lovit peste față de trei ori în cancelaria sa (este asemenea cert), — e clar că n'a putut să se aștepte la simpatii din partea societății.

În special pe mine Zancevski nu mă putea suferi, eu fiind un jurist cu studii de specialitate, care înțelegeam că dânsul este un om absolut incult, și ca pe un proprietar de pământ, care nefiind implicat în pricini penale, nu mă temeam de poliție; iar ca om deja în vârstă eu nu vedeam necesitatea, ca schimbându-mi obiceiu, să fiu în relații de prietenie cu acela, pe care în sufletul meu îl disprețuiam.

Zancevski a căutat să-mi facă cu orice preț un rău și a găsit următoarea ocazie: eu am dat în judecată pe un maior demisionat Kulicovski, fiindcă acesta a încercat să mă înșele în chipul cel mai obraznic cu 1500 ruble; reclamația mea fiind bazată pe dovezi, a fost recunoscută ca îndreptățită de către autoritatea judecătorească; în consecință și scrisorile mele de împrumut au fost considerate contestabile; însuși acuzatul s'a supus acestei hotărâri, nefăcând recurs și prin urmare, până la darea sentinții definitive, nu s'au putut face încasări de bani dela mine. Între timp Zancevski l-a convins pe Kulicovski să se adreseze poliției cu cererea, de a se face încasarea și, profitând de lipsa ispravnicului, a și pus sechestru pe averea mea, socotind în afară de orice îndoială ceea ce autoritatea judecătorească considerase contestabil.

Fiindcă în potriva mea s'au luat măsuri din cele mai constrângătoare, eu, fiind în corespondență cu Platon Alexandrovici, l-am rugat pe cale particulară, să-l liniștească pe acesta, ca să nu fiu silit să fac reclamațiuni oficiale.

În răspunsurile sale domnul Antonovici îl descria pe Zancevski în culorile cele mai negre, numindu-l deadreptul netrebnic, obraznic, etc., dar deloc nu-l potolia, iar situația mea nu devenia mai suportabilă. Eu am fost silit, în afară de reclamațiunile adresate Senatului și Ministerului de interne, la cari am anexat și scrisorile lui Antonovici despre Zancevski, să caut ocrotire și la șeful superior al ținutului, după ce i se trimisese ordin să-și dea demisia, dacă nu vrea să fie pus în disponibilitate. Situația mea s'a ușurat, afacerea rău încurcată de Zancevski a fost îndreptată de administrația regională, dar principalul depinde încă de Senat.

Văzând căderea «atotputernicului de ordinioară din Hotin», Zancevski, și văzând nesuccesul său, Kulicovski și mandatarul acestuia Helmițchi s'au enervat așa de tare, încât au început să mă calomnieze și să facă în potriva mea denunțuri. Fie, dacă ar fi cel puțin oameni cumsecade! Dar ce fel de oameni sunt ăștia? La noi, în sfânta Rusie, ei n'au nume.

Însuși Kulikovski este un vechiu «Trădător de Stat», pe care l-a salvat de pedeapsa cu moartea amnistia. Acest polon papistaș, deși e foarte bătrân, păstrează sentimentul de ură națională față de tot ce este rusesc și un dispreț fanatic față de tot ce e pravoslavnic. Mă voiu referi numai la un singur exemplu din noile lui manifestări: eu l-am convins pe pisarul Grozdițchi din satul Kirstineț (Cristinești!) să se uniască cu sfânta noastră biserică și deja era stabilită ziua pentru aceasta de cătră autoritatea bisericească; Kulicovski l-a chemat la sine și l-a convertit; după aceasta l-a chemat și pe preot, căruia i-a spus o mulțime de prostii despre păcatul de a-l abate dela «adevărata» credință latină cătră rătăcirile «schisme» grecești. Eu chiar atunci am denunțat faptul acesta ispravnicului F. E. Scrivano, dar despre rezultat n'am nici o cunoștință.

Acest Kulicovski ca studii, este un seminarist cleric din Vilna. Ca apărător și-a ales un tânăr, care n'a învățat nicăiri nimic, dar care e hotărît la tot ce e rău, pe polonul papistaș Helmițchi, care este fiul unui «criminal politic», exilat după hotărîrea tribunalului militar la muncă silnică... Bună familie!

Excelența Voastră! Ca să scap de așa adversari, pentru cari nu există nimic sfânt Rusul pravoslavnic, eu Vă implor, să binevoiți a mă primi sub protecțiunea D-v. Înaltei D-v. înțelepciuni, bunătății de inimă, înaltului caracter încredințez soarta onoarei și liniștii mele.

Primiți, Excelența Voastră, asigurarea profundului meu respect și a celui nemărginit devotament, cu care am onoare a fi totdeauna a D-v. prea plecată slugă.

Hotin, 11 Martie, 1868.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XX

Plicul confidențial No. 661 trimis în 21 Octombrie pe numele meu, de cancelaria Excelenței Sale domnului șef al ținutului, ispravnicului județului, mi s'a înmănat în ziua de 28 Octombrie 1868.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XXI

Confidențial.

Stimate Egor Egorovici,

La scrisoarea Excelenței Voastre din 17 Octombrie cu No. 661 am onoare a răspunde că:

1) Boala grea, de care sufăr de multă vreme, oprindu-mă dela orice ocupație serioasă, mai cu seamă cea intelectuală, și nu mai puțin slăbirea vederii nu mi-au permis să compun articolul făgăduit;

2) Hotărîrea mea dela început n'am schimbat-o și, având tot materialul, sper să mă apuc de lucru, când sănătatea mi se va restabili; lucrul propriu zis nu va reclama mult timp;

3) Despre renunțarea mea la calitatea de membru al Societății literare române eu l-am rugat pe consulul nostru general, baronul Offenberg, s'o comunice Ministerului de Instrucțiune Publică, declarând că «fiind bătrân și având pe deasupra vederea slăbită, nu pot lua parte la lucrările acelei societăți».

Mă cred dator să raportez Excelenței Voastre, că fiecare pas al meu în direcția aceasta are să Vă fie în prealabil cunoscut.

Primiți asigurarea sincerului, profundului și desăvârșitului meu respect pentru Excelența Voastră, respect nu numai față de șeful ținutului dar și față de un bărbat perfect ca inimă și suflet.

(ss.) Al. Ghijdeu.

Excelenței Sale Egor Egorovici Gangart, domnului guvernator al Basarabiei (fără dată; din primele zile (1—3) ale luni Noembrie 1868).

XXII

(Copie după o scrisoare adresată de Alexandru Hasdeu consulului general rus din București, baronul Offenberg, în 26 Octombrie 1868).

Ministerul Instrucțiunii Publice din România mi-a făcut cunoscut că Alteța Sa Domnitorul Principatelor Unite, Carol I a binevoit să mă numească membru al Societății literare, înființate la București de guvern pentru stabilirea ortografiei românești pe baza tuturor dialectelor românești, de asemenea pentru compunerea unei gramatici și a unui vocabular.

În acelaș timp au fost aleși membri în Societatea aceasta, afară de învățații locali, diferiți bărbați români, supuși austriaci din Ardeal, Banat, Bucovina și teritoriile otomane, cuțovlahe și țințare.

Ca român adevărat, după neam, fiindcă m'am consacrat științei, eu cu plăcere am primit această numire, pe de o parte nevăzând în ea nimic rău pentru patria mea Rusia, care totdeauna a fost binefăcătoare țărilor de aceeași religie dela Dunăre, și pe de altă parte având ocazie să fiu de folos țării, care odinioară a fost patria strămoșilor mei și unde strămoșul meu I. Ștefan Petru, Voevodul țării Moldovei, a lăsat în urma sa o amintire bună în istorie.

Iar când Societatea a convocat pe toți membrii săi în ședință, fostul guvernator de atunci al Basarabiei, Antonovici, colegul meu de Universitate, nu numai că mi-a interzis să plec, dar a și provocat pe chestia aceasta o corespondență oficială-secreță.

Nu știu ce l-a îndemnat la aceasta, nici cauzele, nici cuprinsul acelei corespondențe confidențiale. Rezultatul a fost acela, că mi s'a ordonat, fără ca să mi se spună cauza, să renunț la primirea acestei numiri. Prin urmare am onoare a Vă ruga, să comunicați guvernului român, că renunț la numirea de membru în Societatea literară, considerând că e greu pentru mine, ca om bătrân și cu vederea slabă, să particip la lucrările ei. Despre cele ce vor urma, Vă rog să-mi comunicați.

XXIII

Plicul confidențial No. 4, trimis de șeful ținutului pe numele meu, l-am primit și, fiind grav bolnav, voiui înainta răspunsul la 1 Februarie.

Ianuarie 13, 1869

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

(Notă. În această adeverință numai semnătura este scrisă de mâna lui A. Hasdeu).

XXIV

Confidențial.

Stimate domnule Egor Egorovici,

Implinind ordinul Excelenței Voastre No. 4 din 9 Ianuarie, am trimis prin poștă în plic recomandat domnului ministru al Instrucțiunii publice și Cultelor din Principate o declarație că fiind foarte slab, după o boală lungă și grea, eu nu sunt în stare să-mi îndeplinesc îndatoririle de membru al Societății filologice din București, înființată de guvern pentru compunerea unei gramatici și a unui vocabular pe baza unei noi ortografii cu caractere latine, că prin urmare renunț la această numire și îl rog să propună Societății aceleia să fiu scos din numărul membrilor săi. Ca dovadă am onoare a înainta recipisa postală din 23/I cu No. 74.

Astfel, mi-se pare, s'a pus acum sfârșitul acelei neplăcute și pentru mine anevoioase corespondențe, pe care a provocat-o colegul meu de universitate, fostul guvernator Antonovici, nu atât din motivul de a aduce folos statului, cât numai din motive personale contra mea.

În monarhia austro-ungară sunt câteva regiuni cu populație românească: Bucovina, Banatul, Transilvania, din cari au fost aleși aproximativ 10 învățați ca membri activi în acea Societate și guvernul acelei monarhii le-a permis să plece în România, fiindcă este foarte firesc ca ocupațiile cu lingvistica să n'aibă nici o tendință politică. Ce este încă mai important, Antonovici n'a interzis participarea ca membru în acea Societate unui supus rus, fostului proprietar din județul Hotin, ofițerului demisionat rus Străjescu.

Refuzul domnului baron Offenbergh, la care m'am adresat în calitate de consul general al nostru, îl consider deasemenea incorect; după statutul consulatelor el este mijlocitorul, care intervine în toate interesele străine ale supușilor ruși; afară de aceasta chestia, despre care l-am rugat pe domnul Offenbergh, nu mă privește numai pe mine și n'are caracter absolut particular, deoarece eu n'am procedat după capul meu, ci după dispozițiile guvernului, iar dispozițiile guvernului, fie în formă oficială sau confidențială, sunt la fel obligatorii.

Ce privește articolul, pe care intenționez să-l compun: ca să-l compun poate să mă silească numai faptul, dacă în publicațiile periodice românești și altele străine va apare, cu ocazia refuzului meu, ceva ce ar atinge sau persoana mea sau demnitatea guvernului nostru.

Încredințându-mă binevoitoareii atențiuni a Excelenței Voastre, respectuos Vă rog, să primiți asigurarea profunde mele stime.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

Hotin, 27 Ianuarie 1869.

(Notă. Scrisoarea este scrisă în întregime de mână străină, numai semnătura este făcută de Al. Hasdeu).

TABLOUL CRONOLOGIC AL DOCUMENTELOR DIN DOSARUL SECRET No. 41 din 1867

No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine ?	Cătră cine ?	Cuprinsul și observațiuni
1	32	11/II 1854 fără număr	proces-verbal	V. Pușcin consilier titular	Guvernatorul Basarabiei	Copie după proc.-verb. al adunării nobilimii basarabene, în rusește
2	23	fără dată și număr	regulamentul Soc. lit. rom.	M. I. P. și C. din București	Al. Hasdeu	Copie după originalul român, le- galizată de Radu Ionescu (și în traducere rusească).
3	22	6/V 1866 No. 3416	decret de numire	idem	idem	Original, în franțuzește, semnat de C. A. Rosetti.
4	6	12/VI 1867 No. 5435	decret de numire	M. I. P. și C. din București	Ștefan Gonata	Original, în românește, semnat de R. Ionescu (cu trad. în rus.)
5	11	3/VII 1867 fără număr	scrisoare	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
6	1	12/VII 1867 No. 6710	adresă secretă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue, general aghiotant.
7	5	20/VII 1867 fără număr	petiție	Ștefan Gonata	idem	Originală, în rusește, semnată de Ștefan Gonata.
8	2	21/VII 1867 No. 286	adresă secretă	Guvernatorul Basarabiei	Alex. Hasdeu	Copie, în rusește, fără semnătură.
9	3	21/VII 1867 No. 287	ordin secret	idem	Ispravnicul județului Hotin	idem

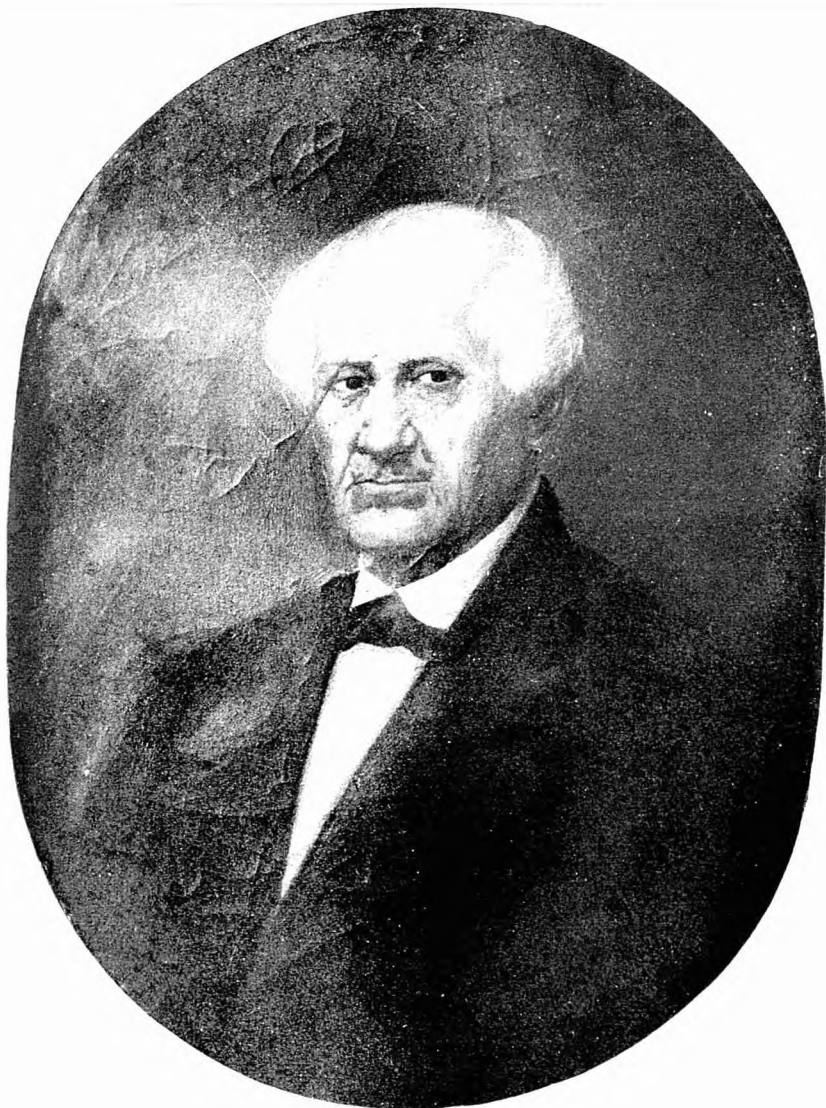
No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Cătră cine?	Cuprinsul și observațiuni
10	10	21/VII 1867 No. 6915	adresă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.
11	4	22/VII 1867 No. 288	adresă secretă	Guvernatorul Basarabiei	Consulul general al Ru- siei în Principatele Unite	Copie, în rusește, fără semnătură.
12	8	24/VII 1867 No. 25	raport secret	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnat Scri- vano.
13	21	24/VII 1867 fără număr	scrisoare confidențială	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
14	7	27/VII 1867 fără număr	scrisoare	Ștefan Gonata	idem	Originală, în rusește, semnată de Ștefan Gonata.
15	15	29/VII 1867 No. 7196	adresă secretă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.
16	13	4/VIII 1867 No. 69	adresă confidențială	Consulul rus din București	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Offenbergh.
17	9	5/VIII 1867 No. 340	adresă-raport	Guvernatorul Basarabiei	Guvernatorul general	Copie, în rusește, fără semnă- tură.
18	12	5/VIII 1867 No. 7099	adresă-raport	idem	idem	idem
19	17	16/VIII 1867 No. 7757	adresă	Guvernatorul general din Odessa	Locțiitorul Guvernato- rului Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.

No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Cătră cine?	Cuprinsul și observațiuni
20	14	17/VIII 1867 No. 383	adresă-raport secret	Guvernatorul Basarabiei	Guvernatorul general	Copie, în rusește, fără semnătură.
21	16	19/VIII 1867 No. 363—371	ordin secret	idem	Cătră toți ispravnicii de județe și prefectii de poliție din Basarabia	idem
22	18	9/IX 1867 No. 387	ordin secret	idem	Prefectul de poliție Hotin	idem
23	19	10/IX 1867 No. 8.527	adresă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.
24	20	17/IX 1867 No. 8.744	adresă secretă	idem	idem	idem
25	29	28/IX 1867 No. 478	adresă secretă	idem	idem	idem
26	24	9/X 1867 No. 409—410	adresă	Guvernatorul Basarabiei	Al. Hasdeu și ispravnicul de Hotin	Copie, în rusește, fără semnătură.
27	25	10/X 1867 No. 77	raport secret	Ispravnicul de Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnat de Scrivano.
28	30	14/X 1867 No. 415	adresă-raport secret	Guvernatorul Basarabiei	Guvernatorul general	Copie, în rusește, fără semnătură.
29	26	16/X 1867 No. 426	adresă secretă	Guvernatorul Basarabiei	Al. Hasdeu	Copie, în rusește, fără semnătură.

No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Cătră cine?	Cuprinsul și observațiuni
30	28	19/X 1867 fără număr	adeverință	Al. Hasdeu	Ispravnicul județului Hotin	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
31	27	20/X 1867 No. 84	raport secret	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de Scrivano.
32	31	17/XII 1867 No. 480	adresă-raport secret	Guvernatorul Basarabiei	Guvernatorul general	Copie, în rusește, fără semnă- tură.
33	33	29/XII 1867 No. 705	adresă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.
34	34	12/I 1868 No. 4	adresă secretă	Guvernatorul Basarabiei	Tadeu Tadeevici Hasdeu	Copie, în rusește, fără semnă- tură.
35	35	12/I 1868 No. 5	ordin	idem	Ispravnicul județului Hotin	idem
36	37	24/I 1868 fără număr	scrisoare	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
37	36	25/I 1868 No. 124	raport	Grigoriev, ajutorul ispravni- cului județului Hotin	idem	Original, în rusește, semnată de Grigoriev.
38	38	4/II 1868 No. 29	ordin secret	Guvernatorul Basarabiei	Ispravnicul județului Hotin	Copie, în rusește, fără semnă- tură.
39	39	4/II 1868 No. 28	adresă confidențială	idem	Al. Hasdeu	idem

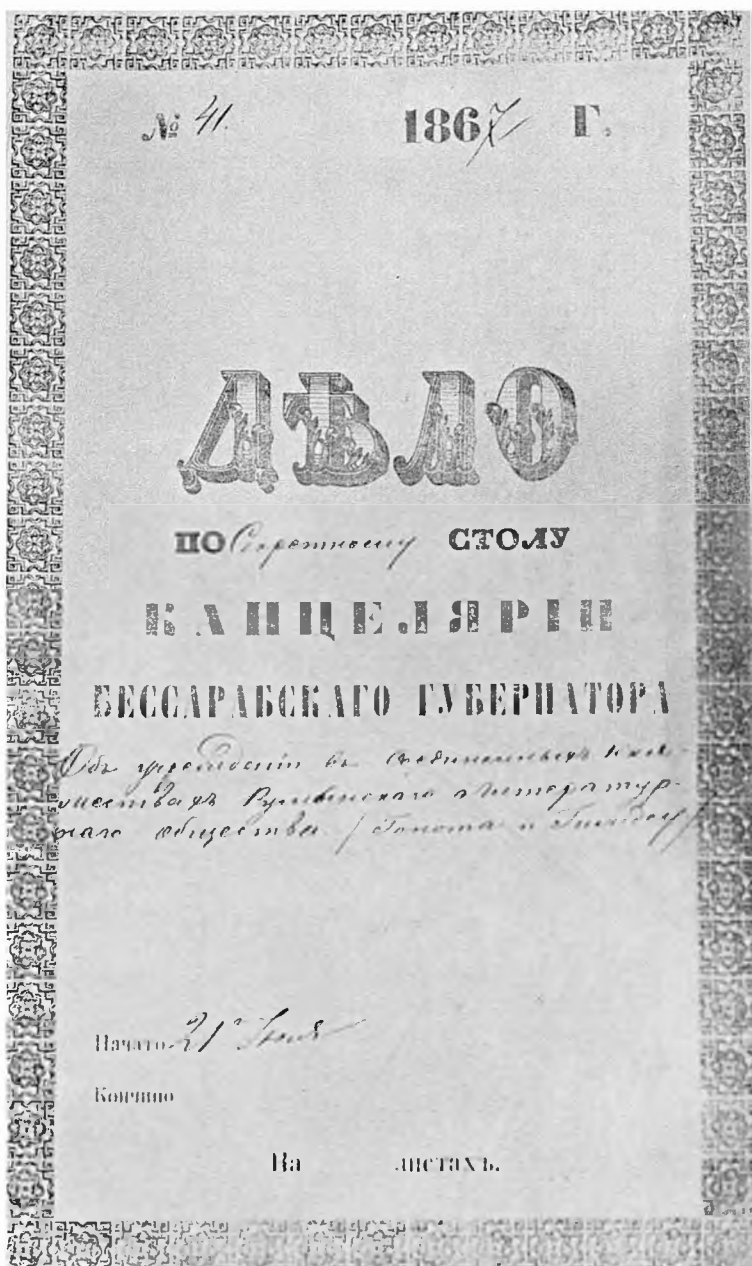
No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Cătră cine?	Cuprinsul și observațiuni
40	40	4/II 1868 No. 29	ordin secret	Guvernatorul Basarabiei	Ispravnicul județului Hotin	Original, în rusește, semnată de general-maior Gangart.
41	41	8/II 1868 No. 200	raport	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Copie, în rusește semnată de Grigorovici ajutor de ispravnic.
42	41	11/III 1868 fără număr	scrisoare	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu
43	42	10/III 1868 fără număr	scrisoare	Idem	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
44	43	22/X 1868 No. 661	adresă	Guvernatorul Basarabiei	Al. Hasdeu	Copie, în rusește, fără semnă- tură.
45	44	22/X 1868 No. 662	adresă	idem	Ispravnicul județului Hotin	idem
46	45	28/X 1868 No. 3071	raport	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de Dobrojaiev.
47	46	28/X 1868 fără număr	adeverință	Al. Hasdeu	Ispravnicul județului Hotin	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
48	51	26/X 1868 fără număr	scrisoare	Al. Hasdeu	Consulul rus din Bu- curești	Copie după originalul rus, anexă la No. 51

No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Cătră cine?	Cuprinsul și observațiuni
49	48	1-3 (?) Noembrie 1868	scrisoare confidențială	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu
50	47	3/XI 1868 No. 3.150	raport	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de Dobrojaiev.
51	49	18/XI 1868 No. 745	adresă confidențială	Guvernatorul Basarabiei	Consulul general rus din București	Copie, în rusește, fără semnă- tură.
52	50	17/XII 1868 No. 863	adresa	Consulul rus din București	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de baron Offenbergh.
53	52	9/I 1869 No. 4	adresă confidențială	Guvernatorul Basarabiei	Al. Hasdeu	Copie, în rusește, fără semnă- tură.
54	53	9/I 1869 No. 5	ordin confidențial	idem	Ispravnicul județului Hotin	idem
55	54	13/I 1869 No. 85	raport	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de Dobrojaiev.
56	55	13/I 1869 fără număr	adeverință	Al. Hasdeu	Ispravnicul județului Hotin	Scrișă de mână străină în rusește cu semnătură originală a lui Al. Hasdeu.
57	56	27/I 1869 fără număr	scrisoare confidențială	idem	Guvernatorul Basarabiei	idem

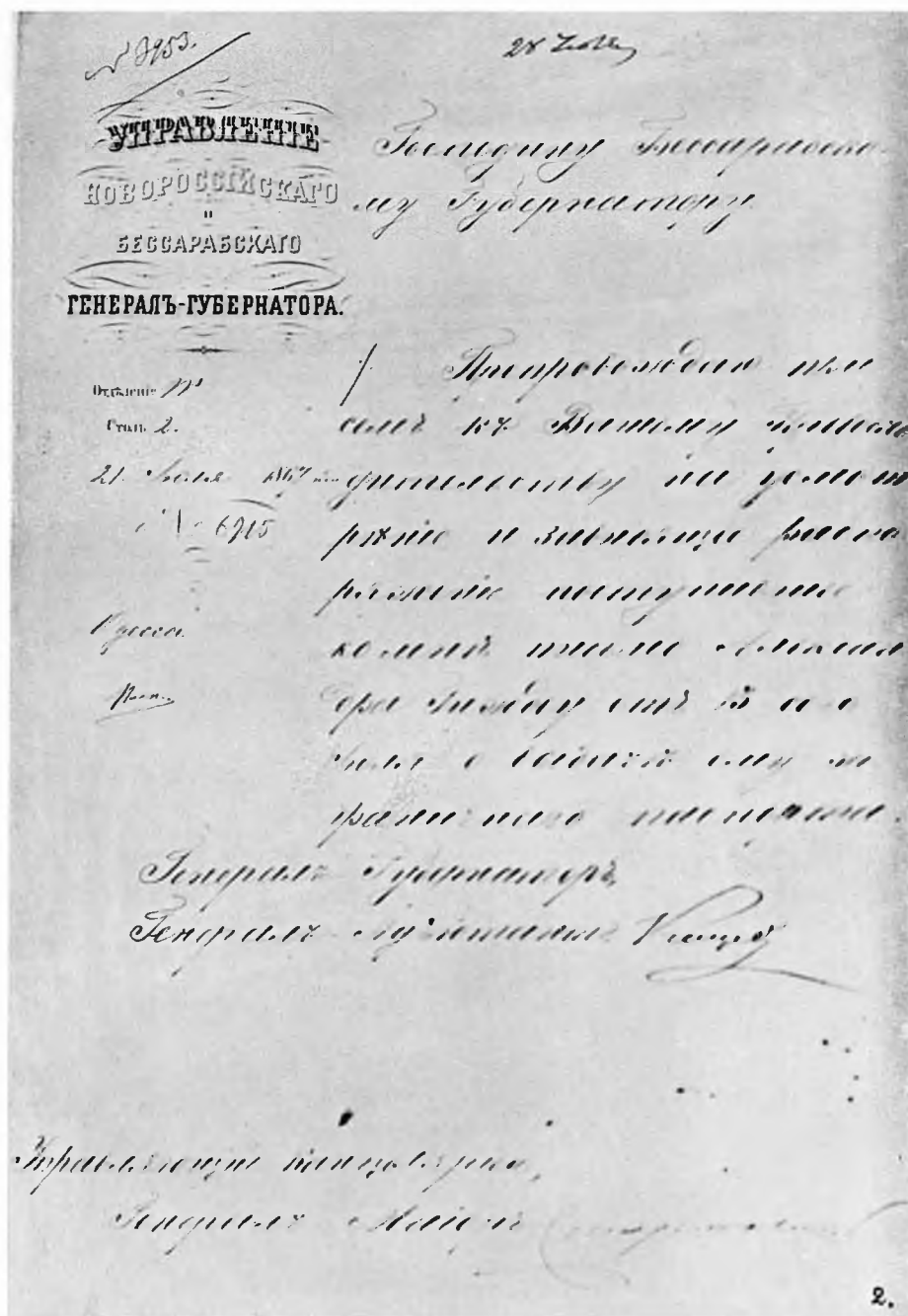

Alexandru Hasdeu
(1811—1872)

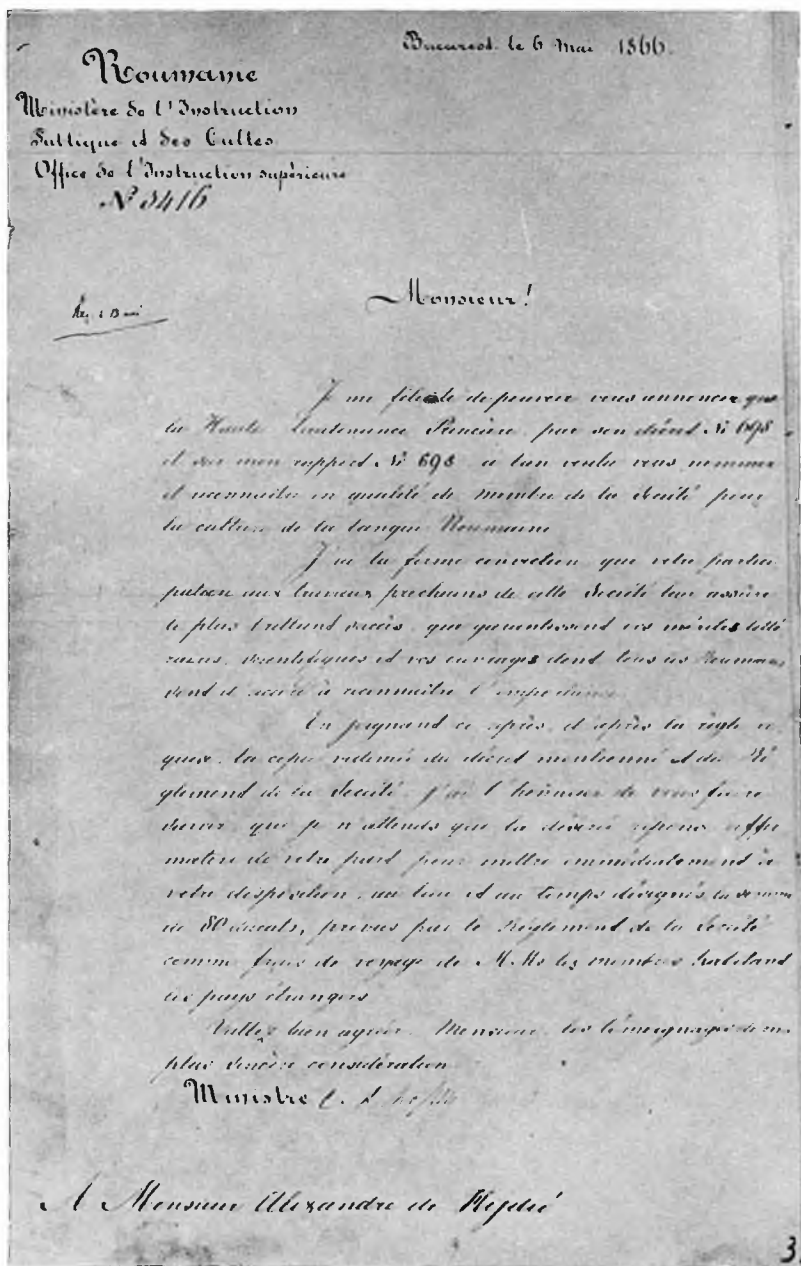
reproducere fotografică a portretului în ulei din colecția Academiei Române

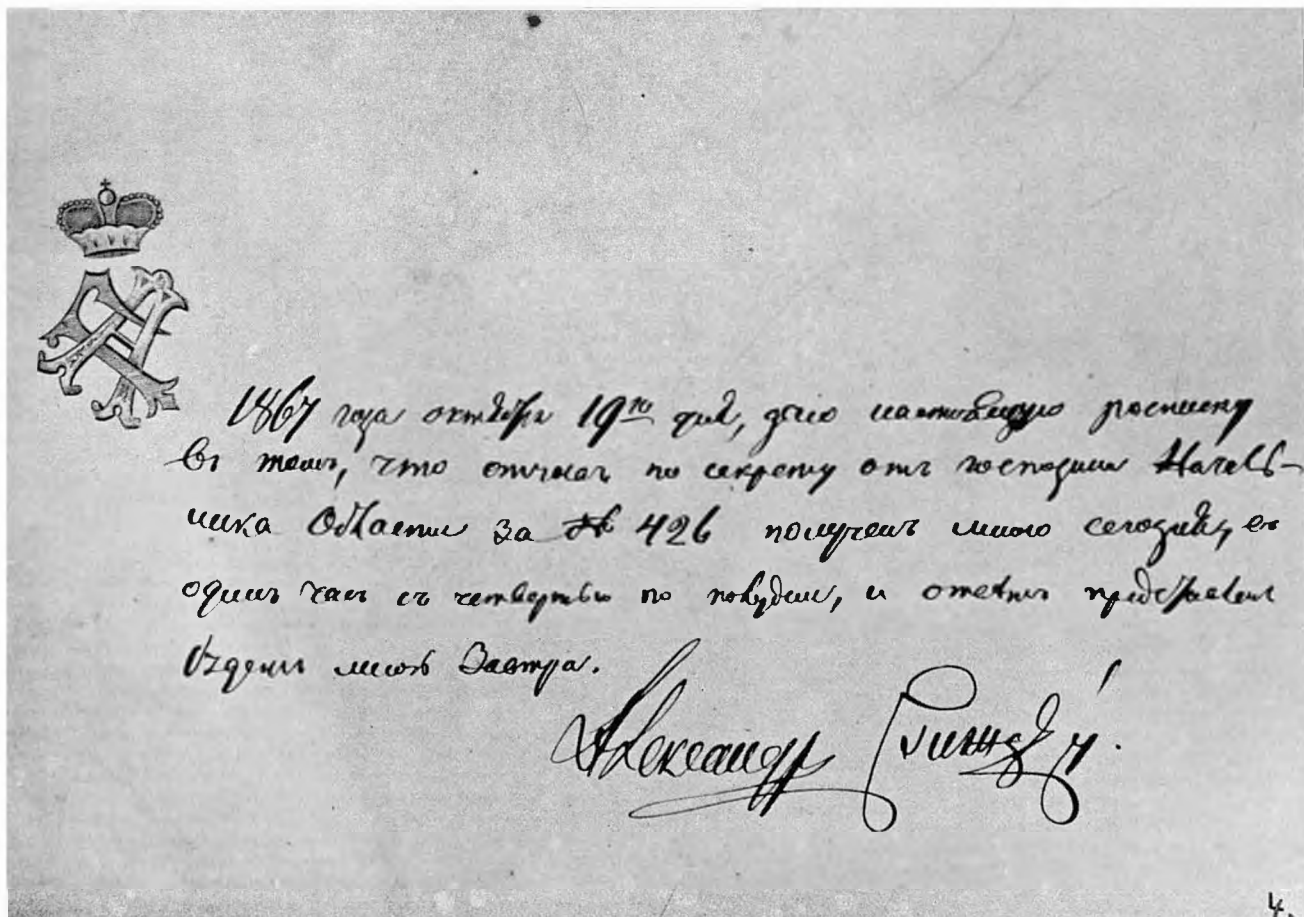
Coperta dosarului secret No. 41 din 1867 din cancelaria guvernatorului Basarabiei

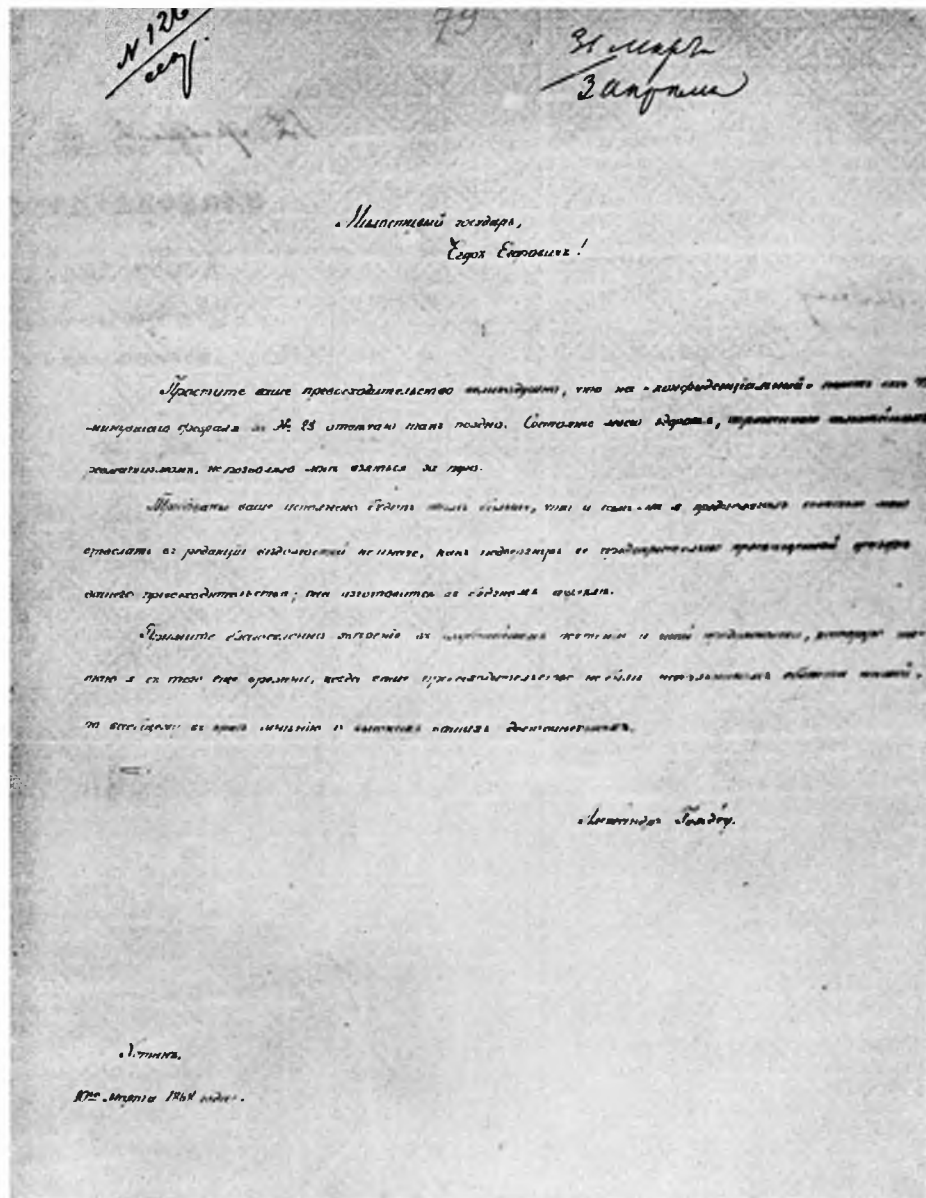
Adresa general-gubernatorului Kotzebue către guvernatorul Basarabiei, privitoare
la Pașaportul cerut de Alexandru Hasdeu (No. 6915 din 21 Iulie 1867)

Decretul prin care Alexandru Hasdeu este numit membru al « Societății literare române » din București

Adeverința lui Alexandru Hasdeu, prin care certifică primirea adresei No. 426 a guvernatorului

Scrisoarea lui Alexandru Hasdeu din 10 Martie 1868 către guvernatorul
din Chișinău

LIMBA IRLANDEZĂ SAU GAELICĂ

DE

C. T. HARLEY WALKER

Scopul ce mi-am propus în articolul acesta este să dau o scurtă schiță despre limba irlandeză sau gaelică, pentru ca unii dintre cititori să fie îndemnați a o studia mai adânc și ca toți, făcând o comparație între limba aceasta și celelalte limbi mai cunoscute, să fie în stare a aprecia pe cele din urmă mai bine. Limbile europene obișnuite aparțin toate aceleiași linii de dezvoltare, toate au foarte multe părți comune. Fără a avea vreo idee despre alte limbi, se presupune greșit, dar foarte ușor, că tipul acesta de dezvoltare este cel mai simplu, cel mai firesc, cel mai logic, și că nu sunt, niciodată n'au fost posibilități de dezvoltare în alte direcții. Nădăjduesc să pot scoate la iveală prin comparații cu o altă limbă caracterul esențial al limbilor obișnuite.

Limba gaelică se mai vorbește în Irlanda, Scoția, insula Man și în Canada în diferite dialecte de aproape un milion de oameni. Suntem obișnuiți cu comparații de cuvinte din diferite limbi indoeuropene. De pildă pentru următoarele cuvinte irlandeze găsim ușor paralele:

Croidhe irland. (*inimă*) = *καρδιά* grecește, *sirt* armeneste, *cor* latinește, *srdce* cehește, *herz* nemțește, *heart* englezește, *hjärta* în suedeză.

Bean irland. (*femeie*) = *γυνή* grecește (iar dialectul beoțian are *βανά*), *queen* englezește.

Bo irland (*vacă*) = *kuh* nemțește.

Aon irland. (*un*) = *ein* nemțește, *εἷς* grecește, *unus* latinește.

Mathair irland. (*mamă*) = *μήτηρ* grecește, *mater* latinește, *Mutter* nemțește.

Se mai știe în general ceva și despre elementul celtic din limba franceză, de pildă sistemul de a număra prin douăzeci, în loc de zece.

Dar esența unei limbi se găsește în frază, nu în cuvânt. Și nu se pot aprecia însușirile nici cele fonetice nici cele sintactice altfel decât prin studiul frazei.

Mica grupă celtică la care aparține limba gaelică are o dezvoltare cu totul specială, când e pusă în comparație cu celelalte grupe, cea romanică, sau cea germanică, sau cea slavă

În cultură, în arte, în literatură, înrâurirea celtică a fost foarte puternică. Sânt mulți de părere că Dante a împrumutat ceva din izvoarele celtice. În timpurile mai vechi, când imperiul roman a fost invadat de barbari, Irlanda a păstrat cultura creștină și a civilizat alte țări. Monahii irlandezi au lăsat multe manuscrise de importanță pentru literatura latinească. În timpurile mai recente, Ossian (Oisín), prin poezia tradițională gaelică, « redactată » — dar mai propriu zis *imitată* — de Macpherson — a contribuit mult la dezvoltarea romantismului. Pentru a aprecia bine înrâurirea aceasta, trebuesc neapărat studiate limbile celtice originale. Va ajuta la aceasta și mișcarea națională irlandeză, ajunsă în sfârșit la izbândă și meritând să deștepte interes pretutindeni. Există mai ales în limba engleză o literatură bogată provenind din Irlanda, cu un dialect special irlandez, influențată adânc de limba strămoșească națională. Dialectul acesta n'a fost destul de bine studiat de străini. Teatrul « Abbey Theatre » la Baile Atha Cliath (Dublin) este bine cunoscut pentru producția dramatică în dialectul acesta și plecând dela școala anglo-irlandeză. Muzica irlandeză ar merita și ea să fie cunoscută în străinătate.

Mi-am propus să mă mărginesc la limba irlandeză, deși cele ce voi zice au în parte o aplicație la întreaga grupă celtică. Limba aceasta este una din cele mai vechi limbi din Europa, și are o literatură de mai mult de o mie de ani, în mare parte existând numai în manuscrise. Se scrie cu alfabet propriu sau cu litere latine, iar în Scoția numai cu litere latine. Alfabetul propriu s'a dezvoltat din manuscrise medievale, ca și în Germania.

În ce privește *fonetica*, se poate spune că irlandeza sună aspru, dar muzical, sălbatec dar frumos, cu răsuflare tare, cu

o mare varietate de sunete între bas și sopran, între sunetele cele mai închise și cele mai deschise. Sunt în fonetica irlandeză două principii dominante, care se simt pretutindeni.

Cel dintâiu. Pentru a întrebuința expresia irlandeză, se formulează așa: « *Caol le caol agus leathan le leathan* », adică « închis cu închis și deschis cu deschis ». Vrea să zică: consoanantele sunt *caol* (închise) sau *leathan* (deschise), după felul vocalelor învecinate și acestea fie că preced, fie că urmează consoanantele, trebuie să fie și ele închise sau deschise. Iată o mare deosebire între limba irlandeză și alte limbi indogermanice, și pentru ea este nevoie de o terminologie specială. Nu suntem obișnuiți să numim consoanantele deschise și închise, ci numai vocalele. Zicem sau palatale sau guturale. etc. În alte limbi, neindogermanice, cea ungurească, cea turcească, cea finlandeză este ceva asemănător, adică un sistem de a armoniza vocalele, totuș mai puțin complicat decât sistemul irlandez. În cuvinte românești ca *Mehedinți* și *Arad* ar fi o armonie vocalică analoagă, dar nu în alte cuvinte ca *Bălățești*, *București*; pentru cele din urmă ar trebui o scurtă vocală interpusă, făcând un fel de diftong, ca să scriem *Băilțitești* sau *Bălțuitești* și *Bucuirești*. După regula aceasta se scrie *Oisín* nu *Ossian*; *s caol* (închis) se pronunță *ș* (ca *s* unguresc), iar *s leathan* (deschis) ca *s* (*sș* unguresc).

Principiul al doilea. Sunt trei grade pentru fiecare tip de consoanantă, sau trebuie să fie, după cum în muzică avem becar, diez, bemol. Poate fi surdă sau sonoră sau spirantă. Se schimbă pentru inflexiune de nume și de verb la început. Așa *t* devine *dt* sau *th*, *c* devine *gc* sau *ch*, *p* devine *bp* sau *ph*. În *dt*, *gc*, *bp* numai prima literă se pronunță. De pildă: *teach* = casă, *mo theach* = casa mea, *a dteach* = casa lor; *mathair* = mamă, *mo mhathair* (*mh* se pronunță ca *w* englez sau, când e închis, ca *v*) = mama mea; *tuitim* = eu cad *thuit se* = el a căzut. Când cuvântul începe cu o consoanantă sonoră, poate să se producă nazalizarea. Așa avem o serie *n*, *ng*, *m*. Pentru *ng* la început găsim o paralelă în limbile africane.

Morfologia. Inflexiunea nu prezintă prea mult caracteristic. În privința aceasta limba gaelică este în genere la fel cu limbile obișnuite indogermanice. Dar sunt anumite particularități. Verbul

are o formă « autonomă » fără subiect și o formă relativă (vom reveni la acestea sub sintaxă). Pronumele cu prepozițiune face un singur cuvânt. Găsim paralele ungurești și semitice. Așa: *ag* = la, *agam* = la mine, *agat* = la tine sau la d-ta, *aige* = la el, *aici* = la ea, *againn* = la noi, *agaibh* = la d-voastră, *acu* = la ei sau la ele; din *le* (= cu) avem *liom*, *leat*, *leis*, *lei*, *linn*, *libh*, *leo*, și din *ar* (= pe) *orm*, *ort*, *air*, *uirthe*, *orainn*, *oraibh*, *oritha* (*th* se pronunță *h*, *bh*, *v*).

Sintaxa

1. Tipul de frază este mai apropiat de cel semitic decât de cel indogermanic. Felul normal de a înșira cuvintele este:

- a) pentru a descrie un eveniment: verbul, subiectul, obiectul;
- b) pentru a constata un fapt sau o relațiune: copula (exprimată sau înțeleasă), predicatul, subiectul.

2. La acest principiu fundamental se alătură alte particularități, în parte urmările principiului fundamental. N'avem un stil periodic, ci o înșirare liberă. În structura de frază obișnuită în alte limbi europene totul depinde de o strânsă legătură între subiect și verb. Pe baza aceasta toate cuvintele sau clauzele subordonate sunt organizate în mod hotărît. Limba irlandeză este cu totul altfel.

3. « Infinitivul » — dacă trebuie așa zis — are mai curând caracterul de un nume abstract (*cosirea*) decât de un infinitiv adevărat (*a cosi*), ca un « nomen actionis » semitic. De aceea se poate construi cu genitiv dependent.

4. Avem fraze prepoziționale în loc de participii și clauze subordonate, și pentru anumite timpuri.

De pildă:

Ta me tar eis rud eigin a dheanamh (*dh* cam la fel cu *j* german)

«Sunt eu după ceva a face», adică: «eu am făcut ceva.»

Ta se ag caint

«Este el la vorbire», adică: «el vorbește» (prezent continuu).

Astfel de fraze se formează de obicei cu « infinitivul ».

5. Verbul are o formă « autonomă » fără subiect, când alte limbi au formă reflexivă sau pasivă. Ea se aseamănă cu formele impersonale latinești: *pugnatum est*, *dicitur* etc., dar este mai dezvoltată și trebuie analizată ca activă sau neutră, nu ca pasivă. Forma aceasta e foarte comodă. Există și pentru *a fi*.

În limba gaelică subiectul depinde de verb, nu verbul de subiect. Așa avem un acord liber. Și subiectul poate lipsi. Verbe impersonale în alte limbi n'au atât de des obiect, ca forma aceasta autonomă, totuș comp. în latinește *me piget*. Câte odată avem cu verbe tranzitive forma autonomă cu obiect și cu agent cu prepozițiune, în loc de combinație obișnuită cu verb, subiect și obiect. Forma aceasta autonomă nu poate fi tradusă exact în alte limbi. Un exemplu: din *bualadh* = a lovi, avem *buailear* = se lovește, se dă o lovitură; *tathar buailte* = se primește o lovitură (*buaile* participiu pasiv, *tathar* forma autonomă din *bheith* = a fi).

6. Pronumele relative sunt dezvoltate într'un mod foarte imperfect. În limba veche un pronume relativ există numai în combinație cu prepoziții. În limba modernă avem un fel de pronume sau particulă relativă *a*, fără inflexiune. Pentru a redă inflexiunea se mai adaugă un pronume personal. Zicem: *Omul care am vorbit cu el*, nu: *Omul cu care am vorbit*. În limba arabă este la fel.

Altfel pronumele relativ este exprimat: *a*) în ordinea, numele, verbul, în loc de verb, nume; *b*) cu înșirarea: în loc de *un om care purta un baston*, ar fi *un om și un baston în mâna lui*; *c*) mai este o formă relativă pentru verbul cu *s* la sfârșit; *d*) în fraze negative apare o formă specială relativă pentru particula negativă.

7. Ca și în l. arabă și ungurească lipsește *a aveà*. În loc de *eu am*, zicem *este la mine*. Sunt însă două verbe pentru *a fi*, *a*) *is*, copula pentru relațiune, *b*) *ta*, pentru a exprima existența.

8. Gramaticii latini ne-au dat un termen «interjecțiune», care este potrivit pentru limbile intelectuale, unde elementul acesta de frază joacă un rol relativ puțin important. Dar în limbi mai primitive, ca irlanzeza, mișcările subite de suflet contează foarte mult. Și am zice mai bine «exclamațiune» decât «interjecțiune». Poate că odată a fost un element principal de frază. Țăranul zice: *vai de mine*; orășeanul: *regret* sau *îmi pare rău*.

9. Se întrebuințează multe expresii tipice; de pildă:

is maith liom (este bun cu mine) = eu doresc;

is maith dom (este bun la mine) = este bun pentru mine;

cad ta agat orm? (ce este la tine pentru mine?) = cât vă datoresc?

ni 'l a fhios agam (nu este știința lui la mine) = nu știu;

ni fheadair i n-Eirinn (nu știu în Irlanda) = nu știu de loc (*fh* nu se pronunță);

fuair se bas (el a găsit sau căpătat moarte) = el a murit.

Sunt scurte fraze chiar pentru un singur cuvânt.

Să venim la psihologia limbii. Care sunt resursele ei, ce tărie, ce slăbiciune și lipsuri? O găsesc vioaie, intimă, naivă, expresivă, bună pentru a sublinia (mai ales cu copula *is*) și pentru a povesti. Totul este de obicei în alb și în negru. Poate că clima oceanică, cu vânt și cu ceață, și țara, cu lacuri și munți, au contribuit ceva la psihologia irlandeză. Imi amintesc, odată, pe muntele Mangerton, aproape de Killarney, frumusețea încântătoare a unei mulțimi de lacuri sclipitoare împreună cu un golf de mare departe de jur împrejur, din când în când văzută și repede ascunsă de ceață. În astfel de țară vedenia nu se prea deosebește de realitatea prozaică. Este un gen special de poezie irlandeză, care se cheamă *aisling*, adică «vedenie», în care poetul este întâmpinat de o femeie frumoasă. El o întreabă cine este și găsește că este Irlanda idealizată, care se plânge de mizerie și nădăjduște mântuire. Găsesc influența climei în adjective poetice greu de tradus ca: *glegheal* (sclipitor, aproximativ) și *aerach* (răcoros, aproximativ); ce lipsește în traducere este sugestia de frumusețe și bucurie sufletească, nu numai naturală, exprimată de aceste cuvinte. În epocă medievală meseria barzilor eră foarte înaintată și în vază mare: și ei au știut bine să realizeze toate efectele posibile din limba lor. Limba este bogată în simțire, expresivă pentru a iubi, a lăuda, a plânge. Există o formă specială de poezie pentru a plânge pe cei morți. Se cheamă *caoineadh*. Limba e iarăși expresivă pentru a disprețui, a certă, a înjură. Are satiră, are închipuire bogată. Este însă slabă în cugetarea abstractă și de obicei nu se exprimă concis.

Să încercăm a da o privire generală și o explicație a fenomenelor constatate. În majoritatea limbilor europene avem următorii factori de considerat: 1. geniul indoeuropean originar; 2. stilul de proză clasică grecească și latinească;

3. Înfrâurirea științifică pentru exprimarea gândului cât se poate de concis și precis. Pentru a aprecia p. 1, putem compara literatura grecească și latinească cu cea sanscrită și limbile indogermanice literare cu cele populare. Pentru a aprecia p. 2, putem compara tendințele din timpul Renașterii cu tendințele medievale. Pentru a aprecia p. 3, putem studia literatura modernă și vedea cum timpul modern se deosebește de Renaștere. Rezultatul este că limbile moderne literare au ajuns aproape, de asemenea, să fie organice și în cuvânt și mai cu seamă în frază. Dar n'au ajuns fără a sacrifica ceva în zugrăvire și mod direct de a exprima simțirea și priceperea.

Limba gaelică nu este organică în acest grad, fiindcă n'a ajuns propriu zis la stilul periodic. Are stilul lui Herodot mai curând decât al lui Thucydide, și abia are stilul lui Herodot. Are epopei prozaice și poezie indigenă foarte caracteristică, bogată în asonanțe și aliterații, dar a rămas despărțită de tendințele principale de dezvoltare în literatura europeană.

Putem zice că e primitivă, înapoiată. Totuș, prezentând evenimentele ca primare și substanțele ca secundare prin modul ei de a întocmi fraza, poate că ar fi mai de acord cu punctul de vedere al filosofiei mai recente. Substanțele sunt primare pentru Newton, evenimentele pentru Einstein.

J. Pokorny, profesorul de limbi celtice dela Berlin, dă o sugestie interesantă în sensul că irlandeza ar fi o limbă amestecată, nu curat indogermanică. El aduce paralele de departe. Irlandezii, după diferite legende, au legături cu Spania și cu Răsăritul. Nu putem spune ce temeuri ar avea tradiția aceasta. Dacă admitem posibilitatea unei baze neindogermanice, este mai greu de precizat ce fel de limbă ar fi fost irlandeza înainte de a fi înfrăurită de contactul cu Indoeuropenii, fiindcă lipsește material suficient și destul de sigur pentru comparație. Rămâne deci să ne mulțumim a constata faptele, fără a fi prea pretențioși sau dogmatici în ipoteze. Avem de sigur aici o dezvoltare foarte originală.

BIBLIOGRAFIE

1. Pentru limbile celtice în genere:

Zeuss, *Grammatica Celtica*, 1853.

Lucrare fundamentală pentru gramatica comparată în domeniul acesta.

Zimmer și Kuno Meyer, articole în Hinneberg, *Die Kultur der Gegenwart*, I, XI, 1908.

Reviste: « Zeitschrift für celtische Philologie ».

« Revue celtique ».
2. Gramatici:
 - a) Pentru limba irlandeză veche:

Windisch, *Kurzgefasste irische Grammatik*, 1879.

Vendryes, *Grammaire du vieil-irlandais*, 1908.

Mai sunt de recomandat lucrările lui Thurneysen, Pokorny, Pedersen, Hogan.
 - b) Pentru limba irlandeză modernă gramatica ideală nu există; dar sunt de folosit:

Irish grammar, by the Christian Brothers (ed. IV, 1910).

O' Growney, *Simple lessons in Irish*, 1907.

O' Nolan, *Studies in Modern Irish*. Educational Company of Ireland.
 - c) Pentru Insula Man:

Kneen, *A grammar of the Manx language*, 1931. Oxford University Press.
 - d) Pentru Scoția:

Gramatica lui Stewart, 1812.
3. Dicționare:
 - a) gaelic-englez:

Dinneen, Irish Texts Society. Ediție mare sau ediție mică.

A. Macbain, *Etymological Dictionary of the Gaelic Language*. Stirling, 1911.
 - b) englez-gaelic:

T. O' Neill Lane, Educational Company of Ireland.
4. Fonetica:

Aids to the Pronunciation of Irish, by the Christian Brothers. Gill & Son, Dublin, 1905.

Tomas O' Maille, *Urlabhraidheacht agus gramear na Gaedhilge*, cuid 1. (Fonetica și gramatica limbii gaelice). Dublin, 1927.

Au mai publicat studii despre anumite dialecte:

Quiggin, *A Dialect of Donegal*, Cambridge, 1906; A. Somerfeld, *The Dialect of Torr Co. Donegal* Cristiania, 1922.

Finck, *Die Araner Mun-dart*, Marburg, 1899.
5. Metrica:

Kuno Meyer, *A primer of Irish metrics*. (Publications of the School of Irish Learning).
6. Literatura irlandeză. Texte și documente.

Sunt două serii:

Irish Texts Society și

Irische Texte,

Scriitorul modern cel mai cunoscut est An t-Athair Peadar Ua Laoghaire (Păr. P. O' Leary). Din lucrările lui sunt de recomandat: *Seadna, Eisirt, Guaire*, toate la Browne & Nolan, Dublin.

Literatură s'a publicat și de Connradh na Gaedhilge, Liga pentru cultură gaelică.

7. Pentru elementul presupus neindogermanic în limba gaelică:
Julius Pokorny, în « Zeitschrift für celtische Philologie », 1927 sq.
 8. Pentru cultura celtică pe Continent în timpul medieval:
H. Zimmer, *Über die Bedeutung des Irischen Elements für die Mittelalterliche Kultur*, englezește: *The Irish element in Mediaeval Culture*, 1891.
E. Gardner, *The Arthurian Legend in Italian Literature*, 1930.
Mai este o literatură apocaliptică celtică, parte în latinește, parte în irlandeză, unde găsim paralele pentru Virgil și Dante; cf.
Norden Vergil Aen. VI și
The Vision of Merlin, « Zeitschrift für celtische Philologie », IV.
 9. Pentru Macpherson, cf.:
Macneill, *The Literature of the Highlands*. Inverness, 1892.
 10. Pentru muzica irlandeză, cf.:
Ceol ar sinsear (muzica strămoșilor noștri). Browne & Nolan. Dublin, 1913.
O colecție bogată de cântece populare.
 11. Printre scriitorii cunoscuți pentru teatru anglo-irlandez amintim pe:
Synge și Lady Gregory.
-

ARTISTUL MATEI MILLO

(ÎNSEMNĂRI BIOGRAFICE)

DE

ARTUR GOROVEI

MEMBRU CORRESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sedința dela 16 Maiu 1932

Familia Millo, din care se trage artistul Matei Millo, este de origină străină; probabil franceză ¹⁾.

Un Millo a venit în Moldova, pe la începutul veacului XVI, ca om de casă — poate profesor — în familia lui Grigori Alexandru Ghica Voevod.

Un fiu al acestui Millo, numit Enacachi, la 1762 este staroste de Cernăuți. Despre el, cronicarul Enache Kogălniceanu spune: « Frânc și acesta, însurat în Iași ²⁾ ». Boscowich, însă, în jurnalul călătoriei sale dela Constantinopol în Polonia, povestește că, la Cernăuți, a întâlnit pe staroste: « Ce staroste était Monsieur Millo, Grec de naissance, qui prétend être d'origine française et que son nom dans cette langue est Mille. Sa soeur est mariée à Monsieur Ciugria, riche marchand de Raguse (mon compatriote), établi à Constantinople, où j'avais beaucoup fréquenté sa maison. Pour ce staroste, ayant trouvé en Moldavie une riche héritière, il l'épousa; elle était originaire de la famille Rossetti, sortie anciennement de l'Italie; elle possédait de grands biens, nombre de villages et vivait splendidement ».

Poate că Boscowich are dreptate când contestă origina franceză a lui Millo, deși numele acesta de familie este cunoscut

¹⁾ I. Tanoviceanu, *Un poet moldoven din vîcîl XVIII. Mateiu Millo*. « Analele Academiei Române », Seria II, Tom. XX, « Memoriile secțiunii literare ».

²⁾ Kogălniceanu, *Letopiseți*, III, p. 246. Ediția II.

în Franța, până în zilele noastre, și cu toate că ambasadorul Franței la Constantinopole, d-l de Castellane, erà de părerea lui Enache Kogălniceanu. Grigori Ghica Vodă, în o scrisoare către Marchizul de Bonnac, crede și el că părinții lui Millo au făcut servicii la curtea imperială a Franței. Afirmațiile acestea, însă, nu sunt sprijinite pe documente, și faptul că limba greacă a fost cultivată în familia Millo și de urmașii lui Enacachi, cum și împrejurarea că pe lângă casele domnești și acele ale boerilor mari se aciuiu de obicei grecii din Fanar, ar putea să ne facă să bănuim că Enacachi Millo erà grec de origină.

Enacachi Millo s'a căsătorit, în Iași, cu Safta, fiica Marelui Logofăt Andrei Roset și a Mariei, fata Marelui Logofăt Sandul Sturza.

I. Tanoviceanu ne spune că Enacachi Millo a avut patru copii. Din testamentul acestuia, pe care l-am găsit, în copie, între documentele familiei Millo, care se păstrează în Muzeul Folticenilor, se vede lămurit că el a avut nouă copii, cărora li-a împărțit averea.

Acest testament, din care lipsește data, are următorul cuprins:

« Fiindcă după prorocescul cuvânt (care zice fă rânduiala casei tale căci vei să călătorești dintr'această lume), trebuie fiecare să urmeze; pentru aceasta și noi văzându-ne cuprinși cu vârsta bătrânețelor și aproape de a plăti datoria firei, pentru ca să se urmeze o bună și liniștită rânduială între fiii și moștenitorii noștri, ce ni au dăruit Dumnezeu, și pentru a se păzi o cumpănă dreaptă și a nu asupri nici pe unul din ei, cu strâmbul, am pus la mijloc amândoi noi toate averile noastre (atâta zestre cât și moșiile ce am cumpărat, nefăcând cât de puțină deosebire), și lăsăm fieștecăruia după părinteasca noastră blagoslovenie partea ce am socotit, nevoind a urma întocma după chipul pravilei ce se numește falkidios (care hotărăște că un părinte ce va avea mai mulți de patru fii, adică cinci sau și mai mulți, jumătate din bogăția lor iau, și are voie tatăl a da partea, adecă ceilaltă jumătate de avere, unui din feciorii lui, sau și la mai mulți, sau vreunui strein, sau măcar și în apă de va voi să o arunce, nu va avea cine să-l giudece), fiindcă n'am avut îndestula avere pentru ca să li lăsăm să se poate și ei îndestulă, ce ca unuia dintre dânșii am lăsat și noi o parte puindu-ne și pe noi în numărul lor, după cum pentru toate mai gios se arată.

« Fiului nostru celui mai mare, MATEI, îi dăm moșia Budeștii și moșia Zaciojeni dela ținut Orheiului, care sânt și în stăpânirea sa date, și poroncim ca să se mulțamească cu aceste (căci după dreptate și după pravilă, ca unuia ce ni au pricinuit multe supărări, carele de toți sânt știute, trebue să-l facem apoclif), însă noi milostivindu-ne, ca niște părinți, îi lăsăm aceste moșii și blagoslovenia noastră; iar de va urma împotrivă, și se va ispiti să facă vreo supărare celorlalți frați, și nu va urmă după cum noi prin dieata aceasta îi rânduim și îi lăsăm, să fie supt părintescul blăstăm.

« Fiului nostru IORDACHE îi dăm moșia Hăbășeștii și moșia Bogdăneștii, și siliștea Giurgeștii dela ținut Romanului, unde este și așezare, și îi mai dăm și iazul dela Târgul-frumos.

« Fiului nostru, lui ANDREI, îi dăm moșia Mirceștii și Cozmeștii, dela ținut Romanului, și giumătate de parte de pod ce este pe Siret, și îi rânduim din venitul podului să deie 250 lei fiicei noastre CATRINII, după cum se va arăta la rândul ei.

« Fiului nostru celui mai mic, lui ION, îi lăsăm așezarea noastră, moșia Șcheia, din ținut Romanului, cu casa și cu toată pojijia, și giumătate de parte de pod de pe Siret, ce se cuprinde malul ce este pre Șcheia, afară de malul ce este pe moșia Mirceștii, care se arată că l-am dat fiului nostru, lui Andrei; și îi mai lăsăm și viile noastre dela Odobești, în care se cuprind zece pogoane, și iarăși îl rânduim și pe fiul nostru Ion, ca din venitul podului să deie fiicei noastre Catrinei, 250 lei, și fiindcă fiului nostru Ion îi dăm așezarea noastră, îl rânduim ca toată datoria ce va rămâne după viața noastră, să o plătească, fără a se supăra cât de puțin ceilalți fii ai noștri.

« Fiicei noastre MĂRIUȚEI îi dăm moșia Ciocârleștii, și moșia Boreștii dela ținut Vasluiului, și moșia Chișărâinii dela ținut Ieșului, și șase pogoane de vie dela Șorogari, în ținut Ieșii, și vitele, giuvaerurile, argintăriile, straie și alte, cum prin izvodul de zăstre se arată, care din ceasul ce s'au măritat i s'au dat.

« Fiicei noastre, ZOITĂI, îi dăm moșia Piticeniei și Carauleștii, dela ținut Romanului, și moșia Vascăuții, dela ținut Orheiului, și opt pogoane vie la Șorogari, în ținut Ieșii, și vitele, giuvaerurile, argintăriile, straie și altele ce se cuprind în izvodul de zăstre, care iarăși din ceasul ce s'au măritat, i s'au dat toate.

« Fiicei noastre CATRINEI, care nevrând să se mărite, aceștea moșii nu-i dăm, fiind la neputința ei a le cultiva ca să cunoască folos, și pentru ca să aibă unde să șază și să se odihnească, spre odihna ei o lăsăm în casa noastră, și ori în odăile de sus, ori în odăile de gios, unde îi va fi voia, volnică este a ședea, și după săvârșirea noastră nimene să fie volnic de a o scoate, ce în toată viața ei are voie să șază în care odăe îi va plăcea, și poroncim fiului nostru, lui Ion, ca să o ție cu toată odihna și cinstea ei, și îi lăsăm, în câtă vreme milostivul Dumnezeu îi va dărui viață, să aibă a lua 500 lei din venitul podului de

pe Siret, însă: 250 lei să aibă a lua dela fiul nostru Andrei, de pe un mal ce stăpânește, și 250 lei să aibă a lua dela fiul nostru Ion, de pe alt mal ce stăpânește, după cum mai sus, la partea lor, am arătat, care bani, pe tot anul, în toată viața ei, să aibă a-i da fără a găsi vreun cuvânt de pricină că n'au îmblat podul, sau că au fost stricat, ori că vremile au fost împotrivă, sau vreo altă pricină, ci deplin, pe fieștecăre an să aibă a-i da, după cum de noi sânt rânduți; și îi mai dăm: 200 lei, 200 stupi, 10 vaci, un plug de boi, asupra cărora aceste toate lăsăm purtător de grijă și epítrop, pe fiul nostru IORDACHE, și în mâinile lui să se deie toate aceste, cum și banii pe fieștecăre an, și el să aibă purtare de grijă pentru cele trebuincioase, fără a fi volnică a le lua dela dânsul, ce samă curată să-i deie de apururi pentru toate, urmând datoriei cei frățești, ce are ca să nu-i facă asupra.

« Fiicei noastre, ROXANDREI, îi dăm moșia Hulubeștii, dela ținut Tecuciului, și giumătate moșie Dobroteștii și Goidășeștii dela ținut Putnii, și pentru că în izvodul zăstriei am arătat că sânt și aceste două moșii dela Putna întregi, și nu sânt, pentru aceea îi mai dăm în locul lipsei aceia, și moșia Dîcenii, dela ținut Cuvurului, și giumătate Fundenii, dela ținut Tecuciului, și giuvaerurile, argintăriile, straile și altele ce prin izvodul de zăstre se arată, care i s'au dat toate deplin.

« Fiicei noastre, ZMARANDEI, moșia Gârleștii și moșia Poiana, dela ținut Tecuciului, și toate celelalte să i se împlinescă după izvodul de zăstre ce-i lăsăm.

« Iar pentru noi am poprit moșia Avrămenii, care moșie o dăm și o dăruim fiului nostru lui Andrei, și îl îndatorim ca după viața noastră el să aibă a ne griji, după rânduiala creștinească, adică îngropare și celelalte griji, pomene și altele, până la al treilea an, după obicei, și să de pentru sufletele noastre optzeci sărindare la biserici, și să mai de și două sărindare la arhirei, adică câte un sărindar de suflet, pentru ca să se pomenească sufletele noastre, și nimine din fiii noștri să-l poată supăra ca să tragă părți dintru aceste moșii de sus arătate, căci fieștecăruia i-am dat partea sa, mai mult decât hotărâsc sv. pravile, nevoind a opri pentru noi giumătate de averea noastră, după cum de pravile se hotărăște.

« Iar bucatele, adecă vaci, boi, stupi și altele, le vor împărți numai ficiorii noștri, iar fiicele noastre nu se vor împărtași la aceste, căci lor li am dat giuvaeruri și argintării, din care ficiorii n'au avut nici o împărtașire. Iar țigani se vor arăta prin deosebit izvod al nostru, iscălit de noi, cum și cui se vor da, și după acel izvod se va urma.

« Și pentru ca să fie această dicată a noastră bine întărită și nesmintită, întâi poroncim tuturor fiilor noștri ca întocma după cum întrânsa se cuprinde să urmeze, nesmintind-o cât de puțin, căci care dintre dâșii s'ar ispită a o strămuta, și a nu o păzi, după cum de cătră noi s'au rânduit, pe unul ca acela nu-l împărtașim cu părinteasca

noastră blagoslovenie, și al doilea am iscălit cu a noastre însuși mâni, și am poftit și pre Preosfinția sa (loc gol) și pe alte obaze cinstite de au iscălit-o ».

Catrina, fata lui Enacache Millo, a fost măritată cu Stolicul *Constantin Cantacuzino*; altă fiică, *Roxandra*, cu un *Ban Donici*. Dacă informațiile ce i s'au dat lui Tanoviceanu sunt exacte, atunci *Smaranda* a fost căsătorită cu *Iancu Țora*, fiul lui *Dumitrache Țora*.

Sunt temeiuri pentru a bănuî că informațiile date de Iancu Prăjescu, un bătrân de peste 90 de ani, nu ar corespunde cu realitatea. Bătrânul spune că au fost trei frați Millo: Enacache Spătarul, Andrei Postelnicul și Matei, tata lui Vasile Millo, acesta tatăl artistului Matei Millo, pe când din documente originale, care nu pot să fie puse la îndoială, se vede lămurit că Andrei și Matei Millo au fost fiii lui Enacache Millo, și nu frați cu el.

Despre Andrei și Iordache, fiii lui Enacache, Tanoviceanu are informații că: *Andrei* a fost căsătorit cu *Safta Canano*, cu care a avut un fiu, pe Logofătul *Neculai Millo*, tata lui *Alecu* și a lui *Petrache*, iar că *Iordache Millo* a luat supușenia ru-sească și a trecut în Basarabia, unde la 1786 eră treti Logofăt, și în 1806 ajunsese Ban.

Este probabil că Enacache Millo, starostele de Cernăuți din 1762, să nu fie aceeaș persoană cu Enacache Millo, biv vel Postelnic, care în 1826 eră dregător la Roman ¹⁾.

Dacă presupunem că la vârsta de 20 de ani, Enacache a putut să fie staroste, el ar fi avut vârsta de 84 de ani, la 1826, când găsim pe un alt Enacache Millo dregător la Roman, ceea ce ar fi cam greu de admis.

Informațiile cari vor urmă, cu privire la genealogia familiei Millo, sunt luate din documentele menționate, păstrate în Muzeul Folticenilor, și din alte izvoare necunoscute încă.

În biserica dela Spătărești, sat la 3 kilometri departe de Folticeni, în partea dreaptă, este o piatră de mormânt, a căreia inscripție, ștearsă în parte, se citește astfel:

¹⁾ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Iași*, pp. 270—272.

« Supt această piatră odihnește trupu robu lu Dumnezău MATEI MILLO răposat și lui Ianakaki la la anu 1801 oct. 3 ».

Pe aceeaș piatră, la sfârșit, este adăugat:

« Si la anu 1834 iunie sau săvârșit din viață și roaba lui Dumnezău SOLTANA MILLO Spătăreasă, soția răposatului boer ».

Faptul că piatra este deteriorată, se datorește împrejurării că mormântul a fost la început afară, și numai când s'a zidit actuala biserică, după 1803, mormântul a fost strămutat în biserică, în locul unde s'a așezat piatra. Obiceiul fiind ca un mort să se desgroape numai după trecerea de șapte ani, ne face să credem că biserica din Spătărești a fost sfințită prin 1808 sau 1809, de când și piatra aceasta este în biserică ¹⁾.

¹⁾ În privința datei construirii bisericii din Spătărești, avem următoarea scrisoare a Mitropolitului Moldovei, către protoiereul județului Suceava, din 11 Maiu 1803: « Cucernicie tale prot. Andrei dela ținut Sucevii, blagoslovenie. Fiindcă dumneei Spătăreasa Sultana Milo voește a face în sat d-sale Spătăreștii o biserică din nou și cere blagoslovenie pentru ca să înceapă lucrul, scriem Cucernicie tale să mergi acolo și căutând un loc cuviincios pentru punere temeliei sfântului pristol, vei face sfințire apei și vei ceti moliftile rânduite spre aceasta, urmând întocmai după cum învață piticul în molitfenic. Aceasta și fii blagoslovit. + Mitropolit Moldaviei ». Biserica veche din satul Spătărești, nu a fost în locul bisericii de astăzi. Satul însuș eră în vale, spre Șomuzul Mare, alătura cu satul Antilești, astăzi dispărut. În 1833 satul s'a strămutat pe platoul de astăzi, în jurul bisericii, și lângă curtea boierească. Strămutarea aceasta s'a făcut în urma unei învoeli dintre Vasile Millo și săteni. Fiind interesantă această învoială, iată-o, în întregime: « Noi lăcuiitorii din satul Spătărești, ce ne aflăm cu lăcuința pe moșia d-sale cuconului Vasile Milu Spatar, adevărim prin această scrisoare ce dăm la mâna d-sale, pentru ca să fie știut că satul nostru din în vechime fiind pe o vale, cu depărtare de curtea boierească și de biserică, și săliște în mijlocul țarinei, unde în toți anii sântem siliți a îngrădi vatra satului din pregiur, pricinuindu-ni-se și multă păgubire în țarină, de vitele noastre, și plătind în toți anii simțitoare păgubiri, și multe pricini făcându-se între noi, osebît deapurare sântem datori a străji casa boierească, fiind cu depărtare de sat, și ni este foarte greu că pe toată noaptea trebue să dăm opt oameni de strajă, am căzut cu rugămintea la boierul stăpânul nostru, ca să se milostivească a ni da voie să ni mutăm toate casele și heiurile noastre în deal, lângă curtea boierească și lângă biserică, la care cu toate că dumnealui găsise mușterei să vândă acel loc ce-l cerem noi ca să mutăm satul, câte 25 lei pe falce, pentru ca să-l are, dar netrecând cu vederea rugămintea noastră, și privind la sărăcia ce ni se pricinuia în toți anii, pe de o parte cu punere de gard înprejur, și pe de alta plătind păgubirile ce se făcea de vitele noastre în țarină, s'au milostivit, depărtând interesul dumisale cu vânzarea aceluia loc, și ni au dat voie să mutăm satul în deal, unde am și însămnat locul cu țărui, la care ne îndatorim ca în primăvara viitoare să avem a ne muta toate casele și heiurile în deal, și dumnealui boierul stăpânul nostru să nu ne smintească din locurile cele vechi ale noastre, unde ne-am hrănit, din strămoșii noștri, tot acele locuri să le avem; iar când din înpotrivă nu vom urma aceștii alcătuirii, atunci să

În altar, într'o cutie cu geam, aninată pe perețele din dreapta, sunt păstrate câteva relicve și un « Novum Testamentum », tipărit în 1763, pe foile cărui sunt următoarele însemnări ¹⁾:

1795 april 16 la 2 ceasuri de noapte sau născut fiul meu Vasile, și lău botezat Arhimandritul Kirilă egumenul Slatinei.

1725 ghenar 21 sau născut tatămeu.

1738 august 5 sau născut maica mea.

1756 februar 8 sau însurat.

1813 septembre 22 mam însurat eu fiul dumisale Vasile și am luat pe Zamfirița.

1799 februar 13 sau măritat fiică mea Catinca după Stolnicul Constantin Cantacuzino.

La 1834 iunie 2 au răposat milostiva și iubita mea maică la 5 ceasuri de noapte.

La sfârșitul acestor însemnări este iscălit Vasile Millo, deși unele dintre însemnări sunt ale tatălui său, Matei.

Enacache Millo a murit înainte de 1800.

Cu data de 1 ianuarie 1800, Safta Millo, soția lui Enacache, dă scrisoarea următoare:

« Fiindcă prin dieata ce rămâne, moșia Nemțanii nu este pomenită, aflându-se rătăcită și în străină stăpânire supt alt nume, am hotărât și am dat-o fiului meu lui Mateiu, ca să o caute și să o dizbată, luând-o îndată supt a lui stăpânire, iar despre ceilalți fii ai mei să fie nesupărat, neputând face vreunul nicio cerere asupra acestei moșii, și spre încredințare adevăresc cu a mea însuși iscălitură ».

fim îndatoriți a răspunde dumisale boierului câte douăzeci și cinci lei pe falce, pe câte fâlci se vor cuprinde de pe tot anul, îngrădind noi și locul acela, ca să nu rămâie stârp. Și pentru credință scriindu-ni-se numele, am pus și degetele, iar cei ce am știut a scrie, ne am iscălit însuși. 1833, noenvre 30 ». Urmează 43 de iscălituri prin punere de deget; iscălituri proprii sunt numai patru, și anume: Erei Vasile duhovnic; Vasile Lupea; Erodiacon Ioniță și Toader Grigoriță. Actul e întărit de Giudecătoria ținutului Sucevei, sub No. 186, la 13 decembrie 1833. O piatră de mormânt, dela vechea biserică din vale, a fost găsită de d-l George Vârnav, actualul proprietar al moșiei Spătărești, și am desgropat-o împreună. Are o inscripție slavonă, ștearsă tare, și nu se poate descifra. E așezată lângă zidul actualei biserici.

¹⁾ Venerata doamna Natalia Vârnav, dela Spătărești, în vârstă de 86 ani împliniți, ultima descendentă a familiei Bașotă, îmi spune că Bașoteștii ar fi fost catolici. D-sa afirmă că, în copilărie, a văzut, într'o poiană pe dealul din fața curții dela Șoldănești (sat la bariera Folticenilor), urmele unei biserici și pietre de mormânt cu inscripții latine. Aceasta ar putea să explice acea carte « Testamentum novum », păstrată între relicviile din cutia dela biserica din Spătărești, întrucât Sultana Millo, soția lui Matei Millo, fusese căsătorită mai întâi cu Iordache Bașotă dela Șoldănești, dela care va fi rămas această carte, în care și-a însemnat și câteva date genealogice.

Dintre urmașii lui Enacache Millo, acela care ne interesează pentru biografia artistului Matei Millo, și despre care avem diferite informații, este Matei.

Matei Millo s'a născut la 21 Ianuarie 1725. După cum se obișnuia, pe vremurile acelea, încă de tânăr a fost dat la curtea Domnitorului Grigori Ghica, unde slujise și tatăl său.

Tanoviceanu crede că Matei Millo a făcut studii la Petersburg.

Presupunerea și-o întemeiază pe faptul că într'un Calendar rusc, ce se află în biblioteca dela Stolnicenii-Prăjescului, din județul Suceava, (astăzi județul Baia), este o însemnare, scrisă de mâna lui Matei, în care spune: « 1775. ghenarie 6. am purces dela Peterburgu la Moldova, împreună cu beizade Dumitrașcu a răposatului Grigorie Alexandru Ghica Voevod ».

Presupunerea aceasta este cu neputință de admis. Dacă Matei Millo s'a născut la 1725, ar urmă că în 1775, la vârsta de 50 de ani, el să fi făcut studii.

Cu neputință.

Rămâne o singură ipoteză de admis: el a fost trimes, de curtea domnească, să aducă pe beizade Dumitrașcu dela Petersburg, și a fost ales, spre această însărcinare, din două motive: el trăia în Basarabia, în ținutul Orheiului, și trebuie să fi avut oarecare cunoștinți printre Rușii dela graniță, cari puteau să-i înlesnească, întrucâtva, călătoria, și apoi se pare că avea și o fire aventuroasă care se îmbină cu misiunea ce i se încredință. În testamentul lui Enacache Millo, această interpretare putem să o dăm dispoziției lui, prin care lăsându-i două moșii, îi zice: « și poroncim ca să se mulțamească cu acestea », iar în parantez se arată motivele care au îndemnat pe bătrân să ordone acestea: « Căci după dreptate și după pravilă ca unui ce *ni au pricinuit multe supărări, carele de toți sânt cunoscute*, trebuie să-l facem apoclis ». S'ar fi convenit mai multă asprime unui fiu neascultător, « însă noi, milostivindu-ne, ca niște părinți, îi lăsăm aceste moșii și blagoslovenia noastră ».

Matei Millo a avut diferite slujbe. În 1770 eră vâtaf de aprozi, slujbă pe care o ocupă și la 1780, în domnia lui Constantin Moruzi. La 21 Iulie 1783, Alexandru Mavrocordat îl face Sulger, și la 14 Iulie 1784, Stolnic. La 1 Mai 1787, Alexandru Ipsilante îl rânduieste ispravnic la Dorohoi, și la 12

ghenar 1788, capătă rangul de Ban; în 26 April 1788 era ispravnic la Neamțu.

La 1784 a murit Aga Iordache Bașotă, proprietarul moșiei Șoldănești, pe o parte din care s'a înființat, peste câțiva ani, orașul Folticeni, și proprietar al unor părți din moșiile Antilești și Spătărești.

Iordache Bașotă fusese însurat cu Sultana, născută la 5 August 1738; Sultana, care trebuie să fi avut zestre moșia Soldănești, s'a despărțit de Banul Bașotă, și la 25 Octomvrie 1782 s'a căsătorit, la vârsta de 46 de ani, cu Matei Millo, care era și el în vârstă de 57 de ani. Astfel, Matei Millo se stabilește la Spătărești, și îndată începe judecăți pentru moșie.

La 6 August 1783 se dă anafora în judecata pornită de Matei Millo, împotriva lui Vasile și Toader Bașotă, pentru o parte din moșia Antilești, pe care Dumitrașcu Bașotă, fratele mai mic, a făcut-o danie fratelui său Iordache Bașotă, cerând să se strice dania din 13 Iulie 1778.

La 14 Octomvrie 1784 intervine o învoială între Sultana, giupâneasa Stolnicului Matei Millo, și între Iordache Bașotă, frate cu David Călugărul, pentru clironomia ei, și la 19 Februarie 1785 Toader Bașotă și Matei Millo se învoiesc pentru stăpânirea în Spătărești și Antilești. În urma acestei învoieli, la 18 Noemvrie 1786 se face hotarnica prin care Matei Millo rămâne stăpân pe satul întreg Spătărești și jumătate din Antilești, care — după cum arată documentele — fuseseră cândva ale lui Vasile Bașotă, Postelnicul. În moșia Antilești, Matei Millo avea și o parte proprie a lui, căci la 23 Aprilie 1786 el cumpără a patra parte baștină, din tot satul Antilești, dela Pătrașcu Tăutul, Alexandru Tăutul și Constantin Tăutul, rude cu Volcenski din Cernăuți, care avea și el părți în Antilești.

Matei Millo a fost unul dintre puținii Moldoveni cu oarecare cultură, potrivită timpului și mediului în care a trăit. Cunoștea limba grecească și cea franceză; cunoștea poate și limba rusă, de oarece în biblioteca rămasă dela el s'au găsit și cărți rusești ¹⁾.

¹⁾ Oarecare îndoială asupra afirmării lui Tanoviceanu că biblioteca bătrânului Iancu Prăjescu, din satul Stolnicenii-Prăjescului, ar fi biblioteca lui Matei Millo. E greu de explicat cum ar fi ajuns acolo cărțile acestuia, de oarece Vasile Millo, fiul

Inzestrat cu inteligență, dacă nu și cu talent, Matei Millo a scris versuri, despre care a făcut o monografie interesantă I. Tanoviceanu.

Pe caietul de poezii, cunoscut de Tanoviceanu, este o însemnare făcută de Alecu V. Millo, nepotul poetului, în care se spune:

« Poesii făcute de Matei Millo, bunul artistului Matei Millo și Alecu Millo. Mort în 1796, în vârstă de 45 ani. N'a fost niciodată funcționar. A locuit totdeauna la Spătărești, ținutul Sucevei; a făcut studii în Rosia; a rămas după dânsul o bibliotecă care a fost arsă de Turci. S'a ocupat și cu matematicile, compunând o aritmetică la 1795 ».

Insemnarea aceasta cuprinde greșeli inerente lipsei de informații.

Că Matei Millo n'a făcut studii în Rusia, s'a văzut mai sus. Că nu a murit la 1796, în vârstă de 45 ani, rezultă din documentele menționate. Născut la 21 Ianuarie 1725, Matei Millo a murit la 3 Octomvrie 1801, deci în vârstă de 76 de ani¹⁾. Soția sa Sultana, născută la 5 August 1738, a murit la 2 Iunie 1834, în vârstă de 96 de ani.

* * *

Matei Millo, poetul, a avut un fiu, Vasile, născut la 16 Aprilie 1795, și la 22 Septemvrie 1813 s'a căsătorit cu Zamfirița Prăjescu, sora lui Răducanu și a lui Iancu Prăjescu.

Vasile Millo, în așezarea tatălui său din Spătărești, s'a ținut de gospodărie, dar a cunoscut și zile mai grele, și a fost nevoit să recurgă la slujbele Statului. Lucrul acesta i l-au înlesnit înrudirea lui cu familiile mari boierești din Iași, care aveau legături la Curtea domnească. Grație acestora, Vasile Millo, la 1823, a fost numit ispravnic la Roman; la 1825

lui Matei, care a fost căsătorit cu o soră a lui Iancu Prăjescu, a trăit tot timpul la Spătărești, unde s'au născut și au trăit și urmașii lui. O singură explicare ar fi posibilă: Iancu Prăjescu a fost episcopul copiilor cumnatului său Vasile Millo, și ar fi dus, la casa lui din Stolniceni, cărțile dela Spătărești.

¹⁾ A mai existat un Matei Millo, probabil descendent al altei ramuri din această familie, un Matei Millo care, la 1827, era Postelnic, și la 1828 era vel Logofăt (Er-biceanu, *o. cit.*, pp. 432 și 435).

dregător la Dorohoi, în locul Hatmanului Costache Jora, ca să fie împreună cu Spătarul Ioniță Krupenski, iar la 1833 Noembrie 11, Departamentul treburilor din lăuntru îi scrie că-l numește « vechil », să ție locul ispravnicului de Suceava, Spătarul Grigori Codreanu, care, fiind deputat al județului, trebuia să se ducă la Iași.

S'ar părea însă că Vasile Millo a indispus pe unii dintre prietenii cari l-au ajutat la nevoi. O scrisoare a lui Andronachi Donici, ni-ar confirma această părere.

Sub adresa: « Cinstit dumisale K. Vasilică Milu, Spătar, cu plecăciune. La Spătărești », la 29 Maiu 1841, Andronachi Donici îi scrie:

« Cu plecăciune, K. Vasilică! Am priimit o scrisoare a D-tale și cu alta a socru meu în alăturare cu o scrisoare a D-tale către dumnealui, prin care D-ta arăți că ai fi plătit banii toți după vechel. Îmi pare foarte rău, K. Vasilică, că cu facere de bine ce ți-am făcut D-tale îmi câștig categorie din partea D-tale. Rămâne ca pentru viitorime să mă sânguesc a cunoaște mai bine oamenii cu cari voui avea a face, ca în loc de mulțămire să nu-mi câștig nemulțămire. Giuvaerurile D-tale stau siguri, însă a le încredința D-tale nu putem fără deslegarea Comisiei episcopicești, pentru că D-ta le-ai înstrăinat odată și poți și de al doilea să le mai dai cuiva, iar așa se păstrează pentru prea iubită fiica D-tale, care poate va fi mai recunoscătoare decât părintele său.

« A Dumitale plecată slugă
A. Donici ». ¹⁾

Este vorba în scrisoarea aceasta de juvaerurile rămase dela Zamfirița, soția lui Vasile Millo, care murise în Aprilie 1836.

Deși proprietar al moșiei Spătărești, cu o întindere de aproape 800 hectare, în măsura de astăzi, date fiind condițiile economice de pe atunci, când agricultura propriu-zisă nu era un mare izvor de bogăție, Vasile Millo, urmând obiceiul pământului, și-a trimes la mânăstire pe cele șase fete, născute din căsătoria cu Zamfirița, pentru ca averea să rămâie celor doi fii ai săi: Matei și Alecu.

Matei Millo, fiul lui Vasile, este viitorul marele nostru artist dramatic.

* * *

¹⁾ Andronache Donici, celebrul jurisconsult, era însurat cu Elisabeta Dimachi.

Matei Millo s'a născut la 25 Noemvrie 1814, la Spătărești.

Despre copilăria lui *Matei Millo* știm prea puține amănunte. Probabil că primele noțiuni de carte le-a căpătat în casa părintească, unde va fi avut ca profesor pe vreun străin, dela care a învățat, în special, limba franceză.

Unul din acești profesori pare să fi fost *Dimitrachi Zgoura Katziko*, grec, care a stat puțină vreme în casa lui *Vasile Millo*, și la 10 Iulie 1829, când a plecat, se vede că i-a rămas dator, asupra sumei luată anticipat din leafă, și-i lasă amanet «două lexicoane franțuzești de Academie» și o gramatică de *Ketas*.

Documentul acesta, foarte interesant, are următoarea cuprindere:

«Din toată socoteala ce am avut cu Dumnealui K. K. Vasile Milu Spatar, pentru puțină vreme ce am fost în casa Dumisale, i-am rămas drept dator cu 51 lei 25 parale, adică cincizeci și unu lei și douăzeci și cinci parale, și neavând acum bani ca să dau dumisale, i-am făcut rugămintea ca să mă aștepte de astăzi în două săptămâni, și pentru siguranța dumisale că-i voi plăti banii la numita vadă, i-am lăsat amanet două lexicoane de Academie ¹⁾ și o gramatică de *Ketos*, care cărți vor stă la dumnealui pâr la vădeaua însemnată, ce dator sânt eu negreșit a da dumisale banii, când atuncia dând eu banii dumisale, îmi voi lua amanetul, iară dacă din întâmplare eu nu voi fi următor cu plata banilor la vadă, atuncia cărțile aceste vor rămâne de istov a dumisale K. Vasile, ne mai fiind eu volnic a le mai pretendarisî și dumnealui va face ce va voi ca «oun» drept lucru a dumisale. Iară alte lucruri ce am avut le am luat pâr întru «oun» fir de pâr, nerămânându-mi altă nemică decât numai aceste trei cărți pe care le am lăsat amanet și pentru siguranța dumisale urmează a mea iscălitură».

1829 în iulie 10.

Dimitrachi Zgoura-Katziko ²⁾).

În 1834, *Matei Millo* era elev în pensionul francezului *Cunez* ³⁾ din Iași, în care învățau fiii boierilor din Moldova.

¹⁾ Cuvântul «Academie» e scris cu frumoase litere latine.

²⁾ În iscălitură, cuvântul «Dimitrachi» este scris cu kirilice, celelalte două cu litere latine.

³⁾ În privința ortografiei numelui adevărat al acestui francez, nu avem date precise. Burada îl scrie «Quinem»; în «Albina Românească» este «Kiunem»; în scrisorile lui *Matei Millo*, găsim: «Kiunet», «Chiune», iar în o scrisoare a lui *Alecu Millo* din 26 noembrie 1836, dă cuvântul în litere latine: «Mr Cunez», care cred că este acel adevărat.

La 26 August 1834, cu ocazia încoronării Domnitorului Mihai Sturza, s'a organizat o reprezentație extraordinară, în Teatrul de Varietăți din Iași, când diletanții moldoveni au jucat drama eroică «Dragoș, întâiul Domn suveran al Moldovei», compusă de Aga Asaki, cu muzică de d-na E. A., iar în ziua de Sf. Mihai, onomastica Domnitorului, Victor Cunez a ținut să joace, cu elevii pensionatului lui, o piesă în românește. Despre reprezentația aceasta, în care s'a distins tânărul Millo, al cărui talent a atras atenția tuturor, și Domnitorul i-a dăruit un ceasornic, gazeta «Albina Românească» din 18 Noemvrie 1834, scrie:

«Elevii pensionatului D. Kiunem, au dat cu prilejul serbării Sf. Mihail, la Teatrul Varietăților, o reprezentație în limba franceză, la care a fost de față o numeroasă adunare. Această petrecere s'a încheiet cu o mică piesă în limba românească intitulată: *Serbarea militară*, cu cântece, alcătuită și jucată de d. *Matei Millo*, elev acestui pensionat. Aplaudisiri conglăsuitoare și înoite însoțea aluziile (asemănările) și vădea plăcerea ce avea privitorii de a vedea pe fiii lor făcându-se organi a simțirilor de dragoste către un Domn iubit.

«In privirea îngrijirii ce hărăzește d. Kiunem pentru creșterea tinereimei, pre I. Domn au binevoit a-i mărturisi a sa mulțămire, trimetându-i și un frumos ceasornic de aur, cu acest înscris săpat: *Îngrijirea hărăzită educației pregătește viitorimea societății*. Și un alt ceasornic tânărului Millo, pe carele o educație desăvârșită, îl va face folositor și plăcut societății».

Dragostea artei dramatice și talentul lui Millo, erau prea puternice pentru ca el să fi putut rezistă ispitei. La vârsta de 21 de ani, călcând peste toate prejudecățile timpului, care considerau teatrul ca o decădere pentru un om distins, pentru un boier, Matei Millo, a organizat el singur un teatru de societate, jucând piese originale, compuse de el însuș: *Poetul romantic* și *Postelnicul Sandu Curcă*, obținând un mare succes.

Visul lui Matei Millo eră să studieze cu temeiu arta dramatică, în străinătate. Tatăl său nu dispunea de mijloace, ca să poată face cheltueli așa de mari. Boierimea din Iași a încercat să adune un fond care să-l ajute pe Millo.

Burada spune următoarele, despre această încercare:

« Față cu talentul timpuriu ce-l arată cu prisosință Matei Millo, mai mulți prieteni dintre tinerii nobili ai epocii, fură entuziasmați de calitățile arătate de acesta, și se hotărîră să înlesnească și să contribuie pentru a trimite pe Millo în străinătate, ca să se instruiască cât mai mult în arta dramatică, spre a putea mai apoi pune o temelie serioasă teatrului moldovenesc. Așa, acei tineri prieteni au hotărît să contribuiască la organizarea mai multor reprezentații și venitul ce ar produce acestea, să fie dat lui Millo spre a merge în străinătate și a se instrui, drept care se și tipări următoarea înștiințare în foi răzlețe care se împărțiră în public:

« Tinerii noștri nobili ce cunosc râvna spre învățătură și împotrivitoarele încungiurări al prietenului lor Domnul Millo, negăsind alt chip spre înlesnire isprăvii acei învățători în țări străine, au socotit să deie vr'o zece reprezentațiuni în folosul său; urmare de laudă ce nu poate jigni întru nimică cîntea acestui tânăr, și nu îndoiesc a crede că toată noblesă nu va răspunde la îndemănătoare îmbrăçoșare la un așa noblu țal ».

Eși, în 9 noenvri 1837.

Incercarea aceasta nu a reușit.

În 1835 îl găsim pe Matei Millo elev în Academia Mihăileană din Iași, făcând o cură de « salsaparină ». La 20 Martie 1835, el scrie părinților, la Spătărești, următoarea scrisoare:

Cu multă fiească plecăciune
închinându-mă sărut cîstită mâna.

Priimind cu cea mai mare bucurie scump mie răvașul Dmvs, nu pot a vă descrie ce au simțit sufletul meu, mai vartos înțelegând că, din mila Domnului, vă aflați cu toții sănătoși. Mulțămirea ce am a vă vedea, îi nespūsă, dar nu pot a veni dela Eși acasă. Întăi, că dela 12 martie am început a lua *salsaparina*, cu cea mai mare pază, în casă la D-lui Gheorghî Tomuzii, om a Thiței Zoiții Miclescu ¹⁾, a cărui femeie știe a o da cum trebuie, și singură au luat-o, și au folosit. Toate cele ce-mi trebuie, îmi trimete Thița, fiind casa Dsale Tomuzii tare aproape de Dumneei. Saparina trebuie să o iau în douăzeci zile, apoi am să fac în zece zile, zece feredeie de pucioasă, și încă după aceea două sau trei săptămâni nu pot ieși din casă afară. Al doilea, deschiderea Academiei, după sărbătorile Paștelor, iar mă oprește. La această Academie silit mă văz a intra, după voia Înălțimeii sale. Dumnealui Hatmanul Costachi Mavrocordat ²⁾ m'au poftit a ședea, la Academie,

¹⁾ « Thița » adică mătușa Zoița Miclescu, eră soția lui Costache Miclescu.

²⁾ Hatmanul Const. Mavrocordat eră însurat cu Casandra Balș.

într'o odaie cu fiul Dsale, unde m'au încredințat că voi fi prea bine trahtarisit, ca unul ce iaste epítrop Academiei. Aice, la Academie, se vor învăța deosebite limbi streine, dar a Patriei va fi cea mai « Dominante ¹⁾ ». Un Academicist (după așezământul nou și obșteasca Adu-nare), are drit, după ce va isprăvi și va ști bine pravilele, a intra în orice slujbă politicească, după a lui vrednicie. Deci nădăjduesc, cu ajutorul a vro câțiva boeri mari ce mă « iobesc », a păși înainte. Academia este în casele Kazimiroaci, « vis-à-vis » ²⁾ Petreburschi Tractir, care și el, mai în urmă, se ia de Academie. Apoi dar, babacă și neneacă, nu pot a veni să vă văz; aceasta tare mă mănhește, dar ce voi face. Vă rog dar triimeteți-mi vro șase cămeși de acele ce v'am rugat și de pânză asemenea, prostiri, cerceavuri, fețe perine, izmene, colțuni, că n'am nici unele. Asemine vă rog pentru straie de vară, trimeteți-mi și de pantaloni ceva. Eu am dat jalobă Măriei sale lui Vodă, arătându-i neputința în care sânteti Dumnvstr a mă înlesni cu straie, ca să-mi facă o leafă, să mă înlesnesc; acea jalobă, K. K. Alecu Roset au zis s'o fac, după cum și moșu Scarlat ³⁾, și acum, de când sânt închis în casă, nu știu ce ispravă au făcut; cu toate aceste nădăjduiesc că babaca Mihalache ⁴⁾ nu mă va lăsa gol. Dar păr atunce, tot la babaca cel adevărat, la babaca Vasile și la neneaca Zamfira alerg, ca să-mi trimiteți aceste de sus zise, că ni-or trebui intrând la Academie. Am primit « on » irmilic și o carboavă, pentru care nu sânt vrednic să vă mulțămesc; cu al doile ocazion mai triimeteți-mi, mă rog, că-mi trebuie acū cu boala mai mult de toate. Pentru Alecu, iubitul meu frățior, dela toamnă poate veni la Iași, că i-am găsit loc bun. Dascălul Kiune iese din casele unde șede și ia, prin a mea mijlocire, casele moșului Scarlat, nu care lăcuește, ci altele, ce sânt alături, lângă ogradă, și mi-au zis Chiune că pentru mine a face tot chipul și a lua pe Alecu, cu tare puțin lucru, știind greutatea noastră, și poate să șadă la moșu Scarlat, sau la dânsu, unde i-a plăcea; înșfârșit s'a învoi Chiune cu Dmnvstr prea bine, și așa s'a putea; iar la Academie, pentru dânsul nu-i. Thița Zoia, moșul Scarlat și Tița Paraschiva frățește se închină Dmnvstr, iar eu sânt

A Dmnvstr prea plecat și supus fiu

Matei Millo

20 mart 835.

Mă rog iertați-mă că n'am putut scrie bine, aflându-mă în așternut. Pe iubiții mei frățiori ⁵⁾ dulce îi sărut.

¹⁾ Cuvântul « Dominante » e scris cu litere latine și cu majusculă.

²⁾ Cuvântul « vis-à-vis » e scris cu litere latine.

³⁾ Scarlat Krupenski eră fiul lui Iordache Krupenski, căsătorit cu Maria Milu. Scarlat aveă de soție pe Paraschiva Rosetti.

⁴⁾ Babaca Mihalache, adică Mihalache Sturza, Domnitorul.

⁵⁾ Matei Millo a mai avut un singur frate, pe Alecu; prin « iubiții mei frățiori » se înțeleg și cele șase surori ale sale.

În 1836, Zamfirița, mama lui Matei Millo, moare. El, care știa numai că mama lui eră «bolnavă foarte», a aflat vestea tristă abia după două săptămâni, când scrie acasă o scrisoare jalnică:

Mult scumpul meu Băbăcuță.

Ah! vai nouă! de mii de ori! ce grozavă nenorocire au cuprins trista noastră familie! Vestea morții prea iubitei mele maici, ca o lovitură de trăsnet au zdrobit inima mea; sufletul meu înneecat în lacrimi de abia poate răsufla. În zădar îmi frâng mâinile, în zădar mă zbucium, în zădar ochii mei varsă pohoae de lacrimi, amăgitul meu duh nu-mi arată niciun fel de mântuire, niciun fel de leac, sau meremet la prăpastia nenorocirii în care cruda soartă ne au aruncat. O vai! o vai! o amar mie! Unde voi mai afla pe maica mea? Unde voi mai afla o gingășie ca a ei? Sau unde pe pământ eram mai fericit decât în brațele ei? Cine îmi va mai zimbi așa de dulce ca dânsa, cine va mai gândi tremurând la viitorimea mea, sau cine îmi va mai zice: *Dragul mamii*... Ah! Băbăcuță, de câte ori, scriind acest răvaș, mâna mea au zvârlit condeilul ca să șteargă înfocații mei ochi. În zădar ați vrut (se vede) a-mi ascunde nenorocirea mea, ea m'au urmărit în tot locul și m'au lovit fără milă. Cât mi se va bate în piept sufletul, n-oi putea uita o așa duioasă maică, ce au trăit pentru noi, și au murit iarăși ca o jertfă gingășiei părintăști. Pierderea ei adânc au rânit sufletul meu; această rană, nici locul, nici vremea, nici cele mai mari fericiri a lumii nu-s destoinice a o șterge, afară de cruda moarte, care darmă toate. Și cum oare ași putea uita pe aceea căreia îi sânt cu totul dator? Măhnirile ce simțea când eram bolnav, grijile ce neîncetat avea pentru mine, sfaturile ce din adâncul inimei îmi da, în veac îmi vor fi de față. Purtările de grijă ce această maică au avut pentru fiii ei, fac rușine a multor maice. Ah! Băbăcuță, Băbăcuță, ce soție ai pierdut, și ce maică au răpit cerul copiilor matală.

Dar, vai nouă! Ce să facem, spune-mi, te rog, ce să facem; oare sântem noi vrednici a o mai dobândi, oare lacrimile, oare tânguirile noastre pot a o mai învia? Ah! de ași ști că plângând, că zbuciumându-mă, ași mai putea-o avea, ce n'ași cuteza, ce n'ași face! Cine oare ar plânge mai mult decât mine, cine ar vărsa mai multe lacrimi. Dar ah! ah! și iarăși ah! Toate sânt zădarnice! Se vede că Dumnezeu, care purure iubește pe cei drepți, i-au fost milă de dânsa, și n'au voit a mai lăsa «on» așa de înbunătățit suflet să sufere năcazurile lumii aceștie, și negreșit în «menuntul» acesta, ea se odihnește în cereștile lăcașuri, rugându-se pentru noi. Datoria noastră către dânsa de acum este a-i face după chipurile stărei noastre grijile căzute sufletului ei.

Cât pentru noi, Băbăcuță, siliți ne videm a ni înăduși plânsurile, a ni șterge lacrimile și a face aceea ce purure ea dorea să facă:

punerea la cale a familiei noastre. Pe surorile mele, și fiicele matală, ca partea cea slabă, să li purtăm de grijă, cât se poate de bine, încât să ne lăsăm pe noi pentru dănele, și pe Aleco asămine să-l punem la cale.

Eu acum ași zbura în brațele matală, dar eczamenul și șefii mei nu mă iartă, deci eu păr pe luni, marți, n'oi putea purcede; dar atunce cu căruță de poștă voi alerga cu cât mai îngrabă.

Băbăcuță, Băbăcuță, în numele lui Dumnezeu celui drept, mângăitor și tată tuturor «sirimanilor», în numele acei duioasă soție ce ai pierdut, fie-ți milă de copiii matală, nu-i diznădăjdui, prin a matală lacrimi, înbărbătează-i, mângâe-i, ca un părinte, întrarmează-te de filozofie, cruță-ți sănătatea, atât de scumpă copiilor matală, păstrează-i-o, de nu pentru mata, macar pentru copiii matală, cărora li ai rămas singurul adăpost pe pământ.

A matală prea plecat și supus fiu

Matei Millo.

Prea iubitelor Thiță, de mai sânt pe la Spătărești, li sărut «mănușățele».

În scrisoarea aceasta se vede influența culturii franceze asupra lui Matei Millo. Fraza așa de lamentabilă: «Pierderea ei adânc au rânit sufletul meu; această rană nici locul, nici vremea, nici cele mai mari fericiri a lumii nu-s destoinice a o șterge, afară de cruda moarte, care darmă toate», este o adaptare a unei poezii, foarte cunoscută, pe vremurile acelea, și întrebuițată și mai târziu, de tinerele fete, care o scriau în albumurile prietenelor lor:

Ni du lieu la distance,
Ni du temps la longueur,
N'auront pas la puissance
De t'effacer de mon coeur.

Tot ca o manifestare a acestei influențe, sunt și unele cuvinte scrise de el direct în franțuzește, neologisme pe care nu știă cum să le românizeze. Așa, în scrisoarea din 20 Martie 1835, spune că la Academia din Iași se vor învăța mai multe limbi străine, «dar a Patriei va fi cea mai Dominante», și ultimul cuvânt e scris exact franțuzește. În aceeaș scrisoare întrebuițează cuvântul «vis-à-vis», tot în franțuzește.

Peste câteva zile, după scrisoarea de mai sus, Matei Millo scrie Spătarului din nou, ca răspuns la răvașul ce primise dela el, dar în care se vede că i se tăinuia moartea mamei lui:

Cu multă fiească plecăciune
închinându-mă, sărut cinstită mâna.

Mult dorit răvașul matal pe priimind, am aflat că Dumvr vă aflați bine. Dar ah! nu-mi scrii de nineaca de cât că-i bolnavă foarte, în vreme ce eu acum de două săptămâni am aflat, prea cu siguranțe, moartea dumisale, și nenorocirea mult întristatei noastre familii. Și, vai mie, Băbăcuță, câtui de zdrobită inima mea, și câtui de adânc întristat sufletul meu, ce lacrimi nu am vărsat, ce suspinuri și ce vaiete. Dar, vai! toate-s în zadar. Eu, îndată ce am aflat, neputând veni singur, am scris matal pe poștă o carte cu totul însuflată de deznădăjduirea sufletului meu, care cred că ai fi priimit-o acum. Eu iarăși zic matal, după cum în acea carte, că Dumnezeu au vrut a ne pedepsi pe noi, și a mântui pe acel suflet (înbunătăți) de năcazurile lumii aceștie ticăloasă. Ea nu-i de plâns pe cât sântem noi.

Eu, Băbăcuță, nu pot a-ți prescrie dorința ce ași fi avut să te văd pe mata, și pe frățiorul și iubitele surioare, dar ce să fac, în minutul acesta îi cu neputință; pentru aceasta am și ținut trăsura, nădăjduind că poate voi putea scapa, dar în zadar, nici C. C. Gheorghe Asachi, nici însuși K. K. Costache Mavrocordat, la care șed în casă, nu m'au lasat, fiindcă tocmai acum se așteaptă să se facă, din zi în zi, examenul la Academie, unde va fi Măria Sa, împreună cu Preosfințitul Mitropolit și toată boierimea, și dar ca unul ce am fost unul din cei întâi, și la clasele mai înalte dator sânt a rămâne. Apoi mata știi prea bine că toată fericirea mea atârnă dela Preainălțatul Domn și din ocrotirea K. K. Costache Mavrocordat și Aga Asachi; îndată ce eu voi lipsi, îmi atrag asupra-mi ura tuturor acestora. Și după toate altele, nădăjduesc că Vodă, mulțămît fiind de mine, va face ceva pentru mine sau pentru frații mei.

Dar îndată după examen voi veni; eu te voi înștiința pe poștă, și-mi vei triimete trăsura, și cu mare răvnă și grăbire voi veni.

Moșul Iancu ¹⁾ te va pliroforisi de neputința în care mă aflu să vin, arătându-ți toate înprejurările.

Asemine și pentru punerea la cale a lui Alecu, a frăținimeu, te va pliroforisi cât de bine pentru dânsul ar fi să se așeze aice, cu chipul acela. Pentru aceasta și eu, Babacă, te rog cu lacrimi, fie-ți milă de dânsul, nu-l ține lângă mata, că niciodată, măcar să ai chip, nu-i putea să-i dai creșterea ce ar putea să aibă aice.

Așteptând fericitul minut a ne vedea, am norocire a fi al matal cel mai prea plecat fiu

Millo.

¹⁾ Iancu Prăjescu, frate cu Sultana Millo.

Vedem că Matei Millo eră unul dintre elevii distinși ai Academiei Mihăilene, și aveă ambiția să-și păstreze locul și în clasele superioare: «...ca unul ce am fost unul din cei întâi, și la clasele cele mai înalte dator sânt a rămâne».

Matei Millo se arată, deși tânăr, cu judecată matură și cu intenții pentru viitor, pe care știe bine că nu și le-ar putea îndeplini fără concursul și protecția oamenilor mari. «Apoi mata știi bine», spune el, în această scrisoare, «că toată fericirea mea atârnă dela Preaînălțatul Domn, și din ocrotirea cuconului Costache Mavrocordat și Aga Asachi».

De frate-său mai mic, de Alecu, de educația lui, se preocupă fratele mai mare, și-i dă, tatălui, sfaturi prielnice: «te rog, cu lacrimi, fie-ți milă de dânsul, nu-l ține lângă mata, că niciodată, măcar să ai chip, nu-i putea să-i dai creșterea ce ar putea să aibă aice».

Se pare că asupra Spătarului, fiul său mai mare aveă oarecare ascendent. A ținut seamă de sfat, a trimes pe Alecu la Iași, de unde, la 29 Iunie 1836, scrie «Scumpului meu părinte D. Vasăle Millo Spatar. La Spătărești»:

Sărut mâna matală, scumpul.

Nu poate mintea omenească închipui ce bucurie au simțit sufletul meu, spuindu-mi Toader cum că te afli după a mea dorință, dar m'am întristat văzând că mata nu mă înștiințezi nimic pentru a D. mult mie scumpă întregimea sănătății, ca să-mi pot dobândi potolire nepusei dorinți ce este aprinsă de focul fieștei dragosti. Cât pentru a D. întristare, ce ți-au pricinuit «proțasul», mă crede că asemine m'au cuprins săgeata mahniciunii, macar că mata îmi scrii cum că m'am unit cu moșul nostru; dar eu mă jur, pe numele neprețuitei noastre maici, cum că nici n'am știut pă ră în ziua de sfântul Ilie, unde și atunci mi-au spus moșu Răducanu ¹⁾. Și cum socotești cum că am putea noi macar gândi asupra unui așa drag părinte. Pentru mine vei ști, scumpul meu, că mă aflu în cea mai rea poziție, la moșu Scarlat Krupenski, fără nici o învățătură, lipsit de toate cele trebuincioase. Am priimit postav de un surtuc și de o păreche pantaloni, pentru care foarte mulțamesc. Te rog, scumpul meu, înlesnește-mă cu cele ce ți-a spune Toader din gură, fiindcă sânt

prea plecat fiu
A. Millo.

29 iunie.

¹⁾ Răducanu Prăjescu, frate cu Iancu.

În toamna lui 1836, Matei Millo scrie: « Iubitului meu părinte D-lui biv vel Spătar « Vasăle » Millo, cu fiească plecăciune »:

Cu multă fiească plecăciune
închinându-mă, sărut cinstita mână.

Cu prilejul acesta a venirii moșului Gligori pe aice, nu lipsesc a cerceta pentru mult mie scumpă întregime sănătății matală, care de se păzește după cum sufletele noastre doresc, să dăm laudă Preaînaltului, din a căruiași milă și noi sănătoși ne aflăm. Băbăcuță, Aleco din mila Domnului acum se află foarte bine, dar are nevoie de multe, și mai ales de o blăniță. Eu am socotit că mai bine să-i faci o șubă de cât un surtuc blănit, pentru că te va costisi mai puțin, și-i putea să o faci acolo; măsură îți trimet de lungă, iar de largă, fie oricât de largă, că-i mai bună. Triimete, mă rog matală, vro două batiste negre, de sânt, o păreche mănuși, niște curele de pantaloni, vro două părechi colțuni de lână, și parale de ciubote, că n'are nicicum. Mai triimete-i, mă rog, două șervete, că n'are de schimb la masă, și șuba, cât se poate mai îngrabă. Aleco ți-ar fi scris singur, dar se află la școală și n'a putut.

Cât pentru jalobă, eu voi face-o și-i voi da-o K. K. Kostachi, care sânt sigur că va face totul, numai Înălțimea Sa să voiască, și să nu mai asculte minciunile. Babacă, triimete-mi și făgăduința mea, după cum și o păreche papuci ce au luat Ioniță de aice, când s'au dus, urmând să le descarce din brișcă, luându-o iar acasă. Așteptând « menuntul » a te videa și însuși sânt

a matală prea plecat fiu
Millo.

La sfârșitul acestei scrisori, Vasile Millo scrie: « I-am trimes on guler de samur bun ».

Vasile Millo, pe care-l vedem așa de strâmtorat, cerea să i se dea o slujbă, și prin Constantin Mavrocordat, înaintase o cerere către Domnitorul Mihalache Sturza. Despre intervenția aceasta îi vorbește fiul său, în scrisoarea din 12 Noemvrie 1836:

Scumpul meu babacă,

Priimind mult dorit ravașul matală, nu puțină bucurie au simțit sufletul meu, înțelegând că Domnul atot puternic te păstrează întru deplinătatea sănătății. Eu asemenea, din mila aceluiași, mă aflu bine. Pentru guler nu sânt vrednic a-ți mulțami, și Alecu asemenea pentru șubă și paralele de ciubote. Dar de mii de ori te rog, babacă, îngrijește-te pentru acei 25 galbeni al căștiului al doilea plății pensiei

lui Alecu, căci tremur să nu-mi facă vreo grosiertă Chiune sau madama lui. Pentru jalobă, te înștiințez că este o lună de când am făcut-o, și dând-o K. K. Costache, știu foarte bine că singur au dat-o lui Vodă, adăugând și dânsul multă rugămintă, dar nici o lucrare n'au făcut Vodă, cu toate făgăduințele ce i-au dat. Astăzi am spus K. K. Costache acele ce-mi scrii D-ta, și mi-au zis să-ți scriu că dumnealui au umblat și va umbla să te agiute, ca pe însuși fiul său, dar că te poștește să nu te superi pe dumnealui, dacă Vodă, încungiurat de măgulitori, va asculta minciunile și nu te va întrebuința. Eu sânt mai mult ca sigur de cât sigur, căci Vodă, după cum îl văd, nu caută de cât să sature pe cei sătui și să mângâie pe cei ce râd; apoi supt acest fel de ocârmuitor nu-i nădejde de trăit. Babacă, vină și mata la Eși, și pentru gazdă, viind aice, vei găsi. Chitri ¹⁾ ți-ași fi triimes, dar n'au venit.

A D-tale prea plecat fiu
M. Millo.

Sub protecții așa de alese, fiii lui Vasile Millo aveau acces și la Curtea domnească. Alecu, în scrisoarea din 12 Noembrie 1836, adresată: « Prea scumpului meu babacă « Vasăle » Millo biv vel Spătar cu fiească plecăciune. La Spătărești »; îi spune:

Scumpul meu băbăcuță.

Mult mie scump ravașul matale priimindu-l, prin care înțelegând că te afli acum mai binișor, am lădat Pronia, supt a căruș umbrire și eu mă aflu bine, avansarisând în învățătură. Șuba, precum și cinci-zeci lei am priimit, pentru care sărut mânușitele, și crede că mult bine mi-au prins. Îmi scrii mata că nu ți-am scris, pe celalt fecior, eu cu mâna mea; dar mă crede că eu singur ți-am scris, că niciodată n'oi pune să scrie cu altă slovă unui așa fraged părinte. Lui Mr Cunez ²⁾ precum și madamii sale, i-am arătat închinăciuni din partea matale. Mă rog matale să-mi triimeți postav de « on » frac și două părechi pantaloni de postav, însă de o păreche poate să fie și mai prost postavul, fiindcă oi să-i am de purtat, iar frac, nu pentru alta, de cât că mă duc câteodată la Curte, unde câteodată sânt mulți, și păra acuma m'am împrumutat dela vărul Ionică Negri. Mă rog, băbăcuță, și pentru paralele doftoriilor, să mi le triimeți, cum și ceva de cheltuială, că m'ași duce și eu câteodată la « theatru », dar dacă n'am cu ce, răbd. Mă rog pentru frac, căci tare îmi este de trebuință, că surtucile de

¹⁾ Chitri, un fruct exotic, din care se făceau dulceți.

²⁾ « Mr Cunez » e scris în litere latine.

acolo nu-mi sânt de altă trebuință decât numai de purtat prin școală, fiindcă sânt foarte rău făcute; însă mă rog fracul să nu cumva să mi-l faci acolo, că nici de o treabă nu mi-a fi, de cât să mi-l triimeți că mi l-oi face eu aice. Pe surioare dulce le sărut, iar eu am norocire a mă numi

A matala iubit fiu

836 noen. 12.

A. Millo.

Despre interesul pe care Matei Millo îl puneă pentru frațele său, se vede din scrisoarea acestuia, din 13 Fevruarie 1837, adresată: « Cinstit al meu neprețuit părinte, D-msale biv vel Spatar Vasile Millo cu fiească plecăciune. La Spătărești »:

Sărut mănușitele matala scumpul meu Băbăcuță.

Neprețuitul matala răvașul priimimdu-l, prin care îmi vestești că acum te afli mai binișor, din suflet bucurându-mă, am înălțat rugăciune către înalta Pronie, ca deapaurarea să te păzească supt a ei umbrire, în cea mai fericită sănătate, supt a cărieș adăpostire mă aflu și eu bine.

Dar sânt măhnit văzând că de atâta vreme nicicum nu te îngrijești; al doilea că ții a lui Mr ¹⁾ 25 galbeni pentru care sânt sigur că tare bine știi matala, care mă și rog, ca cât se poate mai de îngrabă să-i triimeți, ca nu cumva să-mi facă vreo grobienie.

Cât pentru învățătură eu te încredințez că mă voi silii a fi următor bunelor « santementuri » a scumpului meu frățior, ca prin aceasta să pot aduce cea mai mare bucurie, atât matala, cum și toatei familii noastre. Scumpul meu te rog ca să-mi potolești văpaia ce arde deapauri în inima mea, prin venirea matala aice, fiindcă de atâta vreme nu te au văzut ochii mei, macar deși prin ravașe mă înștiințez că te afli sănătos. Dar tot nu se îndestulează inima mea, nevăzând în ființă pe acel neprețuit odor. Am priimit postavul de un surtuc și pantalon, cum și 60 lei, pentru care nu sânt vrednic să-ți mulțănesc părinteștii matala dragosti. Mă rog, scumpul meu, să-mi triimeți postav de o păreche pantaloni și de un surtuc de purtat, că am rămas numai în « ghetu » ²⁾ surtucul cel care-i prefăcut dintr'a matala, fiindcă toate straietele mi s'au rupt, că altul a fost strâmt, altul scurt, din pricină că au fost foarte rău făcute. Mă rog, scumpul meu, și pentru parale de șapcă, și de o basma de gât, și de chețuială, cum și pentru paralele doftoriilor, care sânt încă de astă vară rămase neplătite, care sânt patruzeci și mai bine de lei, și mi-i rușine, că știu

¹⁾ Scris cu litere latine.

²⁾ Ghetu, în loc de bietul.

mata că ți-am scris matale încă de astă vară. Pentru Vasile a Preutesei mă crede, scumpul meu, că din inimă m'am supărat, dar nu ne putem împotrivi puterilor cerești, și nenorociții rămași trebuie să se mângâie, rămăindu-li a lor cea mai de pe urmă scumpă scânteie de nădejde, biata bătrână. Pe scumpele mele surori dulce le sărut, iar matale am norocire

a mă adresarisî cu cea mai adâncă supunere
prea plecat fui

1837 februarie 17.

A. Millo.

Alecu ducea zile grele, la Iași. Cunez, în pensionul căruia își făcea studiile, amenința să-l dea afară, dacă nu i se va plăti pensiunea. Matei intervine din nou, către tatăl său, prin scrisoarea din 18 Februarie 1837:

Scumpul meu părinte,

Priimind atât dorită scrisoarea D-tale, nu de puțină bucurie s'au simțit sufletul meu pătruns, înțelegând că acum, din mila Domnului, te afli bine. Noi, slavă Domnului, cu toate boalele și morțile ce au fost pe aice, ca și peste tot, am fost sănătoși. Babacă, pentru numele lui Dumnezeu, și dacă iubești în adevăr pe Alecu, triimete fără cât de puțină întârziere acei douăzeci și cinci galbeni a lui Kiune, căci la sfârșitul lui februar se împlinesc șase luni, și Chiume mi au hotărît că, de nu-i vei triimete banii pâr la sfârșitul lunei aceștie, el silit se vede, în nevoia ce se află, a da pe Alecu afară din « pansion ». Mă rog, băbăcuță, fie-ți milă de bietul Alecachi, și nu-l sili să se vadă părăsit pe ușile creștinilor, căci singur eu șed la streini, și n'am unde să-l iau cu mine. Eu știu foarte bine că n'ai de unde avea niciun fel de închipuire de bani, dar ce să facem, la o așa vajnică trebuință face tot ce poate omul; împrumută-te, pune amanet orice-i aveă, ca să poți asigură cinstea și fericirea copiilor D-tale; în sfârșit, dragostea ce ai pentru Alecachi, nelăsându-te să-l părăsești, te va însuflă, fără îndoială, ce trebuie să urmezi.

Fracul și pantalonii lui Alecu, după bunătatea ce ai avut a-i triimete postav a se face. Pentru ciumă, îs toate minciuni; nici n'a fost la Galați, nici nu-i; ciuma urmează la Țarigrad de mult, dar și acolo acum s'au mai potolit. Pentru soru-mea Sofia ¹⁾ îmi pare foarte rău de ce-mi scrii D-ta; ca un părinte fă ce-i socoti de cuviință, fără ca să superi pe făcătoarea de bine mătușa ce o ține în casă. Alecu, fără a-l lăuda, dar învață prea bine, și se poartă după plăcerea profesorilor;

¹⁾ Sofia, fiica lui Vasile Millo, eră la mănăstirea Agapia.

acum dela D-ta atârnă de vrei, când vei veni la Eși, să-l găsești învățând, sau izgonit pe ușile streinilor. Incredințându-vă de supunerea și dragostea ce vă păstrează, în sufletul său,

A D-tale prea plecat și supus fiu
M. Millo.

18 fevr. 1837.

Matei Millo eră un ajutor al părintelui său, sprijinindu-i pricinile pe care le aveă pe la autoritățile din Iași. La 21 Octomvrie 1839, îi scrie:

Sărut mânila Babacă,

Mult dorit ravașul matale cu cea mai mare bucurie l-am priimit, înțelegând că, din mila Domnului, acum vă aflați mai binișor. Noi asemine ne aflăm sănătoși și bine.

Babacă, eu sânt acum vro patru sau cinci zile de când v'am scris pe un ocazion, dela Stolniceni ¹⁾, în pricina cea cu Topor ²⁾, că adică, pricina aceasta care era să se puie în clasificație, am « cathorthosăt » ca păr în cincisprezece zile să se « tractarisască ». Deci vă rog, pentru mai bună siguranție de a câștiga pricina, după cum am bune « nedejdi » mata fă toate chipurile ca, după făgăduința ce mi-au dat și mie și matale, denainte însuși a D-msl K. K. Matei Gane ³⁾, dumlui Părintele Iconomu Iftimie ⁴⁾, să-mi triimată o copie întărită de acel document ce vorbește despre hotarele noastre de cătră Răciuleni ⁵⁾, care după cum însuși îmi « adeverește », poate să ni fie de o neapărată trebuință. Te rog, Babacă, fără sminteală, roagă mult pe părintele și cât de îngrabă să mi-o triimeți, căci numai zece zile mai sânt păr la tractație, și macar c'o zi înainte hărtia să-mi fie aice. Chitri, din tot sufletul v'ași triimete, dar s'au trecut și acum nu se mai află, însă se mai așteaptă să vie, și pe al doilea ocazion vă voi triimete.

A D-mle plecat și supus fiu
Millo.

¹⁾ Stolnicenii, sânt Stolnicenii-Prăjescului de astăzi, lângă Pașcani, moșia lui Iancu Prăjescu.

²⁾ Alecu Botez, din Folticeni, eră poreclit și Topor.

³⁾ Matei Gane, e tatăl scriitorului Nicu Gane.

⁴⁾ Iconomul Iftimi, este Iftimie Stamatî, despre care am dat informații în ale mele: « Contribuții la biografia lui Constantin Stamatî », publicate în « Analele Academiei Române », Seria III, Tomul V, Memoriul 7.

⁵⁾ Răciulenii, moșia lui Alecu Botez, sau Topor, vecină cu moșia Spătărești, a lui Millo; între dâșii eră o veche judecată, dela un hotar.

1839 octbr 21

Eșii

Alecu, cu multă fiească plecăciune, vă sărută «mănule».

Iată scriu două răvașe, unul părintelui Iconomul, și celalt K. K. Matei Gane; mata cetindu-le, pecetluște-le și le triimete, cerând răspuns.

Pune și adresul la răvașe.

Vasile Millo erà din ce în ce mai strâmtorat; veniturile lui erau prea mici, pentru a putea face față atâtor nevoi, câte le avea. Moșia de zestre, Stăucenii din Basarabia, erà arendată, până la 1844, încă de răposata Sultana Millo; pentru cele șase fete dela mânăstire, trebuiau cheltuieli; pentru întreținerea fiului său, Alecu, la Iași, trebuiau cheltueli pe care nu putea să le suporte. Ar fi putut să mai reducă din cheltuielile acestea, aducând pe Alecu, dela Iași, ca să-l dea la școala din Folticeni, și chiar încercase aceasta, dar Matei se opusese.

Răducanu Prăjescu, unul din cumnații lui Vasile Millo, îl învinuia că-i risipitor, că nu îngrijește de copii, și dăduse chiar o reclamație în acest sens la tribunalul din Folticeni. Asupra acestei reclamații s'a și dat o sentință, la 13 Ianuarie 1838, care fiind interesantă pentru biografia lui Matei Millo, o reproducem în întregime.

În numele Preainălțatului Domn Mihail Grigoriu Sturza Voevod, stăpânitorul Prințăpatului Moldavvii.

Anul una mie opt sute treizeci și opt, luna ghenar în trei-sprezece zile.

Giudecătoria ținut Sucevvii.

S'au luat în tratație pricina între dumnealui Costache Ghenadiu, Sluger, formalnicul vechil din partea dumisale Agăi Răducanu Prăjescu, cu dumnealui Paharnicul Costache Romano, formalnicul vechil din partea dumisale Spătar Vasile Milu, în pretenția celui dentăi, că adică dumnealui Spătar, cumnatul dumisale, nici cum nu ar avea îngrijire, atât de avere cât nici de orfani, ci mai vârtos din înpotrivă ar fi risipind puțina avere ce au rămas, după care și-au uitat și datoriile părintăști, lăsând pe orfani înprăștiați pe la străini, fără cât de puțin ajutor sau căutare, cerând praviliceasca punere la cale, cu rânduire de epitrop. Deci dar luându-se pricina în tratație, s'au văzut: i-iu, că vechilul dumisale Agăi n'au înfătoșat nicio dovadă asupra

celor jăluite, că adică dumnealui Spătarul ar fi irositor averei, și ne-căutător cu îngrijirea cea părintască pentru copiii dumisale, ca după aceasta, legiuit în cuprinderea § 361, să i se poată face și praviliceasca punere la cale, cu rânduire de epitrop; al 2-lea, că deși dumnealui vechilul dumisale Agăi au vroito a arăta că dumnealui Spătarul, pe lângă moșia Stăucenii și altele, ar fi luat și 25.000 lei, însă din izvodul de zestre înfățoșat de dumnealui Spatarul, supt însuși slova și iscălitura socrului dumisale, se dovedește că au luat numai 20.000 lei, și aceștia pentru țigani, argintării, i giuvaeruri și straie, și din care încă și păr astăzi nu ar fi priimit 1500 lei; al 3-lea, că afară de banii ce sânt luați de dumnealui Spătarul, și cheltuiți, celelalte toate, adică icoana ferecată cu argint, moșia Stăucenii din Basarabia, 10 pogoane vie la Cruce, și altele mărunțușuri, sânt toate față, afară numai de banii de mai sus însemnați, 200 oi și 10 vaci, care lipsesc; al 4-lea, că moșia Stăucenii, de zestre, fiind contractarisită de însuși răposata soția dumnealui Spătarului, păr la anul 1844, dumnealui rămâne numai cu Spătăreștii, ce este dreptă averea dumisale, după dovezile ce au înfățoșat, și care nu este mai mult în venit de 150 galbeni, au purtat grijile răposatei soției dumisale, după rânduiala creștinească, și au purtat și de grijă la 6 fiice, ce le are la mănăstire, prin cât puțința l-au iertat, dovedind însuși « corăspundățiile »¹⁾ înfățoșate de dumnealui Păharnicul; al 5-lea, asemenea și pentru ceilalți doi fii a dumisale: *Matei* și *Alecu*, *cel întâi fiind însuși destoinic de a se schi-vernisi, nici au avut trebuință de ajutorul casăi*, acea care are trebuință de ajutorul altora, iar pentru cel al doilea, *Alecu*, dintr'o scrisoare a dumisale Spătar Iancu Prăjescu, din 837 mart 18, se dovedește că dumnealui Spătar Milu, l-au avut așezat la școală la dascalul Kiuni, și dumnealor boierii Prăjești l-au luat și l-au dat la dumnealui Banul Mihalachi Negri, de unde apoi au catadicsit a umbla din casă în casă, în adevăr de izbeliște, precum însuși dumnealui Aga Răducanu Prăjescu se tânguiește, și însfârșit vrând dumnealui de a-l trage din Eși, și a-l da la școala din Folticeni, unde și închipuirile îl agiuta, *nici cum fiul dumisale Matei nu au vroito de a-l slobozi*, precum dovedește scrisoarea sa din 1837 septembrie 22, iar printr'acea scrisoare, *zice dumnealui Matei Milu, fiul dumisale Spătar*, că de pe Spătărești ar putea prinde 300 galbeni, fiindcă i-au avut vânduți²⁾ dumisale *Alecu Lazu*, cu 200 galbeni pe an, și ceva producturi, aceasta este fără cuvânt, că de și i-au avut cu 200 galbeni contractariși Spătăreștii, însă în anul scumpetei, și nu s'au ținut mai mult decât un an, de care s'au și desfăcut.

¹⁾ Corespondența de care este vorba, se păstrează, într'un dosar șnuruit, așa cum a fost dată la judecată. Sunt 25 de scrisori, către Vasile Millo, din care 8 dela fiicele sale din mănăstire, 8 dela maica E. Prăjescu, 2 dela Aftanasia Miklescu și 7 dela Elisabeta Piticărița, tot dela mănăstire.

²⁾ A vinde o moșie, însemnează a o arendă.

Pe aceste dar temeiori, giudecata, cu deaproape luare aminte, s'au lămurit, pe de o parte că dumnealui Spătar Milo ¹⁾, pre cât puțința l-au iertat, totdeauna au avut îngrijire pentru fiii dumisale, iar pe de alta, că nici avere nu este, de a fi și pricină binecuvântată asupra-i ca să se poată pune supt epitropie, când moșia de zestre din Basarabia este vândută, precum mai sus s'a zis, păr la anul 1844, chiar de răposata soția dumisale, și moșia Spătăreștii nu agiunge pentru ținerea a 6 fiice a dumisale la mănăstire, hrana și înbrăcămintea dumisale Spătarul.

Pe aceste dar temeiori, după rostirea pravilelor, § 1640—194, giudecata încheie a sa socotință:

A, că pentru 20.000 lei, ce lipsesc din izvodul de zestre, 200 oi și 10 vaci, chiar în cuprinderea articolui 5—6 din capitul al 8-le, se vor prețului de cătră trei boieri, să se sigurișcă în moșia dumisale Spătăreștii, pentru care se va și publicarisi în tot Prințipatul;

B, pentru moșia de zestre din Basarabia, prin Marea Logofetie se va face cerere ca după împlinirea contractației, ocârmuirea de acolo să nu mai întărească niciun act pe numele dumisale Spătar, cerându-i-se cu raport pe cine însuși dumnealor boierii Prăjești or cere să se vânză prin știrea giudecătoriei de aici, și banii ce se vor prinde să fie pentru trebuința cheltuelilor orfanilor;

V, asemenea este îndatorit dumnealui Spătarul, ca pe fiicele ce le are la mănăstire, să li poarte de grijă, pe lângă 200 lei ce primește fieștecare dela cutia milelor, să li deie de fieștecare spre împlinirea sumei alcătuirei ce are fieștecare călugăriță ce țin pe fiicele dumisale, dându-li încă de fieștecare și câte 150 lei, pentru straiiele cuviincioase, asemenea și pentru fiul dumisale Alecu, dacă nu vroiește a se supune părințăștii închibzuitoarei îngrijiri, să-i deie câte 30 galbeni pe an, având îngrijire dumnealor boierii Prăjești de a-l ține în casa dumisorsale, cu privighere spre a nu se abate la niscaiva lucruri rele urmări;

G, asemenea se va publicarisi și pentru toți creditorii ce vor fi asupra casăi Spat. Milu, ca păr în 40 zile să se înfătoșeze la giudecătorie spre a se lămurî câtimea datoriei; asemenea să se îplinească și plata, iar de unde anume să se poată închipui spre a nu se jignî starea ce trebuiește a rămâne clironomilor dumisale Spătarului, pentru care s'au încheiat acest jurnal.

Botez, Comis; Kanano.

Director, Ciudin Sluger.

Izvodul de zestre al Sultanei Millo, este acesta:

Cu mila și agiutorul lui Dumnezeu, zestrea ce dau fiicei noastre Zamfiriții.

813 sept.

Una icoană ferecată cu argint, Maica Precista, carele să li fie întru agiutor

¹⁾ Cuvântul « Milo », e scris cu un o la sfârșit.

una moșie întreagă la Hotin, anume Stăucenii, cu care moșie
nemulțămindu-se ginerele, să-mi dea răspuns în vadè ho-
tărătă la noenvre 14 a anului acestui curgător, și atunci
neplăcându-i să-i răspund moșia Tețcani, ținut Romanului
zece pogoane vie la Cruce
douăzeci mii lei, pentru țigani, pentru giuvaeruri și argintării
și straie
una butcă cu patru cai care să-i dau acum, iar doi cai să-i dau
mai pe urmă pentru bucealăcuri
un șal de una mie două sute lei
un sipet
una șcatulcă
doisprezece boi
două sute oi
zece vaci
patru tacâmuri de așternut
două rânduri straie de modă
Aceste toate de mai sus arătate se dau dela noi și blagoslovenia
părințească.

Prăjescu.

În anul 1840 Matei Millo își ajunge ținta visurilor din co-
pilărie încă: pleacă la Paris, să facă studii speciale de teatru.
La 15 Noemvrie scrie, tatălui său, o scrisoare duioasă:

Sărut mâna matală, Babacă,

Am priimit mult scump ravașul matală, înțelegând că vă aflați mai
binișor. Eu asemenea, din mila Domnului, mă aflu sănătos, după
cum și Aleco.

Niciun fel de jalobă sau de hârtie Divanul, de acum înainte, în
pricina aceasta nu voiește a mai priimi. Cu toate acestea, nu te supără,
că pricina nu va rămâne așa, însă Dumta nu o poți strica, ci rămâne
ca epitropia ce are a se înființa ¹⁾, după poronca Divanului, asupra
zestrei maică-mea, să înceapă iarăși această pricină, ca una ce singură
au fost în putere numai, a dispozarisî de fondos, iar nu Dmta. Pen-
tru aceasta nu vă îngrijiți, nici vă supărați, că se va strica toate, însă
păr în primăvară nu se poate. Eu, cu părere de rău, îmi cer iertăciune
că acasă la mata nu pot veni, fiindcă Nicu Mavrocordat, cu care sânt
silit a purcede, nu voiește nicicum să mă aștepte, însă eu fiindcă am

¹⁾ Sfatul acesta de familie al casei răposaiților Vasile și Zamfira Millo, înființat
mai pe urmă, se compunea din: Vornicul Iancu Luca, Vornicul Scarlat Krupenski,
Vornicul Neculai Millo, Vornicul Alecu Ghica, moși de veri primari, și Vornicul
Răducanu Prăjescu, moș de soră, iar formalnic epitrop a fost ales Spatarul Iancu
Prăjescu.

avut norocire a vă săruta mâinile aice, nu de mult, apoi la 18 a următoarei pornesc, cu voința lui Dumnezeu și blagoslovenia D-ntale. Iartă-mă, Babacă, dacă v'am supărat vreodată cu ceva, și mă blagoslovește, și roagă pe bunul Dumnezeu ca să ne păstreze sănătoși, a ne vedea și a nu ne mai despărți, și a trăi fericiți. Dumnezeu va asculta rugăciunile mele, și vă va păstra sănătoși, ca să te bucuri. Eu vă voi scrie de acolo și ravașele le vei priimi dela prietenul nostru Hrisoverghi, cătră care le voi adresarisi. Adieu ¹⁾, Băbăcuță, păstrează-ți sanatatea, care ni este atât de scumpă, și nu uita pe

a matală pururi prea plecat
și supus fiu

Millo Comis.

15 noenvrie

1840. Eșii.

Hrisovul socot că nu trebuie, păr ce nu-ți vor da locul în vechea stăpânire.

Știm, astfel că Matei Millo a plecat în străinătate, în ziua de 18 Noemvrie 1840.

Millo a plecat la Paris. Aceasta se vede din cuvintele adăugate, de Vasile Millo, la sfârșitul acestei scrisori: « Anul 1840 s'au pornit la Paris fiiul Matei, cu ajutorul lui Dumnezeu, și Domnul să-l poarte în pace și să se milostivească Ziditorul a toată lumea, să-i fie spre folos mergerea, și să mă miluiască Dumnezeu să-l văd iarăș în patria lui, cu cea mai mare bucurie. 1840 Noemvrie 18, priimit « pin » Toader ficior, la moșia mea Spătărești ». Urmează iscălitura: « Vasile Milu Spatar », și apoi încă un adaus, în care se oglindește oarecare mâhnire a bătrânului, că fiul său nu ar fi pus tot interesul, pentru limpezirea afacerilor care-l supărau pe bătrân. Așa, alătura cu iscălitura, încep aceste cuvinte: « doritorul său părinte. Voind a se duce la Paris, lăsând tot interesul, că învoiala ar fi putut strică singur, și n'au voit, și hrisovul putea să-l scoată, și n'au voit ».

Pentru prima oară, în scrisoarea aceasta, Matei Millo iscălește cu rangul de Comis, pe care-l avea și fratele său Alecu.

Intre documentele rămase dela familia Millo nu este nici o scrisoare a lui Matei, din Paris.

* * *

¹⁾ Scris cu litere latine.

Cât va fi stat Matei Millo la Paris, nu știm. Burada, vorbind despre el, spune:

«Comisului Matei Milo, tânăr nobil, care din cea mai fragedă tinereță manifestase mare pasiune și un talent deosebit pentru teatru, în urma căruia el se hotărî să meargă în străinătate și să studieze cu deosebire arta dramatică, cercetând cu deamănuntul cele mai de căpetenie teatre din principalele capitale ale Europei, și chiar *jucând ca actor în unele din aceste teatre*, i s'a încredințat lui și Principelui Neculai Șuțu, om cult care se ocupase cu diferite studii și lucrări politice și literare, direcția teatrului național din Iași ».

De aici încolo, activitatea artistului Matei Millo se poate urmări din izvoarele cunoscute, și care se vor mai descoperi.

Intre documentele familiei Millo, din Muzeul Folticenilor, mai sunt două scrisori, în care se pomenește de Matei Millo, adresate fratelui acestuia, Alecu, de către Lascar Catargiu, cu care eră prieten și membri ai aceleiași partid conservator.

Scrisorile au următorul cuprins:

1852 iunie 28. Galați.

Iubite Alecu!

Când m'am pornit de acolo, mi-ai spus că nu ești prea bine; scrie-mi cum te afli. Eu sunt bine, mă aflu la Galați, *împreună cu Matei*. Aice îi merg trebile tare bine, până acum; după ce va mântui abonamentul aice, se duce iarăși la Ibrăila, unde i se pregătește un abonament, *căci la București nu au căpătat voie*. Nu mă uita cu totul; scrie-mi pe poștă, și rog cercetează ce s'au făcut bucătarul; sunt zece zile de când era să vie, și nu a mai venit. Dă-i groază să vie mai de grabă, sau poate că se va fi dus cu 15 galbeni ce i-am dat înainte. Sau într'un chip, sau în altul, scrie-mi, și vei îndatori pe al tău ca un frate și sincer prieten

L. Katargiu.

1852 avgust 1-iu.
Golășai.

Iubite Alecu!

Scrisoarea ta din 21 iunie am primit-o; m'am bucurat din suflet că te afli bine; eu sânt bine, cu toată familia, care nu se compune de cât de femeia mea aice. *Scrisoarea către Matei am trimis-o la Galați, în așa fel că dacă Matei nu va fi acolo, să o trimeată la Ibrăila, căci precum mi-au spus, vroia să se ducă*. Pentru bani voi face toate

cazuri rari, și forma *Milo*, cu un singur *l*, dar întrebuițat precum adeseori se scriau cu un *o* multe alte nume terminate în *u*, precum: Dumitrașco, Lupașco, Iurașco, etc., dar aceasta nu eră o caracteristică a determinării originii cuvântului în alte limbi. *Milu* iscălește și Vasile, tatăl artistului, chiar pe vremea când amândoi fiii săi iscăleau *Millo*.

Forma *Milo* (cu un singur *l*) o întâlnim și într'un document scris în Spătărești, de un scriitor de prin localitate, la 18 Martie 1840. Fiind interesant, acest document, îl reproducem:

Noi, cari mai gios ni vom pune numele și degetele, drepti robi a dumisale boer Spătar Vasile *Milo*, dăm acest zapis întru cinstita mâna veșnicului nostru stăpân, că avându-ne cu hrisoave domnești din moșii, din strămoșii D-sale, atât zestre de pe maica dumisale, cât și a părintelui dumisale, drept aceasta acest zapis va rămâne de o statornică chizășie a noastră, că un băiet anume Vasile, fiul lui Drăghici, aflându-se în furțișag, prădând pivnița boerească, cum și bani din scrinul boerului, prin povățuirea a unei drepte roabe a Dsale boerului, anume Măriuța, care această roabă au prădat și pe maica dumisale, pe răposata, apoi dar noi dăm chizășie cu toții câți sântem, atât rudenii cât și străini, că, când se va mai afla acest băiet se va mai afla în furțișaguri de bani sau spărgături de pivniță, noi sântem datori sau neascultători celui ce boerul îi va poronci, atuncea bătându-l acela cu biciul și fugind el, noi să fim datori a tocni un moldovan sau și doi, și cu cheltuiala noastră a-l aduce orișideunde va fi, fiindcă acest țigan rob a d-sale boerului știe scrie, are pricepere și de limba nemțască, făcându-și vreun răvaș de drum și fugind cu vreun neamț, copiii noștri și femeile noastre să fie în lanțuguri, în fieră și în coarne, până când se va găsi. Pe lângă toate acestea noi sântem datori a ne păzi unul pe altul, ca asemine să fim datori ca cu plata de moldovan a-i aduce la urma lor, și pentru mai adevărată credință ni am pus numele și degetele noastre, pentru că noi sântem datori a fi păstrați veșnicului nostru stăpân pentru a d-sale clironomi ¹⁾.

1840 mart 18.

¹⁾ Obiceiul acesta de a pune în coarne și în fiere, pe robi, aveă o tradiție, la Spătărești. Cu data de 28 Iulie 1834, găsim următorul document: «Adică noi cari mai gios ni vom pune numele și degetele, dăm adevărat și încredințat zapisul nostru întru cinstita mâna dumisale stăpânului nostru C. C. Vasile Milu b. v. Spatar, precum să fie știut că Măriuța țiganka, dreaptă roaba dumisale, vrând întratâtea rânduri să fugă, precum și acum, făcând și multe alte blăstămății, și boerul simțind acum de fuga ei dreaptă vinovăție. Așa noi mai gios iscăliții viind la boer am căzut cu rugămintea ca să o sloboadă, și totodată dăm chizășie că oricând se va mai afla

Urmează 32 de iscălituri, prin punere de deget, cu mențiunea: « răspunzători unul pentru altul ». Dedesubtul acestui zăpă este aplicată o pecete cu fum, cu aceste semne: doi șerpi, formând un inel, stând unul în fața altuia, și deasupra capetelor lor o coroană princiară; mijlocul inelului e despărțit prin un sul, în stânga căruia s'ar părea că sunt două spade încrucișate, și între ele o stea, iar în dreapta un vas cu o floare. Deasupra coroanei, în litere kirilice: « Vasile Millo », iar în partea de jos, într'un cartuș oval, literele latine: « B. M. »

Pecetea aceasta, ale cărei embleme nu au numic comun cu genealogia familiei, trebuie să fi fost comandată unui pecetar din Iași, de către Matei Millo, pentru tatăl său, care iscălea, și în 1840, tot: *Vasile Milu*.

* * *

O coincidență greu de închipuit s'a petrecut cu un urmaș al acestei familii.

Alecu Millo, fratele lui Matei, a avut un fiu, Alexandru, care a murit la Monaco, și a fost înmormântat în țintirimul de acolo. Mormântul lui s'a întâmplat să fie lângă al unui francez, pe piatra de mormânt al căruia stă și astăzi gravat numele: *Millo*.

Cine știe ce înrudire îndepărtată i-a apropiat, pe amândoi, măcar în acelaș țintirim.

în fapte nevuviincioase, sau să se întâmple să fugă, noi să fim răspunzători, și cu a noastră cheltuială să o căutăm și să o aducem înapoi, căci neaducând-o, stăpânul nostru a face cu noi cum va ști, și pentru mai adevărată credință, ni am pus numele și degetele pre semnul sfintei cruci ». (Urmează 6 iscălituri).

DESPRE „LEXICON COMPENDIARIUM LATINO-VALACHICUM“

DE

DR. CARLO TAGLIAVINI

MEMBRU CORESPONDENT AL „ACADEMIEI ROMÂNE“

Sedința dela 17 Iunie 1932

În anul 1908 s'a publicat în revista *Răvașul* din Cluj (p. 187), o mică notiță despre d-l Profesor Siegescu, care găsisse la Caloceia (Kalocsa), « un dicționar latino-român și o gramatică a limbei române ». În acelaș volum al revistei (p. 245) găsim un mic articol semnat cu P. S. R. în care se descrie, foarte sumar, manuscriptul. Profesorul Siegescu n'a publicat, pe cât știu, nimic despre aceste două lucrări, dar a ținut o conferință la Societatea Filologică din Budapesta (13 Mai 1908) cu titlul: « Egy ismeretlen régi román szótár és nyelvtan » (cf. *Egyetemes Phil. Közlöny*, XXXII, 473).

După indicația lui P. S. R. în revista *Răvașul*, știrea a trecut și în *Istoria Literaturii române* a lui S. Pușcariu (ed. II, 1930 p. 243).

Dela Biblioteca arhiepiscopală din Caloceia mi s'a trimis, în zilele acestea, manuscriptul Dicționarului la Budapesta, fiindcă îl cerusem pentru a-l studia. Cu toate că n'am avut destul timp pentru o cercetare mai adâncă a manuscriptului, îmi permit să supun Academiei rezultatele (care în parte vor fi numai provizorii) obținute până acum.

Manuscriptul e un volum legat în piele și are o mărime de cm. 21 × 16; e format de 10 pagini nenumerate (titlu,

prefață) și de 266 pagini numerotate de o mână posterioară (textul); la sfârșit găsim încă 4 pagini albe.

Titlul complet e următorul:

LEXICON
COMPENDIARIUM
LATINO — VALACHICUM
COMPLECTENS
DICTIONES AC PHRASES LATINAS CUM
VALACHICA EARUM INTERPRETATIONE

Opera e dedicată canonicului Francisc Xaver Rier, al cărui nume s'a scris mai târziu și pe frontispiciu cu cuvintele următoare:

« Honoribus Reverendissimi Domini Domini FRANCISII XAVERII RIER Abbatis B. M. V. De SAAR Venerabilis Capituli Magno-Varadiens Canonici, nec non Mediocris Zolnok Archi-Diaconi &. &. Domini Domini Gratosissimi ».

Textul prefeții, foarte important pentru cunoașterea metodei cu care Autorul și-a alcătuit dicționarul, este următorul:

[p. III.] Reverendissime Domine, Domine Gratosissime

Haud diu cogitandum nobis erat, cujusnam potissimum Nomini novellum hoc opus inscriberemus, unde seu lucem aliquam ac pretium seu vindicias mutuaretur; Occurrebas siquidem illico Reverendissime Domine, qui, quemadmodum ad illud suscipiendum praecipuus Author, et Svasor exstitisti; sic ad perficiendum, haud leve praesidium ac momentum contulisti. Ut adeo jure quodam suo apud Te quaeror perfugium, cujus hortatibus ac consiliis quae Imperii loco nobis semper fuere, sua deberet cunabula. Posteaquam enim Elementa Linguae Valachicae brevi methodo adornata accepisses, Tibique cum primis probari declarasses, illud insuper pro singulari Tuo in [p. IV] publicum commodum studio egisti, ut provinciam nobis demandares, compendiarium quoddam Lexicon adornandi, quod ad faciliorem Lingua Valachica noticiam parandam commodaret. Ac huic quidem voluntati Tuae, hoc plenius a nobis satisfactum esse arbitramur, quo praesens Lexicon in brevius (uti exoptabas) compendium redactum, ac digestum Tibi offerimus. Quo illud praeterea consequimur ut si cui opus hoc non suis numeris absolutum perfectumque (quale omnino non esse lubentes ipsi confitemur) videatur, justam Imperiis Tuis parendi necessitatem, excusationes loco obtendere possimus;

Nimirum ut definitas abs Te compendii rationes sequeremur multa nobis praetereunda fuerunt, quae ad operis absolutionem minus necessaria fore videbantur. Ac idcirco in recensendis primum nominibus propriis qua Personarum, qua locorum paucissimi exstitimus propterea quod hoc parum ab Latinis discreparent. A Graecanicis pariter adferendis ut plurimum abstinuimus, quod hoc etiam fere invariata a Valachicis suum in idioma translata, ac Civitate donata sint. Denique in enumerandis compositis, uti et ejusmodi dictionibus, quae non nisi longiori paraphrasi Valachice reddi queunt, [p. V] consulto temperavimus; tum quod composita plerumque suorum primitivorum notiones obtinent: tum quod ejusmodi paraphrases nullo negotio exaltis simplicium vocum notionibus formari possint. Accedebat et illud, quod Lexicon parabile, publicoque usui accomodatum designaverimus, neutiquam vero mole vastum, quod blattis unice pascendis serviret.

Horum autem loco, quod e re magis futurum arbitrabamur, usum praecipuarum quarundam vocum phrasiumque adjiciendum censuimus; praesertim cum sicut caeteris in Lingvis translata multa reperiuntur, sic perinde in hoc Idiomate haud pauca ejusmodi occurrant vocum significata, quae suam metaphoris debent notionem. Puritati pariter Linguae Latinae non tam arcte nosmet illigari passi sumus, ut non etiam sequiora vocabula adjiceremus; ne videlicet ejusmodi vocum, quarum usus obtinuit, significationes Valachicas desiderarentur. Denique ne quid dissimulem, cum hoc Idioma multa ex aliis Lingvis in suum adoptet, quae communi usu recepta, ac vulgo usitata sint, [p. VI] (quod aliis etiam gentibus solemne est), ea quoque non omnino praetereunda duximus; quamquam quoad fieri potuit eum delectum facere adnisi sumus, ut pleraque vocabula, non e rudis vulgi usitata loquendi ratione, sed e codicibus conquireremus, in quibus plerumque purior idiotismus, juxta ac Dialectus continentur.

Habes jam Reverendissime Domine instituti nostri abs Te ipso adumbrati et deliniati rationes, quas hoc magis Tibi probatum iri non ex vano confidimus, quod in hoc qualicumque opere, voluntatem Tuam pro norma ac regulae ejusdem potissimum constituimus. Quod si pro singulari Tua adversum nos benevolentia benigno vultu respicis, est cur haud leve opera pretium nobis fecisse videamur. Sui minus, hocce nihilominus prompto, jussis Tuis parendi studio ac conatu, facilem veniam obtenturos speramus, quod cum aliis pluribus occupationibus. [p. VII] Reverendissimae Dominationi Tuae apprime cognitis distenti, tum a Libris quorum usus comparati, ejusdem desideriiis omni ex parte respondens opus exhibere non possumus. Erunt fortasse alii, qveis [*sic!*] plus otii atque adminiculorum supperit, qui hoc nostro exemplo stimulati, ad pleniora perfectioraque in lucem edenda animos adjiciant. Cape interim Reverendissime Domine levidense hoc Amplissimo Nomini Tuo dicatum munus, eo animo quo illud Tibi dicamus ac sacrumus; exilemque hanc opellam nostram aequae

bonique consule, eandemque non suo merito, sed Tibi unice obsequendi studio metire. Deus OPT. MAX. Reverendissimam Dominationem Vestram Ecclesiae suae Sanctae [p. VIII] (Cui totum Temet devovisti) incrementis, Publicae rei utilitatibus ac comodis, Bonorumque omnium solatio quam diutissime servet incolumem.

Fiindcă F. X. Rier a fost canonic la Oradea între anii 1762 și 1776 ¹⁾, dicționarul trebuie să fi fost compus în acest răstimp. S'ar putea spune că dicționarul ca și gramatica (compusă mai de vreme de acelaș autor) aparțin acelui curent religios dela jumătatea a doua a secolului XVIII-lea, care avea ca scop convertirea Românilor la religiunea greco-catolică și care s'a desvoltat, prin activitatea episcopului Adam Patachich, mai ales prin părțile Bihorului. Mai mulți Iezuiți unguri (Ladislau și Iosif Dobra, Iosif Winkler și alții) au fost însărcinați cu această propagandă religioasă (v. BUNYITAY Vince, Bihar vármegye oláhjai és a vallásunió, Akad. tört. ért. 1893 XV n. 6 p. 78).

Manuscriptul a ajuns la Calocsa, după cum crede Părintele Iosif Winkler, director al bibliotecii arhiepiscopale de acolo, dus de către Arhiepiscopul Kollonics (1787—1817) care, înainte de a fi fost numit la Calocsa, fusese câțiva ani episcop la Oradea.

Dicționarul propriu zis e scris pe două coloane; fiecare coloană conține aproape 25 cuvinte, și așa se poate spune că dicționarul întreg conține 14.000 de cuvinte, adică e aproape jumătatea Dicționarului lui Todor Corbea. Numărul mai restrâns al cuvintelor inițiale se explică prin faptul că dintre numele proprii, autorul a admis numai acelea care se referă la Români, pe când Todor Corbea păstrează toate numele proprii din dicționarul lui Molnár (cf. GÖBL L., A magyar szótáriróadalom hatása az oláhra, Budapest 1932, p. 10 urm.). Din punctul de vedere al lexicografiei române o inovație

¹⁾ Știm că Fr. X. Rier fusese numit canonic la Oradea în ziua de 12 Aprilie 1762 înlocuind pe « Georgio Kesserü, Lectori ac Generali Vicario, 20 Decembris 1761 mortalitate exuto », cf. Jos. Aloys. KERESZTURI, *Compendiaria descriptio foundationis, ac vicissitudinum Episcopatus et Capituli M. Varadinensis*, Magno-Varadini, 1806, p. 156. In aceeași lucrare, p. 169 citim: « Francisco Xaverio Rier, qui olim in legione Caroli ADucis Equitum Magistri honore excultus, ac subinde Agriae sacris initiatus, ibidemque Mathesim docens Varadinensem Canonicatum obtinuit, 27 Decembris an. 1776 (ut alias dictum) Viennae fatis cedenti, Ladislaum Kende de Költse. etc ».

importantă este bogăția frazelor după cuvintele mai obișnuite. Partea românească e scrisă cu litere cirilice, foarte citețe, aproape fără prescurtări și fără litere aruncate. Grafia cuvintelor e foarte consecventă și de aceea putem deosebi foarte clar mâna autorului de o mână posterioară, care a adăos aici-colo traduceri nouă și corecții. Cât pentru izvoarele dicționarului, putem spune, cu siguranță, că izvorul principal trebuie să fi fost negreșit Dicționarul latin-maghiar al lui PĂRIZ-PĂPAI (1708, 1762, 1767) opera cea mai răspândită a lexicografiei maghiare pe vremea aceea. Pentru filologia română chestia principală ar fi identificarea autorului, care, nu se știe din ce pricină, nu și-a iscălit prefața. Din cele expuse în introducerea dicționarului și din mulțimea formelor dialectale putem stabili, că, în orice caz, autorul a fost un preot, ori un călugăr, probabil un iezuit,¹⁾ ardelean.

Sper că cercetările mai adânci îmi vor da prilejul să lămuresc chestiunea aceasta. Ar fi prea îndrăzneț să ne gândim la planurile lexicografice ale lui GRIGORE MAIOR? (cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj 1855, p. 224). Preciziunea traducerilor ne asigură de naționalitatea autorului, care a fost de sigur un Român; cunoașterea limbii bisericești mai vechi (se găsesc aci cuvinte atestate numai la Dosofteiu, în Biblia dela 1688 etc.), dovedește cultura eclesiastică vastă a acestui preot ardelean. Importanța dicționarului e mai mare prin faptul că stilul românesc, foarte curat și chiar poporan, e ferit de latinisme și de ungurisme (cu toate acestea găsim și câteva cuvinte rare ori hapax legomena de origine ungurească ca: *călariș* «coralium» < kaláris; *ghiciu* «storea» < gyékény; *șofar* «villicus» < sáfár; *hărămiție* «tricesima» < harminc (ad) + suf. -ie etc.).

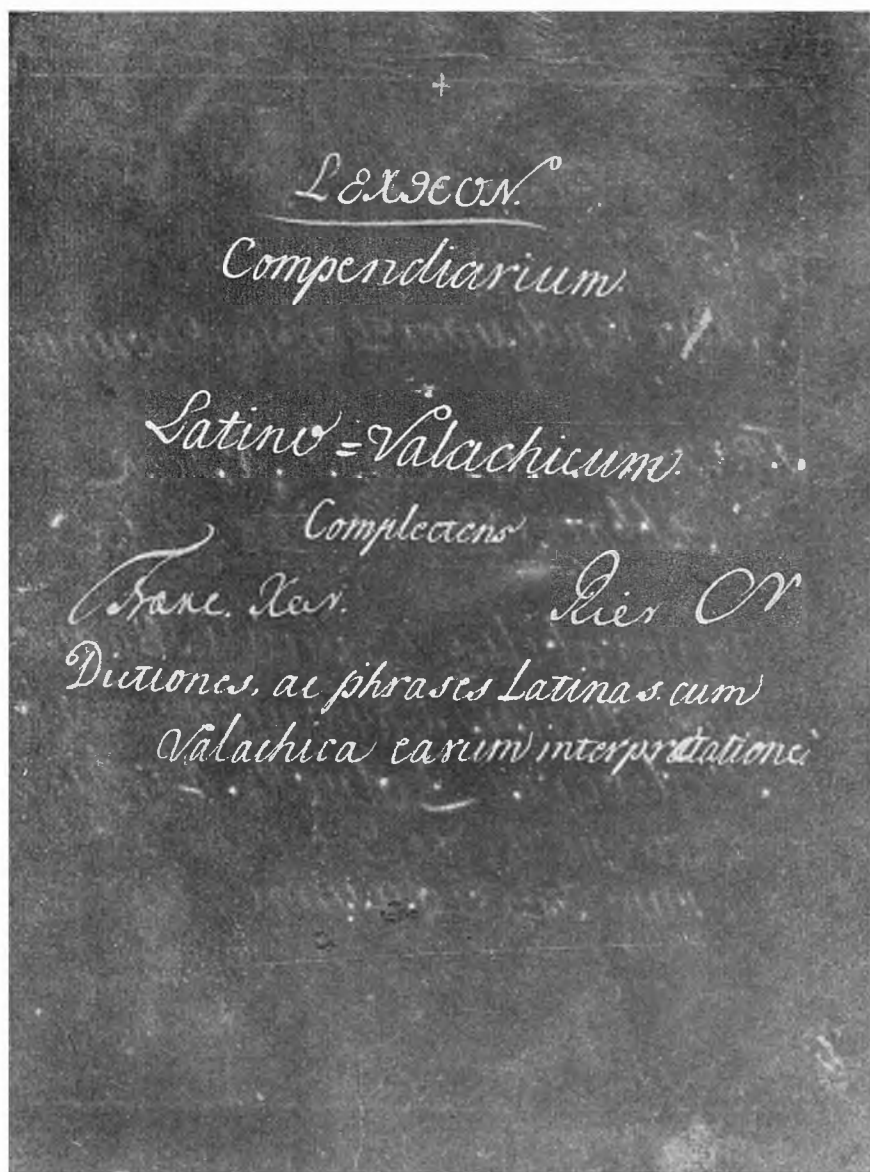
Bogăția cuvintelor rare și de caracter regional fac din acest dicționar un izvor foarte important pentru filologia română.

¹⁾ Părerea că autorul a fost un iezuit a exprimat-o deja în 1908 răposatul Prof. Siegescu: ea este confirmată și de către Părintele Iosif Winkler, director al Bibliotecii Arhiepiscopale din Calocsa, pe baza formulei *O. A. M. D. G.*, cu care se încheie dicționarul; D-sa a binevoit să-mi comunice: «véleményem szerint a Szótárt egy volt Jézus Társasági Atya írhatta, aki a rend feloszlata után Nagyváradra került. Erre mutat a Szótár végén levő *O. A. M. D. G. jelzés, ami specialis jezsuita jelzés*».

Cred că ar fi de folos pentru cunoașterea limbii românești din secolul al XVIII-lea, o ediție completă a acestui dicționar. Intr'un format asemănător cu al « Lexiconului Marsilian » textul dicționarului ar ocupa aproape 13 ori 14 coale. Textul românesc ar putea fi redat ori cu litere cirilice, ori în transliterație, după hotărârea Secțiunii literare a Academiei Române. Textul ar trebui să fie precedat de un studiu filologic asupra particularităților lingvistice, la fel cu introducerea Lexiconului Marsilianum. Partea aceasta ar ocupa aproape 8 coale de tipar.

Sunt sigur că Secția Literară a Academiei Române va găsi, chiar în momentele grele actuale, mijloacele necesare pentru tipărirea unui monument atât de important pentru filologia română ¹⁾.

¹⁾ Țin să exprim chiar de acum mulțumirile mele Sfinției sale Părintele Dr. Josif WINKLER, director al Bibliotecii Arhiepiscopale din Caloce, care a binevoit să-mi puie la dispoziție manuscriptul dicționarului la Budapesta și mi-a dat multe deslușiri de cari m'am folosit în memoriul acesta, și scumpului meu elev d-l Dr. Ladislau Göbl, care mi-a trimis dela Oradea câteva informații asupra Canonicului F. X. Rier, și care mi-a dat un prețios ajutor în analiza dicționarului.

« *Lexicon Compendiarium* etc. »:
Frontispiciu. (cu numele canonicului Rier scris mai târziu).

[illegible]

« *Lexicon Compendiarium* etc. ». Pagina 137
(Intoxico-Inventatio)

[Cuvintele: *Intuens* - прикиторъ; *Inverecundia* - върѣзничіе; *Investigator* - кѣстѣторъ, исквадѣ. sunt scrise mai târziu, de o altă mână, cu scriere și sistem ortografic deosebit, v. p. 4].

BIBLIOTECI MĂNĂSTIREȘTI ÎN PALESTINA

DE

MARCU BEZA

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sedința dela 18 Martie 1932

Afându-mă pe câțva timp în Palestina, am căutat să cercetez bibliotecile mănăstirilor Sfântului Mormânt, Sfintei Cruci și Sfântului Sava; aceasta din urmă fiind mai cunoscută și mai însemnată ca vechime. Un călător englez, Robert Curzon, care a vizitat-o la 1845, a găsit în ea vreo mie de manuscrise, mai toate de natură teologică; și, după ce ne spune de neorânduiala bibliotecii, adaugă: « Mi s'a îngăduit să cumpăr trei manuscrise și cu ele am pornit la drum a douazi spre Marea Moartă » ¹⁾. În cursul timpului vânători de manuscrise ca Robert Curzon, au cam săracit biblioteca Sfântului Sava; până ce, spre a fi puse la adăpost, restul manuscriselor au fost strămutate la Ierusalim. Acelaș lucru s'a făcut și cu Mănăstirea Crucii; încât astăzi mai toate manuscrisele așezămintelor ortodoxe din Palestina se află depuse în biblioteca Patriarhiei Ierusalimului sub îngrijirea Episcopului Madebei Meletie. Acestuia, cât și secretarului general al Patriarhiei, le sunt îndatorat pentru a-mi fi înlesnit cu multă bunăvoință cercetarea materialului referitor la Țările Românești.

Pe lângă o seamă de scrisori, privind legăturile Domnilor noștri cu locurile sfinte, și pe care le-am transcris, am dat de următoarele manuscrise:

Un evangheliar de 40 pagini (0,17 × 0,105), dintre care două zugrăvite; inițialele cu frumoase podoabe în colorii; iar sub întâia pagină însemnarea grecească:

¹⁾ *Visits to Monasteries in the Levant*, ed. 1916, p. 225.

«Prezentul e dăruit de mine, Nicolae, odată Mare Spătar al Ungro-Vlahiei, sfintei biserici a Născătoarei Domnului zise Burnoțchi, la Iași, 1660, unde s'a fost scris în folosul și mântuirea sufletului ¹⁾».

O evanghelie (294 pagini, $0,428 \times 0,28$) scrisă de caligraful Mathei la 1610 din dorința și cu cheltueala Doamnei Catalina, mare băneasă a Craiovei și s'a trimis în dar mănăstirii Sfântului Sava, după cum arată inscripția dela sfârșit. Are o mulțime de inițiale în colori și din cele două pagini ornamentate lipsește una, fiind sustrasă de cineva.

O evanghelie (234 pagini, $0,414 \times 0,28$) scrisă de Ieromonahul Porfirie la 1633 cu cheltueala Domnului Vasile, Mare Vornic al Moldovlahiei, care — adaugă inscripția, — a devenit Domnul întregii Moldovlahii și s'a vădit un ctitor nou de sfinte mănăstiri și fala Romeilor ²⁾. Foarte bogat ornamentată, cu evangheliștii în aur pe un fond de albastru viu.

A treia evanghelie din 1643 (261 pagini, $0,417 \times 0,285$). Inscriptia dela urmă ne spune, că s'a fost scris în Ungro-Vlahia, pe când domniă Ioan Matei Voevod ³⁾. Are un interes deosebit prin simplitatea aproape naivă a scenelor colorate, dându-ne și pe evangheliștii Ioan, Matei și Marcu într'un cadru de strălucite împodobiri.

Mai este o evanghelie (format $0,355 \times 0,25$) scrisă la 1599 de caligraful Mathei, în zilele sale de stăreție la metohul Sfântului Sava din Iași. La pagina 258 sunt și trei versuri, din cari aflăm, că acest Mathei eră de obârșie Epirot și neîn-doiros Român:

«Θύτως μοναχός ἀμαρτωλός Ματθαῖος Πωγωνιακῆς ἐκ Παλαιᾶς Ἡπείρου ἔγραψε ταύτην τὴν θεόπνευτον βίβλον».

E vorba de Pogonicea, nu departe de satul Zița, patria mult regretatului ministru Mișu.

¹⁾ Τὸ παρὸν ἀφιέρωται παρ' ἐμοῦ Νικολάου τοῦ ποτὲ Μέγα Σπαθαρίου Οὐγκροβλαχίας εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς λεγομένης Μπουρνιστοκῆ ἐν τῷ Γίσιῳ 1660· ὅθεν καὶ ἰδιοχείρως ἐγκεχάραται· γένοιτο δε μοι ψυχωφελὲς καὶ σωτήριον.

²⁾ Ἐτελειώθη τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον, διὰ χειρὸς Πορφυρίου ἱερομονάχου συνδρομῆ δὲ καὶ δαπάνῃ, κυροῦ Βασιλείου τοῦ χριστιανικωτάτου καὶ εὐγενεστάτου μεγάλου βόρνικου τῆς Μολδοβλαχίας· καὶ ἀφιερῶθη εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον.

³⁾ Τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον ἐγράφη εἰς τὴν Οὐγκροβλαχίαν αὐθεντέ-βοντον κν' Ἰωάννου Ματθαίου βοεβόδα.

Apoi, după obiceiul vremilor de demult, se găsesc împrăștiat pe manuscrise însemnări ce ne privesc deaproape. Așa, un Ieromonah Ioachim notează undeva, cu data de 1629:

« Prea sfântul Patriarh Theofanie m'a hirotonisit preot în Iași Bogdaniei, la Galata, mănăstirea lui Petru Voevod, în ziua Invierii, în fața prea cinstitului Domn *Ἰωάννου Μυρῶν Μπορνόσκη Μογγιλο-βοϊβόδα* și a mamei sale Elisabeta ».

Sunt așa de strânse legăturile cu țările românești, încât, alături de pomenirea unor cutremure, Ieromonahul Ieremia dela mănăstirea Sfântului Sava însemnează pe marginea unei Antologii la 29 Iunie 1606: « A murit Ieremia Voevoda și i-a urmat fratele acestuia Simeon ».

La sfârșitul unei psaltiri, pe o foaie cu chenar roșu, găsesc însemnarea datată 1558: « Eu, Ieromonahul Evloghie din Moldovlahia, dela biserica ce se cheamă de noi Putna, am întocmit această Psaltire cât am putut mai bine ».

Pe un dicționar, scris de careva, Ioan din Zagor, la 1802, ni se spune:

« Astăzi, Sâmbătă, Iunie 22, s'a făcut mazilia Domnului Bogdaniei, fiul lui Ipsilante, beizadeaua Constantin și s'a investit Domn marele dragoman Alex. Suțu, iar mare dragoman a trecut fiul lui Calimachi, beizadeaua ».

Întâia pagină a unui codice din 1533 cuprinde următoarele:

« Această carte au găsit-o la Sfântul Sava, când s'a fost deschis Sfântul Sava, după stăruințele Domnilor Vlahiei și a venit egumenul Muntelui Sinai și-au făcut mănăstirea, egumen fiind Ioachim Vlahul și-au pus afurisenie: oricine are cărți ale Sfântului Sava, să le dea . . »¹⁾.

Reiese din această însemnare, că mănăstirea Sfântului Sava s'a reclădit cu sprijinul Domnilor Valahiei și că starețul de atunci al mănăstirii eră Vlah. Aș adăugă în paranteză, că tradiția se urmează; și astăzi Arhimandritul Epifanios, Secretar General al Patriarhiei Ierusalimului cât și alți călugări ai Sfântului Sava și mănăstirii Muntelui Sinai sunt de obârșie Aromâni.

¹⁾ *Ἀπὸν τὸ βιβλίον ἤθραν τοῦ ἁγίου Σαβα, ὅπωσαν ἠνήχθη ὁ ἅγιος Σαβας, διὰ συνεργείας τῶν ἀφεντῶν τῆς Βλαχίας καὶ ἦρθεν ὁ πρώην ἡγούμενος τοῦ ὄρους Σινᾶ καὶ ἠπήσαν τὸ μοναστήριον, ἡγουν ὁ κύρ Ἰωακείμ Βλάχος καὶ ἐποίησαν ἀφωρισμόν: ἥτις ἔχει βηβλήα τοῦ ἁγίου Σαβα νὰ τὰ δώσει....*

B. P. HASDEU CA LINGUIST

DE

SEXTIL PUȘCARIU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 2 Decembrie 1932

Dela depărtare B. P. Hasdeu ne apare astăzi altfel decât acum cincizeci de ani, când, în apogeu, domina istoria și filologia română, și decât acum douăzeci și cinci de ani, când se stingea, aproape neștiut, în singurătatea sa dela Câmpina.

Perspectiva pe care vremea ne-a ajutat s'o dobândim, ne permite să așezăm, cu toată admirația, dar fără exagerări, la locul ce i se cuvine în istoria culturii noastre, pe acest bărbat cu un talent atât de strălucit și multilateral și de o atât de rară originalitate, care a meritat de sigur mai mult laudele decât uitarea contemporanilor.

A venit în 1856, la vârsta celor mai cutezătoare visuri tinerești, în mijlocul neamului său, care se găsea în plină prefacere culturală și socială. A venit din Rusia ce răscolea prin universitățile sale până la chin curiozitatea tineretului de a se iniția în cele mai diverse ramuri ale științei și de a se cheltui întreg, chiar și pentru o utopie. A venit, în toiul epocii romantice, din Basarabia, unde Pușchin era poetul favorit al boerimei române și unde era proaspătă încă amintirea lui și a celui alt mare poet rus răpus în duel în floarea tinereții. Ca «eroul vremurilor noastre» din romanul lui Lermontov, Hasdeu avea spiritul de frondă, nu cunoștea teama și se simțea atras să ia lupta cu adversarii cei mai redutabili; ca el credea — și cu credința aceasta a rămas până la bătrânețe — că dreptul omului să zmulgă vieții cât mai mult nu trebuie zăgăzuit de considerații convenționale, că voința creatoare nu trebuie

stânjenită printr'o prea mare disciplină. Planurile sale erau totdeauna vaste, proporțiile întrezărite impunătoare, dorul de a începe o operă era mai mare decât stăruința de a o duce la capăt.

Transformarea radicală prin care trecea cultura noastră cerea multilateralitate. Personalitățile mari ale epocii erau învățați și poeți în același timp, editori și șefi de școală, filosofi și bărbați politici. Cum cultura noastră era de imitație, nu era prea greu să găsești modelele străine, a căror noutate putea trece drept originalitate. Prestigiul străinătății era atât de mare, încât, în știință, o bibliografie bogată prețuia cât un argument, iar o recensie sau o scrisoare dela un savant apusean servea la stabilirea definitivă a unei reputații.

Ambianța în care Hasdeu își începe activitatea era favorabilă pentru dezvoltarea întreitului său talent, de poet, filosof și cercetător. Intr'o vreme și într'un mediu în care restrângerea voită într'un domeniu limitat, specializarea plină de sacrificiu, îngrădirea câmpului de activitate, spre a-l putea pătrunde în adâncime, era mai puțin apreciată ca astăzi, Hasdeu se putea lăsa condus de bogata sa fantazie, care stabilea legături între cele mai disociate domenii. El nu înțelegea să reziste ispitei de a se avânta în orice direcție în spre care spiritul său de o rară elasticitate se simțea atras. Cu pătrunderea sa neobișnuită, el izbutea să se inițieze în foarte scurtă vreme în cele mai variate discipline căutând să acopere lipsurile autodidactului printr'o pășire sigură și orbind printr'un aparat științific impunător.

La lingvistică Hasdeu a ajuns mai târziu, pornind dela studiile istorice. În cercetările sale asupra trecutului nostru, el s'a izbit de problema patriei noastre primitive și a formațiunii poporului român. Pentru o minte deprinsă să vadă dincolo de documentul istoric, chestiunea aceasta, care constituie una din cele mai interesante probleme ale istoriei universale și care deschide largi porțile ipotezelor, trebuia să fie deosebit de tarăgătoare. Cu atât mai mult, cu cât tocmai atunci apăruseră faimoasele *Rumänische Studien* ale lui Rösler și începuse propaganda hunfalvyană. Prin întreg temperamentul său de polemist Hasdeu se simțea chemat să ia lupta cu cei ce ne făceau venetici în țara noastră. Combaterea lor

era o operă de patriotism, căci demonstrarea continuității însemna afirmarea dreptului nostru istoric și justificarea revendicărilor noastre teritoriale.

Acolo unde documentul înceta, speculațiunile linguistice aveau să spargă întunericul neștiinței. Plecând dela acest principiu just, el își caută în istoria limbii dovezile pentru stăruința poporului român în Dacia.

Înainte de toate trebuia studiat elementul autohton. Astfel Hasdeu deveni albanolog și ajunsese la filologia comparată, pentru care în curând — la 1873 — i se creă o catedră la Universitatea din București. Rösler trebuia combătut cu argumentele sale; Hasdeu căută elemente vechi germane, în special gepide, pătrunse în limba română din nordul Dunării și crezu că descopere un asemenea element în Zâna Filma. Însemnătatea toponomasticeii fu recunoscută de el și numirile topice fură puse la contribuție pentru demonstrarea tezei sale. Cumani, cu care poporul nostru fusese în legătură înainte de întemeierea principatelor, fură cercetați și din punct de vedere al limbei.

Convins că adevărul răsare adesea din răsturnarea unei ipoteze, el a avut, ca marele Grimm, curajul erorii (cf. *Istoria Critică* p. 17). Știind utiliza orice argument pentru teza sa, nedându-se niciodată învins, ci apărându-se cu iscusința unui avocat dibaciu, care nu se sfiește să întrebuițeze ironia și satira în locul faptelor doveditoare, el a cunoscut succese mari. Pe când eram în liceu, Hasdeu trecea de cea mai genială minte a neamului nostru.

Tocmai această parte a activității lui, pentru care contemporanii săi îl prețuiau mai mult, e cea pe care timpul a șters-o aproape cu desăvârșire. Cursurile sale de filologie comparată nu mai pot fi cetite; teoriile sale despre originea poporului albanez n'au fost acceptate, etimologiile sale preromane și germane nu s'au putut menține. Ceea ce era clădit în mod artificial, oricât de mare ar fi fost măestria arhitectului, trebuia să se năruie cu timpul. Tot ce a rămas, sunt câteva pagini strălucite de dialectică.

Trecerea lui Hasdeu dela preocupările istorice la cele filologice a urmat și pe altă cale decât în legătură cu problema originii poporului român.

Cunoașterea limbii rusești îi dădea posibilitatea să întrebuințeze cu ușurință documentele istorice scrise în limba slavonă. Cercetările în direcția aceasta făcură din el întâiul nostru slavist și îl duseră la aprofundarea raporturilor slavo-române.

Tocmai pe atunci marele slavist Miklosich publica studiile sale fundamentale cu privire la elementul slav și caracterul balcanic al limbii române și tot atunci apărea dicționarul etimologic al lui Cihac, din care se evidenția marele număr de împrumuturi făcute de limba română din limbile învecinate, mai ales dela Slavi.

În lingvistică ieșise pe atunci triumfătoare școala neogramaticilor, care apropia studiul limbii de științele naturale, formulând legi rigide fonetice și stabilind statistici. Multe cuvinte, pe care filologii noștri le considerau ca elemente latine, se dovediră împrumuturi din limbi străine, căci legile fonetice se împotriveau la derivarea lor din latinește. Numărul mare al acestor «elemente» străine era impresionant și făcea pe statisticieni să pună la îndoială chiar romanitatea limbii noastre.

Împotriva lor se ridică Hasdeu, și nu numai din considerații de ordin sentimental, ci din convingerea ce i-o dădeau tocmai cunoștințele sale de slavist.

È interesant că o făcu mai întâiu (la 1876) cu ocazia unei recensii despre o carte a lui Baudouin de Courtenay. Acest lingvist polon — descendent dintr'o familie franceză — recunoscuse — ca și Hugo Schuchardt în Apus — exagerările contemporanilor săi neogramatici, pe care le combătea adeseori. Tocmai cu Schuchardt se simțea, între savanții străini, înrudit sufletește Hasdeu, care zări într'una din cele dintâi cărți ale tânărului învățat polon pe marele lingvist viitor Baudouin de Courtenay.

Acesta studiase dialectul interesant din mai multe puncte de vedere, al celor vreo 3000 de Slavi de lângă râul Resia în apropierea orașului Udine. Contactul zilnic cu Italienii din vecinătate a avut de urmare intrarea unui număr mare de cuvinte italienești în limba acestor Slavi. Hasdeu cercetând lista italianismelor din dialectul resian, constată că ele «corespund

mai toate prin sens cuvintelor slavice din limba română » și că multe din ele se dovedesc a fi pătruns prin influența bisericii (*Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia*, Buc. 1876, p. 13 ș. u.) Hasdeu trage concluziuni analoage despre slavismele limbei noastre, arătând că ele nu trebuie să implice un amestec de sânge între Slavi și Români, precum un asemenea amestec etnic n'a existat nici între Resieni și vecinii lor Italiani.

Chestiunea aceasta o reia mai târziu, stăruind asupra însemnătății circulației cuvintelor. Cu perspicacitatea care caracterizează teoriile sale, el arată asemănarea ce există între cuvântul des întrebuințat în limbă și între banul a cărui valoare economică crește cu cât e mai des întrebuințat ca mijloc de schimb. Cercetate sub acest aspect, slavismele din limba română se dovedesc a fi de o foarte mică putere de circulație în comparație cu elementele latine. Hasdeu citează o poezie populară conștând numai din cuvinte moștenite dela Romani.

Cercetările moderne asupra migrațiunii cuvintelor, mai ales studiile de geografie lingvistică, arată cât de mult adevăr era în argumentația lui Hasdeu.

Căci dacă de obicei Hasdeu adapta metoda la trebuințele sale de argumentare, el s'a dovedit capabil să ne dea și lucrări străbătute de un spirit metodic strâns. Aceste lucrări sunt cele ce au rămas și vor rămâne încă multă vreme.

În fruntea lor sunt cele două volume din « Cuvinte din bătrâni », singura lucrare mare a lui Hasdeu, dusă până la capăt.

În această operă de erudiție, plină de prețioase observații de amănunt și străbătută de un spirit critic foarte ascuțit, Hasdeu continuă opera de filolog a înaintașului său Cipariu, studiind prețioase monumente de limbă veche. Valoarea acestor probe de graiu vechiu este cu atât mai mare, cu cât ele nu sunt traduceri din scrieri bisericești, ci glose sau traduceri de opere cu caracter mai mult sau mai puțin profan, precum și acte și zapise scrise deadreptul românește. Textele rotacizante îi dau prilej lui Hasdeu să se ocupe mai întâiu cu acest fenomen interesant din limba noastră și cea albaneză. În legătură cu textele din Codicele Sturdzan dădu cel dintâiu

tratat românesc despre literatura populară scrisă și despre marea înrăurire a bogomilismului.

Dacă în Cuvinte din bătrâni Hasdeu apare ca un filolog mare, în cea mai nobilă accepțiune a acestui cuvânt, el a fost în toate timpurile înainte de toate linguist. Imperecherea aceasta atât de fericită dintre filolog și linguist, din ce în ce mai rară la generațiile mai tinere de cercetători, la el se mai completa și cu vaste cunoștințe istorice.

Numai cu aceste calități de polihistor a putut concepe în proporții atât de mari Dicționarul etimologic, pornit după un plan vast.

Când, acum cincizeci de ani, Academia Română, la îndemnul întâiului rege al României, hotărî publicarea unui dicționar, care să se poată înșirui între marile opere similare ale celorlalte popoare de cultură, nimeni altul decât Hasdeu nu putu fi însărcinat cu scrierea lui. Acest Magnum Etymologicum Romaniae nu trebuia însă, în concepția lui, să fie numai o operă lexicală, ci avea să devină în același timp o enciclopedie istorică, socială și folclorică a poporului român. Precum mai înainte compusese un chestionar despre obiceiurile juridice ale poporului român, așa întocmi un nou chestionar, care în 206 de întrebări cuprinde o anchetă vastă asupra limbii, credinței, obiceiurilor și structurii sociale a poporului dela țară. Răspândit în vechiul regat și mai mult prin contrabandă și în Transilvania, acest chestionar a produs 18 volume manuscrise pline de informații prețioase, începând cu rostirea și cu răspândirea cutărui fenomen de limbă și sfârșind cu bogate date despre viața țăranului român.

Această apăsare asupra graiului sătesc era un fel de protestare în contra rătăcirilor latiniste din care se născuse dicționarul celor doi academicieni, Laurian și Massimu, și o luptă deschisă împotriva neologismului. Acest protest și această luptă, la care se angajă însuși Regele Carol în discursul său memorabil din 23 Martie 1884, se încadrau în tendințele școalei Junimii dela Iași, ce dominau mișcarea noastră literară.

Astfel vedem pe Hasdeu, care debutase în literatură cu o limbă împestrită cu multe latinisme și pumnulisme și care era un adversar declarat al Junimei, angajându-se în cele două

direcții—în lupta contra puriștilor exagerați și într’o voită apropiere de limba populară și de literatura ei—pentru care milita cu deosebire gruparea strânsă în jurul lui Titu Maiorescu.

Tratând cuvintele limbii, Hasdeu căuta să le precizeze valoarea semantică, urmărea istoria lor până la originea îndepărtată, îl interesa adesea răspândirea lor geografică și mai ales puterea lor de circulație în graiu. Alături de aceste preocupări pe care trebuie să le aibă orice lexicograf, el mai găsea ocazia să explice credințe, obiceiuri, elucida instituții, făcea genealogii și excursii toponimice. Considerând lucrarea aceasta ca o operă personală a sa, el publica în fruntea fiecărui volum studii asupra problemelor ce-l preocupau și găsea prilejul să-și desvolte părerile sale literare sau filosofice. Pe 200 de coloane sunt tratate următoarele 4 cuvinte: *Basarabă*, *basm*, *baștină* și *bate*. Din cele patru articole, cea mai mare întindere o are micul tratat literar-filosofic despre basme (56 coloane), apoi studiul istoric asupra Basarabilor (52 coloane), urmează considerațiile asupra termenului juridic *baștină* (46 coloane) și în sfârșit istoria cuvântului *bate* (42 coloane). Înțelegerea lingvistică, talentul de lexicograf, adâncul simț pentru finețele limbii române ce se vădesc la tratarea acestui cuvânt ne fac să regretăm adânc că Hasdeu n’a înțeles, cu marele Goethe, că adevăratul maestru se arată în putința de a se restrânge. Fără spirit de sacrificiu nu s’a scris încă nici o operă care să dăinuiască sau să poată fi dusă la bun sfârșit.

Totuși chiar așa fragmentar cum ne-a rămas, Marele Dicționar Etimologic al lui Hasdeu va rămâne, nu atât pentru bogăția — mai puțină decât s’ar crede — a materialului cuprins în el, cât pentru talentul cu care a fost scris. Cel ce voește să se informeze despre sensurile exacte ale unui cuvânt sau să-i cunoască originea, nu va găsi în Etimologicul lui Hasdeu un material aranjat în mod sistematic, clasat în compartimente ce permit o ușoară orientare și o documentare repede, după metodele practice și economicoase ale celor mai mulți autori de dicționare. Hasdeu nu voia să dea o operă de consultare, ci să scrie despre fiecare cuvânt al limbii o monografie individuală, în afară de formulele rigide ale lexicografiei, încadrând cuvântul în ambianța sa, făcând excursiile ce i se păreau

interesante, deschizând parenteze de câte ori cunoștințele sale vaste i-o permiteau și căutând totdeauna să dea o formă atrăgătoare și literară articolului său de dicționar, chiar când el consta în mare parte din înșirarea unor exemple sau citațiuni.

Numărul celor ce simt astăzi nevoia să ia din când în când în mână un mare dicționar al limbii lor materne, pentru ca să-i cunoască bogăția și să pătrundă mai adânc în tainele ei pline de farmec, scade tot mai mult. Numai din faimă se cunoaște lucrarea gigantică a celui ce a îngropat în ea zece ani ai vieții sale și un admirabil devotament. Și totuși, mai mult decât din alte opere, în acest *Etymologicum Magnum Romaniae*, se reflectează marele și multilateralul său talent.

Dacă timpul a așternut uitarea peste unele pagini din activitatea bogată a acestui erudit, cu o minte atât de ascuțită și de originală, nu vom uita niciodată că el a arătat cel dintâiu partea însemnată constitutivă pe care a avut-o în ființa noastră poporul traco-dac. În opoziție cu latiniștii, care, în frunte cu Petru Maior, susțineau un purism fiziologic și credeau că Românii veniți în Dacia nu s’au amestecat niciodată cu Dacii, Hasdeu era convins că în vinele noastre curge în mare măsură sângele vitejilor noștri strămoși autohtoni, de care avem tot dreptul să fim mândri. Astfel el a dărâmat o concepție greșită și a înlocuit-o cu alta, care explică multe din însușirile noastre etnice.

Hasdeu a fost însă înainte de toate un animator, care a știut să pasioneze pe contemporanii săi pentru studiile istorice și lingvistice, deșteptând nu numai în cercuri largi interesul pentru ele, ci însușind tineretului să cerceteze cu pasiune un trecut plin de fapte glorioase și tainele limbii armonioase și bogate care a cimentat unitatea noastră națională.

BIBLIOTECI MĂNĂSTIREȘTI ÎN PALESTINA, CHIPRU ȘI MUNTELE SINAI

DE

M. B E Z A

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 11 Noembrie 1932

Pe lângă manuscrisele și documentele, despre care am avut cinstea să comunic Academiei în ședința dela 18 Martie 1932, știam, că mai erau și altele, păstrate în vistieria Sfântului Mormânt. Ele nu se arătau cercetătorilor. Și a trebuit să folosesc oarecare tact și răbdare, spre a le putea avea sub ochi, ceea ce am izbutit, nu fără ajutorul înțeleghător al Arhimandritului Epifanios, secretarul general al Patriarhiei

Ele cuprind treizeci și trei de hrisoave și porunci domnești; două din ele în limba sârbească: Hrisovul lui Petru Rareș din 1527, căruia se anexează și o traducere românească, și hrisovul din 1624 al lui Radu Voevod. După aceste hrisoave mai vechi din seria mea, vin hrisoavele din 1634 ale lui Moisie Movilă și Vasile Lupu, și urmează celelalte până la hrisovul lui Alexandru Moruzi din 1803, toate privitoare la danii făcute Sfântului Mormânt și Mănăstirii Sfântului Sava.

O însemnare găsită între manuscrisele Patriarhiei Ierusalimului pomeneste de o evanghelie (0.395×0.266), datorită episcopului Buzăului în vremea lui Mihai Viteazul, 1594, — evanghelie ce nu mai este. Am cercetat în toate părțile fără de folos. Crede-se a fi fost furată împreună cu alte documente ale Patriarhiei acum vreo zece ani. Căutând această evanghelie, am dat în schimb de alte trei:

Întâia, de același maestru caligraf care a fost episcopul Buzăului, cum arată însemnarea dela urmă:

« Această dumnezească și sfântă evanghelie s'a fost scris de mâna mea smeritul mitropolit al Ungrovlahiei Luca în zilele prea cinstuitului și de Hristos iubitorului Domn Radula Voevod la anul 7124 »¹⁾).

Are copertile în aramă bătută, patru zugrăveli și pagini cu podoabe și chenare, osebit de fin stilizate. Sub chipul evanghelistului Ion se citesc rândurile:

« Gabriil Filip postelnicul dăruiește această dumnezească și sfântă evanghelie prea luminatului și de Dumnezeu ocrotitului Domn Ioan Duca, Voevod a toată Moldovlahia, la anul 1670 »²⁾).

A doua este o evanghelie slavonă de 259 foi, cele șase începătoare în pergament. O însemnare la sfârșit dă numele monahului care a scris-o, Mihail, dela mănăstirea Sucevei în 1655. Iar la pagina șasea găsim o altă însemnare, datată 1680, a Patriarhului Ierusalimului Dosoftei, spunând că în zilele Domnului Antonie Ruset a luat această evanghelie dela mănăstirea sfântului Nicolae, zisă Pobrata, și a dus-o la Sfântul Mormânt.

A treia evanghelie tot slavonă are 341 foi, dintre care trei în pergament. La pagina cincea e o podoabă de chenar colorat, în vârful căruia două figuri, Constantin și Elena, întind mâinile spre o cruce, jos două animale țin în cozile cu limbi de văpae capul unui zimbbru, iar la mijloc inscripția ce spune că s'a fost scris evanghelia din porunca lui Ioan Eustatie Voevod și a Doamnei Ecaterina, la 1665. Amândouă evangheliile slavone, legate în lemn, vădesc o deosebită îngrijire; mai toți evangheliștii fiind zugrăviți pe un fond de clădiri bisericești ce nu par să fie imaginare.

Din vechi timpuri Patriarhia Ierusalimului orânduise în Macedonia un fel de epitropii, spre ajutorarea Sfântului Mormânt. Am găsit condicele unor asemenea epitropii, în care se pomenesc o seamă de centre românești: Vlahoveles, Zagor, Veleștino, Clisura. Acesta din urmă, patria unor familii

¹⁾ Τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν Ἐὐαγγέλιον ἐγράφη διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου Οὐγκροβλαχίας Λουκά ἐν ἡμέραις τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ φιλοχρίστου αὐθέντος ἡμῶν Κυρίου Ἰωάννου ῥαδοῦλα Βοεβόδα ἐν ἔτει 7124.

²⁾ Γαβριὴλ Φιλίππου ποστέλνικος δωρεῖται τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν Ἐὐαγγέλιον τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ θεοφιλέατῳ Αὐθέντῃ καὶ ἡγεμόν κυρίῳ κυρίῳ Ἰωάννῃ Δοῦκα Βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας ἐν ἔτει 1670.

cunoscute în Țară, ca Saita, Coculescu, Darvari, Papana, Mandrini și altele, credeam a fi fost întemeiate la începutul veacului al XIX-lea. Iată acum, un document al arhivei Patriarhiei arată, că fusese în ființă încă din veacul al XVII-lea:

1660 Epitropii satului Clisura Ioan al lui Peța, Alex. al lui Nicu, Mihai și Hristu, Maria lui Chirsa, Ioan al lui Caraghios, Gheorghe Verigra și Costa ¹⁾.

sunt nume ce se aud și până astăzi în Clisura.

La mănăstirea Sfântului Sava am fost în mai multe rânduri. Are două biserici. Nartexul celei mai vechi, cu hramul Sfântului Nicolae, se datorește monahului Anania, de obârșie ardelean, precum spune inscripția:

«S'a zidit acest nartex cu cheltuiala al lui Anania Vlahul dintre monahi, la anul 1893 ²⁾».

Egumenul mi-a spus în chip sigur, fără de alte lămuriri, că trei din icoanele ce ocupă loc de frunte în biserică, înfățișând pe Iisus, Maria și Sfântul Nicolae, ar fi fost trimise din Țară. În ceea ce a rămas din cunoscuta bibliotecă a mănăstirii, am găsit între altele *Psaltirea* din 1651, tipărită în cetatea Bălgradului și *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, din care am fotografiat o pagină cu însemnările câtorva pelerini Români, la 1761. La Sfântul Sava se referă și o scrisoare, datată 1565, în care călugării mulțumesc călduros Doamnei Ruxanda, soțului Alexandru Lăpușeanu, fiilor și fiicelor sale, pentru zelul și bunătatea vădite mănăstirii ³⁾.

Între manuscrisele Ierusalimului am dat și de o scrisoare a lui Silvestru, Patriarhul Antiohiei, mulțumind Domnului Grigorie Ghica pentru dania de 500 groși făcută mănăstirii Chicu ⁴⁾. Ținând seama de acest fapt, m'am dus în Chipru și am urcat până la mănăstirea, așezată pe înălțimile apusene ale Muntelui Olimp, numit astăzi Hionistra. Lăcașul vechiu

¹⁾ Ms. 509.

²⁾ Ἰδοῦθη οὗτος ὁ ναρθηξ διὰ δαπάνης τοῦ ἐν μοναχοῖς Ἀνανίου Βλάχου ἐν ἔτει 1893.

³⁾ Ms. 46 k. în biblioteca Patriarhiei Ierusalimului.

⁴⁾ Ms. 46, φ. 82a.

a fost mistuit de incendiu, în care a pierit și hrisovul lui Grigore Ghica, privitor la dania de mai sus. Dar Sfinția Sa Chrisostomos, eforul mănăstirii, mi-a arătat un volum apărut la 1751, în care se află traducerea grecească a hrisovului ¹⁾. O reproduc aci:

ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΓΚΙΚΑ
ΒΟΕΒΟΛΑΣ, ΑΥΘΕΝΤΗΣ ΚΑΙ ΗΓΕΜΩΝ
ΠΑΣΗΣ ΟΥΓΓΡΟΒΛΑΧΙΑΣ

Οἱ ἐργαζόμενοι τὰς ψυχοφελεῖς ἀρετὰς καὶ τὰ θεάρεστα ἔργα οὐ μόνον κατὰ τὴν παροῦσαν ἐπαινοῦνται ζωὴν καὶ εὐφημίζονται, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον ἀφθαρτον αὐτῶν διαμένει τὸ ὄνομα καὶ αἰώνιον τὸ μνημόσυνον, ὧν καὶ αἱ ψυχαὶ ἐν ταῖς Μοναῖς τῶν Δικαίων συναυλίζονται. Τοιγαροῦν πολλῶν οὐδῶν τῶν ἀρετῶν, δι' ὧν τις δύνатаи ψυχικὴν κερποῦται σωτηρίαν τὴν πρώτην τούτων ἐπέχει τάξιν ἡ πρὸς τοὺς πένητας γινομένη καὶ ἐνδεεῖς Ἐλεημοσύνη, μάλιστα δὲ ἡ πρὸς τοὺς Θεῖους καὶ Ἱερὸς Ναὸς ἐπανατεινομένη. Διόπερ κἀγὼ ὁ δοῦλος τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ, δεύτερος Ἰωάννης, Γρηγόριος Γκίκα Βοεβόδας, ἔγγονος τοῦ ἐν τῇ Μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου πρώτου Ἰωάννου Γρηγορίου Γκίκα Βοεβόδα, ἀπὸ Θεῖον ζῆλον ὁδηγηθεὶς, ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας, ἔχοντας ὑπερβολικὴν ἐδλάβειαν πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἧς ἡ μνήμη εὐρίσκεται εἰς τὸ Ἱερὸν Μοναστήριον τῶ ἐν τῇ Νήσῳ Κύνρω ἐπονομαζόμενον Κύνκου, εἰς τὸ ὁποῖον Μοναστήριον εὐρίσκεται καὶ ἡ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθεῖσα Ἀγία Εἰκὼν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ ἀκοῶντας ἡ Ἀθθεντεῖα μου, ὅτι τὸ ῥηθὲν Ἱερὸν Μοναστήριον εὐρίσκεται εἰς πολλὴν ἐνδειαν καὶ πτωχίαν, προηρέθη ἡ ἐμὴ Ἀθθεντεῖα καὶ εὐσπλαγχνίσθη καὶ ἔδωκα τὸ παρὸν Τίμιον Χρυσόβουλλον τῆς Ἀθθεντείας μου εἰς τὸ ῥηθὲν Ἱερὸν καὶ Θεῖον Μοναστήριον, διὰ τὰ ἔχῃ τὰ παίρῃ ἔλεος ἀπὸ τὴν ἐμὴν Ἀθθεντεῖαν κατ' ἔτος γρόσια πεντήκοντα, τὰ ὁποῖα αὐτὰ ἄσπρα διωρίσαμεν τὰ δοθοῦν ἀπὸ τὸ Ἀθθεντικὸν ἄλλας ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς Καμαρεσαίους τῶν Ὀκνῶν, ἔξω ἀπὸ τὴν σοῦμαν τῆς ἀγορᾶς τῶν Ὀκνῶν, καὶ διὰ τὰ μὴ κοπῇ τοῦτο τὸ ἔλεος ἢ τὰ γένῃ κανένα ἐμπόδιον εἰς τὸ τὰ ὑπάγῃ αὐτὸ τὸ ἔλεος εἰς τὸν καιρὸν του ἐκεῖ εἰς τὸ ῥηθὲν Ἱερὸν Μοναστήριον, διορίζει ἡ ἐμὴ Ἀθθεντεῖα ἐπίτροπον καὶ φροντιστὴν τὸν κατὰ καιροὺς Ἠγοῦμενον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἐπ' Ὀνόματι τιμωμένης τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος Τριμυθοῦντος τοῦ Θαυματουργοῦ, ἡ ὁποία Ἀγία Μονὴ εὐρίσκεται ἐδῶ εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ Βουκουρεστίου, διὰ τὰ φροντίζῃ ὁ ῥηθεὶς Ἠγοῦμενος καὶ τὰ παίρῃ αὐτὸ τὸ διωρισμένον ἔλεος κατ' ἔτος ἀπὸ τοὺς Καμαρεσαίους

¹⁾ Ἡ Περιγραφή τῆς Σεβασμίας καὶ Βασιλικῆς Μονῆς τοῦ Κύνκου, pp. 68—71, Ἐνετίησι.

τῶν Ὀκνῶν κατὰ τὸν Μάρτιον μῆνα, καὶ διὰ μέσου χρησίμων ἀνθρώπων καὶ ἀξιοπίστων νὰ τὸ στέλῃ εἰς τὸ Ἱερὸν Μοναστήριον Κύκκου ἀπὸ τὴν Νῆσον Κύπρου, νὰ δοθῇ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐκεῖσε Πατέρων, νὰ πάρουν ἀπὸ τὰς χεῖράς των ἀποδείξιν πρὸς τὸν Ἑγούμενον τῆς ἐνθάδε Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος τοῦ Θαυματουργοῦ.

Διὰ τοῦτο ἔδωκεν ἡ ἐμὴ Αἰθνετεία τὸ παρὸν Χρυσόβουλλιον τῆς Αἰθνετείας μου τῷ Ἱερῷ καὶ Θείῳ Μοναστηρίῳ Κύκκου ἀπὸ τῆς Νήσου Κύπρου, διὰ νὰ παίρῃ αὐτὸ τὸ Ἑλεος τὸν κάθε χρόνον ἀδιακόπως καὶ ἀνεμποδίστως, νὰ εἶναι πρὸς σύστασιν καὶ Κυβέρνησιν τοῦ Ἱεροῦ Μοναστηρίου τῆς ἐμῆς Αἰθνετείας καὶ τῶν Μακαρίων Γονέων μου καὶ Πάππων Μημόσυνον αἰώνιον.

Λοιπὸν παρακαλοῦμεν καὶ τοὺς ἄλλους Αἰθνέτας ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφοὺς, οὐσιν αὖς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς ἀπείρῳ αὐτοῦ θείῳ ἔλεει ὕστερα ἀπὸ λόγουμας θέλει ἐκλέξει νὰ εἶναι Αἰθνέται καὶ Ἑγεμόνες τῆς Τζάρας ταύτης Οὐγκροβλαχίας, ἢ ἐκ τοῦ γένους ἡμῶν εἶεν, ἢ ἐξ ἄλλου γένους, καὶ ἡ αὐτῶν Αἰθνετεία νὰ ἀνανεώσουν καὶ νὰ ἐπικυρώσουν αὐτὸ τὸ ἔλεος διὰ τιμίων Χρυσοβούλλων τῆς αὐτῶν Αἰθνετείας, ἵνα καὶ τὰ ἐλέη αὐτῶν ἀπρόσδεκτα ὧσι παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ ὅπ' ἄλλων Αἰθνετῶν κεκυρωμένα, καὶ ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς χαρίσῃται αὐτοῖς τὰς αὐτῶν Ἑγεμονείας, εὐτυχεῖς. Καὶ ἐπεκύρωσεν ἡ ἐμὴ Αἰθνετεία τὸ παρὸν Χρυσόβουλλον μετὰ καὶ τῆς βουλῆς τῶν τιμιωτάτων καὶ πιστῶν μεγάλων Ἀρχόντων τοῦ Ντιβανίου τῆς ἐμῆς Αἰθνετείας. Ἀρχοντος Κωνσταντίνου Δεδεσκούλου μεγάλου Μπάνου. Ἀρχοντος Γρηγορίου Γρετζάνου μεγάλου Βορνίκου. Ἀρχοντος Κωνσταντίνου Μπραγκοβάνου μεγάλου Λογοθέτου. Ἀρχοντος Μπαρμπούλου Βακαρεσκούλου μεγάλου Βεσιτιάρη. Ἀρχοντος Κωνσταντίνου Κερετζουλεσκούλου μεγάλου Σπαθάρη. Ἀρχοντος Στεφάνου Βακαρεσκούλου Κλουτζάρη. Ἀρχοντος Ἰωαννάκη Χρυσοσκούλου μεγάλου Ποστέλνικου. Ἀρχοντος Θωμᾶ Γουλιανοῦ μεγάλου Παχαρνίκου. Ἀρχοντος Ματθαίου Ῥωσέτου μεγάλου Στολνίκου. Ἀρχοντος Γρηγοράσκου Γκίκα μεγάλου Κομίσου. Ἀρχοντος Ἰωαννάκη Χαλεπλῆ μεγάλου Σλουτζιάρη. Ἀρχοντος Σταύρου μεγάλου Πιτάρη. Καὶ ἐπιστάτου ὄντος Κωνσταντίνου Μπραγκοβάνου μεγάλου Λογοθέτου. Καὶ ἐγράφη τὸ παρὸν Χρυσόβουλλον ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Λογοθετζέλου τοῦ Ντιβανίου, Υἱοῦ Μίλκονλ Λογοθετζέλου Μαρασέσκονλ ὑπὸ τὸν ὅλτον. κςσςζ'. Ὀκτωβρίου ε'.

În Chipru mai este o mănăstire, care s'a bucurat de mărinimia domnitorilor noștri, și anume Maheră. În arhondaricul ei atârână portretul Arhiepiscopului Chiprianos, spânzurat de Turci pentru legăturile ce le-ar fi avut cu Eteria, și al lui Haralambie Iconomul, zugrăvite în Țară, la 1801. Amândoi aceștia fuseseră trimiși cândva după milostenie în Moldova. Se păstrează încă în biblioteca arhiepiscopiei din Nicosia, capitala Chiprului, actul însărcinării ce li s'a dat. La

înapoierea lor au adus numeroase daruri mănăstirii, între care am găsit:

1. Trei codice muzicale, unul având la urmă însemnarea:

Δημητρίου Ἱερῶς

Βιβλιοθέτης 1797 Ἱάση;

2. Un epitaf, luxos brodat la Iași;

3. Două cutii de moaște, una în aur, cealaltă în lemn în-crustat cu sidef, având înăuntru prețioase cruci, pline de nestimate, amândouă lucrate la Iași, în 1795, când Domnul Mihail Constantin Suțu a făcut mănăstirii Maherà și o danie, cum rezultă din hrisovul său grecesc, pe care îl transcriu aci:

† Οὐδὲν οὕτως ἀτεχνῶς λυσιτελεῖς τοῖς βροτοῖς ἢ τὸ εὐποιεῖν, ὅτι καὶ θεῖος ὁ ἀνθρώπινος τοῦτο παρακελεύμενος νόμος, αὐτοὶ τε οἱ τῆς φύσεως ὄροι τοῖς πᾶσι στεντορεῖω μανονοῦ φωνῇ ἐπιτάττοντες τρανῶς ὑποτείνουσι, καὶ ὅσον τὸ ἐκ τούτων ὄφελος, καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἀπόλαυσις ὑποδεικνύουσι. Τί γὰρ μᾶλλον προὔργον τοῖς πιστοῖς, ἢ τὸ αἰωνίαν προσκτᾶσθαι ἀπόλαυσιν; τί δὲ μᾶλλον ἔνδοξον ἢ τὸ τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ συντρέχειν καὶ βοηθεῖν; καὶ διὰ τῆς ἀρρώγης ὑπέρτερον ἐκείνων ἀποκαθιστᾶν ἑαυτόν; ποῖα δὲ γε ἡδονὴ μείζονα τῷ εὐποιοῦντι συναίσθησιν ἐμποιεῖ ἢ περὶ ἡ εὐποιᾶ τοῖς εὐεργετοῦσι τὴν εὐχαρίστησιν; Ταῦτά τοι καὶ ἡμεῖς σαφῶς ἐπιστάμενοι καὶ νόμον τὸ τοῖς χρῆζουσι ὅσον ἐν ἐπικουρεῖν ἡμῖν αὐτοῖς θέμενοι, ἄλλως τε καὶ ὅσον θεάρεστον τὸ τοῖς θεοῖς ἐπαρῆγειν σκηνώμασιν ἐπιγινώσκοντες, καὶ μὲν¹⁾ δὴ καὶ εὐλαβῶς περὶ αὐτὰ διακείμενοι, οὐ παρεωράκαμεν, τὴν, ἧς πειροῦται καὶ τὸ ἐν τῇ νήσῳ Κύπρῳ παρὰ τοῦ ἀοιδίμου Βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ τοῦ πορφυρογεννήτου, καὶ Ἰσαακίου καὶ Ἀλεξίου τῶν Ἀγγέλων κτισθὲν Βασιλικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν Ἱερὸν Μοναστήριον τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τῆς Κυρίας Μαχαιρᾶδος, ἄλλως πως ἐπονομαζόμενον, ἔνδειαν, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ εὐρισκομένων πατέρων ἐσχάτην πενίαν, καὶ τοῦ ὅλου τῆς οὐσιότητος αὐτοῦ βαρῆτατον χρέος, ὑπὸ γὰρ καιρικῶν περιστάσεων, καὶ ἄλλων ἄλλως διαφόρων καταδρομῶν εἰς ὄφλημα καταπεπτωκὸς τὸ οὐκ εὐκαταφρόνητον Ἱερὸν Μοναστήριον, ἀθθεντικῆς ἐδέετο βοηθείας, καὶ κραταιᾶς χειρός, πρὸς ἀνακούφωσιν τοῦ ἐπικειμένου αὐτῷ βάρους, ὅτι οὐκ ἂν ἄλλως τὰ πρὸς ζωάρκειαν τοῖς ἐν αὐτῷ πατρᾷσι προσεπορίσθη. Καὶ δὴ Διορίζομεν δίδοσθαι τῷ ἱερῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ κατ' ἔτος πρὸς οἰκονομίαν τῶν ἐξόδων αὐτοῦ, ἀπὸ μὲν τῶν ἀθθεντικῶν ἡμῶν ὀκνῶν, γρόσια πεντήκοντα, ἀπὸ δὲ τοῦ βάματος ὁμοίως πεντήκοντα, συμποσοῦμενα εἰς ἑκατὸν γρόσια, ἅτινα

¹⁾ Vechiul Codice al Arhiepiscopiei din Nicosia, A'. 6. 137. Vezi și cartea *Mănăstirea Maherà* de Simu Menardu, pp. 129—131, Pireu, 1929.

ἔχουσι διδοσθαι τοῖς ἐνταῦθα διορισθομένοις ἐπιτρόποις τοῦ θηθέντος μοναστηρίου κατὰ τὴν μνήμην τοῦ Ἱεροῦ σκηνομάτος δηλαδὴ κατὰ τὴν κα' τοῦ νοεμβρίου· προστάττομεν οὖν ἡμῖν τοῖς βαμοσίδες καὶ καμαράσιδες τῶν ὁκνῶν ἀνεδιάστως ἐγχειρίζειν ἀναπᾶν ἔτος τοῖς ἐπιτρόποις αὐτοῖς τὸ θηθὲν ἡμῶν ἀθθεντικὸν ἔλεος· ἀξιοῦμεν δὲ καὶ (τοὺς) μεθ' ἡμᾶς ἀδελφοὺς ἐκλαμπρωτάτους ἀθθέντας, οὓς ἂν τὸ θεῖον διοικητὰς τῆς ἡγεμονίας ταύτης καταστήσεται, ἐπικυρώσαι, καὶ ἐπανξῆσαι εἰ δυνατόν τὸ ἔλεος τοῦτο, πρὸς δικτεκὲς τῆς ἐκλαμπροτάτος αὐτῶν μνημόσυνον· ἐφ' ᾧ καὶ ἐξεδόθη τὸ παρὸν ἡμέτερον ἀθθεντικὸν χρυσόβουλλον κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἐν Μολδοβλαχία ἡγεμονίας ἡμῶν ἐν τῇ ἀθθεντικῇ ἡμῶν καθέδρᾳ τοῦ Ἱασιίου, καὶ ἐπεκυρώθη τῇ ἰδίᾳ ὑπογραφῇ καὶ σφραγίδι πρὸς διηνεκῇ τὴν ἀσφάλειαν, ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ ἑννενηκοστῷ πέμπτῳ, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον, ἀππεω Φεβρουαρίου ιγ: —

Ἱωάννης Μηχαὴλ Σούτζου Βοεβόδας: — ¹⁾

Se cuvine să mulțumesc Prea Sfinției-Sale Arhiepiscopului Chiprului, Chiril al III-lea, pentru mult binevoitoarea primire ce mi-a făcut, dându-mi și un însoțitor în cercetările mele. Adaug, că presa grecească din Nicosia și din Alexandria a consacrat articole întregi vizitei mele, stăruind asupra legăturilor românești din trecut cu insula Chipru.

Acuma trec la mănăstirea Muntelui Sinai. Biblioteca-i vestită conține 2210 manuscrise, dintre care 1230 grecești și restul arăbești și siriene, îngrijit catalogate ¹⁾. Însă actele și scrisorile zac neorânduite într'un sipet vechiu. Am stat cu Arhiepiscopul Porfirios și cu Arhimandritul Ioachim, de le-am cercetat una câte una, alegând din ele:

1. Un document rusesc, privitor la biserica Sfântului Nicolae din Galați;
2. Altul nemțesc, datat 1869, despre o biserică bucovineană;
3. Un hrisov al lui Ioan Grigorie Ghica Voevod;
4. Copii a două hrisoave, relative la mănăstirea Mărgineni, pe care nu le-am fotografiat, într'un cât sunt reproduse într'o carte grecească de Them. P. Volidu, Atena, 1906 ²⁾).

¹⁾ Pentru ms. grecești vezi Pref. Gardthausen, Victor,: *Catalogus Codicum Graecorum Sinaiticorum*, Oxford, 1886; pentru ms. arabe, Margaret Dunlop Gibson: *Catalogue of the Arabic mss. in the Convent of St. Catharine on mount Sinai*, London, 1894; iar pentru cele siriene, Agnes Smith Lewis: *Catalogue of the Syriac mss. in the Convent of St. Catharine ou Mount Sinai*, London, 1894.

²⁾ Ἱστορικὰ ἐγγράφα τοῦ Σινᾶ, περὶ τῆς ἐν Οὐγγροβλαχία Μονῆς τοῦ Μαρκ-τζωαννου.

Și o seamă de alte hârtii în chestia secularizării mănăstirilor. Acestea, fiind de dată mai recentă, nu le-am copiat; ci le-am strâns pe toate într'un plic, dându-le în grija arhivarului.

Un manuscris din veacul al XVII-lea, încorporat și în volumul *Περὶ γραφῆς Ἱερᾶ τοῦ Ἀγίου καὶ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ*, apărut în Veneția, la 1817, aduce oarecari lămuriri asupra trecutului mănăstirii ce ne interesează în chip deosebit. Astfel, între anii 1510—1540 a egumenit aci Ioachim Vlahul. La 1565, instituindu-se arhiepiscopia, a fost ales Evghenie, care s'a adresat pentru ajutoare Impăratului Maximilian al II-lea, poate și Domnitorului nostru Alexandru Mircea; deoarece într'acest timp s'a clădit paraclisul Sfântului Prodrom, cum adaugă însemnarea: «ctitoria lui Alexandru Voevod, Principe al Valahiei, care a mai donat mănăstirii, sate, proprietăți și venituri în Valahia, către anul 7084 dela zidirea lumii». În 1668 a fost ales Ioanichie Peloponisianul și a trăit 35 de ani. «Sub arhiepiscopia acestuia a clădit prea înălțatul Domn a toată Ungrovlahia, Ioan Constantin Basaraba, Brâncovanul, în urma prea nobilului arhonte, mare spătar Mihail Cantacuzino, sfânta și mult frumoasa mănăstire Râmnic și a dăruit-o Sinaii». La 1749 s'a fost numit arhiepiscop Constantie, în zilele căruia «a ridicat și dăruit Sinaii mănăstirea moldovenească Fistigiu, prea înălțatul Domn al Moldovlahiei, Mihail Racovița Voevod». După Constantie a venit la 1759 Chiril al II-lea. Acesta a mers pentru milostenii la Iași, unde a și murit, urmându-i Dorothei Vizantios, «aflător ca egumen la mănăstirea Frumoasa din Moldova».

După un asemenea contact neîntrerupt, se înțelege, că și o seamă de odoare scumpe și-au luat drumul din Țările Românești spre mănăstirea Sinai. Am putut identifica următoarele:

1. O evanghelie, cu scoarțele de aramă împodobită, purtând stema Moldovei și rândurile în slove capitale grecești:

«Ruga Robului lui Dumnezeu, Ioan Iermia Moghila Voevod, al Doamnei și al Fiilor săi. Anul 1598»¹⁾.

¹⁾ † ΔΕΙΞΙΣ · ΤΟΥ · ΔΟΥΛΟΥ · ΤΟΥ · ΘΥ ·
ΙΩΑΝΝΟΥ · ΙΕΡΕΜΙΟΥ · ΜΩΓΙΛΑ
ΒΟΕΒΟΔΑ · ΑΜΑ · ΣΥΜΒΙΟΥ · Κ. · ΤΩΝ
ΤΕΚΝΟΥ ΑΥΤΟΥ · ΕΤΟΣ α. Φ. Ψ. Η,

După înluminare pagini, avem la sfârșit o altă inscripție grecească:

« S'a împodobit această evanghelie cu cheltuiala prea cuviosului și prea înălțatului Domn Ioan Ieremia Voevod a toată Ungrovlahia și a prea cuvioasei Doamne Elisavra și a fiului lor Ioan Constantin Voevod. Într'anul 7106, luna Martie »¹⁾).

2. O candelă frumoasă de argint ce atârnă și azi în biserica Sinai, cu inscripția:

« Pomeniște Doamne pe robul tău Alexandru Ipsilanti Voevod, pe Doamna Ecaterina și pe fiii săi, Al. Ralu și Const. Ralu, 1785 »²⁾).

3. Un baston din 1856, cu mânerul de fildeș sculptat și cu inițialele A. P. S. — Arhimandrit Partenie Sinaitul, numele starețului căruia s'a trimis în dar.

4. Un portret al lui Brâncoveanu, purtând în colțul din stânga, sus, cuvintele:

Constantinus Brankovan Supremus Valachiae Transalpinae Princeps Aetis 42 Ao Dni 1696.

De n'aș fi găsit decât acest portret, el singur m'ar fi rescum-părat de toate ostenele unei lungi și anevoioase călătorii la Muntele Sinai.

¹⁾ Ἐκοσμήθη τὸ παρόν Εὐαγγέλιον δι' ἐξόδων τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἐνδοξωτάτου Ἀθρόεντος Ἰωάννου Ἱερεμίου Βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας καὶ τῆς εὐσεβεστάτης Δόμνα αὐτοῦ Ἐλησαβρα καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῶν Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βοεβόδα, ἐν ἔτι 7106 μηνὶ μαρτίῳ.

²⁾ Μνήσθητι Κύριε τὸν δοῦλον σου Ἀλεξάνδρου Ἰψηλάντι Βοεβόδα, Αἰκατερίνης Δόμνα καὶ τέκνων αὐτῶν Ἀλ. Πάλου, Κωνστ. Πάλου, 1785.

SFÂNTA FILOTEIA DELA ARGEȘ.
LAMURIREA UNOR PROBLEME
ISTORICO-LITERARE¹⁾.

MONOGRAFIE HAGIOGRAFICĂ

DE

Profesor D. R. MAZILU

Ședința dela 13 Mai, 1932.

I. ISTORIA ȚĂRII ȘI SFÂNTA FILOTEIA.

1. **Interesul istoric al studiului.** Mulți dintre istoricii care s'au ocupat cu întemeierea Țării Românești au adus în discuție « *vieața* » *Sfintei Filoteia*, ale cărei moaște au fost aduse în țară și așezate spre cinstire și închinare în Biserica Domnească din Curtea-de-Argheș, tocmai în epoca primilor Domni munteni.

Descoperirile făcute după războiu în Biserica Domnească de către *Comisiunea monumentelor istorice* au pus în discuție și mai vie « *vieața* » *Sfintei Filoteia* în legătură cu Radu-Negru-Vodă, care a produs atâtea discuții între toți istoricii țării noastre. Cu acest prilej se poate vedea întru cât sau dacă se poate pune preț pe tradiția populară, căci și « *vieața* » *Sfintei Filoteia*, în forma actual întrebuințată din textele bisericești, este scrisă târziu, la începutul sec. al XIX-lea, după tradiție.

¹⁾ Acest studiu, în forma inițială, a fost premiat de către Facultatea de filosofie și literă din București cu premiul P. S. Episcop Visarion Puiu. După premiere, studiul a fost completat și verificat pe baza unor noi izvoare, astfel că se prezintă ca o monografie hagiografică, tratând chestiunea din punct de vedere istoric, literar și folcloric.

În ceea ce privește persoana legendarului Negru-Vodă, istoricii au lămurit convingător și clar împrejurările în care a fost confundat cu Radu-Vodă (1376—1384¹⁾).

Dar, oricât de ingenioase ar fi ipotezele și interpretările istoricilor, ceea ce mărește interesul istoric al studierii « *vieții* » Sfintei Filoteia este faptul că pentru identificarea ei se găsesc chiar izvoare contemporane cu epoca primilor Domni, necunoscute până acum de cei care s'au ocupat cu ea. De aceste izvoare ne vom servi pentru lămurirea definitivă a discuțiilor în legătură cu « *vieța* » Sfintei și cu Domnul care i-a adus moaștele în țară.

De altfel chiar istoricii observaseră că lămurirea vieții Sfintei Mucenițe, care a patronat epoca originilor Țării Românești, ar fi adus o bună lumină în acest domeniu al istoriei neamului²⁾. Pentru d-l V. Drăghiceanu, « această *vieță* este un argument decisiv contra unui Radu-Negru pe la 1290 », iar pentru d-l St. Nicolaescu, « Sfânta Muceniță Filoteia este izvorul cel mai de seamă întru adevărarea și luminarea domniei lui Radu-Negru-Vodă ».

Pentru explicarea elementelor tradiției, d-l Al. Lapedatu a arătat că « cel mai însemnat din aceste elemente e cel al legăturii lui Radu-Negru-Vodă cu reședința domnească dela Argeș³⁾ ». Această legătură se observase în urma descoperirilor din Biserica Domnească, căci Radu-Vodă, al cărui mormânt s'a aflat neatins, este cel care a terminat pictura bisericii și este deci ctitorul ei, zugrăvit în panoul dela ușa de intrare. Legătura dintre Sfânta Filoteia și ctitoria lui Radu-Vodă o arată vechile fresce din Biserica Domnească, dintre care unele cuprind scene din *vieța* Sfintei ce au fost lucrate « ne-

¹⁾ V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, « Buletinul Comisiunii monumentelor istorice » 1923, p. 24;

Al. Lapedatu, *Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești*, în « Anuarul institutului de istorie națională », Buc. 1924, p. 289;

I. C. Filitti, *Despre Negru-Vodă*, « Ac. Rom. Mem. sect. ist. », s. III, t. IV, Buc. 1925, pp. 34—39.

²⁾ D. Onciul, *În chestia Bisericii Domnești dela Curtea-de-Argeș*, Buc., 1916, p. 14;

V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24;

St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, Buc. 1923, p. 17.

³⁾ Al. Lapedatu, *o. cit.*, p. 300.

greșit după o pictură mai veche — după cum arată forma îmbrăcămintei ¹⁾ ».

Precum se vede, Sfânta Filoteia este în legătură cu epoca primilor Domni și cu Biserica Domnească.

În capitolul acesta al lucrării, ne propunem să dovedim *de unde, de cine și când* au fost aduse moaștele Sfintei Muce- nițe la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș. Dar chiar asupra originii Sfintei Filoteia au fost discuții, căci pentru identificarea ei nu se cunoșteau unele izvoare pe care le vom întrebuința în acest studiu.

2. Cele trei Sfinte Filoteia. Greutatea identificării Sfintei Filoteia dela Argeș, pentru a i se afla originea, provenea din faptul că se află în hagiografie trei Sfinte Filoteia, asupra cărora s'au emis păreri deosebite.

În Biserica românească, Sfânta Filoteia dela Argeș se prăz- nuește la 7 Decemvrie, întrebuințându-se redacțiunea « vieții » și a « slujbei », scrise în sec. al XIX-lea, precum se va arăta în capitolul despre *vieța Sfintei în textele bisericești*. După această « vieță », Sfânta Filoteia era originară din Bulgaria, din orașul Târnova, iar moaștele ei au fost aduse în țară și așezate, spre cinste și închinare, în Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș de « Io Radul-Voevod ».

A doua Sfântă Filoteia a atras de mult interesul slaviștilor, deoarece « vieța » ei a fost scrisă către sfârșitul sec. al XIV-lea de Eftimie, vestitul Patriarh al Târnovei (1375—1393) ²⁾. După această « vieță », Sfânta era originară din Molivot, o localitate din Pamfilia, provincie pe coasta sudică a Asiei Mici. După martirizare, moaștele ei au fost așezate într-o biserică de unde Țarul Ioniță Caloian (1197—1207) a pus de i le-a adus la Târnova. Moaștele Sfintei au rămas la Târnova chiar și după ce acest oraș a fost cucerit de Turci și Patriarhul exilat. Cucerirea orașului Târnova s'a întâmplat la 17 Iulie, 1393 ³⁾.

¹⁾ D. Onciul, *o. cit.*, p. 14.

²⁾ Emil Kałuźniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, Wien, 1901, p. 78: *Leben der Heilige Philothea*.

³⁾ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, Gotha, 1908, p. 274.

În anul 1395, moaștele Sfintei au fost strămutate la Vidin, cu învoirea Turcilor, din îndemnul Țarului Sracimir, cumnatul lui Vlaicu-Vodă, cu care ocazie Mitropolitul Ioasaf al Vidinului compuse un panegiric despre Sfânta Filoteia ¹⁾.

A treia Sfântă Filoteia este pomenită la 19 Februarie în Mineiul grecesc ²⁾ tipărit la Constantinopol în 1843, după care a fost îndreptat Mineiul românesc ³⁾ tipărit la Mănăstirea Neamțul în 1846, de unde relația a trecut în edițiile următoare ale Mineiilor și în dicționarul hagiografic al lui Timuș ⁴⁾: «Întru această zi. Pomenirea Cuvioasei maicei noastre Filothiei cei din Atena. Vezi vieța ei la noul limonariu» ⁵⁾.

În «limonarele» manuscrise din *Biblioteca Academiei Române*, n'am găsit pomenit nimic despre această Sfântă ⁶⁾. După alte izvoare, Sfânta Cuvioasă Filoteia din Atena a fost martirizată în 1589, iar moaștele ei se află în Atena ⁶⁾.

¹⁾ E. Kałuźniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven*, Wien, 1901, p. 89 și p. 97: *Lobrede des Metropolitens von Bdin Joasaphus auf die Heilige Philothea*.

²⁾ *MHNAION TOY ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ*, Constantinopol, 1843, p. 119.

³⁾ *Mineiul lunii lui Februarie*, M. Neamțul, 1846, f. 82 a. Mențiunea nu se face din prima ediție românească a acestui *Minei*, tipărită de Episcopul Chesarie la Râmnic, 1779. N'am găsit altă indicație despre Sfânta Filoteia dela Atena în *Mineiele* și *Viețile Sfinților* slave, grecești și românești, fie manuscrise, fie tipărituri, ce se află în *Biblioteca Academiei Române*.

⁴⁾ Gh. Timuș, *Dicționar aghiografic*, Buc. 1898, p. 298.

⁵⁾ *Ms. 2481, Raiul nou = Limonariu = Grădind. Vieța sfinților pusnici, 1777; idem ms. 2485 din 1780; amândouă dela mână. Ghighiu. Idem în ms. 1314.*

Ms. 2795, cuprinzând «viețile» mucenicilor noi, traduse de Petre Idieru, 1817, și *ms. 3020*, cuprinzând «viețile» mucenicilor (*Lafsaicon*) sec. XVIII-lea, nu cuprind vreo relație. N'am găsit vreo informație nici la Agapie Landos, *Néo; Παράδεισος*, Veneția, 1780. Νικολήμιος Ἀγιογράφης, *Συναξαριστής*, Veneția, 1819, t. III, p. 351, coloana I, sus, indică: *Φιλοθέας Ὁσίας (νέον Λειμωνάριον) Φεβρουαρίου ἰδ'.*

⁶⁾ *ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ, Ο ΟΙΚΟΣ ΤΩΝ ΜΗΕΝΙΖΕΛΩΝ ΚΑΙ Η ΟΣΙΑ ΦΙΛΟΘΕΗ*, 1420 — 1920, Atena, 1920. Acest studiu mi-a fost accesibil prin bunăvoința d-lui prof. universitar D. Russo, care mi l-a împrumutat. Voiu arăta elementele mai însemnate ale vieții Sfintei Filoteia dela Atena, pe care d-l Stoica Nicolaescu o confundase cu cea căreia Patriarhul Eftimie îi scrisese vieța (St. Nicolaescu, *o. cit.* p. 17), pentru ca să curm erorile bazate pe necunoașterea lor.

Sfânta s'a născut în anul 1522 din părinți bogați, din familia care a dat actualmente pe șeful guvernului grec. Tatăl ei se chema Anghelo Benizelo, iar mama ei Siriga. Aceștia au avut copila, căreia i-au dat numele Revula, numai după ce s'au rugat mult timp lui Dumnezeu în biserică. De foarte tânără (autorul stabilește documentar că în anul 1538), Revula a fost măritată, contra voinței ei, care prefera călugărirea. Bărbatul i-a făcut un traiu rău timp de trei ani până când el a murit. Din acea clipă, Revula se ruga lui Dumnezeu ca să fie primită în vreo mănăstire, însă părinții ei voiau s'o mărite a doua oară. După zece ani murindu-i părinții, ea putu să hotărască asupra soartei ei. S'a dus la o mănăstire, schimbându-și

3. **Identificarea Sfintei Filoteia dela Argeș.** Bazat pe identitatea numelui Sfintei Filoteia dela Argeș cu numele Sfintei din scrierile prelaților bulgari, precum și pe faptul că tradiția spune că Sfânta fusese adusă dela Târnova, d-l V. Drăghiceanu credea în identificarea celor două Sfinte ¹⁾. D-l St. Nicolaescu crezuse întâi că Sfânta Filoteia din scrierile prelaților bulgari este aceeași cu Sfânta Filoteia din Atena ²⁾. Renunțând apoi la această părere, d-sa contestă totuși puțința identificării Sfintei Filoteia dela Argeș cu Sfânta a cărei «vieță» este cea cunoscută din scrierile prelaților bulgari ³⁾.

Argumentele sale sunt următoarele patru:

1. moaștele Sfintei Filoteia s'ar fi aflat la Curtea-de-Argeș «cu mult înainte» de 1393, deci moaștele strămutate în 1395, dela Târnova la Vidin, erau ale altei Sfinte cu același nume ⁴⁾;

numele în Filotheia. Având, ca moștenire dela părinți, o avere mare, Filotheia a făcut spitale, case de adăpost etc., pentru săraci, a căror îngrijire era supravegheată chiar de ea.

La mânăstirea unde locuia Filotheia, veneau femeile ca să-i asculte învățăturile. Într-o noapte de Octomvrie, pe când făceau de veghe cu prilejul prăznuirii unui sfânt, au năvălit Turcii, au închis-o și i-au cerut să treacă la mahomedanism. Filotheia le-a răspuns că preferă să fie omorâtă ca o martiră a credinței. Turcii au chinuit-o și au bătut-o atât de crunt, încât au lăsat-o aproape moartă. Din această cauză după puțin timp, la 19 Februarie, 1589, Filotheia a murit, fiind în vârstă de 67 ani. După 20 de zile, tot locul unde fusese înmormântată era plin de miresme plăcute. Desgropând-o, au aflat-o nestricată ca și când ar fi fost înmormântată chiar în acea zi.

Beatificarea Sfintei s'a făcut pe la anul 1600. Vieța i-a fost scrisă de Macarie dela Corint. În noul limonar i s'a tipărit vieța la 1819, în Veneția.

¹⁾ V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24. Nu preciza însă mai de aproape timpul când s'au adus moaștele sfintei în țară. În «Buletinul Comisiunii monumentelor istorice», 1931, p. 44, d-l V. Drăghiceanu adaugă informația verbală, primită dela prof. Ivanov din Sofia, că prezența în Valahia a Sfintei este menționată din sec. al XV-lea într'un manuscris bulgar. Informația fusese semnalată, dar interpretată greșit, și de către d-l St. Nicolaescu, *Dela întemeierea Țării Românești*, «Noua revistă bisericească», an. VI (1924), nr. 7—8, p. 162. Precizări și completări aduc în paginile ce urmează.

²⁾ St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17.

³⁾ St. Nicolaescu, *Dela întemeierea Țării Românești*, «Noua revistă bisericească», an. VI (1924) nr. 7—8, p. 162. D-l Nicolaescu crede că «vieța» Sfintei întrebuințată în Biserica românească are ca autor tot pe Eftimie, dar nu admite că cele două Sfinte sunt identice. În realitate, precum se va arăta în capitolul al II-lea din prezenta lucrare, «vieța» întrebuințată în Biserica românească are ca autor un Român din sec. al XIX-lea.

⁴⁾ *Id. ib.* p. 162 în notă.

2. originea, viața și minunile celor două Sfinte diferă unele de altele ¹⁾;

3. Sfânta s'ar fi născut la 1206 și i s'ar fi adus moaștele la Argeș de către Radu-Negru pe la anul 1223—1224 ²⁾;

4. data prăznirii celor două Sfinte este deosebită ³⁾).

Primul argument contra identificării celor două Sfinte se bazează pe datarea greșită a călătoriei lui Constantin Costenețki ⁴⁾, vestit cărturar sârb, contemporan cu Patriarhul Eftimie. Costenețki, voind să-l vadă pe Eftimie în locul exilului, îl află mort. După d-l *Nicolaescu*, călătoria lui Costenețki și moartea Patriarhului Eftimie s'ar fi întâmplat în 1393 și, fiindcă în anul călătoriei moaștele Sfintei Filoteia erau deja la Argeș, nu admite identificarea cu Sfânta despre care se știe sigur că până în 1395 era încă în Bulgaria, fiind strămutată dela Târnova la Vidin ⁵⁾).

Dacă argumentul s'ar baza pe date sigure, el ar fi complet convingător.

Dacă însă Patriarhul Eftimie a murit după anul 1395, atunci călătoria lui Constantin Costenețki s'a făcut după această dată, iar argumentul d-lui *Nicolaescu* cade.

Din chiar cunoscuta scriere a lui *Kalužniacki* din 1901, se observa că data morții Patriarhului Eftimie nu se putea fixa mai devreme de anul 1396 ⁶⁾. Până în anul 1905, locul exilului și anul morții Patriarhului nu se cunoșteau. În acel an, cu ocazia unei întâmplătoare înmormântări în Mănăstirea Bacicovo, în Rodope, în apropiere de Stanimaka ⁷⁾, s'au găsit mormântul Patriarhului și o placă de metal cu inscripția sepulcrală. Acestea au dovedit deplin că Patriarhul și-a petrecut

¹⁾ *Id. Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17 și *Dela întemeerea Țării Românești*, p. 162.

²⁾ *Id. ib.* p. 160 în notă.

³⁾ *Id. ib.*, p. 162.

⁴⁾ Denumirea de Costenski, adoptată de d-l *Nicolaescu* nu este cea întrebuintată de slaviști pentru Constantin Filosoful, născut în Costeneț.

⁵⁾ St. *Nicolaescu*, *Dela întemeerea Țării Românești*, p. 162.

⁶⁾ E. *Kalužniacki*, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven*, p. 88, nr. 43: « Euthymius nicht früher als im Jahre 1396, aber auch nicht später als im Jahre 1419 gestorben sein konnte ».

⁷⁾ Stanimaka este o localitate la sud de Filipopole.

ultimele zile în Mănăstirea Bacicovo și că a murit la 4 Aprilie, 1404 ¹⁾.

Inscripția de pe placa sepulcrală, publicată și în copie fotografică ²⁾, are textul următor:

СВ.(АТНА) МОЦИ С
 УДУМОУ П
 РЪОС(Щ)ЕНИОМ
 ОУ АРХ.(ІЕПІСКВОУ) В. (ЕЛНОГО) ГР(АДА)
 ТРЪН.(ОВА) И БЛЪГ
 АР(М) ПАТРІАР(Х).

*АУД. А ап.

Fiind de metal, inscripția s'a putut conserva bine și n'a dat loc vreunei alte interpretări. Călătoria lui Constantin Costenețki, care mărturisește că s'a dus la Stanimaka după moartea Patriarhului Eftimie, se poate data astfel sigur după 4 Aprilie, 1404, iar nu 1393, cum credea d-l Nicolaescu.

Pe baza acestei datări sigure, informațiile pe care ni le aduce un vechiu sbornic bulgar, copie manuscrisă din sec. al XV—XVI-lea, a cărui descriere a fost publicată în 1915, la Sofia ³⁾, sunt deosebit de prețioase, căci înlătură cea mai mică îndoială în ceea ce privește identificarea Sfintei Filoteia dela Argeș cu Sfânta a cărei «vieață» este cuprinsă în cunoscuta scriere a Patriarhului Eftimie.

Pentru importanța informațiilor, dăm citatele doveditoare din manuscrisul descris:

25. «СЛОКЕСА СІА ВЪ КРАЦѢ ІЗБРАНА ѿ КНИГЫ КѢНСТАНТИНА ФИЛОСОФА КОСТѢНЧЕСКАГО ЗЧІНЕНА БЫБШАГО ЗЧИТЕЛѢ СРЪБСКАГО, ВЪ ДІИ БЛГОЧЛЕННАГО СТЕФАНА ДЕСПОТА ГОСПОДИНА СРЪБЛЕМЪ». (24 p.);

¹⁾ Dr. Stef. Țancov, Патриархъ Евтимий, Sofia, 1906, pp. 46 și 49; V. N. Zlatarski, în Лѣтопись на Българското книжовно дружество въ София, VI, Sofia, 1906, p. 151.

Dr. Alois Hajek, *Bulgarien unter der Türkenherrschaft*, Berlin und Leipzig, 1925, p. 11. Cf. și Dr. W. N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren*, Leipzig, 1918, I, p. 180.

²⁾ Dr. S. Țancov, o. cit. p. 46 și V. N. Zlatarski, o. cit. p. 149. Inscriptia în traducere: «Sfintele moaște ale lui Eftimie, preasfințitul Arhiepiscop al marelui oraș Târnova și Patriarh al Bulgarilor. 1404. 4 Ap.»

³⁾ G. Ivanov, Исторически извѣстия и прѣдания изъ Ловешко, în „Извѣстия на историческото дружество въ София“, книга IV, Sofia, 1915, pp. 207—217.

Cf. și Annuaire de l'université de Sofia VI. Faculté de Théologie. Sofia, 1931, p. 355.

26. «*рѣмъ ѿ сѣмъ ѣже ѡбрѣтѡхъ въ кѣсарѣи и палестинѣскои писанѡ. пѣтъшестѣи...*». (2 p.).

Urmează adausul:

«сѣмъ же мы ѿ книгъ кѡнстандинѣна филосѡфа, ꙗко же *рѣ* сѣмъ прѣписана ѡбрѣтѡше задѣ положихѡмъ. . . нѣ сѣго въшереченнаго константина. мало ѡ немъ коснемъ сѣмъ, ꙗже ѿ *игдовъ*хъ сѣродникъ по прѣтѣтѣю навикнѣхѣ. глѣтъ бѡ ꙗко ѡченикъ бѣти нѣкоѣмъ *андрѣю*. ѿ *ѡченикъ* *ѣвѣдѣи*а бывшаго патрѣархѡмъ трьновѣскомъ. при хѣтолюбивѡмъ црѣи и послѣднемъ *блѣгарѡмъ*, *шишманѡ*. попоуценѣемъ въсѣи(а)наго бѣа. живѡта сѣмъ црѣтѣомъ ѡбнаженѡ. ѿ *измаилѣтѣскаго* црѣа *блѣзѣнта*. сѣна *амѣратѣ* црѣ *ѡвѣи*наго на косовѣмъ мѣлошемъ. в *лѣтѣ* **сѣи*а (6901 = 1393). тѡгда и *ѣвѣдѣи*е бѣ, въ стѣнимѣхѣ изгнанѣтъ сѣмъ. и деже и конѣцъ житѣю приѣмъ. мнѡгаа писанѣа изѡстави въ изложѣнѡ ѡ житѣахъ стѣхѣ. црѣю кѡнстантѣю. прѣѡбѣнѣи пѣтѣкы, и рилѣкомъ *ѡдѣнѣ*. и меглѣнскомъ *иларѣиѡнѣ*. филосѣе *аргѣншкон*. и стѣкъ неѣли. и *ѣна* мн(о)го црѣкы же, пѣтриѡтѣси пѣдѣши сѣмъ до ѡснованѣа, ѿ нечѣстивѣхъ врѣмѣнъ влѣдѣицѣхъ. тѣмъ же и грѣбѣ стѣго невѣдѡмъ ѡѣстроѣи сѣмъ до дѣне. сѣ же кѡнстантинѣ, и ѡмладѣа стрѣхъ бѣжѣи сѣеѣкъ припрѣгъ. книжнемъ ѡѣчѣнѣю изѣдаѣтъ сѣмъ. дѡстѣигъ же мѡнастырь. и деже ѡѣченикъ *ѣвѣдѣи*евъ ѡбрѣтъ въ малѣкъ самаго и стѣкѣишаго *ѣвѣдѣи*а, не ѡбрѣтъ живѣа и *ѣще...*»¹⁾.

¹⁾ G. Ivanov, *o cit.* pp. 216—217. Autorul arată că adausul este scris de aceeași mână.

Citatele în traducere:

25. «cuvintele acestea sunt alese pe scurt din cartea lui Constantin Filosoful din Costeneț, făcută de fostul învățător al Sârbilor, în zilele binecinstitorului Ștefan Despotul, Domnul Sârbilor» (24 p.);

26. «spunem și despre această călătorie descrisă care s'a făcut în Chesaria și Palestina»... (2 p.).

Adausul:

«acestea le-am aflat din cartea lui Constantin Filosoful, scrisă precum se spune, și aici am pus... Însă despre mai sus pomenitul Constantin, vom arăta puțin, care dintre înaintașii săi l-au învățat. Se spune deci că a fost ucenicul unui oarecare Andrei dintre ucenicii lui Eftimie, fostul Patriarh al Târnovei în timpul lui Șişman, țarul de Hristos iubitorul și cel din urmă al Bulgarilor, care, cu voia atotputernicului Dumnezeu, a fost lipsit de viață împreună cu țarul de către împăratul turc Baiazit, fiul împăratului Amurat omorât la Cosova de către Miloș în anul 6901 [= 1393]. Atunci a fost și Eftimie izgonit la Stenimaha, unde a primit și sfârșitul vieții. Multe scrieri a făcut povestind despre viața sfinților, a împăratului Constantin, a precuvioasei Paraschiva și a lui Ioan dela Ryla și a lui Ilarion dela Meglen, a Filoteii dela Argeș și a sfintei Nedelia [= Dumineci]. Și a multor altor biserici

Precum se poate vedea, adausul final este făcut ca o recapitulare a cuprinsului textului lui Constantin Costenețki. Informațiile cuprinse sunt adevărate. Ele confirmă cuprinsul inscripției de pe placa sepulcrală în ceea ce privește locul exilului și mormântul Patriarhului Eftimie. Constantin Costenețki se arată bun cunoscător al scrierilor Patriarhului, căci toate textele citate sunt cunoscute și au fost editate de *Kalužniacki*. Între ele citează și viața unei singure sfinte cu numele Filoteia, pe care o știa la Argeș. Nu-i nici un motiv să se creadă că această ultimă informație este greșită, când toate celelalte sunt adevărate. După propria lui mărturisire, Constantin s'a dus să-l vadă pe Eftimie la o dată când Patriarhul murise, deci după 4 Aprilie, 1404, nu anul 1393, cum credea d-l *Nicolaescu*.

În acest sbornic, se arată așa dar cum Constantin Costenețki («*КОНСТАНДИНА ФИЛОСОФА*»), ducându-se la mănăstirea de lângă Stanimaka, n'a aflat încă în viață pe vestitul Patriarh Eftimie, dar îi citează, dintre operele scrise, și «*viața*» Sfintei Filoteia dela Argeș («*ФИЛОДЕЯ АРГИШКОН*»¹).

Deci, curând după anul 1404, Sfânta Filoteia, a cărei «*viață*» o scrisese Patriarhul Eftimie, se găsea în Țara Românească, la Curtea-de-Argeș. Strămutarea moaștelor la Argeș s'a făcut între anul 1395, când Sfânta e adusă dela Târnova la Vidin, și anul 1404, cam pe când Constantin Costenețki o știa la Argeș.

Al doilea argument ce s'a adus contra identificării celor două Sfinte se bazează pe observația că redacțiunile «*vieții*» lor sunt deosebite.

Era natural să fie deosebite, deoarece «*viața*» Sfintei, în forma întrebuințată azi de Biserica românească, a fost scrisă

zidurile au căzut până la temelie din cauza vremurilor necredincioase, care stăpâneau și astfel mormântul sfântului s'a făcut necunoscut până astăzi. Același Constantin de mic și-a legat frica de Dumnezeu dându-se învățurii cărții. A venit în mănăstirea unde ucenicii lui Eftimie l-au aflat de mic și pe însuși preasfințitul Eftimie nu-l află viu și încă...» [Traducerea a fost făcută cu ajutorul d-lui Damian P. Bogdan, doctorand în l. slavă].

¹) G. Ivanov, *o. cit.*, p. 217. Costenețki, ca și toți slaviștii care s'au ocupat cu scrierile Patriarhului Eftimie, nu pomenește decât o singură Sfântă Filoteia, căreia prelatul bulgar îi scrisese «*viața*».

târziu în sec. al XIX-lea, din auzite ¹⁾, așa că nu se poate pune bază pe ea pentru concluziuni istorice, ci ne putem servi de ea doar pentru o îndrumare vagă a cercetărilor. Această redacțiune nouă s'a făcut deoarece se pierduse vechiul text slavon, fiind luat de un boer, care nu l-a mai restituit ²⁾.

Argumentul al treilea este considerat ca foarte important de către d-l *Stoica Nicolaescu*, deoarece crede că îl găsește chiar în textul vieții Sfintei, în forma scrisă de autorul ei. Dacă d-l *St. Nicolaescu* ar fi știut însă că cele mai vechi texte ale «vieții» și «slujbei» nu cuprind datarea, care s'a adăugat mai târziu, numai în edițiile slujbei, n'ar mai fi încercat să se sprijine pe textul vieții Sfintei Filoteia pentru a argumenta existența unui Domn Radu-Negru înainte de anul 1300.

Necunoscând însă împrejurările recente ale redactării și deci lipsa de valoare istorică a acestor texte noi, d-l *St. Nicolaescu* afirma că «Sfânta Muceniță Filoteia s'a născut în cetatea Târnova din Bulgaria la 1206 și a fost martirizată între anii 1223—1224 ³⁾». Datările nu numai că n'au temei istoric, căci nici o ediție a «*vieții*» n'arată vreun an, dar sunt stabilite arbitrar, deoarece le menționează numai redacțiunile «*slujbei*» tipărite recent ⁴⁾. Ba chiar în ele anii diferă (1215 sau 1290 sau chiar 1513). Erorile datării sunt oglinda cunoștințelor vremii, către mijlocul și în a II-a jumătate a sec. al XIX-lea, bazate pe erorile tradiției în legătură cu Radu-Negru-Vodă ⁵⁾.

¹⁾ «*Vieța Sfintei Filoteia* nu s'a tradus din rusește, cum credea d-l *St. Nicolaescu*, căci «*Viețile Sfinților*», tipărite la Mân. Neamțul (1807—1815), au avut și alte izvoare. Vezi mai departe în prezenta lucrare pp. 42—52.

²⁾ Pierderea textului slavon, întrebuițat la Curtea-de-Argeș, e relatată de Mitropolitul Neofit Cretanul, în anul 1746. Cf. *ms. 2106* din Bibl. Ac. Rom. A fost tradus din grecește de Arhim. Genadie Enăceanu și publicat în «*Biserica ortodoxă română*», Buc. II, 1875—1876, pp. 317, 634—635. Cf. și V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24.

³⁾ *St. Nicolaescu*, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17 și *Dela întemeierea Țării Românești*, p. 160. Elemente noi în discuție nu aduce Nicolae Argeș [= N. P. Duță], *Legăturile dintre Curtea-de-Argeș și cetatea Ternovei*, în ziarul «*Albina*», an III, 1923, nr. 168 și 169, precum și în foiletoanele următoare; idem, *Radu-Negru-Basarabă*, Buc. 1925; deasemenea nici D. Casseli, *Biserica Sf. Niculae Domnesc din Curtea-de-Argeș*, în «*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*», vol. XVI, 1922, Buc. p. 137.

⁴⁾ Însă versiunile manuscrise ale «*slujbei*», după care s'a făcut tipăritura, n'arată vreun an. Vezi pp. 61—64 din prezenta lucrare.

⁵⁾ Pentru tradiția greșită relativ la Radu-Negru-Vodă, cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române* Buc., 1889, p. 61: *Confuziune în șirul și la timpul Domnilor*; cf. și Al. Lapedatu și Filitti, *o. cit.*

Dacă Sfânta Filoteia ar fi fost la Târnova o martiră locală, nu adusă din lumea grecească, din Asia Mică ¹⁾, cultul ei s'ar fi introdus în calendarul bisericesc al orașului Târnova, din 1272, în care sunt trecuți toți sfinții prăznuiți acolo ²⁾.

Dacă Sfânta Filoteia s'ar fi prăznuit la Curtea-de-Argheș încă din 1224, atunci «vieața» ei s'ar fi găsit în sbornicul slav din anul 1360, cuprinzând «vieți» de sfinte, scrise din «grija» și «din porunca» Țariței Anca a Vidinului, soția lui Sraci-mir, originară dela Argeș ³⁾.

Ultimul argument contra identificării nu este sprijinit nici măcar pe vreo ipoteză. Datarea deosebită a prăznuirii celor două Sfinte nu este un argument deplin, deoarece nu se arată că s'ar face după același eveniment: fie data morții, fie data aducerii moaștelor etc. Datarea prăznuirii unui sfânt se poate face după oricare din aceste evenimente. Se poate ca data prăznuirii să se fi fixat în Bulgaria după unul din evenimente, iar în Țara Românească după altul. S'au întâmplat cazuri ca prăznuirea aceluiași sfânt să se fi introdus în cultul unui popor în diferite zile ale anului. Când se observa potrivirea de nume, crezându-se că sunt sfinți deosebiți, se adăugau fiecăruia noi elemente hagiografice pentru ca să se facă diferențierea «vieților». Așa s'a întâmplat cu Sfântul Alexe, Sfântul Mina etc.

Data de 7 Decemvrie, aleasă pentru prăznuirea Sfintei Filoteia, apare în evidentă legătură cu hramul vechiu al Bisericii Domnești, Sfântul Nicolae, prăznuit la 6 Decemvrie. Vechiul hram este ales probabil după numele lui Nicolae Alexandru Basarab (1352—1364), la începutul domniei căruia biserica era zidită, însă nezugrăvită, căci pe mortarul peretelui nordic s'a găsit sgâriat cu cuțitul cunoscuta însemnare din 1352 despre moartea marelui Basarab, tatăl său. Aducându-se moaștele Sfintei Filoteia în Biserica Domnească, aceasta a căpătat un deosebit prestigiu și s'a fixat prăznuirea Sfintei

¹⁾ Numele Sfintei e grecesc: Filothea = iubitoare de Dumnezeu.

²⁾ Joannes Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, p. 337 (Sf. Paraschiva este menționată la 14 Octomvrie).

³⁾ Era fiica Doamnei Clara și a lui Alexandru-Vodă și soră a lui Vlaicu-Vodă. Despre acest sbornic, cuprinzând și «vieața» Sfintei Paraschiva, cf. N. Iorga, *Domnița Anca și patronagiul ei literar (1360)*. «Ac. Rom. Mem. Sect. Ist.», s. III, t. IV, Buc. 1925, p. 373 și St. Nicolaescu, *Păstorirea Mitropolitului primat al Ungrovlahiei Hariton*, Craiova, pp. 8—9, n. 1.

în ziua următoare vechiului hram al bisericii ¹⁾). Din ce an datează această prăznuire a Sfintei, nici un izvor nu menționează. Avându-se în vedere regulile cultului ortodox, probabil că s'a făcut chiar din anul aducerii moaștelor.

În concluzie, observăm că argumentele aduse contra identificării celor două Sfinte Filoteia n'au o bază temeinică, fiindcă nu sunt sprijinite pe informații adevărate ²⁾). Adevărul este deci că Sfânta Filoteia dela Argeș este identică cu Sfânta din scrierile prelaților bulgari și deci este originară din Pamfilia, provincie de pe coasta sudică a Asiei Mici. După martirizare, moaștele i-au fost așezate într'o biserică unde Țarul Ioniță Caloian (1197—1207) a trimis de i le-a adus la Târnova. În acest oraș au stat până în anul 1395, când au fost strămutate la Vidin. De acolo, moaștele au fost aduse la Curtea-de-Argeș, între 1395—1404, când Domn al Țării Românești era Mircea cel Bătrân.

4. Împrejurările strămutării moaștelor Sfintei la Curtea-de-Argeș. În răstimpul dintre 1395—1404, s'au întâmplat unele fapte, care ar putea lămuri împrejurările în care moaștele Sfintei Filoteia au fost strămutate în țară:

Moaștele Sfintei Paraschiva, a cărei «vieață» a fost scrisă tot de Patriarhul Eftimie, au fost și ele strămutate dela Târnova la Vidin, din cauza Turcilor ³⁾).

Sultanul Baiazid, cunoscând venerația creștinilor pentru sfinți, le-ar fi dăruit lui Mircea, care le-ar fi strămutat în țară. După înfrângerea creștinilor la Nicopole (1396), sultanul a trecut în Țara Românească pentru a se răsbuna pe Mircea. Cu această ocazie, ar fi luat înapoi moaștele Sfintei Paraschiva și le-a dăruit kneghinei Serbiei, care le-a strămutat la Bel-

¹⁾ Așa precum Sfântului Dimitrie Basarabov i s'a fixat hramul la 27 Octomvrie, a doua zi după Sfântul Dumitru.

²⁾ Totuși trebuie să recunoaștem că d-l St. Nicolaescu s'a ocupat cu pasiune de chestiune, aducând unele izvoare noi.

³⁾ Episc. Melchisedec, *Viața și scrierile lui Grigorie Tamblac*, în «An. Ac. Rom.», s. II, vol. VI, p. 35 și *Viața și minunile Cuv. Maicei noastre Paraschivei cei nouă și istoricul sfintelor ei moaște*. Buc. 1889, p. 4. Cf. E. Kałužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, p. 433.

grad, după cum ne informează Grigore Țamblac în panegiricul Sfintei, pe care l-a scris între 1427—1431 ¹⁾).

Odată cu moaștele Sfintei Paraschiva se poate ca Mircea să fi primit și moaștele Sfintei Filoteia, pe care însă Sultanul nu le va fi găsit ca să le ia înapoi.

S'ar putea face însă și altă ipoteză. După înfrângerea creștinilor la Nicopole, Sracimir, țarul din Vidin, își pierdu stăpânirea, iar Țara Românească deveni locul de refugiu al unei « mulțimi de oameni, împreună cu boeri și clerici ²⁾ ».

N'ar fi exclus ca aceștia să fi adus și moaștele Sfintei, care vor fi fost reținute de Mircea, ruda lui Sracimir.

Cu prilejul refugiului, s'au adus în țară, printre multe manuscrise ale vechii literaturi slave, și unele dintre scrierile Patriarhului Eftimie, ce ni s'au păstrat în mănăstirile noastre. Dintre aceste scrieri, « vieața » Sfintei Filoteia s'a păstrat în vechiul centru de cultură, care este Mănăstirea Neamțul ³⁾, și în Mănăstirea Vatra-Moldoviței ⁴⁾.

Dela Mănăstirea Neamțul, manuscrisul slav, cuprinzând « vieața » Sfintei Filoteia, a trecut în proprietatea Academiei Române, în a cărei bibliotecă se află ⁵⁾. Manuscrisul acesta este o copie din 1582 după un manuscris din 1441, precum se arată la sfârșit, într'o însemnare slavonă:

« Сѣмъ книга поновѣ монахъ Мѣхѣилъ за с зѣ и с аѣ вѣто
з с мѣца ав еѣ ».

iar mai jos:

« Гаврилъ исписа сѣмъ съборникъ вѣтъ сѣмъ » ⁶⁾.

¹⁾ Melchisedec, *Viața și scrierile lui Grigorie Țamblac*, p. 35.

²⁾ Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 356.

³⁾ Episc. Melchisedec, *Catalog. Mst. Neamț*, în « Revista pentru istorie, arheologie și filologie », an. II, vol. III, p. 131. Cf. Kałužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, p. CVIII și Iațimirsckij, славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ, S. Peterburg, 1905, p. 795.

⁴⁾ Claudio Isopescu, *L'arte religiosa Moldava della Bucovina*, în *rev. Construire*, Roma, Iunie, 1927, anul IV, nr. 6, p. 40.

⁵⁾ *Ms. slav.* 165, f. 189 b. « Vieața » Sfintei e scrisă pe 15 foi.

⁶⁾ În traducere: « Această carte a înnoit-o monahul Mihail pentru 6 zloți și 6 aspri, în anul 7090 (= 1582) luna August 15 » (ca indicație paleografică *G = 90); apoi « Gavriil a scris acest sbornic în anul 6949 (= 1441).

Prin ultimele cuvinte se însemna scriitorul manuscrisului după care se făcuse copia. Gavriil este vestit prin multe alte lucrări ale sale, cf. N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, I, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 54 și E. Kałužniacki, *сборники нямецкаго монастыря No. 20 и 106*, S. Peterburg, 1907, p. 3.

Din această însemnare se mai vede că monahul Mihail a fost plătit pentru munca sa de copist, deci el n'a scris manuscrisul pentru mulțumirea sa sufletească, ci fiindcă i se ceruse să-l scrie, cuprinsul lui fiind prețuit. Se știe că în mănăstirile unde erau copişti dibaci se copiau manuscrise pentru bisericele care aveau nevoie de ele.

Altul dintre manuscrisele slave dela Mănăstirea Neamțul aduce dovada că, încă din vremea patriarhatului lui Eftimie, clerul nostru îi cerea sfaturi pentru întărirea credinței. În acel manuscris se găseau corespondența Patriarhului Eftimie cu ieromonahul Nicodim, egumenul Tismanei, care îl întrebase în oarecare chestiuni teologice, și corespondența aceluiași Patriarh Eftimie cu Antim, Mitropolit al Ungro-Vlahiei, pe vremea lui Mircea ¹⁾).

Acest manuscris a dispărut ²⁾, însă corespondența a fost publicată de *Kalužniacki* ³⁾. Însuși Constantin Costenețki scrie că Eftimie era lumina care lumina chiar și în țările române ⁴⁾.

Legăturile acestea religioase, precum și cunoscutele legături de înrudire ale Domnilor noștri cu Țarii din Târnova și Vidin, au făcut ca, în fața invaziei turcești, țările române să fie un natural loc de refugiu și deci un bun loc pentru aducerea moaștelor Sfintei Filoteia ⁵⁾.

Pentru datarea aducerii moaștelor sunt foarte interesante observațiile lui *Onciul*, care însă nu știa că Sfânta a fost adusă

¹⁾ Melchisedec, *Catalog. Mst. Neamț*, p. 130, nr. 10.

²⁾ Relativ la această dispariție, d-l N. Iorga scrie: « E o adevărată rușine pentru gospodăria noastră culturală că am lăsat să se ia dela Mănăstirea Neamțului, sbornicul slavon nr. 10 » (*Ist. Bis. rom.*, I, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 39, n. 5). « Manuscrisul l-a înstrăinat, după cât se pare, Iațimirschi » (*id. o. cit.*, p. 46, n. 3). Presupunerea pare întemeiată nu numai fiindcă Iațimirschi a fost surprins odată cu o asemenea faptă (în biblioteca Academiei Române), ci pentru că manuscrisul a fost studiat de Kalužniacki întovărașit de I. Bogdan încă din 1894 și apoi Iațimirschi a cercetat manuscrisele mănăstirii Neamțul pentru a începe publicarea descrierii lor în 1898, la Moscova. În 1899, prof. Onciul n'a mai găsit manuscrisul (Kalužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, 1901, pp. XXXIII și n. 2, LXVI, CVII—CVIII și n. 1).

³⁾ E. Kalužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, pp. 205—224 și 240—251. Despre influența literară bulgară și sârbă la Români, cf. P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-e—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*. V Praze, 1931, p. 4.

⁴⁾ E. Kalužniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven* p. 83, nr. 29.

⁵⁾ Este semnificativ faptul că un mare logofăt al lui Mircea, călugărindu-se, ia numele Filoteiu. Despre el, cf. P. P. Panaitescu, *o. cit.*, p. 5.

pe vremea lui Mircea: « Pe stâlpul din stânga (nord) dinaintea altarului se află în pictură mai nouă, cu inscripțiuni românești, compozițiuni ce reprezintă episoade din viața Sfintei Filoteia și aducerea moaștelor ei la Curtea-de-Argheș, negreșit după o pictură mai veche — după cum arată forma îmbrăcămintei. Între persoanele ce asistă, sunt înfățișați: voevodul Radu-Negru, arhiepiscopul de Târnova și doi episcopi români. Țara Românească avea 2 episcopi abia *dela anul 1370*, când Vladislav I înființează « mitropolia » Severinului, ca a II-a episcopie a țării ¹⁾ ».

Astfel se vede că, deși adusă în țară după moartea lui Radu-Vodă, totuși tradiția a făcut legătura cu el, prin faptul că moaștele Sfintei Filoteia au fost așezate în ctitoria lui.

În lumina contribuțiilor acestui studiu, bazat pe izvoare noi, prin care am arătat documentat de unde, de cine și când au fost aduse în țară moaștele Sfintei Filoteia, discuția în legătură cu problema originilor Țării Românești ia o nouă înfățișare. Pe bună dreptate s'a zis că « această viață este un argument decisiv », căci, părăsind terenul ipotezelor istorice, pentru moaștele Sfintei Filoteia putem afirma cu certitudine că au fost aduse în țară în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân. Această certitudine se sprijină chiar pe izvoare contemporane cu evenimentele și deci poate pune în evidență cât de greșită a fost tradiția, când vorbea de un Radu-Negru-Vodă înainte de 1300, pe vremea căruia s'ar fi adus în țară moaștele Sfintei.

Peste șapte secole au trecut de când moaștele Sfintei au părăsit țara înverzită ce se oglindește în valurile scripitoare ale mării din sudul visător al verilor îndelungi. Cultul ei a deschis larg porțile armoniei cerești pentru popoarele prin mijlocul cărora trecând le-a aprins în suflete scânteia veșniciei. Stăpânitori înauriți și umili țărani cu fața de aramă și-au plecat cucernic frunțile și genunchii la trecerea Sfintei a cărei mucenicie, din scurta viață pământească, a fost sporită de chinurile rătăcirii spre loc de odihnă, în fața năvalei păgânești. Peste

¹⁾ D. Onciul, *În chestia Bisericii Domnești dela Curtea-de-Argheș*, Buc. 1916, p. 14.

cinci secole au trecut de când Mircea, cavaler al credinței, a întâmpinat sfintele moaște la țarmurile Dunării, de unde le-a purtat spre freamătul brazilor din munții ce-și înalță cele mai înalte creste pe Argeș în sus.

Sfânta Filoteia, adusă în timpul când se statorniceau destinele neamului nostru, ne-a arătat în chip simbolic, prin numele și viața ei, că numai prin iubirea de Dumnezeu ne putem menține ființa națională, iar Biserica românească a numit-o «patroană a Țării».

5. Știri istorice despre moaștele Sfintei la Curtea-de-Argeș. Cea dintâi informație despre prezența la Argeș a moaștelor Sfintei Filoteia ne-o dă *Constantin Costenețki*, curând după 1404, precum am văzut.

Gavriil, Protul Atosului, care a asistat la sfințirea bisericii catedrale din Curtea-de-Argeș, în August, 1517, chemat de Neagoe-Vodă, povestește viața Patriarhului Nifon, trecut, după moarte, în rândul sfinților, parte din moaște păstrându-i-se la Curtea-de-Argeș ¹⁾. În această scriere, cuprinzând relații prețioase despre evenimentele și bisericile din țară, Sfânta Filoteia nu este menționată, dar nici Biserica Domnească.

Pe la 1653, Patriarhul Macarie de Antiohia, vizitând țările române, secretarul său, *Paul de Alep*, face descrierea acestei călătorii, în care, relatându-ni-se vizita la Curtea-de-Argeș, ni se dau știri despre moaștele Sfintei:

«...Biserica din oraș, cu hramul Sfântului Neculai, despre care se zice a fi cea dintâi biserică zidită acolo și în care se află moaștele unei tinere fecioare martire, Sfânta Filoteia. Tatăl său se zice că fusese un mare sgârцит și, în acele vremi, fiind pe acolo o strașnică lipsă de pâine, această tânără fecioară, fără știrea tatălui ei, împărțea merinde la săraci. Într-o zi, el veni fără veste și o găsi în această ocupare și pe dată îi tăie

¹⁾ Despre «viața» Patriarhului Nifon, cf. Diac. Dr. Nic. M. Popescu, *Nifon II, Patriarhul Constantinopolului*, «An. Ac. Rom.», S. II, t. 36, 1914, pp. 731—798 și D. Mazilu, *Contribuțiuni la studiul vieții Sfântului Nifon, Patriarhul Constantinopolului*, București, 1928. (Ultimul studiu a fost premiat de Universitatea din București cu premiul Hillel).

capul. Trupul ei se păstrează încă; ea are un sinaxar sau un serviciu particular al său și neîncetat face numeroase minuni. Noi avurăm norocul să ne închinăm la moaștele ei ¹⁾ ».

Din cele spuse de *Paul de Alep*, se observă că la sfârșitul domniei lui Matei Basarab, Sfânta Filoteia avea faimă prin minunile făcute. Despre starea moaștelor, Paul de Alep face însă o confuzie, căci tradiția spune că Sfânta a fost lovită la picior, iar nu la cap, care nu prezintă urmă de lovire ²⁾.

Neofit Cretanul (din Creta), ajuns mitropolit al Ungro-Vlaheiei sub Const. Mavrocordat și păstorind dela 1738—1754, povestește impresiile călătoriei sale pastorale din 1746, într'un fel de condică:

« La Curtea-de-Argeș, am rămas până la 19 Iulie, sâmbătă, unde am oficiat și pomenit pre Ctitor, precum oficiasem și în oraș, la biserica lui Radu-Negru-Vodă, cu hramul Sfântului Nicolai, unde se află relicviile Sfintei martire Filoteia, pre care le-am văzut și sărutat, dela care lipsesc degetul din mijloc dela mâna dreaptă din încheetura din mijloc, precum și picioarele dela glesne în jos... Cea dintâi biserică creștinească, ce s'a zidit în Valahia, este aceasta unde se află relicviile Sfintei Martire Filoteia ³⁾ ».

În « vieața » Sfântului Nicodim de Tismana, retipărită după cea scrisă pe la 1763 de *Partenie*, Episcopul Râmnicului ⁴⁾, la care s'au făcut adăugiri de către editori după izvoare vechi, se menționează și moaștele Sfintei:

¹⁾ Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române*, 1653—1658, Buc, 1900, p. 142.

²⁾ Fapt întărit mie în 1924 și de către P. S. S. Arhiereul Platon Ciosu, dela Sf. Patriarhie din București, care a servit la Argeș, precum și de către Eugenia și Maria Cristescu, care au îmbrăcat, după războiu, moaștele Sfintei Filoteia.

³⁾ Ms. 2106 din Bibl. Ac. Rom. Cf. traducerea Arhim. Genadie Enăceanu, « Biserica ortodoxă română », Buc. II, 1875—1876, pp. 634—636. Cf. *ibid.*, p. 317, titlul însemnărilor: « Notele călătoriei ce am făcut prin eparhia noastră, în zilele prea înălțatului și de Dumnezeu iubitului Domn Ion Const. Nicolae Voevod ».

⁴⁾ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, II, p. 152 și n. 2. Slujba i s'a tipărit în 1767. Cf. I. C. Filitti, *o. cit.*, p. 6, n. 1.

« Radu-Negru-Voevod au adus sântele moaște ale Sântei Filoteia, de le-au așezat în Biserica sa cea domnească din orașul Argeșului, care stau și acum până astăzi ¹⁾ ».

În prefața Mineiului pe Noemvrie, tipărit în 1778, la Râmnic de *Episcopul Chesarie*, se face mențiune despre moaștele Sfintei:

« Iar zidirea Mănăstirilor s'au început dela Radul-Voevod ce-i zic Negrul, întâiul Domn al țării, carele au zidit Mănăstirea din Câmpul-lung și Biserica din Târgul Argeșului, unde să află sfintele moaște ale Muceniței Filothîia ²⁾ ».

Din menționările prelaților români din sec. al XVIII-lea, se observă că se formase tradiția legăturilor între Sfânta Filoteia și Radu-Vodă, de sigur pentru că moaștele erau așezate în ctitoria lui.

Într'o descriere de călătorie a unui Francez, apărută la Paris, în 1846, ni se dau impresiile culese la Argeș, în 1836:

« Corpul Sfintei Filoteia, pe care îl puturăm vedea, este culcat într'un sicriu, acoperit cu plăci de argint și așezat în mijlocul bisericii. Toți credincioșii au voie să-i sărute fruntea și mâna. Ea este închisă într'un fel de mănuaș de argint masiv, deschisă la spate, pentru ca să se poată observa după placul fiecăruia. Alătura de sicriu se găsește o cutie, în care se depun daruri pentru săraci. Înainte de a ne îndepărta, făcărăm ca toată lumea: sărutărăm fruntea și mâna stângă a Sfintei Filoteia și depuserăm în cutie umilul nostru dar ³⁾ ».

Subt Bibescu-Vodă (1842—1848), se făcu pentru moaștele Sfintei Filoteia « un pat monument », poruncit la Viena ⁴⁾.

În 1857, Dincă Brătianu făcea « odăile de bolnavi », pentru suferinzii ce veneau la Sfânta Filoteia.

¹⁾ *Viața lui Nicodim*, (ed. 1883), p. 67.

²⁾ I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 227 (în prefața Mineiului).

³⁾ Stanislas Bellanger, *Le këroutza, voyage en Moldo-Valachie*, Paris, 1846, t. II, cap. XII, pp. 461—462.

⁴⁾ V. Drăghiceanu *o. cit.*, p. 40.

Safta Prijbeanca dăruia pentru acele odăi venitul rămas dela părinții ei, Maria și Paharnicul Grigorie Drăgănescul¹⁾.

În 1867, moaștele Sfintei Filoteia au fost aduse, în procesiune de ploaie, la Ploiești, Mizil, Buzău și București, căci fusese mare secetă:

«Orășenii Ploieșteni și locuitorii districtului, în memoria acestei minuni, au zidit în numele Sfintei Filotei o biserică în Ploiești și i-au îmbrăcat sicriul cu argint. Orășenii Buzeului au ridicat un monument lângă crâng, unde s'a săvârșit serviciul cu sfintele Moaște, pentru pomenirea aceștii zile²⁾».

În anul 1893, Biserica Domnească fiind închisă, deoarece amenința să se prăbușească, moaștele Sfintei au fost «transportate și cu serviciul în biserica filială Sfântul Gheorghe... Filiala este construită de zid, în locul alteia vechi, la anul 1844, de Anghel³⁾». După ce biserica Sfântul Gheorghe a ars, moaștele au fost mutate la biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din Olari.

În timpul războiului (1916—1919), moaștele au fost ținute în paraclisul Bisericii Antim din București. După războiu, moaștele Sfintei Filoteia au fost readuse la Curtea-de-Argheș și așezate în catedrala lui Neagoe-Vodă. Iarna sunt ținute în capela regală⁴⁾.

În decursul vremii, Biserica Domnească a suferit reparații, care totuși nu i-au schimbat înfățișarea. D-l prof. N. Iorga crede «că acel care a dres-o, trebuie să fi fost Neagoe-Vodă, dela începutul veacului XVI, care, clădind frumoasa mânăstire de deasupra râului, n'a putut să lase în uitare vechea biserică, atât de apropiată, a străbunilor săi⁵⁾».

Restaurările anterioare făcute Bisericii Domnești îi adăugaseră două turle.

¹⁾ *Id. ibid.*, p. 40.

²⁾ Ionomu Petru Bărbulescu, în prefața «Către cititori» din «*Slujba Sfintei Fecioare Filotei*, Buzeu, 1868.

³⁾ Econ. Stavrof. Dim. Lascăr, «*Calendar bisericesc ortodox al jud. Argeș*». Pitești, 1899, p. 55. În «*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*», Buc. 1923, p. 78, se arată data de 9 Ianuarie, 1894, când biserica a fost închisă.

⁴⁾ Informațiile ultime sunt culese la Curtea-de-Argheș, dela Eugenia și M. Cristescu.

⁵⁾ N. Iorga, «*Istoria Bisericii românești*», I, p. 30, n. 2.

Restaurarea începută în 1911, din inițiativa și sub controlul Comisiunii monumentelor istorice, a redat acestei vechi biserici, în care s'au păstrat moaștele Sfintei Filoteia, patroana Țării Românești, toată măreția arhitecturii ei simple, dar impunătoare, de odinioară. Astăzi, Biserica Domnească ni se înfățișează așa cum *Gabriel Millet* i-a definit stilul, în care a fost clădită, prin următoarea expresie plastică: « o cupolă așezată peste o cruce ¹⁾ ».

Biserica Domnească are în clopotnița nouă de lângă poartă două clopote. Pe cel mai mare se găsește următoarea inscripție românească din 1812:

« Acest clopot este al Sfintei Biserici Domnești din orașul Argeș, hramul Sfântul Nicolae, unde se află și sfintele moaște ale Mucenicei Filotheia, și care biserică este zidită de răposatul întru fericire Io Radu I Vodă Negru, întâiul Domn al țării, care au stătut la leat 6798 (= 1290) și se vede că și acest clopot să fie făcut tot de el și a stătut până la leat 1788, când a avut războiu Poarta Otomanicească cu cea Kezaricească și s'au sfărâmat urechile de ostași, iar acum leat 1812, în zilele stăpânirii marelui Împărat a toată Rusia, Alexandru Pavlovici, s'au prefăcut de Prea Sfinția Sa întâiul episcop al Argeșului Chir Iosif, mai adăugând și material prin purt[ăto]are de grijă a mea Arhimandrit Theodosie, Năstavnîc Sfintei Monastiri Kozanciei. De Georg Volf. Meșt. ot Sibiu ²⁾ ».

Toate știrile istorice despre prezența multiseculară a moaștelor Sfintei Filoteia pe pământ românesc, în capitala Basarabilor, ne arată că Biserica Domnească devenise un loc de închinăciune pioasă, un altar de care se legau nădejdi de mântuire trupească și sufletească. Iar când natura se arăta vitregă Românului, însetând pământul de apa roditoare a cerului, Sfânta pleca la drum lung, peste drumuri prăfuite și arse de soare, până spre fumuriul zării, pentru ca, la întoarcerea-i spre locul de necurmată binefacere, să fie întâmpinată de iarba

¹⁾ G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916, pp. 54—55, cf. N. Ghica-Budești, *Arhitectura Bisericii Domnești*, « Bulet. Comis. mon. ist. », 1923, p. 105.

²⁾ C. Bilciurescu, *Mândst. și biser. din România*, Buc. 1890, p. 239.

câmpului, înălțată de ploaie spre cer ca și fruntea omului în-
tărit de puterea credinței.

II. VIEAȚA SFINTEI ÎN TEXTELE BISERICEȘTI.

1. Ce este o «vieață» de sfânt. Încă dela începutul creștinismului, tăria voinței neșovăielnice într-o urmărire a virtuților creștine a făcut din om un sfânt. Prin această trecere în rândul sfinților, se aducea prinosul de admirație pentru acela care s'a ridicat, prin vieața sa, deasupra oamenilor și vremurilor. Glorificarea virtuții aducea moralizarea maselor populare. Pentru oamenii simpli era chiar o nevoie, fiindcă ei nu puteau să se ridice până la frumusețea înțelegerii unui Dumnezeu abstract, revelat prin subtilități metafizice. Fapta, care era vieața sfântului, vădit prin minunile sale, reliefa forța morală din sufletul omului, care îl unește cu Dumnezeu mai mult decât teoria abstractă. În ceea ce privește cultul sfinților, Mitropolitul Moldovei, *Veniamin Costachi*, găsește o frumoasă comparație: « Viețile și laudele sfinților să aseamănă strălucirii stelelor... al cărora numele deși nu-l știm, pentru mulțimea lor, însă de frumusețea strălucirii lor ne minunăm. Într'acest chip iaste și strălucirea vieților sfinților ¹⁾ ».

Un studiu de ansamblu al legendelor hagiografice lipsea în literatura românească, chiar până în timpul din urmă, când d-l prof. universitar *N. Cartoian* a determinat caracteristicile distinctive ale acestui gen literar și a arătat prin ce se leagă de literatura populară ²⁾. În acest studiu se arată că nu numai Biserica, dar chiar împărații bizantini arătau o foarte mare considerație pentru sfinți, încât « ne putem închipui cu câtă venerație îi priveau masele naive și credule ale poporului, care se adunau în jurul lor pentru a le cere ajutorul în boale și nenorociri. Trupul lor era socotit ca făcător de minuni și după moarte; și nu odată s'au văzut cetățile luptându-se pentru moaștele unui ascet, socotit ca sfânt ³⁾ ».

¹⁾ *Viețile Sfinților din luna Septemvrie*, M. Neamțul, 1807, prefată, foaia 5. În *Viețile Sfinților*, Chișinău, 1909, vol. I, p. 3, citatul este atribuit lui Metafrast.

²⁾ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, Buc., 1929, p. 137: *Legende hagiografice*. Cf. și bogata bibliografie asupra literaturii universale și române în legătură cu legendele studiate.

³⁾ N. Cartoian, *o. cit.*, p. 139.

Deseori, mai ales în timpurile mai noi ale creștinismului, sfântul era dintr'o țară străină aceleia unde i se păstrau moaștele. Era necesară această înstrăinare, deoarece în țara sa nimeni nu este crezut sfânt și profet. Prin necunoașterea precisă a vieții sfântului, i se putea adăuga un impresionant caracter mistic, prin elemente de viațuire exotică.

Viețile sfinților sau legende hagiografice au fost scrise pentru necesitatea cultului după oarecare trecere de timp, după ce legenda se stabilise în popor, prin tradiție orală¹⁾. Din această cauză, legende hagiografice au fost înfrumusețate cu elemente din legende populare, căci nu se mai știa precis viața adevărată a sfântului. Caracteristica principală a unei asemenea vieți o forma miraculosul bazat pe minuni. Multe elemente ale legendelor hagiografice sunt luate din mitologia păgână a antichității, iar înfrumusețarea legendei se făcea pentru a se urmări moralizarea poporului. Din această cauză, legende sunt pline de frumusețe naivă și de duioșie, precum vedem în Vieța celor șapte coconi din Efes, în Vieța Sfântului Alexe etc.

Prin largă lor circulație, viețile sfinților au contribuit la lărgirea orizontului imaginației. Legende hagiografice, formate din tradiția populară creștină unită cu mituri păgâne și contopite cu fantazia creatoare a hagiografului, au dat astfel naștere la multe legende populare, desprinse din ansamblul redactării primitive. Unele « vieți » de sfânt au fost făcute prin contopiri de fapte luate din « viețile » altor sfinți. Hagiograful povestește toate scenele vieții sfântului cu o puternică înlănțuire a faptelor, cu arta de a întrupa caractere, cu bogăție de colorit stilistic și intenții de moralizare. Din această cauză, legende hagiografice au un caracter retoric.

Cultul sfinților a dat timpurilor trecute un deosebit farmec poetic. Oamenii se simțeau uniți și nutreau prietenia, între

¹⁾ Observații generale asupra genului se găsesc: la Hippolyte Delehaye, *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles, 1921, pp. 150, 183 și 196 și *Les légendes hagiographiques*, ed. III, Bruxelles, 1927, având capitolele: Notions, Le travail de la légende, Le travail des hagiographes, Classification des textes hagiographiques, Le dossier d'un saint, Rémiscences et survivances païennes, De quelques hérésies en matière d'hagiographie; în studiile hagiografice din revista *Analecta Bollandiana* și la A. van Gennep, *La formation des légendes*, Paris, 1920, p. 121 — 131: *Légendes relatives aux héros civilisateurs et aux saints*.

cei mari și cei mici, prin cultul aceluiași patron ceresc. În jurul locașului bisericesc, în care se prăznuia un sfânt, oamenii obișnuiau să-și aleagă numele sfântului drept nume de botez. Această legătură între oamenii care venerau același patron strângea legăturile între membrii societății, întocmai ca în cetățile antice, care aveau fiecare zeul lor. Interesul de utilitate practică a făcut să se răspândească în popor cultul unui sfânt, căci se credea că omul, prin ajutorul sfântului, poate căpăta sprijin dela Dumnezeu și credința într'un sfânt îl norocește în întreprinderi.

Considerații identice cu ale întregului Răsărit ortodox, în ceea ce privește venerarea sfinților, au făcut să se introducă și la noi acest cult, ba chiar să ne sporim zestrea credinței cu moaște sfinte, încă dela începutul ființării de state românești.

În vremea introducerii creștinismului în Dacia, au fost martirizați Sfinții Sava și Ciprian. Îndată ce domniile lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun au garantat libertatea națională, viața religioasă a început să fie organizată temeinic. În Țara Românească, Mircea ar fi adus moaștele Sfintei Paraschiva pentru câțva timp, iar mai târziu, Vasile Lupu, Domn mai bogat și norocos întru creștinism, a obținut prin daruri aceste sfinte moaște și le-a adus la 1641 în Iași, unde se păstrează până astăzi. Tot de pe vremea lui Mircea datează la noi cultul Sfintei Filoteia dela Argeș și al Sfântului Nicodim, fostul stareț al Mănăstirii Tismana și organizatorul vieții monahale românești. În Moldova, pe vremea lui Alexandru cel Bun s'au strămutat la Suceava moaștele Sfântului Ioan cel Nou, martirizat la Cetatea-Albă. Tot acest Domn a primit în dar dela împăratul bizantin Ioan Paleologu o « Sfântă făcătoare de minuni icoană a Maicei Domnului ¹⁾ ». Din timpul lui Neagoe Basarab se păstrează capul și o mână ale Sfântului Nifon ²⁾, fost Patriarh la Constantinopol și organizator al Bisericii românești pe vremea lui Radu cel Mare. Moaștele Sfântului

¹⁾ Ms. 3529, B. Ac. Rom., f. 16 a—17 a. La începutul ms. se reproduce în frumoasă gravură această icoană.

²⁾ I se păstrează aceste moaște la Curtea-de-Argeș, unde se află și capul Sfântului Vah împreună cu al Sfântului Sergie și Sfânta Tatiana. Cf. Al. Odobescu, *Episcopia de Argeș*, « Conv. lit. », 1915, nr. 11—12, p. 1131.

Nifon au fost obținute dela Athos în schimbul mânei drepte a Sfântului Ioan Botezătorul, cu care acesta botezase pe Mântuitorul lumii în apa Iordanului.

În epoca lui Brâncoveanu, s'au scris vieța Sfântului Ioan Vlahul sau Românul, martirizat pe la 1662 și slujba Sfântului Grigorie Decapolitul, martirizat în primele secole ale creștinismului și ale cărui moaște se păstrează în Mănăstirea Bistrița din județul Vâlcea. Pe la 1774, s'au adus de Ruși din Bulgaria moaștele Sfântului Dimitrie Basarabov și au fost așezate în Mitropolia din București.

Între cele câteva mii de manuscrise ale Bibliotecii Academiei Române, strânse ca un tezaur național prin râvna neobosită a d-lui prof. universitar *I. Bianu*, Președintele și Bibliotecarul Academiei Române, se găsesc multe manuscrise cuprinzând vieți și slujbe ale acestor sfinți naționali. Pentru nutrirea cultului, în multe rânduri s'au tipărit viețile sfinților. Pentru că cei mai mulți sfinți sunt de origine grecească sau rusească, Mitropolitul *Dosoftei* scria în « Viețile Sfinților », pe care le-a tipărit la Iași, între 1682—1686:

« Mulți sfinți să fac și la Rusia și până astăzi... Dar încă și din Români mulți sânt, a căroră am și văzut vieța și traiul lor, dar n'au fost căutați, fără numai Daniil de Voroneț și Rafail de Agapia, a căruia i-am sărutat și sfintele moaște...¹⁾ ».

O completă monografie hagiografică n'a fost încercată până acum în România, căci studiile existente în acest domeniu au fost făcute numai din anumite puncte de vedere, deci nu tratau toate chestiunile ridicate de cultul unui sfânt.

Învățatul episcop *Melchisedec* a scris istoricul moaștelor Sfintei Paraschiva, însă destule chestiuni, în legătură cu cultul ei la Români, lipsesc din studiul său. Î. P. S. S. Patriarhul țării, Dr. *Miron Cristea*, a scris un prețios studiu despre icoanele sfinților din bisericile românești, încă pe când era ieromonah²⁾. În același domeniu, avem un studiu al episcopului catolic

¹⁾ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. III, Buc., 1912, pp. 54—55.

²⁾ Dr. E. Miron Cristea, *Iconografia și întocmirile din internul Bisericei răsăritene*. Sibiu, 1905.

Netzhammer despre cultul Sfântului Mina la Români ¹⁾, iar în legătură cu un sfânt național avem studiul interesant al lui *Luția* despre iconografia Sfântului Ioan cel Nou dela Suceava ²⁾. Vieța Sfântului Nifon s'a bucurat de un minunat studiu, adânc și erudit, datorat *Diac. Dr. Nic. M. Popescu*, care a privit chestiunea mai ales sub aspectul istoric, pentru însemnătatea ei în cadrul istoriografiei bizantino-slave și românești ³⁾. Fiind altul scopul operei sale, d-l prof. *N. Cartoian* nu s'a ocupat cu viețile sfinților naționali, ci numai cu acele legende hagiografice care au circulat în literatura românească veche ca răspândite legende populare. Despre cultul tuturor sfinților naționali, ca și în genere despre cultul sfinților, relații însemnate aduce d-l prof. *N. Iorga* prin bogăția de informație care-l caracterizează ⁴⁾.

De curând, vieța Sfântului Constantin în literatura română a fost înfățișată de către d-l profesor *Iulian Ștefănescu* într'un excelent studiu, în care, pe baza ei, se arată raporturile dintre diferitele colecții românești de «vieți» de sfinți și originalele lor slave și grecești ⁵⁾.

Acestea sunt studiile mai însemnate din literatura română. Scriind această încercare de monografie hagiografică într'un domeniu în care n'avem un model național, am căutat să tratez toate chestiunile privind cultul Sfintei Filoteia așa cum se face în străinătate, unde studiile hagiografice au atras erudiți consacrați în cultura europeană.

2. Redacțiunile vechi slave. Hagiograful sau autorul celei mai vechi redacțiuni a vieții Sfintei Filoteia, Patriarhul Eftimie al Târnovei, în lunga sa păstorie (1375—1393), a patronat o renaștere a culturii slave religioase, nu numai prin multele scrieri ale sale, ci și prin îndemnurile date și prin discipolii

¹⁾ R. Netzhammer, *Die Verehrung des hieligen Menas bei den Rumänen. Eine Skizze*. Bukarest, 1922.

²⁾ O. Luția, *Legenda sfântului Ioan cel nou dela Suceava în frescurile din Voroneț*, «Codrul Cosminului», I, 1924, Cernăuți, 1925, p. 279—354.

³⁾ Diac. Dr. Nic. M. Popescu, *o. cit.* și D. Mazilu, *o. cit.*

⁴⁾ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, Vălenii-de-Munte, 1908—1909 (2 volume).

⁵⁾ Iulian Ștefănescu, *Legende despre sf. Constantin în lituratura română*, «Revista istorică română», 1931, vol. I, pp. 251—297.

cărturari pe care i-a pregătit sau îndrumat. Activitatea lui de patronare culturală a fost întreruptă în 1393, prin cucerirea Târnovei de către Turci. După cum ne informează contemporanii săi, Grigore Țamblac și Mitropolitul Ioasaf al Vidinului, în scrierile lor, orașul Târnova era de necucerit. După tradiția populară, cetatea a căzut prin trădarea unui ovreiu, îngropat apoi sub o movilă ce se vede și astăzi lângă oraș. Însuși Patriarhul Eftimie, care își dădu toate silințele pentru a dobândi îndurare și crutare pentru păstoriții săi, trebui să meargă în exil. El își petrecu ultimele clipe ale vieții în Mănăstirea Bacicovo de lângă Stanimaka și muri la 4 Aprilie, 1404 ¹⁾).

Patriarhul Eftimie a scris viața Sfintei fiind rugat de către călugărițele din Mănăstirea Sfânta Bogorodița din Târnova ²⁾, unde se aflau moaștele.

Pentru cuprinsul și însemnătatea autorului textului, « viața » Sfintei Filoteia a fost deseori copiată și ni s'a păstrat în numeroase manuscrise slave din sec. al XV—XVI-lea ³⁾:

mss. *d* și *e* ale Consistoriului metropolitan greco-ortodox din Cernăuți ⁴⁾;

ms. 20, fost al Mănăstirii Neamțul ⁵⁾;

mss. 180 și 994 din biblioteca sinodală din Moscova;

ms. 192 al Mănăstirii Sava din Moscova;

mss. 676 și 754 ale Mănăstirii Troicko din Moscova;

ms. 631 din Mănăstirea Solovecki.

Dintre aceste 9 manuscrise, cel dela Mănăstirea Neamțul conserva mai bine caracterul redacțiunii primitive și după el a făcut *Kalužniacki* ediția sa cunoscută ⁶⁾. Am arătat mai înainte ⁷⁾

¹⁾ Țankov, Zlatarski și Dr. Al. Hajek, *o. cit.*, p. 11.

²⁾ Țankov, *o. cit.*, p. 61. Slaviștii s'au ocupat numai cu textul slav al vieții Sfintei Filoteia, fără să știe însă că moaștele ei au fost aduse la Curtea-de-Argeș.

³⁾ Kalužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, p. CVI—CXX.

⁴⁾ Citat și de Claudio Isopescu, *o. cit.* p. 40.

⁵⁾ Descris și de Melchisedec, *Catalog Mst. Neamț*, p. 131 și Iațimirskiĭ, *o. cit.*, p. 795.

⁶⁾ Kalužniacki, *o. cit.*, p. 78—99, *Leben der Heilige Philothea: Жизнь и жизнь прѣподобныхъ матерѣ нашѣ Филоден, описано Бѣднѣмъ, патриархомъ Трънвѣскимъ* [Petrecerea și viața precuvioasei noastre maici Filotheia, scrisă de Eftimie, Patriarhul Târnovei].

⁷⁾ P. 13 din prezenta lucrare.

că manuscrisul slav dela Mănăstirea Neamțul a trecut în Biblioteca Academiei Române ¹⁾).

Patriarhul Eftimie începe scrierea «vieții» ²⁾ Sfintei Filoteia printr'o introducere moralizatoare, în stil de predică, în care arată motivele de ordin religios ce l-au îndemnat să proslăvească amintirea Sfintei (cap. I).

El pomenește fecioarele înțelepte din Evanghelie, care erau pregătite în așteptarea mirelui, ca și fericita Filoteia (cap. II).

«Patria acestei fericite este orașul Molivot, astfel numit de obicei, așezat în țara Pamfiliei. Părinții ei se numeau Ioan, tatăl, și Irina, mama sa. Era copil din părinți de neam bun, întotdeauna petrecând în frica lui Dumnezeu, rugându-se ziua și noaptea în sfintele lăcașuri, săturând pe cei flămânzi și îndestulând pe cerșetori, numai să se îndure Cel-de-sus ca să le dea un copil». Acestor buni credincioși, pentru lacrimile calde care au izvorât din ochii lor, nu le-a fost zădarnică nădejdea. Când acești sfinți oameni au avut copila, Filoteia au numit-o, căci bucurie nespusă inimii li s'a împlinit, și au slăvit pe Dumnezeu din toată puterea, prin cele mai pioase cântece. «Trecând al treilea an, fericita Irina a lăsat pe soț împreună cu copila și a trecut în veșnicele lăcașuri». Tatăl a observat cu uimire că fata, dela vârsta cea mai fragedă, se hrănea cu pronia dumnezeiască. Ajungând vârsta de șase ani, a fost dată să învețe cărțile sfinte și numai cu învățătura creștea, căci numai frumoase vorbe de ale lui Dumnezeu picurau de pe buzele ei, încât toți se

¹⁾ *Ms. slav 165*. Este un sbornic cuprinzând diferite vieți de sfinți, în ordinea calendaristică, începând cu luna Decemvrie. Dintre «viețile» scrise de Patriarhul Eftimie, are numai «vieța» Sfintei Filoteia [scrisă pe 15 foi (f. 189 b—204 b)], la ziua de 28 Mai [Мата ки: data e scrisă deasupra textului]. Am arătat că acest sbornic este o copie din 1582 după un manuscris din 1441, scris de Gavriil. Despre Gavriil, cf. și *ms. 3529* din Bibl. Ac. Rom.: «Istoria monastirii Neamțului» (f. 23 a și f. 45 b). Din epoca lui C. Brâncoveanu ni s'a păstrat *ms. 2518*, copiat de Dositei erodiacon, leat 7212 [= 1704] (f. 75 a), cuprinzând între alte scrieri și panegiricul Sfinților Constantin și Elena, scris de Patriarhul Eftimie (f. 2 a — 56 b): «A lui Eftimie patriarhul dela Târnovsca lauda sfinților marilor și întocmai cu apostolii Constantin și Elena». Textul, necunoscut d-lui Iulian Ștefănescu (o. cit.), nici în versiunea slavă, nici în traducere, este cea mai veche versiune românească de panegiric slav a Sfinților Constantin și Elena. Versiunea slavă a fost tipărită de Kalužniacki (Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius), care a semnalat-o și într'o copie manuscrisă slavă păstrată în biblioteca Consistoriului metropolitan greco-ortodox din Cernăuți (o. cit. p. CVI).

²⁾ Rezumatul și traducerea textului s'au făcut cu ajutorul d-lui Damian P. Bogdan, doctorand în l. slavă.

minunau și în toate părțile se răspândea vestea despre ea. Numai prin înfrânări înflorea, toată săptămâna o petrecea fără mâncare, doar Sâmbăta și Dumineca, după ce se împărtășea cu dumnezeieștile taine, gusta puțină pâine și linte fiartă. Astfel se îndeletnicea cu legea cerească și cu scrierile sfinte care îi săturau sufletul (cap. III).

Atingând vârsta de 14 ani, ea n'a voit să se unească în căsătorie trupească. Logodnicul ce i se alesese era de neam bun, în vârstă de 17 ani și întru totul asemănător Filoteii. Iubitoarea de Dumnezeu, păzindu-se pe sine și neînțelegând rostul unirii pământești, era nedumirită cum să se păstreze și se ruga lui Dumnezeu din tot sufletul și cu toată inima: «Doamne Dumnezeule, — zicând — uită-te la smerenia mea și dăruiește-mi putere ca să-mi păstrez curătenia nepătată, până când mă vei primi la tine!» Totuși ea fu căsătorită și închisă în odaia nunții, unde căzu la pământ și plânse fără mângâiere, cu lacrimile udând pământul, iar cu mâinile lovindu-și fața: «Vai mie, — zicea — vai mie cum sufăr! Deschide gura, pământule, și înghite de vie pe nenorocita de mine!» Constantin, logodnicul ei, văzând-o plângând fără potolire, cu greu o ridică dela pământ și o întreabă care este cauza unui asemenea plâns sbuciumat. Filoteia îi lămuri cauza plânsului, iar Constantin încercă s'o mângâie (cap. IV).

După puțin timp, Constantin fu ales în rândul clericilor. Nu după multe zile tatăl fericitei Filoteia se stinse din viață, ea însă continuă să împlinească poruncile dumnezeiești, hrănea pe cei săraci, îmbrăca pe cei goi, iar dela biserică nu pleca ziua și noaptea. «A trăit în chipul acesta 6 ani și Constantin se stinse din viață». Iar fericita, văzându-și bărbatul plecat întru Domnul, a orându-i bine și după rang toate cele de înmormântare și lui Dumnezeu i-a trimes cântări de slăvire și, socotind că e vremea, a slobozit pe toți robii și roabele, iar averea a împărțit-o săracilor. Bisericilor dumnezeiești și mănăstirilor le-a vărsat multe bogății și le-a împodobit în destul. «Pe una dintre roabe a luat-o cu sine, celalalte au plecat din casă» (cap. V).

Aproape de orașul Molivot era un lac, în mijlocul căruia se întâmplase să fie o insulă. Ducându-se acolo, Filoteia și-a

făcut o chiliuță și trăi mai departe, depărtând dela sine orice sgomot și chinuindu-și trupul prin post și veghe, dormind pe pământ. Diavolul însă n'a putut-o răbda și o încercă fie prin șarpe, fie printr'alt animal sălbatic, dar ispitele lui fură înfrânte de puterea rugăciunilor ei (cap. VI).

Mulți credincioși veneau la locul refugiului Filoteii și căpătau tămăduiri. Mulți leproși fură vindecați de dânsa (cap. VII).

Când simți că i se apropie sfârșitul, fericita Filoteia chemă clericii din împrejurimi și le vorbi despre credința cea adevărată și despre Sfinții Apostoli (cap. VIII).

După ce-și isprăvi predicarea, le spuse să se reîntoarcă după patru zile. «Preacuvioasa Filoteia s'a închis în chilie, a stat patru zile negustând nici o mâncare, încât toate acele zile s'au scurs în veghe, în lacrimi și în mătăanii dese». A patra zi, toți clericii s'au reîntors și s'au desfătat ascultând învățăturile ei. Seara, Filoteia a murit plânsă de toți din jurul ei (cap. IX).

Se povestește că un oarecare Navcratie din orașul Amoria, voevod în Elada, care în luptă cu Agarenii păgâni căzu prizonier, fu închis într'o temniță din Sikelia, unde cunosc un conducător de oști, Artavan, din orașul Filomilia. Acesta se rugă la Sfânta Filoteia, care îi salvă pe amândoi din închisoare (cap. X).

Se spune că un lepros s'a vindecat prin rugile adresate Sfintei Filoteia (cap. XI).

Auzind despre minunile Sfintei Filoteia și împăratul dela Târnova, Caloian, se duse la locul unde se aflau moaștele ei, se închină și hotărî să se aducă trupul preacuvioasei în țara sa (cap. XII).

Nu după multe zile, porunci împăratul să se aducă trupul preacuvioasei în slăvitul oraș Târnova. «Au fost rânduiți pentru aceasta trei sute de ostași aleși, conduși de un oarecare Teodor», bărbat de seamă, care având albeață la ochiul stâng și punând mâna stângă a Sfintei la acel ochiu și l-a vindecat (cap. XIII).

În apropiere de Târnova, patriarhul cu tot clerul bisericesc și cu întreg poporul ieșiră întru întâmpinarea Sfintei cu

lumânări și cu cădelnițe tămâietoare și sărutară cinstitele și preacuvioasele moaște. «Apoi cu greu luând trupul, l-au adus în slăvitul oraș Târnova și l-au așezat în biserica Preasfintei Născătoare de Dumnezeu (Bogorodița), adevărata Maică a Domnului și pururea fecioară Maria, numită Temnișasca, unde chiar și până astăzi se află și unde minunata și preamărita face minuni (cap. XIV).

Pe urmele unei asemenea vieți se cade să umble și călugărițele (cap. XV).

Caracteristica redacțiunii Patriarhului Eftimie, în ceea ce privește fondul, este cea obișnuită în genere pentru viețile sfinților și anume:

- a) origine exotică;
- b) viață minunată întru Domnul;
- c) minuni făcute de moaște.

În ceea ce privește forma, autorul a respectat cu scrupulozitate dispozițiunile genului panegiricelor, redactând povestirea vieții Sfintei după un tipar dinainte fixat, ce se suprapune exact peste planul unor asemenea scrieri, înfățișat de *Delehaye*.

După o introducere, în care ni se arată importanța subiectului, scriitorul tratează:

1. țara, orașul, poporul cărora le revine onoarea de a fi produs sfântul;
2. familia sa;
3. nașterea sa, mai ales dacă este înconjurată de vreun semn miraculos;
4. calitățile sale naturale;
5. educația sa;
6. copilăria sa;
7. felul său de viață, ocupațiile sale;
8. faptele sale;
9. averea sa;
10. comparațiuni ¹⁾.

Urmând acest plan, împrumutat din modelele sale stilistice, între care de sigur scrierile vestitului hagiograf Simeon Metafrast, Patriarhul Eftimie și-a condus fantazia hagiografică în

¹⁾ Hippolyte Delehaye, *o. cit.*, pp. 196—197. Id. *Les légendes hagiographiques*, ed. III, Bruxelles, 1927, p. 92.

jurul izvoarelor ce le va fi avut, orale sau chiar scrise, și pe care și le va fi procurat din Mănăstirea Bogorodița din Târnova, unde erau așezate moaștele Sfintei. Stilul operei Patriarhului Eftimie este retoric, frecvent în imagini ce dau textului o savoare particulară de misticism ortodox. Autorul pune în evidență amănuntele caracterizante, fără să uite esențialul, care este prezentarea unitară și armonică a vieții Sfintei în cadru de simbol creștin.

* * *

Am amintit mai înainte ¹⁾ că Mitropolitul Ioasaf al Viddinului compuse un panegiric despre Sfânta Filoteia, cu ocazia strămutării moaștelor ei la Vidin. Panegiricul a fost tipărit tot de *Kalužniacki* ²⁾ după o copie din anul 1479, aflată în așa numitul Ryler Panegyrikon scris de Ladislau, cunoscut « gramatic » al Mănăstirii Žeglëgovo. Copia este bine păstrată, încât conținutul n'a fost atins. O copie mai veche nu se cunoaște. Dacă panegiricul Mitropolitului Ioasaf se judecă în sine și în afara tuturor legăturilor sale cu alte scrieri ale literaturii Slavilor de sud, atunci pare o operă plină de calități literare ca a unui scriitor format deplin. Altfel apare însă scrierea Mitropolitului Ioasaf, dacă este judecată în legătură cu scrierile păstrate ale literaturii panegirice a Slavilor de sud și mai ales cu operele Patriarhului Eftimie. Din comparația făcută de *Kalužniacki*, ale cărui afirmații le expun, se vede că Mitropolitul Ioasaf a alcătuit panegiricul după opera Patriarhului Eftimie, dela care a luat toate amănuntele biografice, ce i s'au părut necesare pentru realizarea efectelor retorice urmărite. Numai în trei locuri adaugă el amănunte, ce ne-ar face să credem că întrebuința poate și alte lucrări consacrate glorificării vieții Sfintei Filoteia. În capitolul I-iu,

¹⁾ P. 4 din prezenta lucrare.

²⁾ E. Kalužniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven*, Wien, 1901, p. 97: Похвалное слово и житіе чудес и житейства прѣподобныи и трѣбаженныи лѣтеи нашеѣ Флотеѣ, съписано крѣ Іоасафомъ, митрополитомъ Бѣлѣскимъ. [Cuvânt de laudă și de cinste a minunilor și a vieții preacuvioasei și de trei ori fericitei mamei noastre Filoteia, scris de Kir Ioasaf, Mitropolitul Vidinului]. Parțial, textul se tipărise și mai înainte, cf. Kalužniacki, *o. cit.*, p. 91.

amintește chiar că a avut și alte izvoare de informație, însă fără să le menționeze. Amănuntele adăugate sunt:

1. că părinții Sfintei Filoteia au locuit mai întâi în Palestina, în apropierea Ierusalimului, de unde au plecat la Molivod, un oraș în Pamfilia, din cauza deselor jefuiri care le puneau viața în primejdie (cap. III-lea);

2. că lacul, ce se afla în apropierea Molivotului, era numit de către locuitorii țării « Богатое [= Bogatul] » și conținea un mare număr de insule (cap. V-lea);

3. că o biserică împodobește insula, în care Sfânta Filoteia și-a căutat adăpost (cap. V-lea).

În capitolul al VI-lea al panegiricului, s'ar părea că Mitropolitul Ioasaf adaugă al IV-lea amănunt cunoscut de el, vorbind despre aparițiunea unui tânăr strălucitor, însă această adăugare este împrumutată din viața Sfintei Paraschiva, scrisă tot de Patriarhul Eftimie ¹⁾.

Urmărind scopul de a obține dela credincioși venerarea Sfintei, Mitropolitul Ioasaf recurge la mijloace retorice, selecționând amănuntele cele mai impresionante și adăugând altele, între care mai însemnată este atribuirea originii din Palestina, de lângă Ierusalim, ca și Domnul nostru Hristos. El lasă afară un număr de episoade, care nu i s'au părut esențiale, cum sunt cele povestite de Patriarhul Eftimie în cap. VI, XII și XIII-lea ale operei sale.

Strămutându-i-se moaștele la Curtea-de-Argeș, Sfânta Filoteia trebuie să fi fost însoțită de « viața » ei, în redacțiunea vreunui dintre cei doi prelați bulgari. De sigur că redacțiunea Patriarhului Eftimie, pe care chiar o știm copiată la Mănăstirea Neamțul, după puțini ani, se potrivea mai bine cultului, și prin caracterul ei, și prin prestigiul mai mare al autorului.

Existența unei « vieți » întrebuințate la Curtea-de-Argeș este menționată în 1653 de către Paul de Alep, secretarul Patriarhului Macarie de Antiohia, în relațiile călătoriei lor ²⁾. El poartă « un sinaxar sau un serviciu particular » și expune

¹⁾ E. Kałuźniacki, *o. cit.*, pp. 91—92. Într'adevăr, Sfintei Paraschiva i s'a arătat un înger strălucitor, care i-a zis: « lasă pustia și te întoarce în patria ta... ».

²⁾ Cf. p. 17 din prezenta lucrare.

unele elemente ale vieții Sfintei, cunoscute din grăbita privire a scenelor zugrăvite în biserică sau din auzite.

Soarta redacțiunii vieții, scrisă de sigur în limba slavonă, ne este lămurită prin informații din secolul următor.

3. Redacțiunea modernă grecească. Dela Mitropolitul Neofit Cretanul avem relații și asupra vieții Sfintei Filoteia, în notele călătoriei sale pastorale din anul 1746 ¹⁾:

«Despre *vieața, martiriul și patria* martirei n'am putut să aflăm *nimic scris*, fiindcă unul din boeri, cu mulți ani înainte, mergând acolo, a luat cartea în care erau biografia și serviciul martirei, ca să o transcrie și, după împrejurările timpului, a fugit în Moldova, neapucând să o trimeată îndărăt și astfel s'a pierdut. Noi însă, întrebând pe preoții locului și pe locuitori, am aflat dela dâșii câte au auzit și ei dela strămoșii lor despre relicviile martirei. Și acestea sunt cele următoare: Sfânta aceasta este din Bulgaria, dela Târnovul-Mare, a căreia părinte a fost agricultor. Sfânta, după cum mărturisește și mărimea relicviilor ei, era *ca de 12 sau 13 ani*. Trimisă fiind ea de maică-sa ca să ducă mâncare tatălui ei, unde lucra, nu numai că mâncarea o împărțea săracilor, ce-i întâlnea pe drum, dar și hainele, ce le purta, scoțându-le de pe sine, le da săracilor. Părintele ei în urmarea acestora, rămânând nemâncat toată ziua la lucru, s'a întors mănios la casa lui, certând pe soție, pentrucă nu i-a trimes mâncare, iar soția lui, ca să îndrepte, zise că i-a trimes mâncare cu Filoteia, fiică-sa. El n'a crezut și, fiindcă Filoteia nu era acasă, a luat mâncare și s'a reîntors la lucru. Altădată iarăși maică-sa a trimes pe Filoteia cu mâncare la tatăl ei, pe care ea iarăși a împărțit-o la săracii ce i-a întâlnit. Iar tatăl ei, văzând că a trecut timpul mâncării, a lăsat lucrul și s'a dus să vadă ce face Filoteia, de nu-i aduce mâncare. Pe drumul ce mergea el, a aflat pe Filoteia împărțind mâncarea la săraci și chiar hainele cu care era îmbrăcată. Deci mâniindu-se foarte tatăl ei, a scos barda, ce o purta cu sine și, svârlind cu dânsa după Sfânta, a lovit-o în piciorul drept; din cauza sângelui celui mult, care a curs, a leșinat și și-a dat suflul în mâna lui Dumnezeu.

Tatăl ei, văzând moartea cea grabnică a fiică-sa, a voit să ridice sfintele ei relicvii, ca să le ducă acasă; dar cu nici un chip n'a putut. Și mergând acasă, a spus soției sale, precum și celorlalte rude și împreună s'au dus, căutând să ridice sfintele relicvii, dar n'a fost cu putință. Dând de știre arhierelui, a mers cu tot clerul la locul sfințelor relicvii și nici acesta n'a putut, cu nici un preț, să miște sfintele

¹⁾ Ms. 2106, f. 8a—f. 9a și traducerea din grecește de Arhim. Genadie Enăceanu, o. cit., pp. 635—636. Traducerea nu-i deplin mulțumitoare.

relicvii din loc. Începându-se rugăciuni, s'au numit pe rând toate bisericile de acolo unde Sfânta ar fi voit să fie depusă, și nici astfel nu s'a dat ridicată Sfânta ca să fie depusă în vreuna din bisericile locului de acolo. Numindu-se și biserica, pe care Radu-Negru a făcut-o la Curtea-de-Argeș, s'a lăsat Sfânta să fie ridicată și călătoreau oamenii cu sfintele ei relicvii spre Dunăre. Deci dându-se de veste lui Radu-Vodă-Negru, îndată preacredinciosul Domn a luat pe arhiereul locului și pe tot clerul cu boerii (fiindcă atunci Mitropolia era în Curtea-de-Argeș), s'a dus la Dunăre spre întâmpinarea Sfintei și-a adus-o în Curtea-de-Argeș, depunând-o în biserica lui, unde se află și astăzi. Relicviile ei, după cum am auzit din tradițiune, au vindecat pe mulți bolnavi.

Și aceste despre relicviile Sfintei martire Filoteia, a căreia tropar și condac, aflându-le noi, le-am scris aici mai jos românește:

Tropariul glas II.

Den tinerețile tale iubit-ai pre Dumnezeu și den mâinile tale ai dat milostenie săracilor, și pre cei flămânzi i-ai hrănit, pentru aceea den mâinile tătâne-tău rană ai primit și, înfrumusețându-te cu sângele tău, te-ai mutat în cămara cea cerească. Și de acolo ai luat cunună neputredă dela Hristos, mirele tău, muceniță Filotheo, roagă-te lui Dumnezeu să ne dea ertare de păcate.

Condac glas VIII.

Ca o stea prea luminoasă, trupul tău fericit strălucește și ca niște flori prea frumoase sfintele tale moaște înfloresc, ceea ce ești frumusețea fecioarelor și mucenițelor bucurie. Cu tine să laudă cetatea aceasta mică și toate părțile țării Ungro-Vlahiei ca un odor de mult preț te ține pre tine. Roagă-te lui Hristos Dumnezeu să ne izbăvească pre noi de vrăjmașii cei văzuți și nevăzuți și să să mântuiască sufletele noastre ».

Ca izvor de informație a « vieții » scrise, însuși Mitropolitul Neofit arată tradițiunea orală: preoții locului și locuitorii. Dar în anul 1746 al călătoriei sale, Mitropolitul Neofit e posibil să fi văzut și scene din viața Sfintei zugrăvite în Biserica Domnească. Aceste fresce vor fi existat în biserică, deoarece acelea zugrăvite de Radu Zugravul pe stâlpul din fața altarului, cu ocazia restaurării din 1751, par să fi avut modele mai vechi, după cum arată forma îmbrăcămintei ¹⁾. Comparând elementele

¹⁾ Cf. din prezenta lucrare p. 15 și p. 73: Iconografia.

vieții înfățișate de redacțiunea Mitropolitului Neofit cu elementele înfățișate de scenele zugrăvite, se observă că există cea mai apropiată înrudire, căci sunt comune. Nu s'ar putea crede că Radu Zugravul s'a inspirat din textul Mitropolitului, deoarece acesta și-l scrisese într'o condică, pe care o luase cu sine. Explicația plausibilă îmi pare că și Mitropolitul și Radu Zugravul au cunoscut niște zugrăveli existente în biserică înainte de 1751. Mitropolitul Neofit s'a servit de relatările informatorilor atât cât îi era necesar pentru înțelegerea scenelor zugrăvite, din a căror descriere a redactat vieța Sfintei.

Redacțiunea este o expunere simplă a faptelor, mărginită într'un redus cadru epic: era mai mult o strângere de material, care se cerea prelucrat pentru a înlocui textul pierdut.

Mitropolitul Neofit a fost mai atent decât Paul de Alep, care a înțeles că Sfânta ajuta pe săraci, deoarece era « lipsă de pâine ». Prin aceasta micșora frumoasa semnificație morală a milosteniei Sfintei, căci aceasta nu-i ajuta pe săraci numai fiindcă vremurile vitregi i-o cereau, ci fiindcă trebuia, având cu ce, chiar dacă merindele fuseseră destinate tatălui ei sau hainele pentru ea însăși. Paul de Alep arată sgârcenia tatălui ca explicație a omorârii Sfintei, pe când Mitropolitul Neofit arată mânia momentului, fapt ce ușurează vinovăția tatălui. Paul de Alep arată că tatăl tăiașe capul Sfintei, pe când Mitropolitul Neofit, în concordanță cu scena zugrăvită și cu starea moaștelor, arată că Sfânta a fost lovită cu barda la picior ¹⁾. Aruncarea bardei e un gest al mâniei și prin aceasta nu-l înfățișează pe tatăl Sfintei atât de vinovat cum ar fi fost, dacă ar fi avut cruzimea să-i taie capul.

După relatarea Mitropolitului Neofit, Sfintei Filoteia îi lipsesc picioarele dela glesne în jos. Este explicabilă această stare a moaștelor prin vechimea și împrejurările multelor lor strămutări. Prin întrebuintarea unui text slavon, neînțeles de către locuitori, ba chiar aproape nici de preoți, pe vremea călătoriei Patriarhului Macarie și a lui Alep, când slavonismul era la noi în plină decadentă, și după trecere de vreme dela pierderea acestui text, starea moaștelor a putut da ușor

¹⁾ Cf. p. 17 din prezenta lucrare.

naștere legendei că Sfânta a fost martirizată prin tăierea la picior. Deoarece tradiția păstrase amintirea milosteniilor Sfintei, arătate și în redacțiunea Patriarhului Eftimie, s'a creiat legătura între ele și martirizare, de care a fost învinuit tatăl mâniaș, din al cărui avut erau ajutați săracii.

Dintre elementele redacțiunii vechi slavone, tradiția nu păstra decât puține, dar totuși destul de importante. Astfel Mitropolitul arată orașul Târnova ca loc de origine a Sfintei, confuzie ușor de făcut, după pierderea textului primitiv, care chiar când se întrebuinta în biserică nu era înțeles de locuitori, fiind slavon, așa că nu putea forma o tradiție credincioasă ¹⁾. La Vidin, moaștele Sfintei n'au stat decât puțin timp, înainte de a fi strămutate în țară, pe când la Târnova ele stătuseră multă vreme, bucurându-se acolo și de atenția iscusitului hagiograf. Confuzia tradiției s'a făcut lesne, căci moaștele se aduseseră la Curtea-de-Argeș dela Târnova, astfel că acest oraș a apărut ca loc de origine a Sfintei. Îndeletnicirea Sfintei cu fapte bune este comună ambelor redacțiunii: a Patriarhului Eftimie și a Mitropolitului Neofit. Deasemenea vârsta fragedă, precum o arată și moaștele.

În concluzie, se poate spune că tradiția n'a transmis schimbat caracteristica esențială a redacțiunii vechi slavone.

În ceea ce privește relatarea Mitropolitului Neofit despre Radu-Negru ca aducător al moaștelor Sfintei la Curtea-de-Argeș, aceasta este iarăși o confuzie care s'a făcut ușor, prin faptul că moaștele, aduse pe timpul lui Mircea, se așezaseră în ctitoria lui Radu-Vodă cu câteva secole înaintea călătoriei Mitropolitului.

Este vrednic de remarcat faptul că prestigiul moaștelor era mare în țară, căci condacul găsit de Mitropolitul Neofit o afirmă:

« Cu tine să laudă cetatea aceasta mică și toate părțile țării Ungro-Vlahiei ca un odor de mult preț te ține pre tine ».

Redacțiunea vieții făcută de Mitropolitul Neofit era prea sumară, prea simplă, prea lipsită de coloritul necesar, deci era nepotrivită cu prestigiul de care se bucura Sfânta. O redacțiune

¹⁾ Cf. p. 95 din prezenta lucrare: greșeli ale tradiției recent formate.

ca a lui nu se putea răspândi printre credincioșii dornici să afle cât mai multe amănunte din viața Sfintei.

4. Redacțiunea modernă românească. Pentru mai largă răspândire și pentru fixarea în hagiografie a locului cuvenit, în anul 1811 s'a încredințat tiparului, pentru întâia oară, o redacțiune nouă, mai dezvoltată decât cea a Mitropolitului Neofit. Această redacțiune a fost tipărită în volumul al IV-lea din marea operă hagiografică în 12 volume, cuprinzând viețile sfinților din fiecare lună a anului, ce s'au tipărit prin străduințele cărturarilor călugări din Mănăstirea Neamțul. Volumul al IV-lea cuprinde « Viețile Sfinților din luna lui Dechemvrie » și a ieșit de sub teascurile tiparului Mănăstirii Neamțul la 29 Noemvrie, 1811, precum se arată în titlul lui ¹⁾. Viața Sfintei Filoteia este tipărită la ziua de 7 Decemvrie, urmând viețile Sfinților Ambrosie și Nil, din aceeași zi, iar titlul este următorul:

« Întru aceeași zi viața și pătimirea Sfintei Filothiei fecioarei ale căria sfinte moaște să află în Biserica Domnească cea din Târgul Argeșului ²⁾ ».

Povestirea vieții începe prin laudarea fecioriei și milosteniei, pentru care Sfânta Filoteia « sufletul și-au pus și moarte din mâinile celui ce-au născut-o au răbdât ³⁾ ». După această introducere, hagiograful simte nevoia unei justificări:

« cu cuviință și cu cale iaste a istorisi, *dupre putere*, viața, pătimirea, petrecerea ei și aducerea sfintelor ei moaște în Țara Românească și așezarea lor în Biserica Domnească cea din Târgul Argeșului, ca după vrednicie lăsându-o celor puternici... ».

Urmează elementele biografice:

« Fecioara și mucenița lui Hs. Filothia s'a născut în marea cetate a Ternovului, din părinți cu credința creștini, cu neamul bulgari, cu dregătoria plugari. Maică-sa, după ce-au născut pre această stălpăre de bune roade aducătoare a Raiului, puțină vreme a mai trăit

¹⁾ Cf. descrierea volumului la I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom. III, Buc. 1912, pp. 54—55.

²⁾ *Viețile Sfinților*, Mănăstirea Neamțul, 1811, f. 90 b.

³⁾ Am corectat, pe alocuri, ortografia reproducerilor textuale.

între această vremelnică viață, numai până când a deprins pre prea iubită sa fiică la lucrarea faptelor bune ale ei...

Deci rămânând copila, după cum să zise, sirimană de maică sa... nu s'a dat pre sineși la jucării copilărești împreună cu alte vârstnice ale ei... nu s'a lipit inima ei de nici una din cele lumești îndulcitoare și amăgitoare de sufletele tinerelor celor iubitoare de unele ca acestea, după cum să obicinuesc fetele vremii *de acum*... A început a să iscusi și a-și suptiia trupșorul ei cel crud și copilăresc cu postul, care știe a înpila și a domoli poftetele cele tinerești, a merge la Biserică adeseori, a sta cu evlavie la sfintele slujbe cele bisericesti... s'a întâmplat odată a auzi citindu-să Sfânta Evanghelie, aceia între care fericește Domnul pre cei milostivi: Fericiți, zicând, cei milostivi, că aceia să vor milui. Cuvântul acesta atâta a intrat între inima ei, cât ca din însăși Gura Domnului l-a luat... Cu totul pre sineși faptei bune afierosindu-să... a început a hrăni pre cei flămânzi, a îmbrăca pre cei goli cu hainele sale, a milui pre cei săraci cu cele ce avea și cu cele ce-i da mâna ».

Văzându-i faptele bune, dracii au început să-i îngreueze vieța cu ispite,

« știind ei că firește au vitregile urfciune asupra fiiastrelor, și fericitei Filothiei vitregă îi era muiarea tătâne-său, că tată-său, după moartea maică-sii cei firești, ș'a fost luat pre aceasta. Deci aflându-o pre dânsa așa după cum o arată cuvântul și pre tatăl fericitei gros la minte și prostătec, pre dânsii pre amândoi i-au hirotonisit muncitori ai fericitei... ».

Amândoi părinții o băteau pentru milosteniile ei și o chinuiau, « până a ajuns la vârstă *ca de doisprezece ani*. Iară fericita pre toate acestea cu duh umilit, cu răbdare multă, cu mărire de suflet și cu osârdie le răbda... ».

În vremea semănatului, fiind trimisă Filoteia « cu bucatele la țearină ca să le ducă tatălui său în fieștecare zi », ea miluia săracii cu parte din ele, încât tatăl ei rămânea nesăturat. Întrebându-și nevasta de ce nu-i trimete bucate destule, aceasta l-a făcut s'o bănuiască pe Filoteia că le împarte săracilor. Punându-se la pândă într-o zi, tatăl ei a văzut-o împărțind săracilor bucatele destinate lui

« și de mânie umplându-să și biruindu-să... a asvârlit într'însa cu barda cea plugărească pre care o avea la brâu și lovindu-o a rănit-o la un picior. Și îndată, o minune! și-a dat sfântul și fericitul său suflet în mâinile lui Dumnezeu... ».

Văzând aceasta, dracii au plecat rușinați de neizbânda lor.

« Iară sfântul ei trup, rămâind pre pământ, și încă sânge din piciorul cel tăiat curgând, cu slavă cerească s'a strălucit, cât lumina și locul cel de prin prejur ». Tatăl ei « s'a cuprins de spaimă și de cutremur . . . și mergând să apuce și să rădice sfântul ei trup, nu putea nici să se atingă, încă nici să se apropie de dânsul . . . »

Această minune deacă a văzut, a alergat în cetate și, mergând la Arhiepiscopul și la cei mai mari ai cetății, le-a spus toată pricina cum s'a întâmplat... Iară Arhiepiscopul împreună cu toți Arhieriei și cu tot clirosul său și cu toți cei mai mari ai cetății, încă și din norod nu puțină parte auzind lucrul acela minunatul, au alergat împreună cu făclii și cu tămâe, cu litanii și cu rugăciuni, unde ajungând au văzut sfântul trup strălucind cu acea Dumnezească lumină și s'au minunat cu toții . . . Apoi făcând rugăciuni și psalmodii mult ceas și vrând să rădice sfântul ei trup și apropiindu-să îngropătorii . . . ca să-l rădice și să-l ducă în cetate, nici decum n'au putut să-l rădice, încă măcar nici să-l miște sau să-l clătească . . . Și apropiindu-să singur Arhiepiscopul, împreună cu ceilalți Arhieriei și ispitindu-se a rădica sfintele moaște, nici decum n'au putut . . . Apoi cunoscând toți că nu iaste voia lui Dumnezeu și a Sfintei a merge cu dânșii în cetate, care era patriia ei . . . »,

au început s'o întrebe dacă îi este voia să meargă

« la Țarigrad ca Sfânta Parascheva, la Sofiia, la vreo Mănăstire de prin munții aceștia ».

Sfânta nu s'a clintit din loc nici când i s'au pomenit bisericile și mănăstirile de peste Dunăre, până când i-au pomenit

« Biserica Domnească cea în Târgul Argeșului. Și cum i-au pomenit această sfântă Biserică, îndată s'a ușurat foarte, mai mult decât greutatea cea firească.

Întru acea vreme domnea în Țara Rumânească cel între bine credincioșii Domni Io Radul Voevod *poate carele să poreclea Negru*, carele și pre însăși Biserica cea mai sus numită o zidise din temelie, de carele și târgul s'a alcătuit și multe alte târguri și mănăstiri a rădicat, *pre cum și până acum să văd* ».

Arhieriei și însoțitorii lor,

« văzând voirea Sfintei, iară mai vârtos a lui Dumnezeu, ca să lumineze și întru credința cea dreaptă să întărească pre norodul *acest* românesc, care nu de mult *Apichie* venise din Italia și să așăzase pre locurile *acestea* »,

au trimis scrisoare Domnului țării, înștiințându-l de viața și voirea Sfintei, cerându-i să vie până la Dunăre ca s'o primească.

« Radul Voevod... luând pre Arhieriei cu tot clirosul cel bisericesc și pre toată boerimea și din norod nu puțină parte... cu tămâe și cu făclii au eșit înainte într-o întâmpinare a Sfintei la Dunăre ». Primindu-i sfintele moaște, « le-au așăzat în Biserica Domnească. Și de atunci *până acum* să află neștrămutate dintru acea sfântă Biserică, prin toate schimbările vremilor, ale stăpânirilor și ale răscoadelor și ale bejenărilor celor ce adeseori să întâmplă în țările *acestea*... Și dă tuturor celor ce aleargă la dânsa cu credință tămăduiri de multe feluri de boale... ».

Redacțiunea se termină printr'o recapitulare sumară a momentelor vieții Sfintei, cuprinzând și unele aluziuni în legătură cu recunoștința ce autorul arată că i-o datorează Sfintei.

Caracteristica generală a redacțiunii din « Viețile Sfinților » este asemănătoare cu cea a Patriarhului Eftimie, adică:

- a) *origine exotică*, fiind adusă de peste Dunăre;
- b) *vieată minunată întru Domnul*, îndeplinind cu sacrificii îndemnul Evangheliei spre feciorie curată și milostenie nefățarnică;
- c) *minuni făcute de moaște*, neclintindu-se din loc până la promisiunea strămutării la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș.

În ceea ce privește planul redacțiunii, iarăși constatăm asemănarea, căci viețile de sfinți sunt scrise după tiparul consacrat de Metafrast. Autorul redacțiunii din « Viețile Sfinților » a compus povestirea vieții din elementele următoare:

1. o introducere moralizatoare prin glorificarea sacrificiului pentru fecioria neatinșă unită cu milostenia continuă și nefățarnică;
2. patria Sfintei este Bulgaria, fiind născută în Târnova, și este de neam bulgar;
3. părinții săi erau creștini, iar tatăl se ocupa cu plugăria;
4. educația i-a fost făcută de mama ei, care a trăit până a deprins-o cu facerea faptelor bune;
5. copilăria i-a fost retrasă dela distracțiile tinerești;

6. felul său de viață era simplu, preocupându-se numai de posturi, de curățenia fecioriei, de milostenie și de Biserică;

7. pe când era « *ca de doisprezece ani* », a împărțit săracilor mâncarea pe care trebuia s'o ducă la câmp tatălui ei;

8. tatăl, ațâțat de soția sa, mama vitregă a Filoteii, a pândit-o și a surprins-o;

9. fiind mâniat, a scos barda și a asvârlit într'însa;

10. barda lovind-o la un picior, Sfânta a murit, curgându-i sânge;

11. imposibilitatea de a fi clintită din loc de către tată și clerici, până când i s'a promis strămutarea la Biserica Domnească;

12. strămutarea moaștelor ei la Dunăre de către clerul Târnovei;

13. întâmpinarea și strămutarea moaștelor la Curtea-de-Argeș de către Radu-Vodă, Domnul țării;

14. minunile necurmăte ce fac moaștele.

Urmând acest plan, autorul a întrebuițat elementele biografice ca motive de predică morală, în cadrul căreia și-a desfășurat retorismul religios. Elementele biografice sunt puține și simple, însă autorul dă extindere narațiunii prin interpretări teologico-morale a faptelor Sfintei, explicând formația ei sufletească de către exemplul mamei și înălțimea învățăturilor Evangheliei. Hagiograful plăsmuește chiar o scrisoare a clericilor din Târnova către Domnul Țării Românești, însă n'o arată autentică, fiindcă nu uită să specifice: « una ca aceasta scriind... ».

Întreaga povestire este dominată de o adâncă venerație către Sfânta Filoteia, căreia în final autorul arată că-i făgăduise redacțiunea din recunoștință de când se bucurase de binefacerea ei. Din toată povestirea vieții Sfintei se observă clar scopul urmărit de autor: convingerea pentru păstrarea fecioriei și săvârșirea milosteniei. Pentru scopul urmărit se întrebuițază dese citate, unele chiar lungi, din Biblie, și anume din psalmi, din Ecclesiast, din Evanghelia lui Matei etc.

Ortografia însă lasă de dorit, căci mai ales greșelile de interpuncție abundă. Adesea se pun virgule unde nu trebuie

sau se rupe fraza prin punct, înainte de a fi terminată, continuându-se cu majusculă. De aceasta nu poate fi însă învinuit autorul, căci atribuția ortografiei o avea corectorul, chiar menționat la sfârșitul unora dintre volumele tipărite. Observația care se poate face totuși autorului este întrebuintarea frazei prea lungi, cu paranteze explicatoare, ce îngreuiază lectura și câteodată fac textul confuz.

O chestiune importantă, pe care a prilejit-o această redacțiune tipărită la Mănăstirea Neamțul, căci de lămurirea ei depinde valoarea istorică ce i se poate atribui, este să i se stabilească *vechimea* și *autorul*.

D-l V. Drăghiceanu nu cunoștea redacțiunea din «Viețile Sfinților» editate la Mănăstirea Neamțul în 1811, ci copii ale redacțiunii «slujbei» din 1815, așa că fixa pentru redactarea «vieții» o dată mai târzie, luând drept original un text care nu-i decât derivat, precum voi arăta ¹⁾). Indicația pe care i-o dă informația sa se referă la autorul «slujbei», nu la al «vieții». D-l Stoica Nicolaescu afirma, fără să facă dovadă prin vreun izvor, că «vieța Sfintei e tradusă din limba rusă în 1805 și tipărită la Mănăstirea Neamțului ²⁾». Dacă a înțeles o redacțiune tipărită în 1805, atunci afirmația sa este fără temei, deoarece din acel an nu există nici o asemenea tipăritură, iar tipografia dela Mănăstirea Neamțul datează abia din 1807, fiind înființată prin ajutorul Mitropolitului Veniamin Costachi ³⁾). Dacă a înțeles redacțiunea din «Viețile Sfinților», atunci greșește, deoarece chiar primul volum, cuprinzând «Viețile Sfinților din luna lui Septemvrie», s'a tipărit mai târziu, la 4 Iulie, 1807, iar volumul al IV-lea, cuprinzând «Viețile Sfinților din luna lui Dechemvrie», în care se găsește vieța Sfintei Filoteia, s'a tipărit abia în 1811, precum am arătat. Deci despre o datare în 1805 a tipăririi vieții nu poate fi vorba.

¹⁾ Cf. p. 56 din prezenta lucrare.

²⁾ St. Nicolaescu, *Dela întemeierea Țării Românești*, p. 160. Afirmația e vagă și nu dă nici titlul tipăriturii menționate, iar ediția din 1811 nu-i era cunoscută textual.

³⁾ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, II, p. 228. Cu acest prilej semnalez strecurarea unor greșeli:

a) primul volum nu s'a tipărit la Mănăstirea Neamțul, deși poartă această indicație în titlu, ci la Iași (cf. I. Bianu, *Bibliografia românească veche*, II, p. 507);

b) traducerea operei nu s'a făcut «din grecește», ci din slavonește, în ceea ce privește structura ei principală.

Dacă prin anul 1805 s'a înțeles numai data când vieața Sfintei a fost « tradusă din limba rusă », aceasta se putea lua în discuție numai când s'ar fi făcut mai întâi dovada că vieața Sfintei este într'adevăr « tradusă din limba rusă ». Prin ipoteza traducerii, d-l *St. Nicolaescu* voia să-și creeze un argument în favoarea tezei sale că « vieața » reprezintă un text mai vechiu, deci poate servi ca mărturie istorică.

Traducerea « Vieților Sfinților » a început să se facă din îndemnul învățatului stareț al Mănăstirii Neamțul, Paisie, mort în anul 1794, și apoi cu ajutorul Mitropolitului Veniamin Costachi de către Ierodiaconul Ștefan, mort în 1807 ¹⁾. Pentru traducere s'a lucrat deci de către Ștefan dinainte de anul 1794 până în 1807, când el moare și opera începe să fie tipărită. Pentru traducerea operei nu se poate deci fixa un an, ci un șir de ani. Într'adevăr, trebuiau mulți ani pentru traducerea unei așa de întinse și însemnate opere.

În titlul primelor două volume, se menționează că « Viețile Sfinților » s'au tradus « din limba slavonească », sau « din limba rusască », precum lămuresc titlurile celorlalte zece volume ²⁾. Aceste menționări ale titlurilor trebuie înțelese în sensul că se referă numai la structura principală a operei, deoarece aceasta a avut și alte izvoare, reprezentând traducerea unor vieți de sfinți din limba grecească, în care limbă păreau scrise mai bine sau care nu se găseau în modelul rusesc. Pe lângă un izvor grecesc al acestei opere, pe care l-am arătat cu alt prilej ³⁾, găsim menționarea de izvoare grecești chiar în titlul, prefața sau epilogul unora dintre volume. Astfel în prefața volumului al II-lea, din 1809, se menționează:

« Încă și întru oarecare din vieți, care nu s'au potrivit cu cele grecești și s'au părut că sânt mai bune, s'au îndreptat. Mai adăogând și patru vieți, care acum de iznov din cele grecești s'au tălmăcit, a Sfântului Filothei Aghioritului, a Sfântului Dimitrie al Ungro-Vlahiei,

¹⁾ *Viețile Sfinților din luna lui Septemvrie*, Mănăstirea Neamțul, 1807, prefața starețului Dosithei. Cf. I. Bianu, *o. cit.*, II, p. 510.

²⁾ Veniamin Costachi, în prefața primului volum, arată că traducerea s'a făcut după ediția Ieromonahului Dimitrie al Rostovului. Cf. I. Bianu, *o. cit.*, II, p. 510.

³⁾ D. Mazilu, *Contribuțiuni la studiul vieții Sfântului Nifon*, Buc. 1928, p. 7: Vieața Patriarhului Nifon, tipărită în *Viețile Sfinților*, Mănăstirea Neamțul, s'a tradus din *Νέον Ἐκλόγιον*, Veneția, 1803.

a Sfântului Athanasie al Țarigradului și a Sfântului Symeon noului Bogoslov ¹⁾ ».

În titlurile volumelor al III—VI-lea (1811—1812), se face numai menționarea traducerii din grecește prin cuvintele : « lângă care s'au mai adăogat oarecare și din cea grecească spre mai mult folos de Obște ²⁾ », fără să se socotească necesară specificarea izvoarelor. În titlurile volumelor al VII—VIII-lea se menționează că s'au mai adăugat « Cuvinte la praznice », traduse « din cea ellinească ».

În epilogul ultimului volum, menționarea izvoarelor grecești nu lipsește, fiind citate după cele rusești :

« Deci noi și îndreptătorii Vieților celor tălmăcite de pre limba rusască și ai celor din cea ellinească și ai celor din cea grecească pre prost . . . ³⁾ ».

Deasemenea în corpul operei, sub titlul diferitelor vieți, se menționează că-s traduse din grecește.

Rămâne dar clar stabilit că « Viețile Sfinților » tipărite la Mănăstirea Neamțul, n'au avut numai modelul rusesc, ci și izvoare grecești ⁴⁾.

Este însă vieța Sfintei Filoteia tradusă din limba rusă sau grecească ?

Nici într'o colecție a « Vieților Sfinților » și a Mineiilor tipărite în rusește sau grecește n'am găsit această vieță ⁵⁾, deci despre o traducere după un text tipărit în aceste limbi nu poate fi vorba. De cele mai multe ori, când vreun text din « Viețile Sfinților » este de proveniență rusească sau grecească, găsim această menționare sub titlu, iar câteodată se arată chiar autorul. De exemplu Metafrast este menționat, chiar când textul este tradus din rusește.

¹⁾ I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 18.

²⁾ *Id. ibid.*, III, p. 54.

³⁾ I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 133.

⁴⁾ Pe lângă Ierodiaconul Ștefan, traducătorul din modelul rusesc, colecția a avut deci traducători și din grecește.

⁵⁾ N'am găsit-o nici în colecția lui Dimitrie al Rostovului, după care s'a făcut traducerea colecției dela Mănăstirea Neamțul. Am consultat ediția dela Moscova din 1762, aflătoare în biblioteca Seminarului Central din București.

Nu poate fi vorba despre un text al Patriarhului Eftimie ¹⁾, căci în acest caz numele său s'ar fi însemnat pe margine, așa cum s'a făcut pe marginea textului cuprinzând viața Sfintei Paraschiva.

Un manuscris din Biblioteca Academiei Române ne face dovadă că viața Sfintei Filoteia, încă înainte de a fi tipărită în 1811, exista redactată în limba română ²⁾. Manuscrisul începe cu o precuvântare la sfârșitul căreia se înseamnă (f. 2 a):

« 1807. Al tuturor mai mic și plecat și către Dumnezeu rugător Ioachim Ieromonahul < onahul > Schevofilax Bistriții Bărbătescul ».

Apoi se adaugă de altă mână:

« † La 1810 Iunie 5 în zio 7 de Rusalii s'au pristăvit acest părinte ».

Din aceste însemnări se observă că textele manuscrisului, între care și viața Sfintei Filoteia, au fost copiate de către Ioachim Ieromonahul Schevofilax al Bistriții Bărbătescul între 1807 și 1810, anul morții sale ³⁾.

¹⁾ Cum credea d-l *St. Nicolaescu, Dela întemeierea Țării Românești*, p. 162. Redacția este diferită, ca text, de cea a Patriarhului Eftimie, asemănându-se numai în caracteristica generală și în plan. Ipoteza că Patriarhul Eftimie ar mai fi scris și « viața » unei alte Sfinte Filoteia, precum altcineva n'a mai crezut și afirmat, a fost făcută de d-l *St. Nicolaescu* din cauza că a datat greșit călătoria lui Constantin Costenești (cf. p. 9 din prezenta lucrare).

²⁾ *Ms. 2786*. Cuprinde diferite vieți de sfinți și texte religioase, ce sunt însemnate și la începutul manuscrisului în « Pinax, adică însemnare de cele ce să află într'această carte » (f. 2 b-5 a): « Pentru viața și petrecerea Sfintei Mucenițe Filotii » (f. 3 b);

Pentru proorocirea Simbilelor;...

Pentru pogorîrea lui Hs. la iad;...

Pentru Iuda vânzătorul;...

Pentru întrebările Sfântului Andrei cu Epifanie;...

Pentru suflet și pentru lume;... etc.

Titlul cărții (f. 5 a): « Pateric sau Otăcinic: Viețuri și petreceri de ale Sfinților Sihastri și patimi de ale Sfinților mucenici și alte învățături adunate din multe cărți ».

Viața Sfintei Filoteia (f. 189 a—190 b) n'are menționată ziua prăznuirii, însă urmează după viața unui Sfânt prăznuit la 15 Decembrie. Toate textele manuscrisului sunt scrise de aceeași mână.

³⁾ Din felul cum este redactată precuvântarea, referindu-se la scopul urmărit și la împrejurările copierii, s'ar părea că a fost scrisă chiar după copierea textelor (d. ex. f. 1 a: « ... am adunat de prin multe cărți... o dăruesc Sfintei mănăstiri aceștia Bistriții și părinților... »). În acest caz, viața Sfintei Filoteia a fost copiată înainte de 1807.

Redacțiunea vieții din acest manuscris este un vădit derivat prin prescurtare după un text (originalul), care mai târziu, în 1811, s'a tipărit la Mănăstirea Neamțul, în « Viețile Sfinților ». O comparație în paralelă documentează cele afirmate:

Ms. 2786 (1807—1810) f. 189 a:

Viețile Sfinților, 1811:

« Aceasta fiind de moșie din orașul Târnovei cei mari, fată fiind oarecărui bolgari, și fiind Sfânta Filothia pruncă mică, și viindu-i ei pricepere, s'au deprins a milui pre cei săraci și înbrăca pre cei goli, și încălța pre cei desculți, și cinstia sărbătorile și păzia posturile cu răbdare și cu închinăciuni și cu milostenii ce făcea în toate zilele, și nu să grijia de ale lumii aceștia, după cum iaste obiceiul celor tineri ».

« Filothia s'a născut în marea cetate a Ternovului, din părinți... cu neamul bulgari... A început îndată din vârsta cea dintâiu...

a milui pre cei săraci, a înbrăca pre cei goli, a-și supția trupșorul cu postul... a merge la Biserică ade-seori...

nu s'a lipit inima ei de nici una din cele lumești... după cum să obicesc fetele vremii de acum... »¹⁾.

În continuare, textele au numeroase părți comune. Moartea copistului, întâmplată înainte de anul 1811, și asemănarea textului din manuscris cu cel tipărit posterior, fac dovada că redacțiunea exista în limba română, era cunoscută și circula mai întâi în copii manuscrise²⁾, cel puțin în prescurtare, înainte de a fi tipărită la 1811, în « Viețile Sfinților ».

După dovedirea că textul originalului exista în limba română, înainte de a fi tipărit, rămâne să se stabilească *vechimea* și *autorul* lui. În această privință, trebuie să cercetăm ce indicații găsim în *text*, în *limba* și în *izvoarele* lui.

Textul ne indică dela început modestia autorului, care mărturisește că va « *istorisi după putere* viața... », recunoscând cu sinceritate nevoia unei indulgențe. În aluziunile dela sfârșitul textului, autorul ne face să înțelegem că intenția de a scrie viața Sfintei o avea de când îi datora recunoștință pentru binefacerea ce i se făcuse, în urma venerării ei:

¹⁾ Pentru a se vedea corespondența expresiilor, citatele din Viețile Sfinților sunt luate de pe mai multe pagini, căci redacția din manuscris e rezumată.

²⁾ O copie identică a acestei vieți prescurtate, copiată în Mănăstirea Câmpulung, se găsește în ms. 3553, din 1815, din Bibl. Acad. Române, despre care va fi vorba mai departe, cf. pp. 57—58.

«Deci acesta iaste, o Sfântă Filothio, cuvântul care am făgăduit ție, *când de blagoslovenia cea de la tine m'ai învrednicit*. Iată am împlinit făgăduința, nu duple cât să cădea, ci duple putere ».

Autorul se referă la timpul când a fost scrisă redacțiunea prin cuvintele:

« ...fetele vremii *de acum* ...¹⁾ »,
 « ...pre cum și *până acum* să văd ...²⁾ »,
 « ...*până acum* să află nestrămutate ...³⁾ » sau
 « ...care într-o *atâta vreme* de facerile tale de bine s'au îndulcit ⁴⁾ ».

Autorul nu putea întrebuița asemenea expresii decât după o lungă trecere de timp dela diferite evenimente, vrednică de menționare pentru fiecare dintre faptele la care se referă.

Din felul cum autorul menționează țările române, se observă că el a scris povestirea vieții Sfintei în țară, căci întrebuițează expresiile:

« ...să întărească pre norodul *acest* rumânesc ...⁵⁾ »,
 « ...pre locurile *acestea* ...⁶⁾ » sau
 « ...în țările *acestea* ...⁷⁾ ».

El știe că moaștele Sfintei n'au fost strămutate din Biserica Domnească, ba chiar cunoaște ctitoriile Domnului Radu-Vodă:

« carele și pre însăși Biserica cea mai sus numită o zidisă din temelie, de carele și târgul s'a alcătuit și multe alte târguri și monastiri a ridicat ... ».

¹⁾ Când arată vieța Sfintei retrasă dela distracțiile obișnuite astăzi de către fete.

²⁾ Când se arată cunoscător al dăinuirii ctitoriilor lui Radu-Vodă.

³⁾ Când menționează locul păstrării moaștelor.

⁴⁾ Când arată datoria de recunoștință a celor ajutați de Sfântă.

⁵⁾ Când arată voința Sfintei de a-i fi strămutate moaștele la Biserica Domnească.

⁶⁾ Când arată locul de baștină al Românilor.

N. Argeș, o. cit., « Albina », III, nr. 169, din fraza: « norodul acest rumânesc, care nu de mult Apichie venise din Italia și să așezase pre locurile aceste... » înțelegea, cu totul greșit, că « norodul rumânesc șovăia în credința cea dreaptă din pricina acestei Apichie care venise din Italia ». Textul vieții arată dimpotrivă lămurit că poporul rumânesc e numit Apichie (= colonizare).

⁷⁾ Când arată nestrămutarea moaștelor Sfintei din Biserica Domnească, cu toate schimbările vremilor.

Cei care datorau recunoștință Sfintei, ca și autorul, pentru binefacerile primite, sunt menționați astfel:

«Plătind și pentru mine datoria și mulțemirea, și cea pentru *patrioții miei*, cari întru atâta vreme de facerile tale de bine s'au îndulcit și de tămăduiri s'au învrednicit și de darurile tale s'au împărtășit și *patria* cu multe ocrotiri de tine s'a apărat...».

Nu mai rămâne nici o îndoială că din cuvintele «*patrioții miei*» și «*patria* . . . s'a apărat», se înțelege că autorul redacțiunii vieții Sfintei Filoteia este Român.

În continuare, se pare că el impută compatrioților săi că nu i-au scris vieța mai înainte de a o scrie el:

«Nici unul dintru dâșii nu s'a aflat să-ți aducă mulțemirea cea îndatorită și lauda...».

Limba în care este scrisă vieța Sfintei Filoteia, în formele întrebuițate și în vocabular, deși ne îndreaptă spre graiul din Muntenia, totuși nu este concludentă în privința autorului, căci este comună și altor vieți, traduse fie din rusește, fie din grecește. Forme și cuvinte întrebuițate, care ar părea particulare textului vieții Sfintei Filoteia, se găsesc totuși și în alte vieți sau în prefețele scrise pentru opere tipărite între 1800—1815 de către Episcopul Iosif al Argeșului și călugărul Gheorontie dela Mănăstirea Neamțul, vestit traducător din grecește ¹⁾ și colaborator la tipărirea «*Vieților Sfinților*».

Explicația este că limba tuturor vieților a fost unificată de corectorul operei, ne mai păstrându-se caracterele particulare limbii fiecărui colaborator ²⁾. Corectorul a făcut unificarea în spiritul limbii literare bisericești, care are la bază graiul din Muntenia ³⁾.

Izvoarele textului sunt de natură a arăta și mai convingător cine ar putea fi autorul și timpul când și-a scris povestirea.

¹⁾ I. Bianu, *o. cit.*, reproduce prefețele lor.

²⁾ Corector al tipăririi pare să fi fost monahul Isaac, însemnat ca atare la sfârșitul volumului al II-lea din 1809. Cf. I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 20.

³⁾ M. Gaster, *Chrestomatie română*, I, p. C. deși are aceeași părere asupra limbii textelor din *Viețile Sfinților* tipărite la Mănăstirea Neamțul, totuși greșește când afirmă că «au fost scoase de pe un izvod muntenesc curat» sau că «aceste vieți au fost alcătuite în limba bisericească», deoarece astfel se arată necunoscător al traducătorilor și al izvoarelor operei.

Comparând viața Sfintei Filoteia din redacțiunea Mitropolitului Neofit din 1746 cu cea tipărită la Mănăstirea Neamțul în 1811, constatăm o perfectă identitate în elementele biografice. Nici unul dintre cele ale redacțiunii Mitropolitului Neofit nu lipsește din redacțiunea tipărită. Astfel elementele biografice 2—3 și 7—14 din planul constatat mai înainte ¹⁾ al redacțiunii tipărite, sunt toate împrumutate din redacțiunea Mitropolitului Neofit. În ambele redacțiuni, Sfânta este originară din Târnova, iar tatăl ei era plugar; vârsta Sfintei era *ca de 12 ani*; într-o zi, tatăl a surprins-o împărțind săracilor mâncarea trimasă de soția lui și, fiind mâniat, a asvârlit cu barda, a lovit-o în picior și a omorât-o. Din redacțiunea tipărită la Mănăstirea Neamțul lipsește doar specificarea că piciorul lovit este cel drept. În ambele redacțiuni se arată imposibilitatea de a fi mișcată din loc până când i s'a promis strămutarea la Biserica Domnească. Domnul țării, care a primit-o dela clerul Târnovei și i-a așezat moaștele în Biserica Domnească, este Radu, însă Mitropolitul Neofit îi alătură și numele de Negru, pe care autorul vieții tipărite îl întrebuințează cu rezervă, specificând: «*poate* care să poreclea Negru», arătându-se crezător al greșitei tradiții istorice din timpul său, ce făcuse doi Domni dintr'unul.

Pentru restul planului redacțiunii tipărite, autorul a întrebuințat și alte izvoare. Pentru partea în care insistă asupra mistențiilor Sfintei, specificându-le, autorul a introdus în povestirea sa plusul de informații pe care i le puteau da primele două fresce zugrăvite în 1751 ²⁾).

Se pare că autorul cunoscuse și izvoarele adăugate la viața Sfântului Nicodim din slujba tipărită după ediția din 1767, căci face mențiune despre păstrarea în Biserica Domnească a moaștelor Sfintei prin cuvintele: «*stau și acum până astăzi*» ³⁾, într'un mod asemănător menționării din redacțiunea tipărită.

Fiind probabil cleric, i-a fost lesne să cunoască menționarea Sfintei, făcută de Episcopul Chesarie, în prefața Mineiului pe Noemvrie, tipărit în 1778, de unde se pare că a luat informația

¹⁾ Cf. pp. 40—41 din prezenta lucrare.

²⁾ Cf. p. 73 din prezenta lucrare.

³⁾ Cf. p. 18 din prezenta lucrare.

ctitoriilor lui Radu-Vodă ¹⁾). Tot dela Episcopul Chesarie, din prefața Mineiului pe Ianuarie, tipărit în 1779, se pare că a luat informația și termenul de « apichii », cu care și în Mineiu ²⁾ și în viața Sfintei e arătată colonizarea, din care a rezultat neamul nostru.

Ceea ce este mai mult în redacțiunea tipărită față de izvoarele menționate nu mai cuprinde elemente importante biografice, căci elementele 4—5 din planul redacțiunii tipărite nu sunt esențiale, găsindu-se și în alte vieți, precum în viața Sfintei Varvara, sau au fost adunate de autor din tradiția necomplet folosită de Mitropolitul Neofit. Astfel o adăugare este arătarea că Sfânta Filoteia a fost învățată spre fapta bună de către mama ei, care apoi a murit, iar tatăl s'a recăsătorit cu o femeie, care-l ațâța contra Sfintei.

Restul redacțiunii este format din considerații generale asupra faptelor Sfintei sau din arătarea de analogii evanghelice, toate făcute în scopul moralizării. Unul din citatele evanghelice, cuprinzând regula milosteniei, a fost copiat de autor, cu ocazia redactării vieții Sfintei dintr'una din edițiile Evangheliei, precum se poate observa din comparația în paralelă:

Matei, cap. 6:

« Luați aminte milostenia voastră să nu o faceți înaintea oamenilor ca să vă văză ei. Iară de nu, plată nu veți avea dela Tatăl vostru, carele este în Ceriuri. Deci când faceți milostenie, nu trâmbița înaintea ta, precum cei fățarnici fac prin adunări și prin ulițe, ca să-i laude oamenii. Adevăr zic voao, că își iau plata sa. Iară tu făcând milostenie, să nu știe stânga ta ce face dreapta ta. Să fie milostenia ta într'ascuns și Părintele tău cel ce vede într'ascuns, acela va da ție la arătare » ³⁾).

Vieța Sfintei Filoteia:

« Luați aminte să nu faceți milostenia voastră înaintea oamenilor ca să fiți văzuți de dânșii, iar de nu, plată nu aveți înaintea Tatălui vostru celui din Ceriuri. Ci tu când faci milostenie, să nu trâmbițezi înaintea ta, precum fac fățarnicii între adunări și în ulițe, ca să se slăvească de oameni. Amin zic voaă, că își pierd plata lor. Iar tu făcând milostenie să nu cunoască stânga ta ce face dreapta ta. Ca să fie milostenia ta într'ascuns și Părintele tău acela ce vede într'ascuns va da ție la arătare ».

¹⁾ Cf. p. 18 din prezenta lucrare.

²⁾ Cf. I. Bianu, *o. cit.*, II, p. 234.

³⁾ *Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie*, Iași, 1762, f. 103 a. Într'altă ediție s'ar putea găsi poate chiar o apropiere și mai mare.

Și din copierea citatului evanghelic dintr'o tipăritură românească anterioară se observă că avem o alcătuire nouă a vieții Sfintei și că autorul e Român, deoarece dacă vieța aceasta ar fi fost o traducere, atunci și citatul s'ar fi tradus într'o formă deosebită literal de cea a tipăriturii arătate.

În rezumat, *textul*, *limba* și *izvoarele* lui ne dau prețioase indicații în privința autorului. Acesta se arată cunoscător al împrejurărilor din țară, a păstrării moaștelor în Biserica Domnească, pe care se pare că a vizitat-o chiar, rugându-se în fața moaștelor Sfintei; deasemenea cunoaște ctitoriile Domnului și dăinuirea lor până în vremea când redacta povestirea. Din expresiile întrebuintate se înțelege că autorul și-a redactat povestirea în țările române și era Român. Izvoarele folosite pentru redacțiunea originalului sunt: redacțiunea Mitropolitului Neofit, frescele zugrăvite în Biserica Domnească, menționările unor prelați români din sec. al XVIII-lea și tradiția.

Luând în considerație data izvoarelor arătate și anul copierii textului prin mănăstiri, datarea redactării originalului vieții Sfintei Filoteia se poate fixa cam la începutul sec. al XIX-lea. Redacțiunea era însă necesară, în primul rând, la Curtea-de-Argeș pentru prăznuirea Sfintei, deaceia alcătuirea ei nu poate fi străină de activitatea lui Iosif, primul Episcop, din 1793—1820, în reînființatul episcopat al Argeșului ¹⁾). Episcopul Iosif a tipărit în 1806, Slujba Sfântului Nifon, a cărui parte din moaște se păstrează deasemeni la Curtea-de-Argeș, întrebuintând un text pe care l-am găsit în copii manuscrise provenite din Mănăstirea Neamțul ²⁾). Tot în acest timp, între 1800—1807, se poate presupune că Episcopul Iosif s'a îngrijit și de redactarea vieții Sfintei. Faptul că această vieță a fost tipărită în « Viețile Sfinților », editate la Mănăstirea Neamțul, se explică ușor, căci Episcopul Iosif a fost « un statornic patron al Nemțenilor ³⁾ », fiind în legătură cu mulți dintre cărturarii călugări, de a căror activitate se interesa, încurajând-o, ba chiar cerându-le concursul pentru traducerea din grecește a unor

¹⁾ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, II, p. 366.

²⁾ D. Mazilu, *o. cit.*, p. 6.

³⁾ N. Iorga, *o. cit.*, II, p. 200.

opere ¹⁾. Pentrucă redacțiunea Mitropolitului Neofit era scrisă în grecește, autorul trebuie să fi fost cunoscător al acestei limbi sau altcineva să-i fi tradus textul în românește. Fiindcă izvorul principal al redacțiunii a fost grecesc, se poate înțelege că izvoarele grecești menționate în titlul, prefețele și epilogul operei «Viețile Sfinților» s'au referit și la viața Sfintei.

În «Viețile Sfinților» nu s'a făcut menționarea autorului, fie din modestia acestuia, fie pentru ca să se dea un mai mare prestigiu vieții Sfintei, arătând-o ca mai vrednică de crezare, cum n'ar fi părut dacă s'ar fi lămurit că este o redactare târzie. Este însă caracteristic faptul că însăși «Înștiințarea» volumului, în care s'a tipărit viața Sfintei, cuprinde un citat din «Viețile Sfinților» tipărite de Mitropolitul Dosoftei, în care se arată că și Românii au meritat să aibă sfinți naționali.

Autorul vieții Sfintei Filoteia pare să fie, din cele arătate, un călugăr din Mănăstirea Neamțul sau chiar Episcopul Iosif al Argeșului.

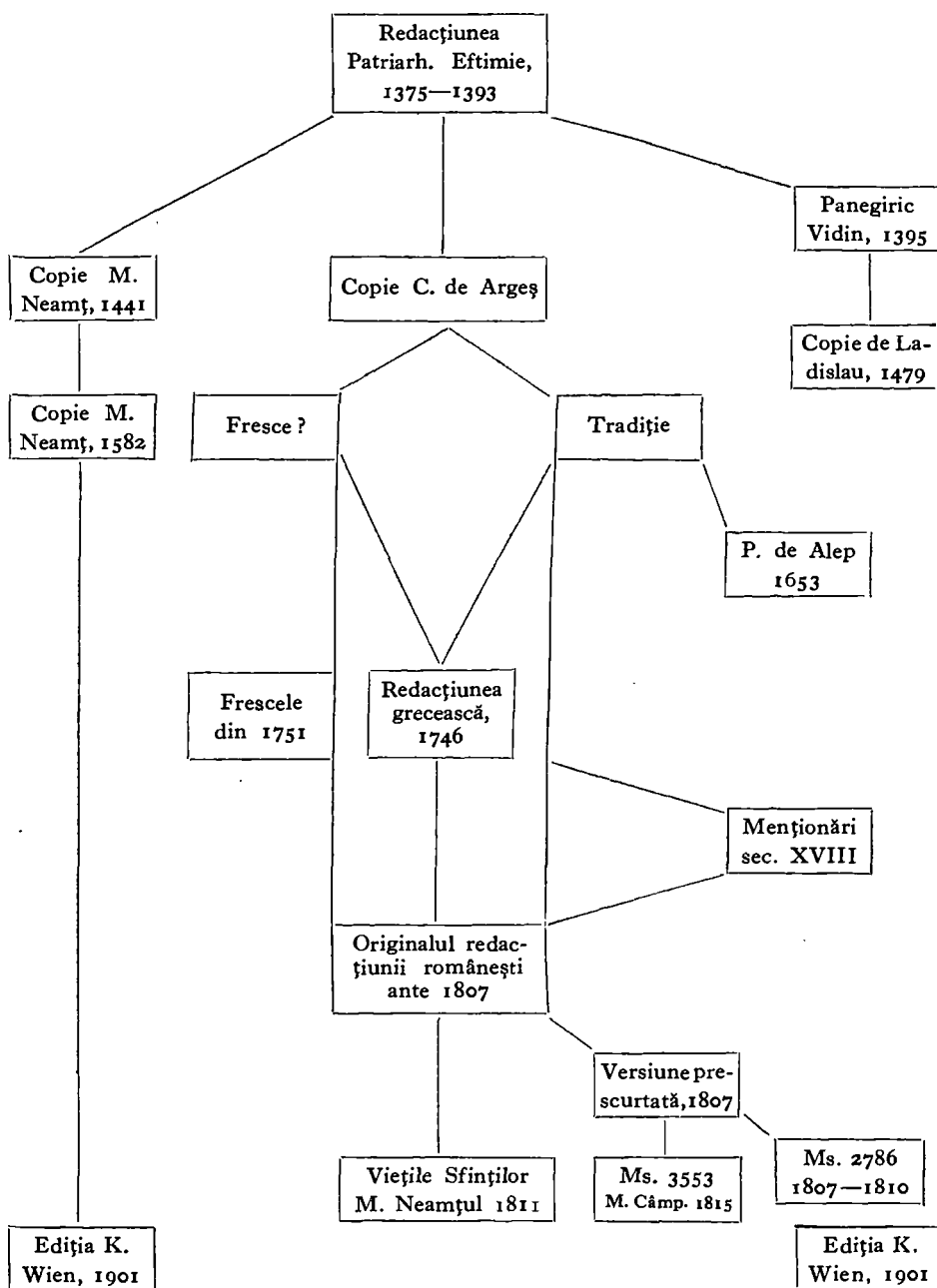
S'a procedat cu totul greșit când s'a afirmat că redacțiunea *vieții* Sfintei Filoteia aduce informații doveditoare (!) despre un Domn Radu-Vodă pe la anii 1223—1224, când s'ar fi adus în țară moaștele Sfintei ²⁾, deoarece în redacțiunea *vieții nu este arătat nici un an*. Nu-i de mirare, deoarece se știe că hagiografii au un dispreț suveran pentru date. Abia mai târziu, în 1831, cu ocazia tipăririi *slujbei* Sfintei Filoteia, editorul a încercat stabilirea anilor când a domnit Domnul căruia i se atribue primirea moaștelor ³⁾. Încercarea editorului din 1831 nu reprezintă decât cunoștințele istorice ce le-a putut obține el la acea dată.

În concluzie, faptul important este că textul tipărit la Mănăstirea Neamțul, în 1811, este o redacțiune târzie, făcută după izvoare bazate pe tradiție, care se dovedește greșită, așa că nu se poate pune preț pe ea pentru concluziuni istorice.

¹⁾ I. Bianu, *o. cit.*, III, pp. 48, 52 și 137 cu mărturiile Episcopului Iosif în prefețele unor opere.

²⁾ St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17 și *Dela întemeierea Țării Românești*, p. 160.

³⁾ Cf. pp. 61—62 din prezenta lucrare.

Stema redacțiunilor vieții Sfintei Filoteia.

4. **Redacțiunile «slujbei».** Episcopul Argeșului Iosif, dorind ca slujba Sfintei să nu se mai facă prin improvizații orale, îndemnă pe Isaac dascălul din Mănăstirea Neamțul să redacteze slujba Sfintei Filoteia ¹⁾. Când slujba fu redactată, Episcopul Iosif o dăte Bisericii Domnești spre întrebuințare, la 30 Noemvrie, 1815, pentru ca după ea «de acum înainte să urmeze pomenirea Sfintei neschimbat la ziua prăznuirii ei ²⁾».

Dascălul Isaac, autorul slujbei Sfintei Filoteia, este o figură bine cunoscută între ucenicii cărturari pregătiți de starețul Paisie ³⁾. Printre călugării din Mănăstirea Neamțul, care au colaborat la tipărirea marelui opere hagiografice «Viețile Sfinților», 1807—1815, este și Isaac, pe care îl găsim citat la sfârșitul volumului al II-lea, cuprinzând «Viețile Sfinților din luna lui Octovrie», tipărit în 1809, la Mănăstirea Neamțul: «La tipărire s'au diorthosit prin perierghia monahului Isaac ⁴⁾».

În viața starețului Paisie, tipărită la Mănăstirea Neamțul, în 1817, Isaac este arătat ca traducător din limbile elină și slavonă:

«cuviosul Schimonah Isaac, carele a tălmăcit din limba ellingască Cartea Sfântului Ioan al Scării și Octoiul cel cu canoanele prea Curatei Maicii Domnului la Pavcerniță, care s'au tipărit aicea în Monastire, și din cea slavenească, Tipicul, ce s'a tipărit în Iași ⁵⁾».

Cărțile arătate s'au tipărit într'adevăr și anume prima ⁶⁾ în 1814, iar a doua ⁷⁾ și a treia ⁸⁾ în 1816.

Redacțiunea slujbei făcută de Isaac se păstrează în mai multe manuscrise ale Bibliotecii Academiei Române și Comisiunii monumentelor istorice ⁹⁾, copiate de călugării diferitelor mănăstiri,

¹⁾ V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24.

²⁾ *Manuscris al Bibliotecii Comisiunii monumentelor istorice.*

³⁾ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, II, p. 186.

⁴⁾ I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 20.

⁵⁾ I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 181.

⁶⁾ *Id. ibid.*, III, p. 106.

⁷⁾ *Id. ibid.*, III, p. 155.

⁸⁾ *Id. ibid.*, III, p. 157. Această ultimă tipăritură, deși menționează în titlu: «S'a tălmăcit această carte ce să numește Tipicon, depe cel ellino-slavenesc de C. Shmh. I. D. [= Cuviosul Shimonah Isaac Dascălul], totuși în prefață Mitropolitul Veniamin Costachi se arată pe sine ca traducător.

⁹⁾ Manuscris citat de V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24.

căci între aceștia se obișnuia în secolele trecute împrumutarea de manuscrise, care se transcriau, sporindu-se copiile. Activitatea desfășurată la Mănăstirea Neamțul a fost un stimulent pentru călugării altor mănăstiri, mai ales ai celor dela Mănăstirea Cernica, unde s'au găsit chiar manuscrise nemțene¹⁾. Manuscrisele din Biblioteca Academiei Române²⁾ sunt în număr de trei, toate copiate în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cu slove chirilice:

1. manuscris dela Mănăstirea Dălhăuți din anul 1829³⁾;
2. manuscris dela Mănăstirea Cernica din ca. 1838⁴⁾;
3. manuscris dela Mănăstirea Cernica din 1838⁵⁾.

Slujba din aceste manuscrise cuprinde cântări bisericești de slăvire a faptelor Sfintei aranjate după momentele sau practicarea serviciului și anume: la vecernia cea mică, la stihoavnă, la vecernia cea mare, la litie, la stihoavnă, dimineața, la canoane și la laude. Fiecare dintre aceste părți ale slujbei alcătuiește un moment distinct al serviciului, deoarece se referă la întreaga viață a Sfintei, glorificând-o și arătându-i faptele mai importante. Astfel fiecare parte, deși într'un mod deosebit

¹⁾ N. Iorga, *Doud biblioteci de mănăstiri, Ghighiu și Argeș*, Buc., 1904, p. 6.

²⁾ În *ms. 4138* al Academiei Române, din sec. al XVIII-lea, cuprinzând «Troparele și condacele sfinților de obște peste an» la f. 88 b, se pomenește și Sf. Filoteia: «7 Cel dintru Sfinți părintele nostru Ambrosie Episcopul Mediolanelor și Sfânta mucenița Filodeia», însă ei nu i se citează vreun tropar sau condac.

³⁾ *Ms. 3046*, foi scrise 73, dela Mănăstirea Dălhăuți din jud. R.-Sărat. Slujba are titlul: «În 7 zile ale lunii lui Dechemvrie facem pomenirea Sfintei Filothiei fecioarii ale căriia Sfinte moaște să află întregi în Țara Rumânească, în Biserica Domnească cea din Târgul Argeșului». După titlu urmează slujba prin cuvintele: «Și cu lemne fiind bătută...». La sfârșitul slujbei (f. 19 b) se găsește însemnarea: «Această slujbă iaste făcută de părintele Isaac Shimonahul și dascălul sfintei mănăstiri Neamțul. S'au prescriș 1829 Sep. 30». Acest manuscris este citat de V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24, însă datat greșit din 1815. După slujbă, peste două pagini libere, urmează: «Rânduiala chipului celui mare al îngerilor adevă al shimniciei».

⁴⁾ *Ms. 2011*, foi scrise 20, dela Mănăstirea Cernica, jud. Ilfov, precum se poate vedea după pecetea mănăstirii, pusă la începutul manuscrisului și având inscripția: «Peceta obștii schitului Cernica 1819». Anul arătat este cel de când a fost făcută pecetea. Slujba începe cu același titlu ca în ms. precedent. Datarea se stabilește după manuscrisul următor, scris de aceeași mână și având însemnat anul copierii.

⁵⁾ *Ms. 2137*, foi scrise 21, dela Mănăstirea Cernica. Cuprinde slujba Sfintei Filoteia, ca în ms. precedent, după care pare că s'a și copiat. La sfârșit se găsește însemnarea: «Amin. 1838. S'a scris de mine» (f. 21 b). Manuscrisul precedent are unele pasagii în plus față de acesta (d. ex. f. 16 b). Manuscrisul a fost citat și de N. Iorga, *Manuscrisele Mănăstirii Cernica*, Buc., 1902, p. 6, cu titlul de «Viața Sfintei Filoteia».

prin varierea textului cântărilor, arată milosteniile făcute, păstrarea fecioriei, persecuțiile mamei vitregi, omorîrea Sfintei de către tatăl ei prin barda asvârlită, dorința de a-i fi duse moaștele în Țara Românească și necurmatele minuni ce face. Încheierea fiecărui moment din slujbă cuprinde îndemnul către credincioși ca să se roage Sfintei pentru ca și aceasta să se roage lui Dumnezeu pentru ei. Glorificarea Sfintei se face pentru aceleași fapte, adesea întrebuițându-se chiar aceleași expresii, pe care le găsim și în textul vieții. Ca dovadă, dăm câteva exemple în paralelă:

Vieța, 1811:

«...o duce înlăuntru la nunta cea vecinică... cu înpreunare nestricăcioasă...».

«Și unt-de-lemn în vasele sufletului său... ș'a agonisit...».

«și moarte din mâinile celui a o a născut a răbdar,

și în cămara cea de nuntă la fecioarele cele înțelepte a intrat...».

«fiică a luminii cei neînserate...».

«și cu totul pre sineși faptei bune afierosindu-să»

«cu tămâe și cu făclii, au ieșit înainte într-o întâmpinare a Sfinței...».

Slujba (ms. 3046):

«ai intrat la nunta cea vecinică și nestricăcioasă...» (La stihoavnă, f. 6 a).

«îți agoniseai unt-de-lemn în vasele sufletului tău...» (La stihoavnă, f. 6 b).

«și moarte mucenicească ai răbdar din mâinile celui ce te-a născut...» (La stihoavnă, f. 6 b).

«în cămara cea de nuntă te-ai sălășluit cu fecioarele cele înțelepte» (La vecernia cea mică, f. 1 b).

«le luminează cu lumină neînserată...» (La canoane, f. 14 b).

«și pre sineși toată lui Hristos te-ai afierosit...» (La canoane, f. 13 b).

«cu făclii, cu tămâe... te-ai întâmpinat...» (La canoane, f. 16 a).

Această exemplificare în paralelă se poate continua. Fiindcă asemănările arătate sunt chiar literale, conchidem că redacțiunea slujbei s'a făcut prin întrebuițarea textului vieții Sfintei, așa cum fusese tipărit în «Viețile Sfinților», în 1811, la Mănăstirea Neamțul. Ca și redacțiunea din «Viețile Sfinților»,

textul slujbei redactate de Isaac nu menționează nici anul nașterii Sfintei, nici anii de domnie ai lui Radu-Vodă ¹⁾.

Nevoia întrebuițării unei slujbe pentru prăznuirea Sfintei Filoteia a îndemnat și pe alții să alcătuiască una. Astfel ni s'a păstrat în Biblioteca Academiei Române un manuscris dela Mănăstirea Câmpulung ²⁾, copie din 1815, care cuprinde o redacțiune a slujbei deosebită de cea a lui Isaac ³⁾.

Slujba acestui manuscris cuprinde cântări pentru mai puține momente ale serviciului, ceea ce înseamnă că la Mănăstirea Câmpulung prăznuirea se făcea cu mai puțin fast. Textul glorificărilor este deosebit, însă într'un loc se observă totuși o surprinzătoare asemănare:

Slujba Isaac (ms. 3046, f. 3 b):

« O prea slăvită minune! Că prea slăvita Filothia, în lăcașurile cele cerești duple vrednicie sălășluindu-să, împreună cu cetile fecioarelor și cu oștile mucenicilor, pre cei ce îi săvârșesc cu credință pomenirea ei și cu dragoste să apropie la acoperemântul ei, îi mântuește cu rugăciunile sale și ertare de greșale dela Dumnezeu le cere și izbăvire și mare milă » (La vecernia cea mare).

Ms. 3553, f. 2 b:

« O prea slăvită muceniță ceea ce în lăcașurile lui Hs. după vrednicie te-ai sălășluit cu cetele fecioarelor și cu adunarea mucenicilor, pre cei ce săvârșesc cu credință sfântă pomenirea ta și să apropie cu frică la sicriul moaștelor tale, mântuești-i cu rugăciunile tale și le cere dela Dumnezeu ertare de păcate și izbăvire de boale și mare milă » (La stihavnă).

¹⁾ Completez afirmația d-lui V. Drăghiceanu (*o. cit.*, p. 24, n. 3), tot în consensul concluziilor sale, că textul manuscriselor slujbei prezintă numai mici deosebiri lexicale prin copiere, dar nu conține datarea istorică.

²⁾ Ms. 3553, dela Mănăstirea Câmpulung. Pe copertă este scris: « Slujbă a Sfintei mucenițe Filotheia. . . », iar pe fața interioară: « Această filadră [= caet] a Sfintei Mănăstirii Câmpulungului ce să coprinde într'însa Slujba Sfintei Filothiei. 1815 Dec. ». Apoi « Decemvrie 7. Aducerea moaștelor prea Sfintei Slăvitei mucenițe Filothei dela orașul Târnovei cei mari din țara sârbească, aici în Țara Rumânească, la cetatea Argeșului; și s'au așăzat în sfânta Biserică Domnească, cu cheltueala prea înălțatului și prea luminatului domn Io Radu Negru vvd ».

Slujba începe cu: « Seara la vecernia cea mare, punem stihirile muceniței pe 8, glas 4. Pod. Când ai pus prea ferbinte dragoste cătră puternicul Dumnezeu. . . ». Acest manuscris pare același cu cel menționat în Creșterea colecțiilor 1908, p. 267.

³⁾ V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24, n. 3, afirmă că textul slujbei acestui manuscris este copiat « de pe cel al lui Isaac », însă o mai de aproape cercetare arată că sunt complet deosebite.

Cauza asemănării unui singur pasagi, pe când restul textelor celor două redacțiuni ale slujbei n'are altă asemănare decât în ceea ce privește subiectul și scopul, nu poate face să se admită stabilirea unei filiațiuni între ele. Mai degrabă se poate admite împrumutarea pasagiului comun de către autorii celor două redacțiuni din vreun text folosit la Biserica Domnească mai înainte sau din slujba vreunui alt sfânt.

Autorul slujbei acestui manuscris nu pare să fi întrebuințat direct textul tipărit în «Viețile Sfinților», căci reminiscentele în stil sunt puține și vagi. Informarea a avut mai degrabă la bază o vieată prescurtată a Sfintei, care chiar se găsește copiată în manuscris, după slujbă ¹⁾. Această vieată este identică aceleia copiate de Ieromonahul Ioachim Bărbătescul ²⁾, căci se aseamănă din cuvânt în cuvânt. Precum am arătat mai înainte, această vieată este prescurtată după originalul redacțiunii tipărite în 1811.

Prin ambele redacțiuni ale slujbei Sfintei Filoteia se putea oficia cu mai mult prestigiu prăznuirea ei anuală.

5. Edițiile românești ale «vieții» și «slujbei». Textul redacțiunii vieții tipărite în 1811, la Mănăstirea Neamțul ³⁾, s'a editat neschimbat în toate edițiile posterioare a operei hagiografice «Viețile Sfinților».

Astfel îl găsim tipărit în 1835, la București, în timpul domniei lui A. Ghica, în volumul pe Decembrie al acestei opere hagiografice, ale cărei volume s'au reeditat între anii 1830—36. Retipărirea operei nemțene se datorește Mitropolitului Grigorie, fost călugăr în Mănăstirea Neamțul ⁴⁾. Textul s'a reprodus riguros aproape cu aceeași ortografie.

¹⁾ Ms. 3553, f. 9: «Întru această lună 7. Viața Sfintei slăvitei mucenițe Filotei ».

²⁾ Ms. 2786, f. 189 a. Cf. p. 46 din prezenta lucrare.

³⁾ Derivând din această tipăritură, avem menționarea Sfintei și în două manuscrise ale Academiei Române:

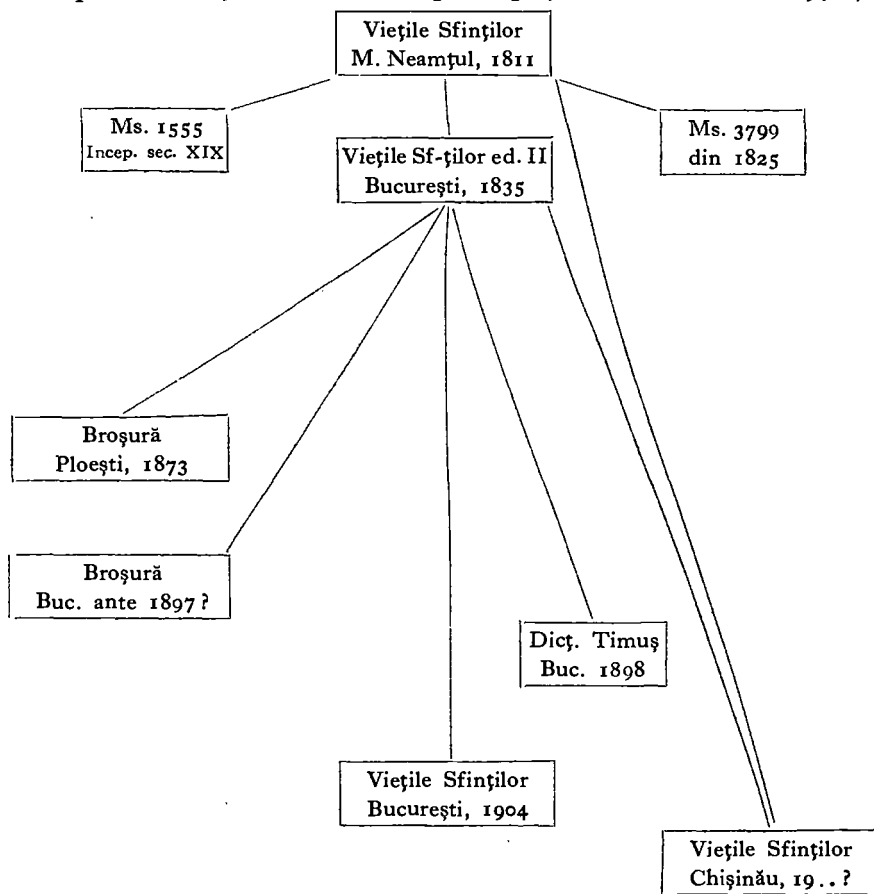
a) ms. 1555. Incep. sec. al XIX-lea. Viețile tuturor sfinților din cele 12 luni. La 7 Decembrie, notiță scurtă: «Sfânta Filothia fecioara. Moaștele să află în Biserica Domnească din Târgul Argeșului. Cetatea cea mare a Târnovului, din părinți bolgari, drigătoria plugari, de tată-său s'au ucis pentru milostiile cele multe ».

b) ms. 3799, «Lexicon de numele sfinților», făcut după Viețile Sfinților. La f. 94 b: «Filotheia fecioara mucenița dela Argeș». Are însemnarea: «Sfârșit la 1825, April 28 ».

⁴⁾ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, II, p. 238.

Reeditările care s'au mai făcut derivă toate din primele două ediții. Astfel avem redacțiunea vieții tipărită în broșură împreună cu slujba Sfintei, pentru prima oară cu litere latine, la Ploiești, în 1873 ¹⁾.

Separat, vieța Sfintei s'a tipărit puțin înainte de 1897 ²⁾.

St. ma versiunilor românești ale vieții Sfintei Filoteia (ediții și mss.).

¹⁾ *Slujba sântilor ale căroră moaște se află la sânta Monastire Curtea-de-Argeș împreună cu viețile lor.* Ploiești, 1873, pp. 155—183.

²⁾ Broșura este menționată pe fața interioară a primei coperte la Serviciul Sfintei Mucenițe Filoteia Fecioara, Buc., 1897, între « Cărți teologice de vânzare » cu specificarea: « Viața S. Filoteea, 1 leu ». Menționarea se referă, poate, chiar la ediția Serviciului, ce cuprinde și « vieța » pe scurt, fiind un anunț general tipărit pe copertele mai multor cărți bisericesti apărute în Tipo-litografia « Cărtilor bisericesti ».

Dicționarul hagiografic al lui Timuș cuprinde o prescurtare a vieții Sfintei făcută după « Viețile Sfinților ¹⁾ ».

Între 1900—1906, « Viețile Sfinților » s'au reeditat, de această dată în format mic, cu litere latine, cuprinzând în volumul pe Decemvrie, tipărit în 1904, și viața Sfintei ²⁾, în-tocmai ca în modelul reprodus, care era natural să fie ediția din 1835, tot dela București. Special pentru Basarabia, « Viețile Sfinților » au început să fie tipărite în 1909, la Chișinău, însă volumul pe Decemvrie n'a fost încă tipărit ³⁾.

Precum am văzut, redacțiunea vieții Sfintei Filoteia s'a tipărit nu numai în diferite ediții ale « Vieților Sfinților », ci chiar în broșuri, făcute din necesitatea mai lesnicioasei răspândiri a textului printre credincioșii care îi întrețineau cultul, decât s'ar fi putut face prin copiere.

* * *

Din aceeași necesitate a răspândirii, slujba Sfintei Filoteia, redactată de Isaac, în 1815, s'a tipărit în împrejurările următoare: în 1831, fiindcă bântuia holera în țară, credincioșii alergau cu rugăciuni la moaștele Sfintei Filoteia dela Curtea-de-Argeș și, după cum spune o informație din 1868, « toți voiau să aibă slujba Ei în casele lor, dar această slujbă era manuscrisă și era cu neputință să o poseadă fiecare. Răposatul Episcop Ilarion a însărcinat pe Arhi-diaconul Dionisie, actualul Episcop de Buzău, ca să o tipărească pentru înlesnirea credincioșilor » ⁴⁾. Într'adevăr, prima tipărire a slujbei Sfintei Filoteia s'a făcut în 1831, la București, de către Ierodiaconul Dionisie, care mai târziu a ajuns Episcop al Buzăului ⁵⁾.

¹⁾ Gh. Timuș, *Dicționar aghiografic*, Buc. 1898.

²⁾ *Viețile Sfinților*, Buc., 1904, vol. IV, pp. 410—440.

³⁾ *Viețile Sfinților*, Chișinău, 1909. La p. VI se arată că s'au întrebuințat edițiile dela Mănăstirea Neamțul și din București (1835), îndreptându-se după originalul rusec, din care s'au tradus viețile sfinților ce nu fuseseră tipărite în acele ediții.

⁴⁾ Iconomu Petru Bărbulescu, în prefața: « Către cetitori » din *Slujba Sfintei Fecioare Filothei*, Buzeu, 1868. Informația pare să provină chiar dela Dionisie.

⁵⁾ Titlul se găsește pe coperta interioară: *Slujba Sfintei Filothiei Fecioarei ale căria Sfinte Moaște să află întregi în Țara Rumânească, în Biserica Domnească din*

Din comparația acestei ediții cu redacțiunea slujbei din manuscrise se observă că tipărirea ei s'a făcut după un manuscris derivat din redacțiunea lui Isaac, căreia îi este întru totul asemănătoare. Ediția lui Dionisie are însă o adăugare și anume textul vieții Sfintei în prescurtare (sinaxar) după «Viețile Sfinților» tipărite la Mănăstirea Neamțul, în 1811, făcută într'o formă deosebită de cea a mss. 2786 și 3553 ¹⁾.

Prescurtarea s'a făcut prin eliminarea insistărilor repetate cu caracter de predică morală, dar păstrându-se chiar fraze neschimbate, așa că nu s'a schimbat povestirea faptelor vieții din redacțiunea tipărită:

Viețile Sfinților, 1811:

«Fecioara și mucenița lui Hs. Filothia s'a născut în marea cetate a Ternovului, din părinți cu credința creștini, cu neamul bulgari . . . »

«... a asvârlit într'însa cu barda cea plugărească pre care o avea la brâu și lovindu-o a rănit-o la un picior. Și îndată, o minune! și-a dat sfântul și fericitul său suflet în mâinile lui Dumnezeu... »

Slujba, 1831:

«Sfânta Filothia Fecioara s'a născut în marea cetate Ternovul, din părinți creștini cu credința, bolgari cu neamul... »

«... a azvârlit într'însa cu barda cea plugărească, pre care o avea la brâu și lovindu-o a rănit-o la un picior; și îndată, o minune! și-a dat sfântu și fericitul său suflet în mâinile lui Dumnezeu... »

În această ediție, pentru prima oară s'a încercat arătarea anului când a domnit Domnul, căruia i se atribue primirea moaștelor, printr'o adăugare în textul prescurtat (în sinaxar) după redacțiunea din «Viețile Sfinților».

orașul Argeșului. Acum întâia oară dată în tipariu cu blagoslovenia Prea-Sfințitului iubitorului de Dumnezeu Episcopul Argeșului Ilarion. Prin oserdia și cheltuiala smeritului Dionisie N. M. Ierodiaconul Preasfinții Sale Părintelui Epis<copul> Argeșului. În București, în Privelighiata Tipografie, 1831 ». La sfârșitul slujbei este menționat tipograful: «S'au lucrat de Enache Moldoveanu jătarul ».

Exemplarul ce se găsește în biblioteca Comisiunii mon. istorice are însemnarea manuscrisă, pe verso copertei, sub icoana Maicii Domnului: «S'au dăruit svântului schit Trivalea de Sf. sa părintele Vlasie Arhimandrit, 1832, Fevr. 12».

¹⁾ Începutul: «În 7 zile ale lunii lui Dechemvrie, pomenirea Sfintei Mucenițe Filothiei Fecioarei, ale căria Sfintele Moaște să află în Biserica Domnească cea din orașul Argeșului, în Țara Rumânească ».

Sinaxarul s'a introdus între cântarea șasea și a șaptea a canonului.

Anul domniei s'a arătat într'o notă din josul paginii, făcută cu intenția să desvolte și să precizeze relațiile vagi cuprinse în redacțiunea din « Viețile Sfinților »:

Viețile Sfinților, 1811:

« ...Io Radul Voevod poate carele să poreclea Negru, carele și pre însăși Biserica cea mai sus numită o zidise din temelie, de carele și târgul s'a alcătuit, și multe alte târguri și mănăstiri a ridicat, pre cum și până acum să văd... ».

Slujba, 1831 (p. 31, în text):

« Radu Vodă, cel poreclit Negru (de carele și biserica este zidită)... [în notă:] acesta a fost cel dintâu Domn Rumân. A stătut la anul 1215, zidindu-și mai întâiu curtea sa la Câmpul-lung, apoi la Argeși, ale căror ruinuri încă stau și nici un Rumân simțitor nu le poate privi fără durerea inimii... ».

Cel care s'a încercat să arăte anul nu poate fi decât Iero-diaconul Dionisie, editorul slujbei. Sentimentele naționale ce exprimă în notă sunt frumoase și parcă amintesc poezia ruinelor, înfățișată de Cârlova cu un an mai înainte. Cunoștințele istorice însă îi sunt foarte greșite, nereprezentând decât cunoștințele ce le-a putut obține el la acea dată. Redacțiunea din « Viețile Sfinților » exprima o îndoială în privința identificării Domnului: « poate care să poreclea Negru », însă editorul slujbei s'a arătat sigur: « cel poreclit Negru ». Anul 1215 al domniei lui Radu-Vodă este o adăugare a editorului, bazată pe tradiția greșită, transmisă prin cronicile scrise târziu, la sfârșitul sec. al XVII-lea. Istoricii au dovedit cum s'a format această tradiție. Ea nu este nici măcar consecventă, deoarece amintește pe același Radu-Vodă, când Domn pe la 1215, când pe la 1290, după cum se găsea în diferite izvoare ale ei ¹⁾).

O nouă ediție a slujbei Sfintei Filoteia s'a tipărit abia după 27 de ani, în 1848, la București, de către protopopul Constantin Sachelarie Brădeanu din Pitești ²⁾). Această ediție reproduce întocmai pe cea din 1831, însă are adăugări în sinaxar și la sfârșit: « Acatist către Sfânta Fecioară Filotia

¹⁾ Anul 1290 a fost considerat ca mai plauzibil pentru domnia lui Radu și a înlocuit anul 1215, în ediția slujbei tipărită în 1868, la Buzău, unde Dionisie ajunsese Episcop.

²⁾ *Slujba Sfintei Filothiei fecioarei*, A două oară tipărită. Prin osârdia și cheltuiala Sfinții Sale Părintelui Protopopul Constandin Sachelarie Brădeanu din Pitești. București, 1848. În tipografia lui Anton Pann.

făcut de Protopopul Constandin Sachelarie Brădeanu din Pitești și îndreptat după cererea sa de A. Pann ¹⁾ ».

Adăugările în sinaxar s'au făcut cu elemente luate din redacțiunea tipărită în « Viețile Sfinților » în modul următor:

Viețile Sfinților, 1811:

« Deci rămând copila, duple cum să zise, sirimană de maică sa și având pre semințele faptelor bune de maică sa sămănate în pământul inimii sale... nu s'a dat pre sineși la jucării copilărești împreună cu alte vârstnice ale ei, nu la jocuri, nu la cântece lumești, nu la iubirea hainelor frumoase, nu la împletiturile părului, nu la împodobirea cositelor... duple cum să obicinuesc fetele vremii de acum... ».

Slujba, 1848, p. 20:

« Deci rămând Sfânta Filothia mică și sirmană de mumă, nu s'a abătut după jucăriile copilărești, ca altele de vârsta ei, fiindcă avea în sine sămânța faptelor bune, semănate de maica sa în inima ei, nici iubea cântecele cele lumești, nici danțurile, nici îmbrăcămintea hainelor celor frumoase sau alte podoabe ale trupului, precum fac fetele în zioa de astăzi... ».

În plus, editorul a adăugat în text anul, când s'ar fi născut Sfânta, prin cuvintele: « este născută în mare cetate a Târnovii la anii dela Hs.: 1206... » ²⁾ și a completat nota ediției din 1831, redând-o în forma următoare:

« Acest Radu vodă, ce se poroclea negru, a fost cel întâiu Domn român și bine credincios, care a domnit la anii dela Hristos 1215, zidind mai întâiu curtea sa la Câmpul lung, apoi Curtea de Argeș, unde a zidit și acea frumoasă și minunată Biserică, la care nu să satură ochiul a o privi. A zidit și alte multe Biserici și Monastiri întărindu-le cu târguri, ale cărora ruinuri încă stau până acum și nici un Român simțitor nu le poate privi fără durere de inimă ».

Anul 1206 al nașterii Sfintei se vede că stă în legătură cu anul 1215 al domniei lui Radu-Vodă. Pentru a-l obține, editorul a scăzut vârsta Sfintei, când a fost martirizată, din anul domniei, însă trebuie să se presupună că editorul l-a considerat domn pe Radu-Vodă și după anul 1215. Altfel el ar fi

¹⁾ *O. cit.*, p. 33.

²⁾ *O. cit.*, p. 20.

greșit în calcul, deoarece Sfânta avea «ca doisprezece ani», când a fost martirizată, iar $1206 + 12 = 1218$. Mai greșit a fost calculul d-lui *Stoica Nicolaescu*, care, necunoscând faptul că anii menționați sunt adăugări târzii ale editorului slujbei, a considerat drept real anul 1206 al nașterii Sfintei și a fixat martirizarea ei între 1223—1224 ¹⁾, altfel decât în textul slujbei, deși dacă s'ar scădea vârsta de 12 ani din anul martirizării nu s'ar mai obține tot anul 1206 pentru data nașterii Sfintei. Cât de greșite sunt cunoștințele istorice ale editorului se observă și din faptul că-l consideră pe Radu-Vodă ziditor al catedralei dela Curtea-de-Argeș, la care se referă prin cuvintele: «acea frumoasă și minunată Biserică, la care nu se satură ochiul a o privi ²⁾». Atribuirea lui Radu-Vodă a faptei lui Neagoe Basarab, care și-a sfințit catedrala în 1517, este o confuzie greșită în modul cel mai evident ³⁾.

Greșala editorului este scuzată de faptul că nu s'a considerat istoric, nici n'a fost preocupat de dovedirea unui adevăr istoric, ci prin fapta sa a voit să îndeplinească dorința credincioșilor de a avea fiecare slujba Sfintei care-i ajuta la nevoie.

Acatistul cuprinde condace și icoase, adică imnuri de slăvire a Sfintei, și se cântă în picioare. Ele sunt astfel orânduite încât după un condac, ce este în proză, urmează un icos, ce începe în proză și se continuă în versuri. În total sunt 13 condace și numai 12 icoase, căci după ultimul condac urmează iarăși icosul și condacul dintâi. Condacul întâiu, care nu e o redactare nouă, deoarece se găsea și în slujba scrisă de Isaac, se mai repetă și după condacul al III-lea, al VII-lea și al X-lea. Fiecare condac statornicește un merit al Sfintei, pentru care se aduce laudă lui Dumnezeu. De exemplu:

«Dar de izbăvire ți s'a dat ție, fericită Filothio, de boale, de morți năprasnice și de oștire a altor neamuri, de aceea cu

¹⁾ St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17 și *Dela întemeierea Țării Românești*, p. 160.

²⁾ Cu ocazia retipăririi din 1868, la Buzău, editorul slujbei, poate din îndemnul lui Dionisie, ajuns Episcop de Buzău, corectează, după Mineiul din 1852, afirmațiile ediției a II-a, arătând pe Neagoe drept ctitor al catedralei. Cunoștințele istorice se îmbunătățiseră!

³⁾ Pe baza acestei confuzii, un editor din 1887 a datat martirizarea astfel: «a și fost tăiată cu securea de către tatăl său, între anii 1513—1521». *Orologiu*, Buc. 1887, p. 209.

credință alergăm și ne rugăm ție: ca să ne păzești sănătoși cu trupul și cu sufletul, ca să cântăm lui Dumnezeu: Ali-luia ¹⁾ ».

Icoasele slăvesc momentele mai însemnate din viața Sfintei:

« Lăudăm nevointele tale, fecioară Filothio, și cinstim prea curatele tale moaște, slăvind pre Dumnezeu, carele te-a învrednicit acestui dar mare și te-a dăruit noă, spre a ne păzi și a ne feri de tot felul de ispite și nevoi, pentru care strigăm ție:

Bucură-te cea la Târnov în Bulgaria sfințită,
Bucură-te cea de Domnul Românilor dăruită.
Bucură-te că acuma lăcuești la înălțime,
Bucură-te că în lume săvârșești minuni mulțime.
Bucură-te că stai vecinic între cetele slăvite,
Bucură-te că prin tine Hristos milă ne trimite.
Bucură-te că vezi fața Ziditorului a toate,
Bucură-te că te rogi lui din nevoi a ne scoate.
Bucură-te că ai treceri pentru noi către Domnul,
Bucură-te că ascultă rugile-ți pentru tot omul.
Bucură-te că ești noă ajutor întru primejdii,
Bucură-te că pre tine te avem stâlpul nădejzii.
Bucură-te Filothio prea fericită ²⁾ ».

Precum se vede și din exemplul dat, fiecare icos este compus din 12 versuri, care rimează împerecheat. Toate rimele icoaselor sunt bisilabice, de cele mai multe ori perfecte și rar asonanțe (Domnul — omul). Măsura versurilor este de câte 16 silabe, ce alcătuiesc două emistihuri egale, despărțite prin cezură. Cu alte cuvinte, fiecare vers este compus din altele două de câte 8 silabe. Ritmul versurilor este trohaic. Așa dar icoasele sunt scrise în forma plastică a poeziei populare românești: versuri de opt silabe cu ritmul trohaic, lipsindu-le numai rimarea alăturată și pentru forma descompusă a versului lung. Intervenția lui Anton Pann la îndreptarea acatistului a făcut să aibă puține greșeli de formă, iar sentimentul religios să fie îmbinat armonic cu duioșia, așa că icoasele ar fi fost reușite ode religioase, dacă ar fi lipsit monotonia repetării cuvintelor « bucură-te că », ce apare abuzivă. Această repetare

¹⁾ O cit., condac al XII-lea.

²⁾ O cit., icos al XII-lea.

nu putea însă lipsi, căci expresia «bucură-te» este luată din Acatistul Maicii Domnului, după care sunt imitate toate acatistele ¹⁾).

În 1868, pe când Dionisie, editorul din 1831 al slujbei Sfintei, era episcop de Buzău, s'a tipărit la Buzău o nouă ediție a slujbei ²⁾. Noua ediție are o prefață scrisă de «Iconomu Petru Bărbulescu, protoereul districtului Buzeu», care arată împrejurările tipăririi ediției din 1831, precum și a ei. Astfel se vede că noua ediție s'a făcut ca un răspuns la dorința credincioșilor care nutreau cultul Sfintei, mai ales din 1867, când moaștele ei fuseseră aduse la Buzău, în procesiune pentru ploaie, în amintirea cărei zile se ridicase lângă crâng și «monumentul» Sfintei ³⁾.

Slujba acestei ediții, în partea I-a, nu cuprinde modificări esențiale, dar acatistul este deosebit de cel al ediției din 1848, cu care n'are comun decât condacul I: «Ca ceea ce din pruncie jertfă fără prihană...», pe care l-au împrumutat amândouă din slujba lui Isaac. Icoasele nu numai că sunt deosebite, dar nu sunt nici versificate. Nu-i nici un motiv să se creadă că editorului nu i-a plăcut acatistul ediției din 1848 și i-a redactat altul, ci mai de grabă se poate admite că el nu cunoștea acea ediție sau n'o avea la îndemână.

Într'adevăr, această ediție s'a făcut după slujba tipărită în Mineiul din 1852 ⁴⁾, al cărui editor, deși cunoscuse Slujba din 1848, totuși nu-i reprodușese acatistul. Dovedirea acestei afirmații o fac modificările și adăugările făcute ediției din 1848 și pe care Slujba din 1868 le-a reprodus după Mineiul din 1852. De exemplu în nota despre Radu-Vodă se află unele modificări mai însemnate, care arată că și cunoștințele istorice evoluaseră. Astfel este înlocuit anul 1215, când se crezuse, în 1831 și 1848, că domnise Radu-Vodă, prin altă datare a tradiției:

¹⁾ D. Russo, *Studii bizantino-române*, București, 1907, pp. 47—48, dă lămuriri asupra traducerii acestei expresii.

²⁾ *Slujba Sfintei Fecioare Filotei. Acum mai îndreptându-se și adăugându-se Acatistul iarăși s'a retipărit*. Buzeu, 1868.

³⁾ Iconomu Petru Bărbulescu, în prefața: «Către cititori» din *Slujba Sfintei Fecioare Filotei*, Buzeu, 1868.

⁴⁾ *Mineiul pe Dechemvrie...* București, 1852, pp. 60—75.

«...a domnit în Țara Românească la anii dela Hristos 1290...».

Fixându-se însă anul 1290, când ar fi domnit Radu-Vodă, primitorul moaștelor, editorul Mineiului din 1852 și, după el, cel al Slujbei din 1868 n'au observat că este imposibilitate ca aceasta să se fi născut în 1206, cum specifică sinaxarul lor, și să fi murit în 1290, deoarece amândoi arătasera în sinaxar că, la martizare, Sfânta era «în vârstă ca de doisprezece ani».

Deasemenea, întocmai ca în Mineiul din 1852, se găsește modificat și textul notei din ediția dela 1848, în ceea ce privește ctitoriile, căci zidirea catedralei dela Curtea-de-Argheș nu se mai atribue lui Radu-Vodă, ci lui Neagoe Basarab, printr'o adăugare în text:

«...unde a zidit mai pe urmă Neagoe-Vodă acea frumoasă biserică, pe care nu se satură ochiul a o privi».

În același an, 1868, apare și la București o ediție a slujbei Sfintei ¹⁾, tipărită întocmai după ediția II-a, din 1848. La sfârșit are ca adaus: «Rugăciune de cerere către Sfânta Mare Muceniță Filotia». Într'însa, Sfânta este rugată să fie «mijlocitoare» către Dumnezeu ca să apere țara «de războaiele cele dese, de morțile cele năprasnice, de eresurile...».

Pentru prima dată cu litere latine, slujba a fost tipărită la Ploiești, în 1873, împreună cu vieața ²⁾. Din slujbă sunt extrase în această broșură numai unele părți, între care și acatistul în versuri.

În 1887, s'a introdus și în Orologiul mare prăznuirea Sfintei Filoteia ³⁾, despre a cărei vieață s'a tipărit o scurtă notiță, urmată de troparul și condacul care se găsesc în slujba lui Isaac. Notița a fost făcută după vieața tipărită în slujbă, nu după redacțiunea din «Viețile Sfinților», ceea ce se vede din textul ei:

¹⁾ *Slujba și acatistul Sfintei Mucenițe Filoteia Fecioara*. A treia ediție. Buc., 1868.

²⁾ *Slujba sânpilor ale cărora moaște se află la sânta Monastire Curtea-de-Argheș împreună cu viețile lor*. Ploiești, 1873.

³⁾ *Orologiul cel mare*, ed. I, Buc., 1887, pp. 209—210.

« Sfânta Filoteia s'a născut în Târnova din părinți creștini, de profesiune agricultori. Ea era foarte milostivă, din care cauză a și fost tăiată cu securea de către tată-său, între anii 1513—1521. Moaștele ei se află astăzi în Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș ».

Datarea greșită a martirizării are la bază confuzia din slujbă: editorul slujbei atribuisse lui Radu-Vodă clădirea catedralei din Curtea-de-Argeș, iar editorul Orologiului, cunoscând faptul că această catedrală s'a înălțat în timpul domniei lui Neagoe Basarab, a interpretat nota din slujbă, datând martirizarea Sfintei între 1513—1521.

Edițiile format mic (ceaslov) ale Orologiului, din 1892¹⁾, 1902²⁾, 1908³⁾ și 1912⁴⁾, tipărite la București, cuprind câte o scurtă notiță.

Cu cheltuiala episcopului de Argeș, Ghenadie, pios venerator al Sfintei Filoteia, căci îngrijise și de facerea unui sicriu de argint pentru sfintele moaște, s'a tipărit în 1891, la București, o nouă ediție a slujbei⁵⁾, deci a V-a la număr, cuprinzând textul ediției dela București, din 1868. După această ediție, textul slujbei s'a reprodus, în parte, în Orologiul cel mare⁶⁾, tipărit la București, în 1897, din care s'a tipărit și un extras⁷⁾.

În Mineiu, slujba a fost introdusă de către Mitropolitul Meletie al Moldovei, în ediția din 1845⁸⁾, după care s'a reprodus

¹⁾ *Orologiu*, ed. II-a, București, 1892, p. 208: « 7 † Cel între sânti Părintele nostru Amvrosie Episcopul de Mediolan; și sânta Mucenița Filoteia Fecioara ». Ediția I a Orologiului, M. Neamțul, 1856, pomeneste numai pe Ambrosie.

²⁾ *Orologiu*, ed. III, București, 1902, p. 205, are adăugarea: « ale cărei Sfinte Moaște se află la Curtea-de-Argeș ».

³⁾ *Orologiu*, ed. IV, București, 1908, p. 197.

⁴⁾ *Orologiu*, ed. V, București, 1912, p. 197.

⁵⁾ *Serviciul Sfintei Mucenițe Filoteia*, tipărit cu cheltuiala P. S. Sale D. D. Ghenadie II, episcop al Argeșului, București, 1891. La sfârșit este tipărită inscripția de pe sicriul Sfintei.

⁶⁾ *Orologiul cel mare*, ed. II, București, 1897, pp. 539—554. Cuprinde numai paraclisul și acatistul. La p. 206 se reproduce notița din ediția I-a dela 1887.

⁷⁾ *Serviciul Sfintei Mucenițe Filoteia Fecioara*, Buc. 1897. « Extras din *Orologiul cel mare*, tipărit acum în a doua ediție ». Acest extras a fost completat cu titlul, începutul slujbei, sinaxarul și inscripția de pe sicriul Sfintei luate din ediția dela 1891 a *Serviciului*.

⁸⁾ *Mineiul lunii lui Dechemvrie*, care întru acest chip acum a doa oară s'a tipărit... Prin sânguinta și cheltuiala Preacuviosului Arhimandrit și Stareț al Sfintei Monastiri Neamțul și Secul Kir Neonil. În Tipografia Sfintei Monastiri Neamțul, anul

cu modificări adesea și în edițiile din anii 1852¹⁾, 1856²⁾, 1862³⁾, 1892⁴⁾ și 1909⁵⁾.

După ediția din 1845 a Mineiului, sinaxarul Sfintei Filoteia s'a reproduș în Prologul tipărit în 1854, la Mănăstirea Neamțului⁶⁾.

Muzica slujbei Sfintei Filoteia a format obiectul străduințelor unei pioase călugărițe, care a tipărit-o în 1902⁷⁾.

Cuprinsul acestui capitol al studiului ne arată că vieața Sfintei Filoteia a fost proslăvită timp de câteva secole în Bi-

1845 de Ieromonahul Cleopa Tipograful [Unele exemplare ale Mineiului acestei luni au anul 1846]. Slujba (f. 43 a — 50 b), retipărire întocmai a textului ediției din 1831, este însoțită de următoarea notă (f. 43 a): «(Vezi) Slujba Sfintei Filothiei în Mineile Bisericești până acum n'a fost, fără numai în osebită filadă, iară acum cu blagoslovenia înalt prea o sfințitului Arhiepiscop și Mitropolit al Moldovei Kiriu Kir Meletie s'a pus după slujba Sfântului Ambrosie, ca cei ce vor avea evlavie să-i cânte slujba după cum este de față». La începutul textului este o mică gravură reprezentând pe Sfânta Filoteia.

¹⁾ *Mineiul pe Dechemvrie*. Acum pentru a doua oară îndreptat și tipărit... [Prin Mitropolitul Nifon și Episcopul Callinic]. București, 1852, pp. 60 — 75. Se reproduce textul ediției din 1848, făcând acatist, modificându-se, în notă, anul 1215 prin 1290 și ne mai atribuindu-se zidirea catedralei dela Curtea-de-Argeș lui Radu, ci lui Neagoe. Din Mineiul dela 1845 se reproduce gravura. Textul are la început (p. 60) nota: «Slujba Sfintei Filothiei, în mineele bisericești tipărite până acum, n'a fost așezată; ci numai în osebită filadă și în mineele tipărite la mănăstirea Neamțului, ediția din urmă. Acum însă, cu bine-cuvântarea înalt prea sfințitului Arhiepiscop și Mitropolit al Ungrovlahiei D. D. Nifon, s'a așezat la rând ca să se cânte a doua zi de sfântul Ierarh Nicolae, precum s'a obicinuit din început aici în țară. Iar slujba sfântului Ambrosie al Mediolanilor s'a tipărit după slujba sfintei Filothiei...».

²⁾ *Mineiul lunii lui Dechemvrie*... [tipărit prin îngrijirea Episcopului Andrei Șaguna], Sibiu, în Tipografia Episcopoească la anul Domnului 1856, ff. 38 a — 45 a. Reproduce textul din Mineiul dela 1845.

³⁾ *Mineiul lunii lui Dechemvrie*... [tipărit prin îngrijirea Episcopului Callinic], Râmnicu Vâlci, Tipografia Callinic Râmnicu, 1862, pp. 63 — 82. Reproduce textul din Mineiul dela 1852, având nota: «Slujba sfintei Fecioarei muceniței Filothiei, în Mineile tipărite de mănăstirea Neamțu, este pusă în urma slujbei sfântului Ambrosie, iar în cele de sfânta Mitropolie înainte. Însă Prea Sfinția sa, Părintele Episcop al Eparhiei Râmnicului D. D. Callinic, a găsit de cuviință că este bine a să cânte în această zi împreună slujbele, a sfintei Mucenițe cu a sfântului Ierarh». Într'adevăr, între cântările slujbei se intercalează și sinaxarul Sfântului Ambrosie. Exemplarul cercetat este al Bisericii Lucaci din București.

⁴⁾ *Mineiul lunii lui Decemvrie*, Buc., 1892, pp. 92—109. Se reproduce textul din Mineiul dela 1845.

⁵⁾ *Mineiul lunii Decemvrie*, ediția II-a, Buc., 1909, pp. 102 — 120. Se reproduce textul din Mineiul dela 1892.

⁶⁾ *Prolog adecă Adunare în scurt din Viețile Sfinților*. [Volumul pe Dechemvrie — Februarie]. Mănăstirea Neamțu, 1854, f. 27 a — 28 b. Pe lângă sinaxarele semnalate ca transcrise din Mineiu (I. Ștefănescu, *o. cit.* p. 277, n. 4), adaug deci și pe al Sfintei Filoteia.

⁷⁾ *Slujba Sfântului Dimitrie Basarabov și a Sfintei Mucenițe Filoteia* compusă pe muzică orientală cu tactul îndoit de Monahia Magdalina Nicolescu, cântăreață în Mănăstirea Zamfira, Buc., 1902.

serica românească, prin râvna reprezentanților ei, dela călugări până la înalții clerici. Aceștia i-au întreținut cultul prin larga și lesnicioasa răspândire din sec. al XIX-lea a textului vieții și slujbei, astfel că Sfânta s'a statornicit în conștiința credincioșilor ca Patroană a țării.

III. CULTUL SFINTEI FILOTEIA.

1. **Din minunile Sfintei.** În curgerea vremii, moaștele Muceiței, care a viețuit întru Domnul și a înflorit din spicul credinței, au izvorât multe și necurmăte tămăduiri a boalelor trupului și sufletului. În afară de minunile pe care le amintesc redacțiunile vieții ei, Sfânta Filoteia își continuă binefacerile.

« În 1831, o cumplită holeră bântuia toată țara... Orașul Argeș, unde se află moaștele Sfintei Filotei, era vizitat de mulțime de credincioși... mai ales că, în tot timpul holerii, nici un caz de holeră acolo nu s'a întâmplat. Aceasta văzând-o credincioșii, toți alergau cu rugăciuni la Sfânta...¹⁾ ».

La 1864, când s'a făcut secularizarea averilor mănăstirești, s'a venit cu o căruță cu cai ca să se ia și odoarele Sfintei. Odoarele au fost puse în căruță, dar, cu toată bătaia dată cailor până seara, ei nu voiau să meargă. Frământau pământul cu copitele, dar nu se clinteau din loc. Când odoarele au fost înapoiate, caili au pornit domol subț asfințit de soare ²⁾.

În 1867, « nu plouase de mai multe luni. Cerul era deasupra capetelor noastre ca de aramă și pământul sub picioarele noastre ca de fier. S'au adus moaștele Sfintei Filotei în orașul Ploiești și, pe când poporul și clerul și toate notabilitățile erau în piață făcând rugăciuni, o ploaie abondentă a adăpat și a răcorit pământul ³⁾ ».

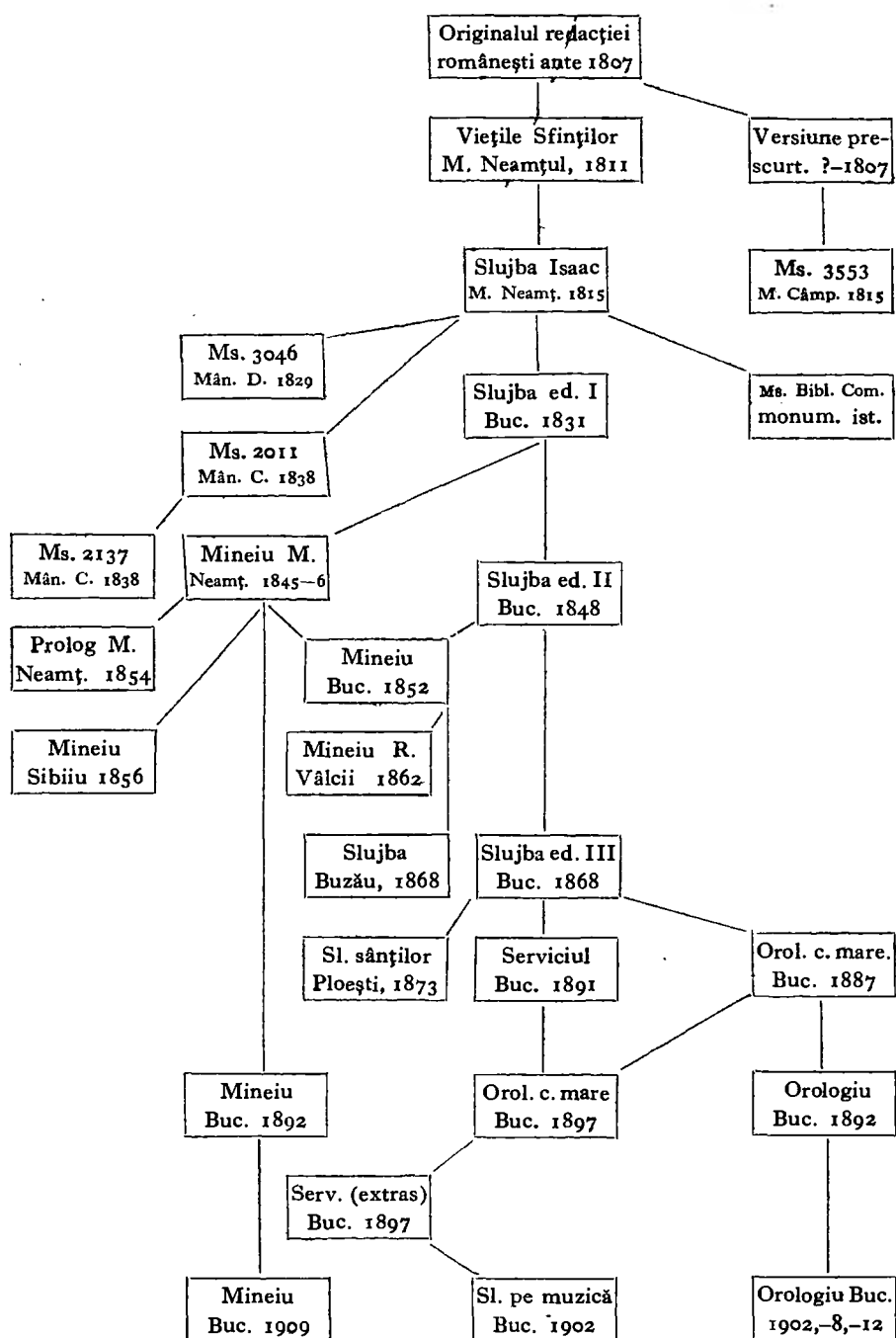
Asemenea s'a întâmplat la Mizil, la Buzău și la București ⁴⁾, în aceeași lună Mai a anului 1867.

¹⁾ Iconomu Petru Bărbulescu, *o. cit.*, (în prefață).

²⁾ Comunicare de P. C. Arhimandrit Filaret Jocu dela Sf. Patriarhie din București.

³⁾ Ic. P. Bărbulescu, *o. cit.*, cf. și *Slujba sântilor dela Curtea-de-Argeș*, p. IV.

⁴⁾ Cf. inscripția de pe icoana dela biserica Dobroteasa din București.

Stemă a manuscriselor și a edițiilor slujbei Sfintei Filoteia.

« Pentru faima minunilor sale, în biserica Sfintei se aduceau bolnavii cu pătura și nebuni de balamuc, legați în lanțuri. După ce ședeau câte șase săptămâni, plecau sănătoși. În vreme de omizi sau de secetă, se aducea Sfânta și ploua. Eu aveam friguri de nu puteam să merg de ici până colo și m'au dus cu căruța la mănăstire și acolo mi s'a făcut slujbulița de maslu. Apoi a trecut cu Sfânta peste mine și mi-a dat să beau din apa, pe care o aduseseră în biserică de cu seară și dormise acolo. M'am întors sănătoasă acasă ¹⁾ ».

« O scot numai vara, de o plimbă prin sate, și fac slujbe și festanii, pentru a ploua, atunci când e secetă mare. În ziua de Sfânta Filoteia, fetele și femeile nu lucrează nimic în casă, că e rău de « a boală » (boala copiilor ²⁾ »).

« Când era pornită în țară, la câte un loc Sfânta se făcea așa de grea, nu se știe de ce, că nu mai putea să fie dusă înainte, dar înapoi cu ușurință o ducea.

S'a întâmplat că lângă un puț părăsit a fost peste puțină să mai fie dusă înainte. Căutându-se locul, s'a găsit în groapă un copil mic mort, aruncat de maica sa. Aceasta e o dovadă că Sfânta urăște fără-de-legile, în deosebi ale mamelor care își omoară copiii, fără un pic de remușcare ³⁾ ».

« Era odată secetă. Fiind purtată spre Aref, la un loc Sfânta n'a mai voit să fie dusă. Căutându-se împrejur, s'a aflat o fântână, în care, sleindu-se de apă, s'a găsit cadavrul unui copil mic. Persoane, care au vrut să-și ascundă rușinea lor — nenorocitele! — au făcut să bea oamenii și vitele apă de acolo!

În 1923, mureau în C.-de-Argeș vitele oamenilor de musca columbacă. Cum s'au scos moaștele Sfântuliței, n'au mai murit vitele.

Acum lumea e friptă de dorința ca să fie adusă Sfântulița în Biserica Domnească. Cine s'o opune, n'o să-i fie bine! » ⁴⁾).

2. Hramurile și onomastica. Pe lângă vechiul hram Sfântul Nicolae, în cinstea moaștelor Sfintei Filoteia, s'a fixat Bisericii Domnești un al doilea hram, cu numele Sfintei, în ziua de 7 Decembrie, când i se făcea prăznuirea încă din vremea introducerii cultului ei. Fixarea acestui hram pare să fie de dată recentă, deoarece nici Paul de Alep, nici Mitropolitul Neofit Cretanul nu menționează decât hramul Sfântului Nicolae.

¹⁾ Comunicare de *Elisabeta Popescu*, soția lui Sima Popescu, bătrân de peste 80 de ani, fost dascăl la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș.

²⁾ C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, « Acad. Rom. — Din viața poporului român », VII. *Sărbătorile poporului, Muscel*, Buc., 1909, p. 91. Citat și de T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, « Acad. Rom. », XIX, Buc. 1914, p. 180.

³⁾ Comunicare de S. S. Pr. Calist Rădulescu, cancelarist al Sfântului Sinod, auzită în com. Gornetu-Cricov din jud. Prahova.

⁴⁾ Comunicare de Eugenia Cristescu din Curtea-de-Argeș.

La fel conglăsuește și inscripția din 1812 de pe clopotul mare al Bisericii Domnești. Abia în 1899, se menționează și hramul Sfintei Filoteia, după Sfântul Nicolae ¹⁾).

În comuna Căcaleții din jud. Argeș, biserica are hramul Sfântul Nicolae și Sfânta Filoteia ²⁾), o vădită influență a hramului Bisericii Domnești.

Pentru minunea producerii ploii prin aducerea moaștelor Sfintei Filoteia, în 1867, locuitorii orașului Ploiești și ai jud. Prahova au zidit, ca recunoștință, biserica Sfânta Filoteia ³⁾), după numele căreia s'a zis și mahalalei înconjurătoare tot Sfânta Filoteia ⁴⁾).

În amintirea aceleiași minuni din 1867, locuitorii orașului Buzău « au ridicat un monument lângă crâng, unde s'a săvârșit serviciul cu sfintele moaște ⁵⁾ »).

« Monumentul » avea forma unui mic paraclis cu o cruce în mijloc, pe care era o icoană a Sfintei Filoteia, înaintea căreia ardea continuu candela. În 1930, acest paraclis a fost mărit ca să servească mai lesnicios închinării numeroșilor credincioși. Pe lângă icoana de pe cruce, s'a mai dăruit un număr de icoane, dintre care unele reprezentând pe Sfânta Filoteia. În pavilion este ziua o femeie de serviciu. Pe verso crucii de piatră, se găsește inscripția:

« Act de adorație și recunoștință. Hs. Orașul Buzeu au ridicat această sfântă cruce în onoarea Sf. M. Filotei dela Argeș spre aducerea aminte a minunei urmate în anul 1867 Maiu 6 când terra suferia de grozava secită și foamete și făcându-se rugăciuni în acestu locu lucrările clerului și popporului au fost auzite și ploi abundente < au urmat > ».

Biserica Dobroteasa din București prăznuește Sfânta Filoteia ca pe al doilea hram, de când i s'au adus moaștele contra secetei din 1867.

¹⁾ Econ. Stavrof. Dim. Lascăr, *o. cit.*, p. 55.

²⁾ *Statistica ecleziastică a Eparhiei Argeșu*, « Biserica ortodoxă română », anul IV, 1877—78, București, 1877, nr. 1, în anexă, p. 8.

³⁾ Iconomu Petru Bărbulescu, *o. cit.* (în prefață). Aceasta este singura biserică numai cu hramul Sfintei Filoteia, din câte cunosc.

⁴⁾ Paulina Brătescu, Ioan Moruzi și C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al jud. Prahova*, Târgoviște, 1897, p. 345.

⁵⁾ Iconomu Petru Bărbulescu, *o. cit.*, (în prefață).

Biserica satului Țărculești, comuna Gornetu-Cricov din jud. Prahova, are și hramul Sfintei Filoteia, pentru care s'a făcut o icoană cu cheltuiala fostului învățător Tache Rădulescu ¹⁾).

Din timpul războiului, în 1917, s'a înființat la Biserica Antim din București și hramul Sfintei Filoteia pe lângă cel al Tuturor Sfinților, statornicit de Mitropolitul Antim Ivi-reanu. Înființarea noului hram a avut loc în urma căutării zădarnice de către Bulgari a Sfintelor moaște, pe care voiau să le răpească ²⁾).

În județele Argeș, Olt, Muscel, Dâmbovița, Prahova și Buzău, se întâlnește foarte frecvent, la femei, numele de Filoteia sau Filofteia ³⁾), primit la botez ca o venerare a Sfintei.

Pe la 1752 este pomenită Filoteia-starița, sora lui Jupân Ștefan Balotă Căpitanul, înoinitorul unei ferestre dela Biserica Domnească ⁴⁾).

3. Iconografia. Pe stâlpul stâng din fața altarului Bisericii Domnești din Curtea-de-Argeș, se găsesc zugrăvite patru fresce cuprinzând șase scene din viața Sfintei, făcute cu ocazia restaurării din 1751. Aceste scene sunt întovărășite de inscripții chirilice:

1. « Când au împărțit pâinea săracilor Sfânta Filothia ». Sfânta împarte săracilor merindele dintr'un coșuleț și dintr'o oală. Trei copii întind mâinile spre ea (scena din stânga primei fresce).

2. Când au dat apă și pâine săracilor Sfânta Filothia ». Săracii se îngrămădesc spre darurile ei. Sfânta le pune hainele ei pe umeri, deși inscripția vorbește despre mâncare (scena din dreapta primei fresce). În fund, peste un râu, tatăl ară, având doi boi la plug.

3. « Când au împărțit hainele săracilor ». Sfânta împarte chiar propriile haine, dar, se pare, că și mâncare, deoarece are coșulețul și oala înainte. Copii stau cu mâinile întinse.

¹⁾ Comunicare de S. S. Pr. Calist Rădulescu, cancelarist al Sfântului Sinod.

²⁾ Comunicare de S. S. Pr. Paraschiv Dumitrescu, parohul Bisericii Antim.

³⁾ Conform unei legi fonetice a limbii române, $\Theta > ft$.

⁴⁾ V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 34.

Se pare că zugravul a greșit ordinea inscripțiilor (scena din stânga frescei a doua).

4. «Când au tăiat tată-său pre sfânta Filothia cu barda». Sfânta se prăbușește pe spate, are aureolă în jurul capului, iar tatăl ține barda ridicată (scena din dreapta frescei a doua). Sus, deasupra Sfintei, plutește un înger printre stele. În fund, în colț, se vede o cetate cu biserici.

5. «Când au venit Patriarhul cu Radu-Negru-Voevod, făcând rugăciuni, au rădicat sfintele moaște ale Sfintei Filothii». Patriarhul, înconjurat de numeroși clerici și de familia Domnului, face slujbele necesare. Sfânta e purtată de doi arhierei care o așează într'un sicriu. De sus coboară raze de lumină asupra chipului ei (fresca a treia).

6. «Când ducea sfintele moaște la biserică ale Sfintei Filothii¹⁾». Moaștele sunt purtate spre oraș, în sicriu, de către arhierei. Lângă sicriu se văd două domnițe. Înainte merge Patriarhul citind, după care urmează Domnul și clerici. Peste un deal se văd ostași și poporul ieșind întru întâmpinare. În fund spre stânga este o biserică (fresca a patra).

Zugrăvirea celor șase scene se datorește dascălului Radu Zugravul, care poate să fi avut chiar modele mai vechi, «după cum arată forma îmbrăcămintei²⁾», dar nu înfățișază elemente noi față de relațiile bazate pe tradiția orală, pe care ni le-a lăsat Mitropolitul Neofit Cretanul. Asemănarea se explică prin faptul că redacțiunea grecească și frescele au avut un izvor comun: preoții locului și locuitorii sau, poate, fresce mai vechi (dar nu prea vechi, ci de când se formase tradiția³⁾).

¹⁾ V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 35, n. 1 și p. 37, fig. 23—26 le reproduce în fotografie; cf. St. Nicolaescu, *Dela întemeierea Țării Românești*, p. 161.

²⁾ D. Onciul, *o. cit.*, p. 14.

³⁾ V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 35, credea că scenele au fost zugrăvite de Radu «după viața Sfintei reconstituită de Neofit». Cf. pp. 34—35 din prezenta lucrare. biblioteca Academiei Române se păstrează *ms. 4602* din sec. XVIII-lea, în care Radu Zugravul și-a făcut schițele unora dintre sfinții pe care i-a zugrăvit în Biserica Domnească. Despre acest manuscris, cf. M. Cogălniceanu, *Colecțiune de modeluri de pictură religioasă*, «Rev. p. ist. arh. și fil.», An. I, 1883, vol. I, p. 33; N. Iorga, *Le carnet d'un peintre roumain aux XVII-e et XVIII-e siècles*, «Le courrier franco-roumain, Paris, 1 Oct. 1921; I. Mihail, *Pictura Bisericii Domnești din Curtea-de-Argeș*, «Buletinul Comisiunii monumentelor istorice», 1923, pp. 183—185; Vasile Grecu, *Versiunile românești ale erminilor de pictură bizantină*, «Codrul Cosminului», I, 1924, Cernăuți, 1925, pp. 120—121.

Pe capacul sicriului, în care se păstrează moaștele Sfintei Filoteia, avem icoana Sfintei, sub care se află o inscripție din 1884, anul când s'a făcut sicriul și icoana. Pe sicriu sunt gravate compoziții reprezentând scene din viața Sfintei, fiecare având și câte o inscripție:

I. «Educația Sfintei în biserică». Mama și fata stau înge-nunchiate. Preotul citește.

II. «Moartea mumei Sfintei». Mama e în sicriu. La picioarele moartei stau tatăl și fiica, cu capul plecat.

III. «Sfânta prigonită de muma vitregă». Tatăl ară, iar fata seamănă, bătută din urmă de mama vitregă.

IV. «Sfânta omorâtă de către tată-său». Este căzută pe spate, cu barda la picioare. Tatăl e în genunchi și-și frânge mâinile. Săracii se uită îngroziți.

V. «Ridicarea moaștelor Sfintei». Sfânta e în sicriu. Arhierii și preoți o cădelnițează și citesc.

VI. «Aducerea sfintelor moaște în Curtea-de-Argeș». Sfânta se află în sicriu, pe jumătate descoperită. La căpătâiul ei, stă Domnul țării, înconjurat de boieri. La picioare stă Mitropolitul țării, înconjurat de preoți.

Compozițiile iconografice de pe sicriu sunt inspirate din viața Sfintei, dar și din frescele de pe stâlpul din fața altarului.

Într-o biserică dela Râmnicul-Vâlcea, Sfânta Filoteia este zugrăvită îmbrăcată în haine țărănești, cu altiță și catrință ¹⁾, zugravul inspirându-se din tradiția că Sfânta a fost fată de țaran român.

Pe steagul Bisericii Dobroteasa din București, sunt zugrăvite Sfânta Filoteia și Sfânta Paraschiva.

Biserica este împodobită și de o interesantă icoană mare de argint, care este unul din motivele de atracție a drept credincioșilor. Această icoană înfățișează opt episoade din viața Sfintei Filoteia, având fiecare inscripții:

I. «Nașterea Sf. Filoftei». Mama e în pat, iar tatăl este alături împreună cu două femei, dintre care una o ține în brațe pe Filoteia.

¹⁾ Dr. Elie Miron Cristea, ieromonah, *Iconografia și întocmirile din internul Bisericii răsăritene*, Sibiu, 1905, p. 17.

II. «Sf. Filofteia merge în biserică».

III. «Sf. Filoftea pătimește de la vitregă». Mama vitregă o bate.

IV. «Sf. Filofteia face milostenii». Sfânta împarte pâine și haine.

V. «Mucenia Sf. Filofteia». Tatăl a lăsat plugul și a lovit-o cu barda la picior. Sfânta e întinsă jos, iar boii se uită cu milă.

VI. «Pristăvirea Sf. Filofteia». Sfânta este întinsă la pământ, iar un arhieru urmat de preoți face slujbă.

VII. «Sf. Filofteia se primește de Români». Sfânta este în sicriu și este însoțită de clerici și mult popor.

VIII. «Sfânta Filofteia merge la Argeș». Sfânta este în sicriu, lângă care este Domnul țării.

Pe icoană este scrisă o inscripție, ce lămurește vechimea făuririi și prezenței ei în biserică:

«La anul 1867, Mai, fiind primăvara foarte secetoasă și lipsă din anii trecuți, s'a făcut această sf. icoană în numele Sf. Filoftea cu ajutorul atât al suburzienilor cât și al altor cetățeni mai mult pentru seceta. 1867. Iunie».

Tot în această biserică se găsesc două icoane mici înfățișând pe Sfânta Filoteia cu crucea în mâna dreapta și cu barda în mână stânga. Una dintre icoane este făcută odată cu cea mare, iar cea nouă are inscripția: «Această Sftă Icoană este dăruită Sfintei Biserici Dobroteasa de Maria Gh. Berevoianu. Pentru sănătatea Dumneai. București, Mai 1928».

În catedrala Mitropoliei Ungro-Vlahiei din București, Sfânta Filoteia este zugrăvită în culori, pe geam (în vitraliu), în partea dreaptă, în mărime naturală.

În Biserica Sfântul Gheorghe din București (calea Plevnei), în partea dreaptă, se află o icoană mare a Sfintei Filoteia, într'un cadru (toc) ornamentat. În mijlocul icoanei este chipul Sfintei, având în relief barda din mână și aureola, împrejurul căreia miresele obișnuiesc să-și așeze beteala, după cununie. În jurul chipului Sfintei, sunt zugrăvite șase scene din viața ei, având inscripții:

I. «Sf. M. M. Filoteia dă hrană». Sfânta e copilă, cu picioarele desculțe, având într'o mână un coș, iar în cealaltă o pâine pe care o întinde săracilor.

II. «Sf. Filoteia este bătută». Sfânta e îngenunchiată, iar tatăl, ținând-o cu stânga de păr, o lovește cu un biciu. Lângă el este mama Sfintei, având în mână o nua.

III. «Săvârșirea Sf. Filoteiei». Sfânta este întinsă jos, moartă, având piciorul însângerat, iar alături barda. Tatăl ei privește îngrozit, cu mâinile în lături. În fund se vede o cetate.

IV. «Sfânta Filoteia stă nemișcată». Sfânta este întinsă jos, ca în scena a III-a. Lângă ea se află un arhiereu, înconjurat de clerici și de mult popor. Oamenii au lumânări în mâini. Toți privesc îndurerați, dar mai ales arhiereul, care ține mâinile întinse în lături.

V. «Pregătirea Sf. pentru Argeș». Sfânta e pusă într'un sicriu. Lângă ea se află patru arhierei înconjurați de mult popor. La picioarele Sfintei o femeie stă îngenunchiată. În fund se vede o cetate.

VI. «Sosirea Sf. la Dunăre». Sfânta e în sicriu purtat pe umeri de opt preoți (patru pe o parte și patru pe alta). Mulțime de oameni urmează sicriul Sfintei. Au ajuns la țărm, la care e trasă o corabie cu pânză. Lângă această corabie sunt doi arhierei și doi preoți. Pe cestălalt țărm se vede Domnul țării, lângă care se află un boer și un preot.

Deasupra chipului Sfintei, în partea de sus a icoanei, se găsește inscripția: «S. M. M. Filoteia». În partea de jos a icoanei se află inscripția:

«Această Sf. icoană cu M. Filotea s'a făcut cu toată chel-tueala și stăruința Domnilor comersanți măcilari M. Săuțeanu, Velicu Nedelea, Stănica Ionescu, Simion Marin, Preot Ivan Parohul, Iancu Ionescu, C. G. Drăghici, Costică Velicu, Stă-nica Dorojean, Ionică Culea, Ștefan Ionescu, Petre Săuțeanu, Chiriță Grigoriu, Paraschiv G. G., Dumitrache Barzon, Du-mitru Dobre și pentru internă Memori[ri]e 1876 Tache Ionescu pictor» (ortografia este a inscripției).

În biserica Antim din București se află o icoană mare a Sfintei Filoteia, pictată pe lemn, într'un cadru (toc) cu pedestal. Această icoană înfățișează pe Sfânta Filoteia ca pe o copilă, luminos zugrăvită în seninătatea privirii și coloritul îmbrăcămintei. Sfânta are crucea și un mănunchiu de spice în

mâna dreaptă și barda în mâna stângă¹⁾. Deasupra, în dreapta și în stânga chipului Sfintei se află câte o candelă. Inscripțiile: «Sfânta Muceniță Filoteia» (sus); «Donăția familiei d-lui George Predescu cu soția sa Ioana. 1917» (jos în stânga); «Monahul Gavriil pictor» (jos în dreapta). În altarul bisericii Antim se păstrează o mică dar frumoasă icoană, vădit inspirată după cea mare. Icoana se pune pe iconostas, la hram. Inscripții: «Sf. M. Filoftea» (sus); «Luca Bădilă pictor 1922» (jos în dreapta).

În biserica Sfânta Vineri din București (str. Sf. Vineri), se află o icoană mare, nouă, pe peretele din dreapta. Sfânta este în vestminte bisericesti de sfânt și ține barda în mâna dreaptă, la piept.

În biserica Sfântul Anton (piața de flori) am văzut o icoană datată 1932, adusă spre sfințire de d-na profesoară Aurora Dragu, în care Sfânta Filoteia ține crucea în mâna dreaptă, barda în mâna stângă, iar piciorul îi sângerează. În fund se vede un om care ară (tatăl ei).

Biserica Sfânta Filoteia din Ploiești este cea mai bogată în icoane ale Sfintei. Astfel, pe peretele din tinda femeilor, rezervat ctitorilor, «Sf. M. Filoftea» e între Sfinții Grigorie și Dimitrie cel Nou. Sfânta ține crucea în mâna dreaptă și barda în cea stângă. Tot în tindă se află o icoană înfățișând pe «C. M. Filoftea» între «S. M. Teodor Tiron» și «S. M. Zoi». Sfânta are aureolă de argint și cercei la urechi. Barda este jos, lângă piciorul însângerat. Icoana de pe iconostasul din tindă înfățișează pe Sfânta Filoteia între Sfinții Nifon, Mina și Elefterie.

Biserica are două icoane pentru hram. Cea mai veche, având semnătura: «Naș Costescu zugrav 1869», înfățișează pe Sfânta Filoteia între Sfinții Nifon și Elefterie, având crucea în mâna dreaptă, barda în cea stângă, iar piciorul însângerat. Icoana mai nouă are inscripția: «Această Sf. Icoană s'a îmbrăcat în argint de robul lui D-zeu Maxim D. Negoită cu soția sa Sofia și cu fii săi în anul 1906 Decembrie». Subt îmbrăcămintea de argint este o icoană mai veche. Icoana

¹⁾ Pictorul s'a inspirat din icoana tipărită în *Orologiul cel mare*, Buc. 1897, p. 538.

înfățișează pe Sfânta Filoteia între «Cv. Ier. Nifon» și «Cv. Ier. Elefterie». Aureolele Sfinților sunt de argint în relief, iar a Sfintei Filoteia este de aur. Sfânta are crucea în mâna dreaptă și barda în cea stângă. Lângă această icoană și lucrată după ea, este o iconiță îmbrăcată tot în argint.

Icoana de pe iconostasul bisericii, datând din anul 1869, precum mi s'a spus, înfățișează:

I. «Sf. bătându-se de mă-sa cea vitregă». Sfânta e îngemunchiată și bătută cu nuiua.

II. «Sf. M. M. Filoteia». În dreapta icoanei, Sfânta este înfățișată dând mâncare săracilor, iar în fund cum este urmărită de către tatăl ei cu barda în mână.

III. «Sf. bătându-se de tatăl său». Tatăl o ține de păr și o bate cu nuiua.

IV. «Sf. încungiurată de lumină și moartă». Un arhiereu și preoți citesc.

V. «Primirea moaștelor Sfintei de Radu Negru Basarab în biserica de Argeș». Sfânta e în sicriu acoperit purtat de preoți. În fund se vede biserica Domnească.

Iconostasul are o îmbrăcămintă «donată de Augustin și Marin Martinovici 1927», pe care sunt înfățișate patru scene:

I. «Sf. Filofteia dă mâncare la săraci».

II. «Sf. Filofteia își dă haina săracilor».

III. «Sf. Filofteia omorâtă de tatăl ei».

IV. «Rugăciunea pentru ridicarea Sf. Filoftei de jos».

În partea stângă a bisericii, spre altar, se află o icoană de lemn, în ramă poleită și ornamentată, așezată pe o masă, înfățișând pe «Sf. Muceniță Filoftea» între «Sf. Erarh Nifon» și «Sf. Erarh Elefterie». Are semnătura: «George Mărăcine». Sfânta are aureola, mâna dreaptă și picioarele (cât se văd din mâneci și de subt vestmânt) în relief de argint. Gulerul e de argint și încrustat cu rubine. Sfânta stă cu mâinile încrucișate la piept. Barda e jos la picioare, de argint în relief. Pe masă este o cutie cu icoană pentru strângerea darurilor și o iconiță, înfățișând același grup de sfinți. Aureola, mâinile, picioarele, centura, crucea și barda Sfintei din iconiță sunt de argint în relief.

Pe piciorul Sfântului Potir al bisericii, este gravată Sfânta Filoteia între Sfinții Nifon și Elefterie. Pe ambele fețe ale steagului bisericii este zugrăvită Sfânta Filoteia. O iconiță de argint, cu aureola și mantaua aurite, a fost sfințită de S. S. Pr. Marin Davidescu la 20 Iunie, 1932.

Pe fața exterioară a tinzii bisericii este înfățișată «Sf. M. Filoftea», iar pe frontispiciul bisericii, Sfânta în costum bulgăresc este între Sfinții Nifon, Mina, Teodor Tiron și Elefterie.

O caracteristică generală a Sfintei, așa cum este înfățișată în această biserică, este că barda se află întotdeauna în mâna stângă și crucea în cea dreaptă, iar îmbrăcămintea este compusă din trei vestminte.

În biserica Sfânta Vineri din Ploiești, se află o icoană mare, pe o masă ca pedestal, așezată lângă icoana de hram, dar spre peretele nordic. «Sfânta Mu. Filoteea», ținând cu mâna dreaptă crucea, în sus, iar în stânga barda, ocupă centrul icoanei, fiind înconjurată de scene din viața ei. Este îmbrăcată în haine de sfinți, având aureola din jurul capului lucrată din argint și fiind în relief. La picioare e notat anul lucrării icoanei 1874. Deasupra Sfintei este înfățișată Sfânta Treime. Scenele sunt în număr de șase, având inscripții:

I. «Sf. F. merge cu demâncare la câmp». Poartă un coșuleț în mâna stângă și desagi pe umărul drept.

II. «Sf. Filoftea face milostenie». Împarte mâncare la doi săraci. Desagii sunt pe pământ.

III. «Când a dat tată-său cu barda». Sfânta este căzută la pământ. Dela piciorul drept îi curge sânge. Lângă ea este tatăl, ținând mâna stângă la piept, iar dreapta în sus. Barda e jos la pământ.

IV. «Sf. Fi. se păzește de I.». Patru îngeri în vestminte albe o străjuiesc la căpătâiu. Sfânta este întinsă la pământ.

V. «Când face rugăciuni poporu». Sfânta e întinsă la pământ, având în față două femei. Un diacon cădelnițează la căpătâiu. Un arhiereu citește, urmat de un preot și popor.

VI. «Când duce pe Sf. la malu Dunării». Sfânta e înfășurată cu un giulgiu alb. E purtată cu picioarele înaintea de către patru oameni. Spre picioare se află un boier și o femeie,

având lumânări aprinse, iar în dreapta doi arhierei. După acești însoțitori urmează poporul.

În partea de jos a icoanei, sub partea centrală, sunt zugrăvite chipurile «Sf. Nifon» și «Sf. Tatiana». Dedesubtul zugrăvelii acestor sfinți se află inscripția:

«Această sfântă icoană este făcută de noi G. G. Ghrigorescu. Niță Zahariea».

În fața icoanei mari și lucrată după înfățișarea Sfintei din partea ei centrală, se află o iconiță pe un susținător. Deosebirea este că Sfânta din iconiță poartă crucea în mâna stângă și barda în mâna dreaptă, iar vestimintele au parte din colorit schimbat.

La Vălenii-de-Munte, în tinda bisericii Nica Filip cu hramul Intrării în biserică a Maicii Domnului, Sfânta Filoteia este înfățișată în mărime naturală, dar numai până la genunchi, între Sf. Ioan și Sf. Marina, sus pe peretele dinspre apus. Sfânta ține o cruce albă în mâna dreaptă și barda în mâna stângă.

În biserica Berceni din Vălenii-de-Munte, se află o icoană înrămată, așezată pe un pedestal. În partea de sus a icoanei, «S. Mc. Filoteia» este înfățișată între icoanele «S. Mc. Tatiana» și «S. Pa. Nifon». Este descultă, având crucea cu spice în mâna dreaptă și barda în mâna stângă.

În partea de jos a icoanei, ni se înfățișează «Moartea S. Muc. Filotei» între icoanele «S. Mc. Sergie» și «S. Mu. Vachu». Sfânta împarte mâncare săracilor (în scena din stânga), pe când tatăl ei se repede cu barda. În scena din dreapta, Sfânta este trântită la pământ, lovită la piciorul stâng ce sângerează. Pe fața pedestalului sunt două icoane înfățișând pe «S. Mc. Filoteia» în stânga și pe «Sf. Arh. Nifon», în dreapta. Sfânta este înfățișată ca în partea de sus a icoanei, însă fără spice lângă cruce. În josul icoanei cu scena din viața Sfintei este inscripția: «De E. Lăzărescu și de Petre Zugravu 1872 Sept. 20».

Biserica Sfinții Trei Ierarhi din Slănic-Prahova are o icoană mică a Sfintei Filoteia, înfățișând-o în picioare, ținând în mâna dreaptă o cruce și frunze de grâu, iar în cea stângă barda. Piciorul stâng sângerează. În fund, la stânga, se observă

un plug cu doi boi, iar la dreapta Sfânta întinsă la pământ și tatăl lângă ea. Spre mijloc e un pod peste un râu. Pe pod se vede mult popor. Inscripția (sus): «Sft. Muc. Filoteia». Pe verso icoanei este scris cu creionul: «Această icoană este dată pentru biserică de domnul Alexandrescu, Slănic-Prahova, 28 Octomvrie, 1922».

La Mănăstirea Cheia-Teleajen din jud. Prahova, Sfânta Filoteia este zugrăvită, în mărime naturală, pe zidul din afară al clopotniței, deasupra ușii de intrare în turn.

La Mănăstirea Suzana de pe valea Teleajenului, se găsește o mare și foarte frumoasă icoană de argint a Sfintei Filoteia, păstrată în stânga catapeteasmei.

În biserica satului Țărculești, comuna Gornetu-Cricov din jud. Prahova, se află o icoană a Sfintei Filoteia, zugrăvită cu cheltuiala fostului învățător Tache Rădulescu, după o veche icoană păstrată în casa lui. Icoana reprezintă pe Sfânta Filoteia, împărțind pâine la săraci ¹⁾.

În biserica din Mizil cu hramul Adormirii Maicii Domnului, în colțul nordic din dreapta altarului, lângă icoana de hram, se află două icoane ale Sfintei Filoteia: una mare și interesantă, de lemn, în cadru (toc) bronzat pe un pedestal, iar alta mică, îmbrăcată în argint, în fața ei.

Icoana cea mare înfățișează pe Sfânta Filoteia ținând în mâna dreaptă, ridicată în sus, o cruce, iar în mâna stângă, lăsată în jos, o bardă. În dreapta și în stânga Sfintei sunt zugrăvite chipurile unor Sfinți, care se identifică după inscripții și ale căror sfinte moaște se păstrează deasemenea la Curtea-de-Argheș. Inscripțiile: «Sf. M. Filothia» (sus); «S. Vah» și «Sf. Ie<rarh> Nifon» (în dreapta); «S. Serghie» și «S. Tatieana» (în stânga).

Sfânta Filoteia și Sfinții zugrăviți ocupă centrul icoanei. În jurul grupului lor sunt zugrăvite opt scene cu Sfânta, având fiecare inscripții chirilice:

I. «Când hrănește S. pe cei săraci». Sfânta împarte hrană săracilor, care stau cu mâinile întinse. La picioarele ei sunt niște desagi și două oale.

¹⁾ Comunicare de S. S. Pr. Calist Rădulescu, cancelarist al Sfântului Sinod.

II. «Când au tăiat pe S. tată-so cu barda». Sfânta este întinsă la pământ cu barda și desagii în dreapta. De sus coboară un val de lumină asupra ei. La picioare și la cap sunt câte șase îngeri. Tatăl se arată înspăimântat, cu mâinile întinse, exprimând căință.

III. «Când vine tata S. cu Mitropolitu din cetate la câmp către S.». Sfânta este întinsă la pământ. Tatăl a călăuzit un arhiereu urmat de către un diacon și mulțime de oameni.

IV. «Când se face rugăciune și S. nu are bunăvoință să se miște». Sfânta stă nemișcată la pământ cu mâinile pe piept. Este înconjurată de către arhiereu, doi preoți și trei diaconi, în jurul cărora se îngrămădește poporul. În față este un om îngenunchiat, care pare tatăl.

V. «Când s'a pomenit S. de Curtea-de-Argeș și S. saltă de la pământ». Sfânta s'a înălțat puțin dela pământ. În jur sunt clericii și poporul. Alături este adus un sicriu.

VI. «Când a pornit-o pe S. în Rumânia». Sfânta este în sicriu acoperită cu un vâl alb. E purtată de clerici și e urmată de popor.

VII. «Când a primit pe S. Negru Radu Vodă». Sfânta, în sicriu, este purtată de clerici și e urmată de un arhiereu și popor. Este întâmpinată de către Domn și un arhiereu, urmați de popor.

VIII. «Când a venit S. la Mizil la anu 1867 Maiu în 4». Scena înfățișează o procesiune rânduită astfel: înainte este purtat un sicriu, în care se observă parte din moaștele Sfinților păstrate la Curtea-de-Argeș; urmează un călugăr, ținând în mâna dreaptă o cruce, după care clericii poartă sicriul cu Sfânta; la câțiva pași de sicriu vin fete cu marame albe (semnul fecioriei),¹⁾ după care se înșiră poporul.

Această icoană, deși este stângaciu zugrăvită de către un diletant, după aparență, cu scene lipsite de perspectivă, totuși este tratată original, cu adăugări ale fantaziei zugravului în afară de elementele ce se găsesc în textul vieții Sfintei. Astfel, între alte amănunte, cu prilejul morții Sfintei,

¹⁾ S. S. Prot. Șt. Lefter, Parohul bisericii, mi-a comunicat că fetele, care întâmpină Sfânta, rămân foarte mult respectate de populație pentru dovada curăteniei lor sufletești și trupești.

s'au coborât doisprezece îngeri la căpătâiu și picioare, iar o procesiune în țară nu mai este înfățișată nici în vreo altă parte. Icoana este viu colorată, bine îngrijită și cu înscripțiile bine păstrate.

Icoana din fața celei mari înfățișează pe Sfânta Filoteia cu crucea în mâna dreaptă și cu barda în cea stângă.

În biserica din Mizil cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul se află două icoane de lemn ale Sfintei Filoteia: una mare și artistic lucrată, în ramă bronzată pe un pedestal, iar alta mică, în fața ei.

Icoana cea mare înfățișează pe sfânta Filoteia (inscripția: «S. M. Filotea») ținând în mâna dreaptă crucea și având barda sub talpa piciorului drept. Spre marginea icoanei, împrejurul Sfintei sunt pictate opt ovale cu inscripții cu litere latine, dintre care trei de deasupra Sfintei înfățișează Sfânta Treime și Sfinții ale căror moaște se păstrează la Curtea-de-Argheș, iar celelalte cinci înfățișează scene din viața Sfintei Filoteia:

1. «S. Ie<rarh> Nifon» și «S. M. Tatiana».
2. «Is. Hs.», «Sfântul Duh» și «Treime Tatăl».
3. «S. M. Serghie» și «S. M. Vah».

I. «S. Filotea dă mâncare săracilor». Sfânta ține în mâna dreaptă un coșuleț, iar în cea stângă o bucată de pâine. Săracii se îngrămădesc, întinzând farfurii. Deasupra Sfintei plutește o aureolă.

II. «S. Filotea să omoară de tată». Sfânta, având aureolă în jurul capului, este întinsă la pământ, luminând locul. Piciorul drept este însângerat. Alături se află barda și niște coșuri, iar în față tatăl, cu mâinile întinse. Spre fund se vede un plug cu patru boi, mânați de un om, pe când altul apasă în coarnele plugului. În lături, săracii privesc înspăimântați. În fund, se observă o cetate cu turla de biserică.

III. «Poporu să roagă unde voește să o ducă». Sfânta este în aceeași poziție ca în scena precedentă. Lângă ea se află doi arhierei, unsprezece preoți și un diacon cu cădelnița.

IV. «Poporu o duce la malul Dunării». Sfânta este întinsă pe o targă purtată de patru oameni, care o duc cu picioarele

înainte. În dreapta sunt doi arhieri și preoți, iar în stânga, spre cap, o urmează poporul. În fund se văd dealuri.

V. «S. Filoftea o duce la M. Argeș». Sfânta este în aceeași poziție ca în scena precedentă. Unul dintre arhieri citește. Spre fund e Dunărea, pe care se văd trei bărci, dintre care una mai apropiată cu doi vâslași. Peste Dunăre se observă o mulțime de oameni, în mijlocul cărora este Domnul țării.

Icoana și pedestalul ei sunt portative, n'au un loc fixat în biserică, căci sunt mutate după împrejurări.

Această icoană are asemănări izbitoare cu icoana mare, zugrăvită în 1867, din cealaltă biserică din Mizil, cu hramul Adormirii Maicii Domnului. Într'adevăr, ambele icoane înfățișează asemănător sfinții ale căror moaște se păstrează la Curtea-de-Argeș, iar scenele din viața Sfintei, zugrăvite spre marginea icoanei, au elemente comune. Astfel, în ambele icoane, scena I-a înfățișează săracii cu mâinile întinse, iar scena II-a pe Sfântă întinsă la pământ, iar pe tatăl alături, cu mâinile întinse. Scena III-a se aseamănă cu scena IV-a a icoanei din 1867, căci în ambele Sfânta este înconjurată de clerici: arhieri, preoți și diaconi, numai numărul lor diferind. Scena IV-a se aseamănă cu scena VI-a a icoanei din 1867, căci în ambele Sfânta, însoțită de clerici, este purtată spre țară. Scena V-a se aseamănă cu scena VII-a a icoanei din 1867, căci în ambele Sfânta, înconjurată de clerici și popor, este purtată spre țară, iar Domnul țării îi iese într-o întâmpinare. Scenele nu corespund ca numerotație, deoarece icoana din 1867 are mai multe. Icoana din biserică Sfântul Ioan este însă mai nouă, după cum se vede chiar după inscripțiile de pe ea, scrise cu litere latine, așa că se poate admite că pictorul ei s'a inspirat după icoana din 1867. Celui care a făcut icoana i se poate acorda numele de pictor pentru realizarea estetică a operei sale. Cred că este cea mai frumoasă și mai bine pictată icoană a Sfintei Filoteia, din câte am văzut. După tradiția bisericii ¹⁾, ca și după tehnica picturii, pictorul icoanei ar fi Pitaru Neculai, care a pictat

¹⁾ Confirmată de S. S. Pr. M. Preoteșcu, parohul bisericii.

icoane și în biserica episcopală din Buzău. Pictorul și-a evidențiat arta chiar și în cele mai mici amănunte, tratate îngrijit. În fiecare din scene, chipul Sfintei și al clericilor este asemănător, deci el avea arta de a reda potretul. Un amănunt caracteristic și original al tehnicei sale este și în delicatețea înfățișării obiectului muceniciei, barda, care este ascunsă sub talpa piciorului, încât abia i se vede un colț. Sfânta primise mucenicia dela tatăl ei, încât ținerea bardei în mână, ca în cele mai multe dintre icoane, este un gest prea crud, mai ales la o femeie și o fiică. Materialul din care a fost lucrată icoana este de bună calitate, încât a menținut frumusețea coloritului inițial. Firul vesmintelor și aureola Sfintei sunt lucrate cu praf de aur.

Icoana cea mică din biserica Sfântul Ioan este vădit inspirată după cea mare, înfățișând pe Sfânta Filoteia cu aceeași îmbrăcăminte, aceleași ornamentații și același colorit. În mâna dreaptă ține crucea, iar sub talpa piciorului drept barda.

Vădit lucrată după icoana mare din 1867 a bisericii din Mizil cu hramul Adormirii Maicii Domnului este icoana aflătoare în colțul nordic de lângă altarul bisericii Sfântul Gheorghe a comunei învecinate, Vadul-Săpat, jud. Prahova. Într'adevăr, în centrul icoanei se află grupul de sfinți ale căror moaște se află la Curtea-de-Argeș, iar în jurul lor sunt zugrăvite opt scene cu Sfânta Filoteia, având fiecare inscripții chirilice. Scenele sunt lucrate și inscripțiile redactate după cele ale icoanei din Mizil. În locul procesiunii dela Mizil, se înfățișează o slujbă la Vadul-Săpat: «Minunea ce s'au făcut în an 1869 la s. Mucenic Gheorghe».

Subt grupul de sfinți din centrul icoanei este semnătura zugravului: «1869 Martie 15 C. Popescu».

Pe crucile de piatră, împrejmuite și acoperite din jurul orașului Mizil, mai ales pe marginea drumurilor vicinale, chipul Sfintei Filoteia este foarte frecvent.

Astfel, lângă Mizil, în câmpul de peste linia ferată din dreptul str. Dr. I. Angelescu, se află un teren, cât un pogon, căruia i se zice «la Sfânta Filoteia», fiindcă în mijlocul lui se află o cruce mare de piatră, unde se face slujba când se aduc moaștele Sfintei. Crucea are înălțimea de 2,5 m. Pe fața

crucii este zugrăvită Sfânta Filoteia, ținând în mâna stângă, ridicată în sus, o cruce, iar mâna dreaptă e lăsată în jos. Pe brațele crucii sunt zugrăviți doi îngeri, dintre care cel din dreapta Sfintei o arată cu mâna. Înaintea Sfintei se vede un râu (Dunărea), iar pe cestălalt țărm abia se mai disting mai multe chipuri (poate Domnul cu preoții). Pe verso icoanei este înfățișată Maica Domnului cu pruncul Isus în brațe.

Inscripții: «Sf. M. Filoftea» (sus, pe fața crucii); «Împrejmuirea crucii» Sf. M. Filoftea este făcută cu cheltueala mea Ilie M. Tănăsescu 1882 Iunie 10, însă pentru zugrăvit a mai contribuit și alți comersanți care sunt iscăliți» (în partea dreaptă a crucii); (însemnarea donatorilor¹), în drept cu suma, este în partea stângă a crucii):

«T. Dimitriu 6»	«P. Niculescu 2»
«D. Constantinescu . . . 5»	«P. Tache 2»
«S. Costescu 4»	«M. Jaravete 2»
«B. Gligoriu 4»	«I. T. Pescaru 1»
«G. G. 3»	«T. Popescu 6»
«G. Bolgiu 2»	

Împrejmuirea făcută cu cheltuiala lui Ilie Tănăsescu este acum înfundată complet cu scânduri numai în partea de răsărit, iar în celelalte părți scândurile lipsesc. Acoperișul de lemn al împrejurării este învelit cu tablă. Deasupra se află o cruce de fier.

La răscrucea drumului Gura-Vadului spre Vadul-Săpat cu drumul Mizil spre Valea-Șcheilor, se află o cruce de piatră, împrejmuită și acoperită, făcută în «Mai 1887», având chipurile mai multor sfinți, între care și pe Sfânta Filoteia, având crucea în mâna dreaptă și barda în mâna stângă. Inscripția: «Sf. M. Filoftea».

În Valea-Dealului, lângă crucea Monahului, la răscrucea drumului Mizil spre Boboci cu drumul Gura-Vadului spre Vadul-Săpat, se află o cruce de piatră, împrejmuită și acoperită, făcută cu ocazia aducerii moaștelor: «Aceasta sf. cruce

¹) Cei mai mulți dintre donatori au fost comercianți în Mizil. Primul donator a înființat liceul din Mizil, prin dania sa.

s'au ridicat cu venirea sentelor moște 1892...¹⁾: Pe fața crucii este înfățișată Sfânta cu inscripția: «Sf. Muc. Filoteia».

Lângă Vadul-Săpat, din sus de gârlă, între răscruci, pe drumul spre Gura-Vadului, se află o cruce de piatră, având în față, răstignit, pe Domnul nostru Isus Hristos, iar mai jos o scenă înfățișând pe Sfânta Filoteia întinsă la pământ, moartă. Are aureolă în jurul capului și de sus coboară raze de lumină. În dreapta e tatăl ei, în picioare, cu mâna întinsă, cum a aruncat barda. Inscripția: «Sfânta Filoteia fiind ucisă de tatăl său». În partea de sus a crucii este inscripția: «1922. Această sftă cruce s'a ridicat de Petre I. Iliescu cu soția lui Ileana P. Iliescu». Pe verso crucii este înfățișată Sfânta ținând în mâna dreaptă o cruce ridicată în sus. Inscripția: «S. Fecioara Filoteia».

Icoane ale Sfintei Filoteia se află înlăuntrul paraclisului clădit lângă crângul din Buzău, în 1867. Icoana de pe cruce, după înfățișare datând dela clădirea paraclisului, are mărimea de 20 pe 30 cm. și înfățișează pe Sfânta, împărțind bucate săracilor, fără să observe că tatăl ei se repede cu barda. O altă icoană veche, aproape ștersă, este așezată în stânga intrării și înfățișează două scene: Sfânta făcând milostenii și alături Sfânta căzută la pământ, moartă. În colțul din dreapta al paraclisului, în fund, se află o icoană a Sfintei Filoteia, mare de 1 m., reprezentând Sfânta ținând într-o mână crucea, iar în cealaltă mână coșul cu merinde. Poartă inscripțiile recente: sus, «Sfânta Mucenița Filoteia», iar jos, «Donată de familia Ghezea».

În colțul din stânga al paraclisului, în fund, se află deasemenea o icoană a Sfintei, cu inscripțiile: sus, «Sf. Filoteia», iar jos, «Donată de Chiriu Șerbănescu, str. Rozilor 32 Buzău». În colțul din dreapta, de jos, este iscălit pictorul: «Mihăilescu, 1930». Sfânta este înfățișată în picioare, având în mâna dreaptă un ou roș, iar în mâna stângă un coș cu merinde. Pe pământ este întinsă o față de masă albă, pe care sunt pregătite cele trebuitoare mesei. Săracii stau împrejur. Sfânta e îmbrăcată în costum național românesc.

¹⁾ Transcrierea inscripției s'a făcut cu ortografia ei.

La Mănăstirea Viforâta din jud. Dâmbovița, Sfânta Filoteia este reprezentată întregă pe stâlp, cu fața spre altar, în stânga intrării în biserică ¹⁾).

Ca mărturii recente, în circulație, iconografia Sfintei Filoteia are înfățișarea Sfintei în Orologiul cel mare ²⁾, în Serviciul Sfintei Mucenice Filoteia Fecioara ³⁾, în « Viețile Sfinților ⁴⁾ », ediția 1901—1906, și în icoanale tipărite în editura Tipo-litografia cărților bisericești. În fiecare dintre aceste icoane, Sfânta ne este înfățișată ca o tânără muceniță, câteodată cu barda în mână, însă chipul ei nu-i asemănător în ele.

În general, iconografia ne înfățișează pe Sfânta Filoteia ca pe o fecioară tânără, ținând în mână barda, prin care a fost martirizată, așa cum se povestește în redacțiunile moderne ale vieții ei. Măinile cu care ține crucea și barda nu-s aceleași, căci sunt când dreapta, când stânga. De asemenea este înfățișată că e lovită când în piciorul drept, când în cel stâng. Deși iconografia arată că Sfânta are un cult mărginit în Muntenia, totuși destulele mărturii găsite, dintre multele ce vor fi existând, evidențiază marea considerație de care se bucură Sfânta printre credincioși. Cultul a progresat mai ales din sec. al XIX-lea, deci foarte recent. Nu puțin au contribuit la cultul pentru Sfânta Filoteia aceste icoane, ce cuvântează plastic dorinței înăscute în om de a-și găsi un patron suprauman.

4. **Odoare.** Pentru binefacerile lor, din recunoștință și venerațiune, moaștele Sfintei Filoteia au fost împodobite cu numeroase daruri, după diferite întâmplări. Odată, Sfânta Filoteia a fost ascunsă de frica Turcilor, fiind zidită sus în biserică,

¹⁾ Comunicare de S. S. Protosinghelul Ghenadie Diaconescu, duhovnicul mănăstirii.

²⁾ Ed. I, Buc., 1887, p. 209: o gravură mică, înfățișând-o pe Sfântă ținând crucea în mâna stângă și o ramură în cea dreaptă. S'a reproduș în ed. II, Buc., 1897, p. 206, și în *Mineiul luni lui Decemvrie*, Buc., 1892, p. 92. În *Orologiul cel mare*, ed. II, pe foie nepaginată între pp. 538 și 539, Sfânta Filoteia este înfățișată, în frumoasă gravură în culori, ținând crucea cu frunze verzi de grâu în mâna dreaptă și barda în cea stângă. În fund se vede Biserica Domnească.

³⁾ Buc., 1897, p. 2. S'a reproduș în *Mineiul luni lui Decemvrie*, Buc. 1909, p. 103.

⁴⁾ Vol. IV, Buc., 1904, p. 419. Desenatorul e semnat: « Toma Vintilă ». Sfânta e copilă. Are crucea în mâna stângă, iar pe cea dreaptă o ține la piept.

într'un fel de firidă (poate în resmerița din anii 1786—89). Turcii au intrat cu caii în biserică. Căutând în biserică odoare, au spart firida și au găsit sicriașul Sfintei Filoteia, pe care l-au aruncat jos ca să-l spargă. Seara, parohul bisericii, care fugise de frică în pădure, venind pe ascuns, a luat moaștele, le-a pus într'o traistă și le-a dus în pădure, unde erau aciuiți toți oamenii din târg. Acolo, a atârnat traista de craca unui pom, lângă care a aprins o candelă. Oamenii s'au rugat la Sfântuliță, până s'au liniștit lucrurile, când i-au făcut un sicriaș mic ¹⁾).

Din venerație pentru minunile ei, subt Bibescu-Vodă (1842—1848) se făcu moaștelor Sfintei Filoteia « un pat monument », poruncit la Viena ²⁾).

În 1857, Dincă Brătianu făcea « odăile de bolnavi » celor ce veneau la Sfânta Filoteia pentru tămăduire. Safta Pribeanca dăruia pentru acele chilii venitul rămas dela părinții ei: Maria și Paharnicul Grigorie Drăgănescul ³⁾).

Pentru minunea dela Ploiești din 1867, « prin inițiativa luată de Hagi Ioan Pitiș, fostul epitrop al bisericii Sfântul Gheorghe Vechiu... Sfintele Moaște s'au pus într'un nou sicriu de argint, în locul celui de chiparos, la care au contribuit majoritatea orășenilor Ploieșteni ⁴⁾ ». După altă informație, cu acea ocazie nu s'a făcut un sicriu nou, ci vechiul sicriu a fost îmbrăcat cu argint ⁵⁾).

După puțini ani, s'a făcut Sfintei Filoteia un nou sicriu, ce se păstrează până astăzi și deasupra căruia se află următoarea inscripție :

« Pentru evlavia și dragostea către Sânta Muceniță Filoteia, protectoarea neamului Românesc, făcutu-s'a acest sicriu de argint, împodobit cum se vede, prin osteneala și cheltuiala Prea Sântiei Sale Episcopului de Argeși D. D. Ghenadie II-lea,

¹⁾ Comunicare de Eugenia și Maria Cristescu din Curtea-de-Argeș, care de zeci de ani nutresc cultul pentru Sfânta Filoteia, căreia i-au cusut și îmbrăcăminte.

²⁾ V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 40.

³⁾ *Id. ibid.*

⁴⁾ *Slujba sânilor dela Curtea-de-Argeș împreună cu viețile lor.* Ploiești, 1873, p. VI.

⁵⁾ Iconomu Petru Bărbulescu, *o. cit.*, (în prefață).

a câtorva buni creștini și a Epitropiei Bisericei Sântul Nicolae (numită Biserica Domnească a lui Radu-Negru-Basarab V. V., din vechea reședință Curtea-de-Argeși), ca să fie spre pomenirea și de exemplu urmașilor, cari văzând aceasta să se inspire și să se îndemne a face și ei alte fapte mult mai mari și folositoare neamului Românesc. Acest sicriu s'a făcut în zilele M. S. Carol I-iu, viteazul Domn și Rege al Românilor, și a soției Sale Doamna și Regina Elisabeta; în zilele acestora s'a făcut și sicriul de argint pentru păstrarea moaștelor Sfântului Cuvios Dimitrie din Biserica Mitropoliei din București, preste 200 biserici în Eparhia Argeșului, restaurarea monumentului Neagu Basarab V. V., palatul Episcopal, independența Țării și Regatul Român. Dela anul mântuirii 1876 până la 1884, Iunie 15¹⁾ ».

Deasupra inscripției este icoana Sfintei Filoteia. Pe laturea dinspre picioare a sicriului, este gravat un chip de prelat: Episc. Ghenadie. La căpătâiul sicriului este gravată icoana reprezentând Înălțarea Domnului.

Sicriul are o cuvertură roșie pe care e scris: « Sfânta Filoteia de Justina Flencheș, jud. Muscel ».

Moaștele Sfintei sunt îmbrăcate. Mâna dreaptă e îmbrăcată în metal, având un căpăcel ca să se vadă carnea uscată. Pe frunte are o diademă, la gât o salbă²⁾ și un lanț de aur cu o cruce.

Despre odoare ale Sfintei Filoteia vorbește și *Al. Odobescu* în raportul său către Ministerul Cultelor, întocmit în urma călătoriei de cercetări din anul 1860, în jud. Argeș: « Preotul Nicolae Jidescu... ne-a dat și niște cercei vechi a Sfintei Filoftei, pe care a doua zi i-a desemnat Trenk³⁾ ».

O salbă de monede și cercei dăruți Sfintei Filoteia se păstrează și în biserica Dobroteasa din București, căreia i s'a dăruit, în 1928, și o iconiță din partea unei foste bolnave, tămăduită prin rugăciuni către sfânta.

¹⁾ Inscriptia e reproducă și la sfârșitul *Serviciului Sănții Mucenițe Filoteia Feocioara*, Buc., 1891 și a ediției din 1897.

²⁾ Reprodusă în fotografie în « Buletinul Comisiunii monumentelor istorice », Buc., 1923, p. 24, fig. 14.

³⁾ Alexandru Odobescu, *Însemnări din călătoria...*, « Conv. lit. », 1915, p. 1138 Cf. și ms. 3265 din Biblioteca Academiei Române.

Darurile proveneau din recunoștința credincioșilor, adesea boieri și jupânițe, către sfintele moaște, cărora le dăruiau scumpe odoare: diademe, inele, monede, salbe etc.

IV. VIEȚA SFINTEI ÎN FOLCLOR.

1. **Versiuni populare.** Județele Argeș, Muscel, Dâmbovița și Prahova sunt foarte bogate în povestiri despre Sfânta Filoteia, prezentate în numeroase variante, cu împrumuturi din alte legende populare sau hagiografice. Unele din aceste legende au fost culese și tipărite de folcloriști. Versiunile populare se găsesc chiar în județele mai îndepărtate, pe unde Sfânta a fost dusă de obicei în procesiune pentru ploaie.

Cea mai veche versiune populară tipărită este culeasă din județul Dolj:

« S'a auzit din bătrâni că Sf. Filoftea a fost o fată milostivă dela Dumnezeu. Nu era călător să treacă pe drum și să nu-l întrebe de a mâncat sau nu. Și de nu mâncase, îi da să mănânce.

Într-o dimineață, tatăl său, plecând la arat cu mai multe pluguri, a lăsat vorbă acasă ca fie-sa să se ducă cu demâncare la oameni, la pluguri. Cum a gătit, Filoftea a plecat cu demâncarea. Pe drum s'a întâlnit cu niște oameni flămânzi și le-a dat să mănânce; apoi a luat-o îndărăt acasă, că știa ea bine ce o aștepta, dacă s'o duce la pluguri cu mâna goală. A făcut altă demâncare și fuga la pluguri, c'o fi leșinat oamenii de foame. Tată-său, când a văzut-o tocmai pe la chindie cu prânzul, s'a făcut foc de mânie, că de ce a venit așa de târziu? Și dând cu barda, de unde era dela plug, — ca de o asvârlită — i-a tăiat piciorul. Și a căzut de-odată moartă la pământ fecioara. Îndată s'a coborât o candelă la capul ei, de sus, dela Tatăl ceresc. S'au căsnit ei toți oamenii s'o mute de pe loc, s'o ducă acasă, dar nu s'a putut, fără puterea lui Dumnezeu, s'o ridice din loc. Dacă au văzut ei și au văzut, le-a venit în gând și au rânduit-o la toate mănăstirile. Preoții s'au rugat în sobor, dar degeaba. Au pomenit toate mănăstirile din țara lor și ea nu făcea nici un semn.

În cele din urmă, preoții au rânduit-o la mănăstirea frumoasă a Argeșului. Punând acum mâna pe trupul ei, au văzut că Sfânta s'a deslipit de pământ. Și așa au luat-o de acolo și au dus-o la Argeș, în mănăstire, unde stă și azi ¹⁾ ».

¹⁾ Șt. Tuțescu, *Monografia com. rur. Catanele, jud. Dolj*, Buc., 1904, apud T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, « Ac. Rom. Din vieța poporului român », XIX, Buc. 1914, p. 179.

În județul Muscel, vieța Sfintei este povestită în felul următor:

« Toată lumea pe aici cunoaște vieța acestei ființe, și o povestește așa cum a auzit-o la biserică. Se știe apoi că pe când era feteșcană, din pricina prea marei milostenii, tatăl său, om căinos la inimă, a dat deasvârlita cu barda în ea și a tăiat-o. Înainte de a-și da duhul, ea a fost luată de un vârtej și ridicată până la « vântu turbat », iar de acolo a căzut moartă jos. Pe sfânta n'a putut-o urni nimeni din loc, nici cu cai, nici cu boi, că nu vrea să intre în nici un oraș mare, că orașele, mai ales ale mari, ci-că sunt păcătoase rău !

Când i s'a pomenit însă de Curtea-de-Argeș, s'a făcut ușoară cum e pleava. Aci au adus-o și aci i se păstrează moaștele până 'n ziua de azi ¹⁾ ».

Prin jud. Olt se aude următoarea versiune:

« Filoftea a fost fiica unui om sărac, dintr'un sat din jud. Argeș.

Fata asta era foarte cuminte, darnică și milostivă. De câte ori se ducea cu mâncare la tatăl său, cu cine se întâlnea aceleia îi da de ale mâncării, așa că ajungea la muncă numai cu mâncarea pe jumătate. Odată tată-său s'a luat așteamătu după ea, să vadă cui dă întotdeauna atâta mâncare. Mare i-a fost mirarea însă când a văzut-o că împărțea mâncare la toți săracii, la toți copiii care spuneau că le este foame. Atunci tatăl său de necaz, cum mergea după ea, a dat cu o bardă de-a svârlita și a ajuns-o cu colțul la un călcăiu, unde i se vede și astăzi semnul.

Prin bunătate, prin cumințenia ei, prin faptele ei bune și milostive, s'a făcut sfântă. Moaștele ei sunt la Mănăstirea Curtea-de-Argeș ²⁾ ».

Toate versiunile populare se aseamănă, arătând că pentru milosteniile făcute, Sfânta a fost omorâtă de tatăl ei și moaștele i se află la Curtea-de-Argeș. În unele versiuni se povestește minunea îngreuierii trupului Sfintei, până i s'a făgăduit strămutarea la Argeș.

Elementele caracteristice ale redacțiunii din « Viețile Sfinților » s'au menținut deci, însă precizările lipsesc cu desăvârșire

¹⁾ C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, *Sărbătorile poporului, Muscel*, « Ac. Rom. Din vieța poporului român », VII, Buc., 1909, p. 91, citat și de T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, Buc., 1914, p. 180 și T. Pamfile, *Văzduhul*, Buc., 1916, p. 44.

²⁾ T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, Buc., 1914, p. 180, n. 2: Spusă de Marin Mogoș din Bărăștii-de-Vede, împărt. de N. I. Dumitrașcu.

din aceste versiuni ale tradiției. Astfel nu se mai arată că patria Sfintei este Bulgaria, fiind născută în Târnova, ci abia numai în versiunea din județul Dolj se amintește că era din altă țară. Nici o versiune nu arată precis vârsta Sfintei, nici nu pomeneste de ațâțările contra ei din partea mamei vitregi sau despre Domnul țării, care i-a adus moaștele la Argeș.

O observație generală, care se impune, este că tradiția nu este destul de credincioasă, deși textul vieții și al slujbei există și se întrebuintează la toate prilejurile. Dacă tradiția recent formată și continuu reînviată se prezintă în forma aceasta, ne putem explica de ce tradiția întrebuințată în redacțiunea Mitropolitului Neofit și în redacțiunea tipărită în « Viețile Sfinților » se prezintă atât de deosebit față de redacțiunea Patriarhului Eftimie, mai ales că aceasta era scrisă în limba slavonă, neînțeleasă de credincioși, și se pierduse de foarte multă vreme.

2. **Versiuni literarizate.** Între însemnările de călătorie ale Francezului *Bellanger*, despre care am mai pomenit ¹⁾, avem o versiune a vieții Sfintei Filoteia, așa cum i-ar fi povestit-o starețul Mănăstirii Argeș, în 1836 ²⁾.

Versiunea povestită de Bellanger este destul de lungă, de aceea o înfățișez în rezumat.

Singură fiică a unui dulgher bogat și sgârcit, Filoteia crescuse sub îndrumările unei mame iubitoare, înțelepte și virtuoaase. Când atinse vârsta măritişului, frumusețea ei atrase numeroși râvnitori, însă ea nu-i lua în seamă. Într-o zi, tatăl ei îi spuse că i-a hotărât căsătoria cu un tânăr lucrător, Ștefan Mazias, și-i dădu răgaz de pregătire trei zile. După aceste zile, Filoteia imploră pe tatăl ei să n-o dea unui om ca Ștefan, care nu e bun creștin și are purtări rele. Tatăl îi porunci să-i asculte hotărîrea, așa că Filoteia se întoarse mahnită lângă mama ei și-i mărturisi necazurile sale. Toată noaptea ce urmă și-o petrecu în rugăciuni la picioarele unui crucifix, iar a doua zi făcu o nouă încercare de a-și îndupleca

¹⁾ Cf. p. 18 din prezenta lucrare.

²⁾ Stanislas Bellanger, *o. cit.*, t. II, cap. XII, pp. 443—461.

tatăl. Fiind refuzată și ne mai întrezărind vreo nădejde de scăpare, cu consimțământul mamei sale luă hotărîrea să se ducă în vreuna din mănăstirile Macedoniei, unde ar fi găsit un adăpost liniștit.

În ajunul nunții, Filoteia îngenunchiă pentru ultima dată înaintea crucifixului, sărută plângând picioarele lui Hristos străbătute de cuie și-l rugă pentru părinții, rudele și tovarășele copilăriei ei. Ducându-se apoi înaintea tatălui, îngenunchiă, îl rugă s'o ierte și s'o binecuvânteze. Acesta, crezând că Filoteia cere binecuvântarea căsătoriei, așază mâinile pe capul copilei sale și-i îndeplini cererea. Apoi o sărută, dar repede se dojeni că a fost prea duios.

După ce părăsi pe tatăl ei, Filoteia se duse la un schit, unde o aștepta mama ei. Acolo se rugară și apoi Filoteia îmbracă un costum de pelerin, la care lucrase în ascuns. Mama îi înlănțui la gât un talisman sfințit și-i dădu bani pe care Filoteia îi primi nu atât pentru sine, cât pentru săracii drumului. Îndreptându-și ochii înlăcrămați spre cer, ele văzură o cruce de aur, pe care mama o socoti un semn bun pentru fiica ei. Aproape de schit, ele întâlniră o altă pelerină, care aștepta liniștit sosirea lor. Aceasta era o servitoare, care voise să-și urmeze stăpâna, de care nu se putea hotărî să se despartă. Mama își binecuvântă fiica și apoi se despărțiră.

După o oră, la masă, tatăl observă lipsa Filoteii și mânios ceru lămuriri. La întrebările sale, mama Filoteii căzu leșinată, copleșită de durere.

Cele două pelerine călătoriră astfel trei zile și trei nopți. A patra zi, pe când se apropiau de Dunăre, oboseala le sili să se culce sub un arbore stufos. Când se deșteptară, neguri groase acopereau pământul. Deodată tovarășa Filoteii scoase un strigăt, îngenunchiă și începu să se roage fierbinte. « Ea văzuse un înger deasupra capului tinerei sale stăpâne și forma albă a preafericitului se observa tot așa de ușor ca ziua. În mână sa el ținea o cunună de flori și în jurul frunții îi strălucea o aureolă de aur, care se desprinsese și se pogorî ca o văpaie luminoasă pentru a acoperi pe Filoteia. A cincea zi, oboseala și somnul le siliră să mai facă un popas ca să se odihnească. La fel ca prima dată, îngerul apărui bunei servitoare

și aureola pogorî pe fruntea binecuvântată a Filoteii ». A doua zi, întâlnind doi nevoiași, servitoarea își arată părerea de rău că n'avea cu ce să-i ajute, deoarece împărțise toți banii săracilor. Filoteia îi spuse să caute în traistă, unde servitoarea găsi tot atâția bani ca la plecare. A șaptea zi, ele ajunseră aproape de un târgușor locuit de necredincioși. După ce se rugară, ele adormiră pe mușchi, la umbra unei stânci. La sculare, Filoteia împărțăși tovarășei sale că avusese un vis, în care i se arătase un arhanghel. Acesta îi ceruse, în numele Domnului, care îi apreciasse sacrificiul, să se înapoieze acasă, unde mama ei este pe moarte. În patru zile, Filoteia se întoarse acasă, la Curtea-de-Argheș. Când trecu pragul casei părintești, văzu multă lume adunată în jurul sicriului în care era mama ei moartă. Voind să-i dea ultima sărutare, încercă să se aplece, însă Ștefan Mazias îi ridică gluga și toți scoaseră un strigăt de mirare la vederea ei și-i aruncară blesteme. Tatăl ei se apropie repede și o sili să îngenunche, blestemând-o pentru că ar fi pricinuit moartea mamei ei. Cortegiul porni, iar Filoteia rămase îndurerată, până când veni tovarășa ei de călătorie, care o șterse de țărână și căută s'o mângâie.

După ce Filoteia rămase o săptămână afară, la poarta neînduplecatului ei tată, acesta în sfârșit o primi, nu din iubire, ci din sgârzenie, ca să-i țină loc de servitoare, deoarece o știa cumpătată și econoamă. În câteva luni, Filoteia făcu să se uite trecutul, prin purtarea ei bună față de toți, prin milosteniile față de săraci și prin virtuțile sale, încât câștigă un adânc respect și iubirea tuturor. Curând, în tot ținutul se duse vestea despre sfințenia ei, astfel că din toate părțile venea lume ca să-i asculte povețele înțelepte.

Filoteia era sortită cununilor martiriului. Tatăl ei îmbolnăvind-se, începu să ducă ea însăși mâncare lucrătorilor la câmp. Dacă întâlnea săraci, le da din mâncăruri, fiind sigură că, la sosire, vasele se găseau tot pline ca la plecare. Când tatăl ei se însănătoși, el bănuî milosteniile fiicei sale, dar nu-i zise nimic, deoarece nu renunțase încă la ideea căsătoriei ei cu Ștefan Mazias, a cărui avere îl atrăgea. Într-o zi însă, pândind-o pe Filoteia, o văzu dând pâine unui orb. Turbat de

mânie, el apucă o bardă și o doborî pe fiica sa la picioarele lui cu o lovitură puternică.

După șaptezeci și doi de ani, desgropându-se corpul Filoteii, îl aflară neputrezit, ca și când ar fi fost îngropat în ajun, spre marea mirare a tuturor locuitorilor din Curtea-de-Argeș.

Mitropolitul Vasile¹⁾ obținut canonizarea cucernicei fecioare, iar mai apoi se ridică biserica aceasta, căreia i se dădu numele Sfintei.

Povestirea lui *Bellanger* este mai bogată în fapte și mai impresionantă, mai ales în arătarea momentului despărțirii sau al călătoriei Filoteii, decât redacția din « Viețile Sfinților ». Ea este dramatizată adesea prin dialoguri de o sinceritate duioasă, ca acelea dintre fiică și tatăl sau mama ei. La început și la sfârșit, povestirea are unele episoade în plus față de redacțiunea din « Viețile Sfinților ». Astfel Filoteia fuge de acasă, căci tatăl ei voia s'o mărite cu de-a sila. Acest episod se găsește și în viața Sfintei Ecaterina, dar se aseamănă mai isbitor cu viața Sfintei Varvara, singură fiică la părinți, care, după moartea mamei sale, a fost silită de către tatăl ei să se căsătorească, deși voia să rămână fecioară a lui Hristos. Prin refuzul său și-a mâniat tatăl, care a voit s'o taie. În vechile redacțiuni slavone, deasemenea Filoteia voia să rămână fecioară. Episodul apariției îngerului strălucitor din povestirea lui *Bellanger* se găsește și în viața Sfintei Paraschiva, de unde pare să fi fost luat de Mitropolitul Ioasaf al Vidinului în panegiricul Sfintei Filoteia. Episodul desgropării și aflării trupului neputrezit după trecere de mulți ani se găsește deasemenea în viața Sfintei Paraschiva, dar și în viața multor alți sfinți.

Deși *Bellanger* afirmă că povestește viața Sfintei Filoteia după cum a auzit-o dela stareț (le prieur), totuși nu s'ar putea ca episoadele adăugate să-i fi fost povestite de către acesta, deoarece în anul 1836 clerul avea spre folosință textul vieții Sfintei, așa cum se tipărise. Meseria de dulgher a tatălui a dedus-o *Bellanger* probabil din faptul că acesta avea bardă.

¹⁾ Nu se cunoaște nici un Mitropolit al Ungro-Vlahiei cu acest nume.

Episoadele adăugate sunt produse ale fantaziei sale, pe baza elementelor pe care le-a găsit în diferite vieți de sfânt. Preocupat de literarizarea simplei povestiri auzite, *Bellanger* a căutat să alcătuiască o viață mai interesantă, împrumutând episoade din viața altor sfinți, dintre care viața Sfintei Varvara o găsea în vreo colecție la 4 Decembrie, deci abia cu câteva zile înaintea prăznirii Sfintei Filoteia.

Prefacerea vieții Sfintei Filoteia într-o povestire romantică este o ipoteză care poate fi privită ca adevărată, mai ales că *Bellanger* a prefăcut foarte mult materialul cules în țările noastre, astfel că cele două volume ale sale alcătuiesc o operă « ciudată, care cuprinde tot ce vrea și nu așteaptă cineva: relații personale, conversații, judecăți, anecdote, adevărate și născocite, pagini de literatură romantică...¹⁾ ». Ceea ce s'a observat de către d-l prof. N. Iorga despre alte elemente ale operei lui *Bellanger*, putem afirma și despre viața Sfintei Filoteia, așa cum a înfățișat-o el.

O versiune literarizată a vieții Sfintei Filoteia o tipărește un călător german, care a vizitat Curtea-de-Argeș, înainte de 1859²⁾.

Ca și în povestirea lui *Bellanger*, *Derblich* scrie că tatăl Filoteii ar fi fost de meserie dulgher, probabil fiindcă avea bardă, iar fiica sa îi aducea mâncare în pădure. Când fu omorâtă și mulțimea nu putu să-i ridice trupul cu nici un chip, *Derblich* adaugă că « nici douăsprezece perechi de boi nu putură s'o ridice din loc³⁾ ». Această îngreuiere se atribue și altor sfinți.

Într'un dicționar hagiografic, publicat în 1863, se găsește o biografie latină a Sfintei Filoteia, alcătuită de autor după cuprinsul povestirilor din cărțile lui *Bellanger* și *Derblich*⁴⁾.

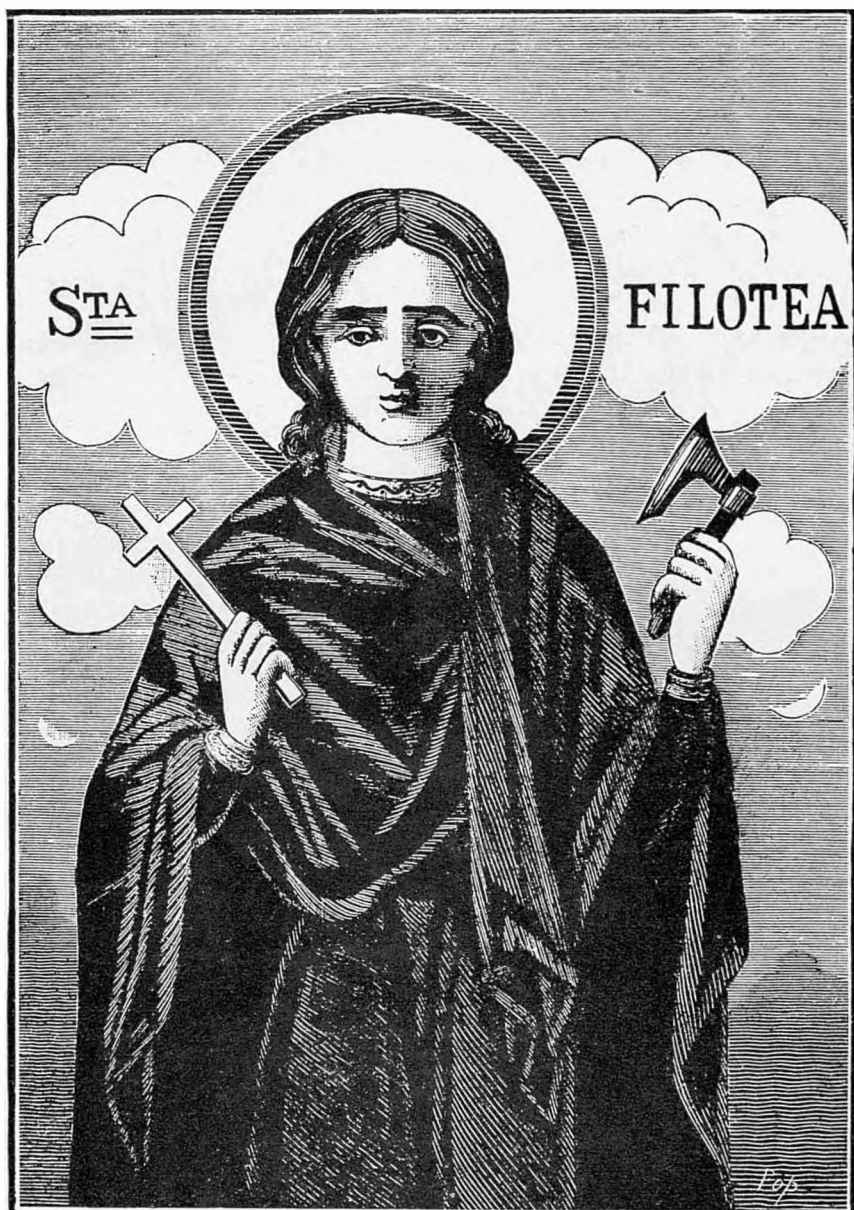
¹⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, III, Buc., 1922, p. 165.

²⁾ W. Derblich, *Land und Leute der Moldau und Walachei*, Praga, 1859, cap. I, pp. 6—7: Die einzige walachische Heilige. Eine Legende.

³⁾ O. cit., « ...selbst zwölf Paar Ochsen vermochten nicht sie von der Stelle zu heben ».

⁴⁾ Joanes Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, pp. 301—302: « S. Philothea, virgo et martyr in Valachia culta ». La sfârșitul acestei cărți sunt 24 de pagini, câte două pentru fiecare lună, cuprinzând chipurile tuturor sfinților, zugrăvite foarte frumos, în peniță, dar al Sfintei Filoteia nu se găsește.

Literarizarea versiunilor vieții Sfintei Filoteia s'a făcut pe baza versiunilor populare. Ea n'a avut un scop religios, nici măcar unul artistic, ci s'a făcut din spiritul de mărire a interesului povestirilor și descrierilor unor autori, care voiau să prezinte popoarelor străine cât mai multe curiozități interesante din țările noastre.

Reproducere din « *Serviciul Sfintei mucenițe Filoteia* », București, 1897.

A. R. — *Memoriile Secțiunii Literare. Seria III Tom. VI.*

Biserica Domnească după restaurare (foto. ed. G. Mitu)

CUPRINSUL

Pag.

I. ISTORIA ȚĂRII ȘI SFÂNTA FILOTEIA.

1. Interesul istoric al studiului	1
2. Cele trei Sfinte Filoteia	3
3. Identificarea Sfintei Filoteia dela Argeș	5
4. Împrejurările strămutării moaștelor Sfintei la C.-de-Argeș	12
5. Știri istorice despre moaștele Sfintei la Curtea-de-Argeș	16

II. VIEAȚA SFINTEI ÎN TEXTELE BISERICEȘTI.

1. Ce este o « vieață » de sfânt	21
2. Redacțiunile vechi slave	25
3. Redacțiunea modernă grecească	33
4. Redacțiunea modernă românească	37
5. Redacțiunile « slujbei »	54
6. Edițiile românești ale « vieții » și « slujbei »	58

III. CULTUL SFINTEI.

1. Din minunile Sfintei	70
2. Hramurile și onomastica	72
3. Iconografia	74
4. Odoarele	90

IV. VIEAȚA SFINTEI ÎN FOLCLOR.

1. Versiuni populare	93
2. Versiuni literarizate	95

CONTRIBUȚII LA ISTORIA LITERARĂ

DE

ARTUR GOROVEI

MEMBRU CORRESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sedința dela 23 Mai 1933

I. CONSTANTIN STAMATI

În studiul *Contribuții la biografia lui Constantin Stamati*, publicat în « Analele Academiei Române », Secția literară, Seria III, Tom V, Memoriul 7 (1931), spuneam că Constantin Stamati s'a însurat cu Catinca (Ecaterina), fata Căminarului Tudurache Ciurea dela Tâmpeschi, lângă Folticeni, dar: « Când s'a însurat Constantin Stamati, nu știm ».

În arhiva Tribunalului Baia (fost județul Suceava), se păstrează registrul în care se treceau hotărârile tribunalului pronunțate în cursul anului 1832, primul an de înființare al lui, conform Regulamentului Organic, registru intitulat: « Condică în care se trec jurnalurile de hotărâri și raporturi. 1832 ghenar ». În această condică, începând dela fila 73 verso, este hotărârea sub Nr. 52, din 17 August 1832: « Lucrarea cărții Divanului giudecătoresc din 3 Iunie 1808 », în care sunt consemnate date prețioase cu privire la poetul Constantin Stamati.

Iată, în întregime, această hotărâre:

« Anul 1832 august 17 zile. Prezidentul Giudecătoriei ținutului Sucevii.

Pe temeiul cărții cinstitului Divan giudecătoresc din 3 a trecutei luni iunie, cu No. 1808, intrând în cercetarea dellei după pretenția dumisale tiutiularnoi sovetnic *Costachi Stamati*, întinsă asupra dumisale Căminar Tudurache Ciure, socrul dumisale, pentru împlinirea zăstreii d-sale Stamati, din averea socrului d-sale de aice din Moldova, pe câtă vreme nu le au primit în Basarabia (unde i se însemnează zăstreia), precum

urmează jaloba dumisale Stamati și nota Consulatului rosienesc supt No. 578, priimită de cătră cinstit Divan în alăturare cu otnoșania cinstitei Logofeții a Giustiției din 27 maiu cu No. 3148, ca să se aducă la împlinire, potrivit cu hotărîrea Departamentului pricinilor străine și a obștescului Divan din anul 1829, din niște părți de moșie care ar fi rămase pe lângă acele cu care i s'au împlinit fondul zăstrei și cuprinse în secestrul pus încă dela anul 1828, pe orice avere s'ar descoperi a Căminarului Ciure, spre a căreia aducere întru împlinire prin numerarisita mai sus carte, mă însărcinează Divanul pe mine ca fără cilenuri (fiind rudenii cu pârătul Căminar), prin cercetare, mai întâi să fac socoteală veniturilor zăstrei ce i-au lipsit din Basarabia d-sale Stamati, după cursul monedei de acolo, cu dobânda lor, cum se cuprinde la însemnatele hotărâri, până în ziua ce au început a le priimi aice în Moldova din moșiile Căminarului Ciure, și totodată părțile de moșii de a Ciurei ce va descoperi d-lui Stamati, peste acele ce i s'au mai dat în stăpânire, să se prețeluiască după obiceiul pământului, adică venitul ce vor fi având acum pe an, să se socotească pe 20 ani cât va cuprinde, și drept acea somă să se dea d-sale Stamati acele părți în stăpânire, în socoteala veniturilor de care mai sus se zice. Așa dar, după cele mai pătrunzătoare cercetări, aducând întru împlinire cele cuprinse prin pomenita carte cu No. 1808 spre îndestulare d-sale Stamati, se lămurește precum mai gios se însemnează:

I-iu. — Soma veniturilor unui an ce i-au lipsit în Basarabia s'au văzut de 8000 lei, după cum se arată prin cartea de giudecată a obștescului Divan din 26 octombre anul 1829 supt No. 305, unită cu cartea de giudecată a Departamentului pricinilor străine din acelaș an sept. 23, cu No. 1716, mărginit pe cursul politicit la acea vreme în Basarabia, iară vreme pe câtă d-lui Stamati n'au priimit acest venit în Basarabia, se dovedește de trei ani și șapte luni, adică *din anul 1826 sept. 26 când s'au căsătorit și au priimit izvodul de zăstre*, precum se cuprinde la punctul 1-iu a numerarisitei cărți de giudecată a Departamentului, și până la 1830 april 23, când au început a priimi aice din moșiile Căminarului Ciure, arătate anume prin mărturia de tăcsuire a d-sale Căminarului Ioniță Grigoriu din 1829 noenv. 24, ce au fost rânduit prin poronca obștescului Divan, din 28 oct. a aceleiași an cu No. 308, ca să aleagă din moșiile Căminarului Ciure și să le dea în stăpânirea d-sale Stamati, pe care apoi dela 23 april 1830 le au și vândut în posăsie și au început a priimi venitul lor, rămăind apoi ca să priimească pe acei trei ani și șapte luni, ce n'au luat în Basarabia, soma de 28.666 lei și 26 parale, care somă socotindu-se după cursul politicit astăzi în Basarabia, pe temeiul faturei tipărite supt iscălitura d-sale ciofmaclir al publicului oblastiei Basarabiei, notarul Milakovici, arătătoare anume de cursul fieștecăreia monezi, ce au înfătoșat d-lui Stamati, întovărășită și cu întocmai copie de pe acea din Basarabia, tălmăcită în limba moldovenească și încredințată dela canțăleria Consulatului rosienesc, s'au găsit osebite după cursul politicit aice de unsprezece parale și un ban

la leu, așa sporindu-se cătră 8000 lei venitul unui an de zile, osebirea cursului de unsprezece parale și un ban la leu, alcătuește soma de 10.866 lei 20 parale venitul unui an, iar pe trei ani și șapte luni, 36.788 lei și 10 parale, cuveniți a trece după cursul de aice, care însoțindu-se și cu legiuita lor dobândă pe cinci ani și zece luni, adică dela 1826 sept. 26 și pără la 1832 iulie 26, cât i s'au lămurit după poroncă, prisosurile de averea socrului d-sale spre a se despăgubi, cuprinde soma de 52.551 lei 8 parale, însă:

<u>Lei</u>	<u>Par</u>													
1334	26	analogos pe una lună de zile dela 1826 sept. 26 și până la oct. 1826, când i s'au cuvenit să tragă câștiul, adică:												
		<table> <tr> <th><u>Lei</u></th><th><u>Par</u></th><th></th></tr> <tr> <td>855</td><td>21</td><td>analogos din 10266 lei 20 parale</td></tr> <tr> <td>499</td><td>5</td><td>dobânda lor pe cinci ani și zece luni, dela 1826 sept. 26 și pără la 832 iulie 26</td></tr> <tr> <td>1354</td><td>26</td><td></td></tr> </table>	<u>Lei</u>	<u>Par</u>		855	21	analogos din 10266 lei 20 parale	499	5	dobânda lor pe cinci ani și zece luni, dela 1826 sept. 26 și pără la 832 iulie 26	1354	26	
<u>Lei</u>	<u>Par</u>													
855	21	analogos din 10266 lei 20 parale												
499	5	dobânda lor pe cinci ani și zece luni, dela 1826 sept. 26 și pără la 832 iulie 26												
1354	26													
8084	29	câștiul întâiu din 1826 oct. 26, adică:												
		<table> <tr> <td>5133</td><td>10</td><td>capetele</td></tr> <tr> <td>2694</td><td>38</td><td>dobânda lor pe cinci ani și trei luni de atunce și pără la 26 iulie 1838</td></tr> <tr> <td>8084</td><td>20</td><td></td></tr> </table>	5133	10	capetele	2694	38	dobânda lor pe cinci ani și trei luni de atunce și pără la 26 iulie 1838	8084	20				
5133	10	capetele												
2694	38	dobânda lor pe cinci ani și trei luni de atunce și pără la 26 iulie 1838												
8084	20													
7828	8	câștiul din 827 april 26, adică:												
		<table> <tr> <td>5133</td><td>10</td><td>capetele</td></tr> <tr> <td>2694</td><td>38</td><td>dobânda lor pe cinci ani și trei luni de atunce și pără la 26 iulie 832</td></tr> <tr> <td>7828</td><td>8</td><td></td></tr> </table>	5133	10	capetele	2694	38	dobânda lor pe cinci ani și trei luni de atunce și pără la 26 iulie 832	7828	8				
5133	10	capetele												
2694	38	dobânda lor pe cinci ani și trei luni de atunce și pără la 26 iulie 832												
7828	8													
7572	17	câștiul din 1827 oct. 26, însă:												
		<table> <tr> <td>5133</td><td>10</td><td>capetele</td></tr> <tr> <td>2439</td><td>7</td><td>dobânda pe patru ani și nouă luni, dela 1827 oct. 26 și pără la 1832 iulie 26</td></tr> <tr> <td>7572</td><td>17</td><td></td></tr> </table>	5133	10	capetele	2439	7	dobânda pe patru ani și nouă luni, dela 1827 oct. 26 și pără la 1832 iulie 26	7572	17				
5133	10	capetele												
2439	7	dobânda pe patru ani și nouă luni, dela 1827 oct. 26 și pără la 1832 iulie 26												
7572	17													
7314	31	câștiul din 1828 april 26, adică:												
		<table> <tr> <td>5133</td><td>10</td><td>capetele</td></tr> <tr> <td>2181</td><td>21</td><td>dobânda pe patru ani și trei luni, dela 1828 april 26 și pără la 832 iulie 26</td></tr> <tr> <td>7314</td><td>31</td><td></td></tr> </table>	5133	10	capetele	2181	21	dobânda pe patru ani și trei luni, dela 1828 april 26 și pără la 832 iulie 26	7314	31				
5133	10	capetele												
2181	21	dobânda pe patru ani și trei luni, dela 1828 april 26 și pără la 832 iulie 26												
7314	31													
7058	5	câștiul din 1828 oct. 26, adică:												
		<table> <tr> <td>5133</td><td>10</td><td>capetele</td></tr> <tr> <td>1924</td><td>35</td><td>dobânda pe trei ani și nouă luni, dela 1828 oct. 26 și pără la 1832 iulie 26</td></tr> <tr> <td>7058</td><td>5</td><td></td></tr> </table>	5133	10	capetele	1924	35	dobânda pe trei ani și nouă luni, dela 1828 oct. 26 și pără la 1832 iulie 26	7058	5				
5133	10	capetele												
1924	35	dobânda pe trei ani și nouă luni, dela 1828 oct. 26 și pără la 1832 iulie 26												
7058	5													

6801	19		câștiul din 1829 oct. 26, adică:
	5133	10	capetele
	1668	9	dobânda pe trei luni, dela 1829 april 26 și
			păr la 1832 iulie 16
	6801	19	
6544	33		câștiul din 1929 oct. 26, adică:
	5133	10	capetele
	1411	23	dobânda pe doi ani și nouă luni, dela 1829
			oct. 26 și păr la 1832 iulie 26
	6544	33	

52559 8 adică cincizeci și două de mii cinci sute cincizeci și nouă lei și opt parale

2-le. — Din părțile de moșii a d-sale Căm. Ciure s'au descoperit prisos peste acei ce sânt cuprinse prin mărturie de tăcsuire a d-sale Căm. Ioniță Grigoriu, care le au luat în stăpânire la 1830 april 23, o somă de 297 fălci, loc după descoperirile d-sale Stamati, și lămuririle făcute din harta acestor părți de moșii, ce au înfățoșat d-lui Stamati, dela casa socrului d-sale, și după mărturisirea lăcuiitorilor de pe aceste părți de moșii i din satul Rădășani, cari s'au hrănit și se hrănesc pe aceste moșii până astăzi, însă:

Fălci

131 găsite spori în moșia Tâmpeschi cu părțile din Buciumeni sau Stănigeni
 105 din moșia Petiea, bez 81 fălci 55 prăjini, partea d-sale Spătar
 — Enacache Gane, celălalt ginere a d-sale Căm. Ciure, fac
 297 din care
 29 se scad la zece una locul cel socotit rău și netrebnic pe care
 — nu se poate trage niciun venit
 268 adică două sute șezeci și opt de fălci rămân de prețeluit, care după luare aminte a prețului cu care posesorul Neculai Marcovici are cumpărată prin mezat toate aceste părți de moșii a d-sale Căm. Ciure, dela dumnealui Stamati, pe trei ani de zile, începând dela 1830 april 23, precum și starea lor de astăzi, apoi în vreme de 20 ani, pe care se îngrădește prețăluirea, s'au socotit încuviințat preț de cinci lei falcea una cu alta pe un an, iar pe 20 ani două sute de lei, alcătuiind soma de 53600 lei, adică cincizeci și trei mii șase sute lei, deci scăzându-se soma de 52.559 lei opt parale, ce are a trage d-lui Stamati din soma prețuiri fălciilor, mai prisosesc 1040 lei 32 parale a casăi d-sale Căm. Ciure.

Drept aceea aducându-se întru împlinire cuprinderea numerarisitei cărți a cinstiului Divan giudecătoresc, atât cu socotința venitului zăstriei, cât și cu descoperirea părților de moșii i prețăluirea lor după însoțirile

cuprinse mai sus, s'au trecut în condica jurnalelor și totodată pe de o parte s'au dat întocmai mărturie la mâna d-sale Stamati, și pe de alta iarăși întocmai s'au răportuit Divanului giudecătoresc.

Greceanu.

Director, *Ion Filipovici.*

Astfel, din acest document, aflăm că poetul Constantin Stamati s'a căsătorit, cu fata Căminarului Tudurache Ciure, în anul 1826, Septemvrie 26.

Despre o înrudire a lui Constantin Stamati aflăm dintr'un document din Arhiva Muzeului Folticenilor.

Documentul, fără dată, este de după 1832, și în el Căminăreasa Ileana Crâste se întitulează vară cu Costache Stamati, care stă peste Prut.

Documentul are următoarea cuprindere:

« Eu mai gios iscălită Căminăreasa Ileana Crâste, încredințez prin această că o vie părințească dela Copou, vândută de fratele meu și răscumpărată de mine la anul 1819 și apoi, prin taină de mine, iarăși vândută de bărbatul meu, la 1821, D-sale nadvarii sovetnic Petre Hrasnicov cu 170 galbeni, luând dela dânsul atunce în loc de bani un sinet numai, care pân acum nu i-au plătit, precum acest sinet adeverează și pentru care spre a putea scoate sau bani sau pomenita vie o am dat cu toate dreptățile mele cu alcătuirea în scris făcută și încredințată de Divan. giudecătoresc de anul 1832 apr. în 30, *vărului meu Costachi Stamati.* Dar fiindcă vărul meu Stamati se află peste Prut în a sale casnice înpregiurări și nu poate a sta aici spre a da sfârșit acestei pricini, după a noastră alcătuire, apoi eu în putere dreptăților ce am dat D-sale, dau această numită vie D-sale nepoatei mele Șmarandei și soțului D-sale Căpitan Neculai Sângurov cu tocmală, că scoțând viea, sau bani cu legiuita lor dobândă, să aibă atunci a-mi da mie patruzăci galbeni înpărătești, însă orice cheltuială va face D-lui Căpitan pentru desbaterea viei să fie a D-sale fără a mă supăra pe mine la nimic, fiind volnici Dumnealor și clironomii Dlorsale a face cu viea orice vor socoti spre folosul Dumilorsale, dându-li acum documenturile ce am a viei pentru răscumpărare viei cu sinetul înpreună, și hărțile de alcătuire ce am avut cu vărul meu. Și ca să aibă putere de apurare această scrisoare o întăresc cu a mea iscălitură ».

Iscălitura Ilenei Crâste nu este pusă în josul actului.

Căpitanul « Sângurov » este acel Colonel Sunguroff care a locuit apoi în Folticeni, unde a avut fiu pe Eugen Sunguroff,

fost magistrat și apoi avocat, primar al orașului, și care a fost căsătorit cu Clara Boian, fata Căminarului Neculai Boian, proprietarul unei părți din orașul Folticeni. Neculai Boian a fost căsătorit cu Elencu, fiica lui Vasile Morțun dela Cămâr-zani, soră cu frații Morțun din Folticeni și Roman, dintre cari Iordachi a fost tata lui Vasile G. Morțun.

Colonelul Sunguroff a fost un om cult, bun arhitect. El a întocmit planurile după care s'au zidit biserica din Folticeni-Vechi și câteva case din oraș.

Smaranda, soția Colonelului Sunguroff, era basarabeancă, născută Codreanu, și tot basarabean era și soțul ei.

Căminăreasa Ileana Crâste a avut proprietăți în județul Suceava (astăzi județul Baia), între altele și moșia Ioneasa.

Data morții lui Constantin Stamati o cunoaștem precis din articolul: « Mormântul scriitorului Stamati », publicat de d-na Eufrosina Doicenco, în ziarul « Adevărul » din București, în numărul dela 24 Septemvrie 1931. Constantin Stamati a murit la 12 Septemvrie 1869, în vârstă de 72 ani, și e înmormântat în comuna Ocnîța, județul Hotinului.

Constantin Stamati s'a născut, prin urmare, în anul 1797.

II. NICU GANE

O biografie a lui Nicu Gane încă nu avem.

Despre origina acestei familii vechi moldovenești a scris pagini interesante un coborâtor al ei, d-l C. Gane ¹⁾, în care se amintesc, pe scurt, câteva date din viața nuvelistului moldovean.

În « Muzeul Folticenilor » se păstrează o mică parte din corespondența lui Nicu Gane, scrisori primite de el dela persoane marcante ale vieții noastre politice și literare, și sunt publicate în volumul III din « Studii și documente », admirabila colecție a d-lui I. E. Torouțiu.

În acest muzeu mai sunt, pe lângă acestea, câteva scrisori încă nepublicate, care nu prezintă un interes literar, cum și câteva documente, dăruite de alte persoane, cuprinzând toate aceste informații asupra familiei Gane.

Un document din 25 Aprilie 1795 este privitor la o pricină de judecată dintre Clucerul *Ioniță Ganea* și Medelnicereasa *Smaranda Botexoi*, pentru hotărnicia unei moșii.

Clucerul jăluește Domnitorului că Medelnicereasa nu a fost mulțumită cu trei rânduri de hotarnici, cari au dat dreptate lui Ganea, și i s'a numit al patrulea rând de hotarnici, dar Medelnicereasa nu-i mai duce la fața locului, și Domnitorul Alexandru Kalimah poruncește ispravnicilor de ținut Sucevii, să strângă dijma de pe locul cu pricina, să o deie la « al treilea mână », până când Medelnicereasa va duce pe boierii « cerșuți » la fața locului, ca să mai facă o cercetare, și atunci a cui se va dovedi că este acel loc, acela va lua și dijma.

Porunca aceasta domnească are următoarea cuprindere:

¹⁾ *Pe aripa vremii*. București, 1923.

« Noi Alexandru Ioan Kalimah Vvda cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldaviei.

Cinstiți credincioși boerii Domniei mele Dumneavoastră Dimitrie Ghica, biv vel Spatar, i Armașu Rafail, biv gd Logofăt, ispravnici de ținut Sucevii, sănătate.

Iată se trimite D-voastră jaloba ce au dat cătră Domnia mea Cluceriul Ioniță Ganea, din care pre larg veți înțelege. Decă pentru pricina de hotar ce are cu Dumneei Med. Zmaranda Botezoai, fiindcă jăluitarul până acum în trei rânduri cu cheltuiala sa a rădicat boieri hotarnici și i-au dus la fața locului, și dela toți are mărturii, dându-i dreptatea sa, după care Dumneei Med. tot nemulțămită arătându-se, și judecata Divanului tot îngăduind-o, la nemulțămirea sa, nu s'au grăbit a da hotărîre, ci la cea de pe urmă s'au hotărît ca Dumneei Med. să mai rădice și al patrule rând de hotarnici, cu cheltuiala dumisale, și fiind fiul D-sale aici la Divan, au ales pe dumnealui Banul Matei Milo, și pe Slugerul Ioniță Negrea, după a căreia alegere încă dela 17 a trecutei luni Iunie, prin cartea Domniei mele s'au orânduit, cu care boieri și Clucerul Ioniță Ganea s'au mulțămit. Acum fiindcă jăluitarul arată că Dumneei Med. ca una ce stăpânește moșia, nu are purtare de grijă a duce pe boierii rânduți ca să se facă sfârșit pricinii, și el se află răbdând, pătimind de atâta vreme împresurare, pentru care cerșind dreptate, iată scriem D-voastră să rânduți ca toată dijma ce va fi pe locul de pricină, să se strângă, să stea la o al treilea mână până când Dumneei Med. va duce pe boierii cerșuți la fața locului ca să mai facă o cercetare, și atunci a cui se va dovedi că este acel loc, acela va lua și dijma ».

Se vede că Ioniță Gane avea trecere în Cancelaria domnească.

Porunci de asemenea natură se iscăleau de Marele Logofăt (vel Logofăt) și se adresau ispravnicilor respectivi. Porunca aceasta a fost sigilată cu pecetea cancelariei, în mare grabă, fără să o fi iscălit vel Logofătul, a căruia iscălitură este pusă pe copertă, lângă pecetea roșie de ceară care lipește hârtia transformată în plic. Ordinul către ispravnici a fost încredințat chiar Clucerului Gane. Adresa este aceasta: « Cinstiți credincioși boerii Domniei mele D-lor Dimitrie Ghica biv vel Spatar i Armagu Rafail, biv gd Logofăt, ispravnici de ținut Sucevii cu sănătate să să de », și în locul unde se pune de obicei numele orașului în care trebuie să se trimeată porunca, este scris: « Clucerul Ganea ».

Pricina dintre Ioniță Gane și Smaranda Botez era cu privire la moșia Ciumulești de pe Moldova, în ținutul Sucevii, și din

alt document se învederează că la 17 Mai 1796 pricina încă nu se isprăvise. La acea dată se duc la Domnie Ioniță Gane și Mihai Gane, cari erau frați, și cu aceeași grabă capătă o carte domnească adresată direct pârâtei, care acumă nu se mai numea *Zmaranda Botezoai* ci *Zmaranda Kant*.

Adresa este așa redactată: « Scriem Domnia mea la Dumneaei Medelnicereasa Zmaranda Kant să să de cu sănătate », și apoi, în loc de orașul de reședință a Isprăvniciei, sau de satul unde locuia Smaranda, este scris: « Clucer Ioan Ganea, Sluger Mihai Ganea », iar cuprinsul scrisorii domnești este acesta:

« Scriem Domnia mea la Dumneei Med. Zmaranda Kant, sănătate.

Pentru pricina de hotar ce iaste între moșia Dumitale Mădărjăcii și între moșia Ciumuleștii a Clucerului Ioan Ganea și a Slugerului Mihai Ganea ce sânt la ținutul Sucevii, după cercetările ce mai înainte s'au făcut la fața locului de cătră boerii rânduți, Dumneta arătându-te nemulțămîtă, ai cerșut ca de iznoavă să margă Dlui Spătarul Lupul Balș, și după cercetarea ce va face vei rămâne în odihnă, carele mergând după cercetarea ce au făcut, cunoscând împresurarea ce se făcea moșiei jăluitoilor, li-au dat mărturie și hartă, și tot nemulțămîtă arătându-te, ai făcut cerere ca să aibi voie a mai rădica și alți boieri, și tot ți s'au dat voie, rânduindu-se prin cartea Domniei mele pe Dlor Banul Matei Milo și pe Slugerul Ioan Negrea, pe cari boieri la alte pricini ce ai avut i-ai dus, iar la pricina ce ai cu jăluitoirii n'ai vrut să-i duci, pentru care la trecuta lună ți s'au scris de cătră Domnia mea poroncă cu vade pără la mezul păresii, ori să duci la fața locului pe boierii ce i-ai cerșut, ori de ai ceva a răspunde să-ți triimeți vechil la Divan, și nici atunce pe boierii rânduți nu i-ai dus, ci trimițându-ți un vechil aice a cerșut vade pără la 10 a aceștei luni, ca să vie să se dea sfârșit, care vade au venit și au și trecut, și Dta se vede că nicio purtare de grijă nu ai, urnind din vreme în vreme numai ca să aduci supărare și pagubă jăluitoilor. Deci iată și acum cu hotărîre ți se poroncește ca până la zece zile a viitoare luni iunie, de mai ai ceva a răspunde, negreșit cu orice dovezi vei avea, ori singură să vii, sau vechil deplin răspunzător să-ți triimeți la Divan, ca să se judece cu jăluitoirii, și după dreptate să se dea sfârșit pricinei, căci Dta din potrivă vei urma și acum, și nu vei veni, nici vechil îți vei trimetre, apoi să știi că fără altă prelungire, jăluitoilor se va da cartea Domniei mele de stăpânire, și pe urmă orice arătare vei face, nicio dreptate nu vei avea ».

1796, Mai 17.

Clucerul Ioniță, sau Ion Gane, era fiul Pitarului Miron Gane, căsătorit cu Maria Stroescu din Câmpulung, cu care primise

zestre o parte din moșia Ciumulești. Miron Gane a avut o fată, Maria, căsătorită cu Comisul Toader Brăescu, din care căsătorie au ieșit opt copii, între cari și o fată, Safta, soția lui Ionașco Carp.

La 1799, Iulie 10, Safta Cărpoae vinde lui Kiriak Borș, dela Bădiliță, străbunicul meu de pe mamă, o țigancă, și Ioniță Gane iscălește actul de vânzare al nepoatei sale că nu are nicio «trebuiță a o răscumpăra», pe țigancă.

Actul, din colecția mea de documente, are următoarea cuprindere:

«Adeverez cu această scrisoare a mea la mâna Dumisale Kiriaku Borș, precum să se știe că de a mea bună boie am vândut Dumisale pe Anița țigancă, fata lui Mihalachi țiganu, în 200 lei, adică două sute lei, din care bani am luat 146 ½ lei bani gata, și de 55 ½ lei am luat fân și grâu, și i-am luat toți banii deplin după tocmeala ce se arată în-tr'acest zapis, și i-am dat țigancă să-i fie dreaptă roabă a dumisale, fiind din drepti țiganii mei, ce i-am avut de zăstre, și nimeni să nu fie volnic a o răscumpăra niciodată, și pentru credință m'am iscălit cu mâna mea».

1799 iulie 30.

Safta Cărpoae.

«Și eu am scris cu zisa dumisale cucoanei Saftei și sânt martur care spre credință am iscălit».

Ioniță Tacu.

«Fiindcă această țigancă este din drepti țiganii *nepoatei Saftei*, și eu neavând trebuință a o răscumpăra, am iscălit».

Ion Gane Clucer.»

Ioniță Gane a avut șase copii, între cari a trebuit să se împartă averea părintească. Pe unul dintre ei, *Ianacachi* sau *Enachi*, îl găsim având parte în moșia Bădelița, pe Siret, în județul Sucevii, pe care o avea arendată Căminarului *Constantin Hârlescu*, ginerele Căminarului Ioniță Grigoriu din Folticeni, și cumnat cu *Iancu Borș*, fiul lui Kiriak, pomenit mai sus.

La 20 Septemvrie 1828, Hârlescu cesează contractul de arendare «cumnatului» său, Stolnicul *Petrache Borș*. Il socotea cumnat, pentru că *Petrache Borș*, era frate cu *Iancu Borș*, legiuitul său cumnat, ginerele Căminarului Ioniță Grigoriu.

Din actul ce urmează (act din colecția mea), se constată că Spătarul Enacache Gane avea așezare temeinică pe moșia Bădelița:

«Parte de moșie a Dsale Spatar Enacache Gane, din Bădeliță, ce am cumpărat-o eu dela Dlui, pe trei ani, în puterea contractului ce și eu am dela Dlui, am vândut-o și eu Dsale cumnatului Petrachi Borș, Stolnic, cu ponturile în gios arătate:

1-iu. — Vânzarea are a se urma dela 829 April 23, pâr la 832 April 23.

3-le. — *Casele boerești* cu ograda și *alte binale*, să aibă a le întocmi, și ce a cheltui are a se scădea, precum și crășmele ce au fost să se întocmească, aducându-se în bună stare, cu izvod anume de ce au cheltuit, se va scădea. . . .

1828 Octonvre 20.

La 1832, Spătarul Ianacachi Gane era *clen* la Giudecătoria ținutului Sucevii.

Urmând o judecată între Paharnicul *Alexandru Paraschiv*, proprietarul moșiei Stolniceni, și între Pităreasa *Ileana Borșoaia*, văduva lui Kiriak Borș, pentru împresurarea ce i se făcea moșiei acesteia, Criveștii, Paraschiv cere Logofeției cei mari a Justiției să îndepărteze dela judecata pricinii pe rudele Pităresei, și Logofeția, la 2 Noemvrie 1832, scrie Giudecătoriei ținutului, despre jalba lu Paraschiv: «...fiindcă două din *clenuri* Slugerul *Fotache Ciurea* este frate, și Dumnealui *Spătar Ganea ginere de nepoată de frate* a D-sale Pităresei, cere să se rânduiască alte obraze în tratația pricinii, cari să fie străini către amândouă părțile. Deci fiindcă după luările aminte ce au urmat, Logofeția au aflat, în cuprinderea reglementului, că ginerile de nepoată, precum și D-lui Spătar Gane, nu poate fi depărtat din presudsfie, apoi se încredințează acea Giudecătorie că prezidentul ei și *clenul* D-sale, Spătar Gane, să urmeze tratația și să deie cursul legiuit pricinii, socotindu-se depărtat numai Dumnealui Slugeri Ciurea » (document din colecția mea).

Ce fel de înrudire era aceea: *ginere de nepoată de frate*?

Iată: *Vasile Ciurea* dela Tâmpeschi, sat în hotar cu târgul Folticenilor, din căsătoria cu *Maria*, fiica lui *Ursache Davidel*, a avut șase copii, între cari pe *Ileana*, căsătorită cu Kiriak Borș; aceea care era în judecată cu Alexandru Paraschiv, și

un fiu *Tudorache Ciurea*, căsătorit cu *Elisabeta*, fiica Jicnice-rului *Sandu Vârnav*. Acest Tudorache a avut trei fete: *Nastasia*, măritată cu *Iordache von Vârnav*; pe *Ecaterina*, soția Cavale-rului *Constantin Stamati*, poetul Basarabiei, și *Zoița*, măritată cu *Ianacache Gane*. Astfel Zoița Gane fiind nepoată de frate Ilenei Borșoaei, Ianacache trecea drept ginere de nepoată de frate al acestuia.

Inrudirea aceasta a Spătarului Gane cu Pităreasa Ileana nefiind dintre acele prevăzute de reglement, ca el să poată să fie recuzat ca judecător, prezidentul Giudecătoriei ținutului Sucevii scrie Stolnicului Petrache Borș, fiul și vechilul Pită-resei, la 5 Noemvrie 1832: « După deslegarea ce s'au primit dela Logofeția cea mare, prin cartea din 2 a următoarei luni, sub No. 7238, ca prezidentul acestei Giudecătorii împreună cu un člen, anume *Spatarul Gane*, să urmeze tratația pricinii urmă-toare între încredințatoarea dumitale cu dumnealui Paharnicul Alecu Paraschiv, pentru împresurarea moșiei Crivești de către Stolniceni, s'au și făcut cunoscut D-sale Paharnicul ca să păsească într-o înfășurare. De aceasta se face și D-tale poftire ca totodată cu Dumnealui Pah. să vii și D-ta, spre a se urma cea înainte lucrare ».

La 11 Aprilie 1833, Giudecătoria compusă din Spatarul Andrei Bașotă și Spatarul Gane, dă sfârșit pricinii, « încheind a sa socotință că Dumneei Pităreasa Borș îi rămâne dreptate a se îndestula cu locul împresurat de Stolniceni ».

* * *

Un foarte lung și frumos hrisov domnesc, din Muzeul Folticenilor, cu data de 29 Ghenar 1838, hotărăște pricina dintre Spatarul *Enacache Gane* și fratele dumisale Căminarul *Costache Gane*, proprietarii moșiilor Ciumulești și Calna, ce au împărțășire și în moșiile Bărăști și Costești, și între *Vasile Morțun* și *Constantin Hârlescu*, proprietarii moșiei Cămârzani, pentru împresurare.

Hrisovul acesta, în care sunt citate toate documentele mo-șiilor pentru care se făcea judecata, și care au slujit la des-legarea pricinii, se încheie cu această adnotație: « Director

Departamentului Dreptății, din porunca prea înălțatului Domn am scris tot hrisovul acesta în care sunt patru pol ¹⁾ fețe scrise curat fără nicio întocmire sau răsătură, sfăruindu-se și supt pecetea Logofetiei Dreptății pecetluindu-se capetele șnurului. 1838. Ghenar 31. Eșii ».

Urmează iscălitura Directorului, un Spatar.

* * *

Incepuse procesul pulverizării moșiilor boierești, în toată Moldova, și deci treptata sărăcire a moștenitorilor între cari se împărțeau moșiile agonisite din bătrâni. Fiii lui Ioniță Gane au trebuit, în mod fatal, să aibă și ei aceeași soartă.

Costache Gane, imitând pe mulți alții, a dezertat din Ciumulești, leagănul părintesc, pentru a duce viața de oraș, care cerea cheltuieli mari, cu bani cari trebuiau împrumutați, și deci necesitatea de a-și arenda moșia, pentru a putea plăti datoriile.

S'ar părea că primul creditor al lui *Costache Gane* a fost fratele său *Matei*, care a trebuit să puie un sechestru pe veniturile debitorului.

O chitanță din 14 Noemvrie 1845, semnată de *M. Gane*, cuprinde: « 106 adică una sută șase galbeni am primit dela dumnealui Căminar Filipovici, câștiul Sfântului Dimitrie a părții de moșie Ciumulești a frate-meu *Costache*, pentru care în sama secestrului în despăgubire datoriei către mine i-am slobozit această adevărință ». (Document din colecția mea).

În același an, însă, la 10 Aprilie, Comisul *Costache Gane*, obținând deslegare dela Giudecătoria ținutului Sucevii, arendează, prin licitație, lui *Gheorghe Calimnos*, încă pe un an, părțile sale « din moșia Ciumuleștii cu celelalte ce sunt în hotar », cu preț de 212 galbeni pe an, dându-i și « dritul pădurii ce are această proprietate în pădurea de pe moșia Manole ». (Document din colecția mea).

Datoria lui *Costache Gane* către fratele său *Matei* se vede că mai mult creștea pe fiecare an, și nu se putea acoperi din arenda moșiei, și *Matei* este nevoit să ofere o arendă mai mare

¹⁾ Jumătate.

decât foștii arendași. Prin contractul din 16 Martie 1847, Matei Gane cesionează Căminarului Ioan Filipovici « posesia » părților din Ciumulești ale fratelui său, pe vreme de un an, începând dela 23 Aprilie 1847, cu preț de 270 galbeni pe an. Se urcase arenda cu 58 galbeni pe an. (Document din colecția mea).

Cam câtă sumă datora Costache Gane fratelui său Matei, nu se știe; în 1847, însă, venitul moșiei era « secvestruit » tot de Matei.

Contractul de arendare intervenit între frați expirase, și Costache ceruse iarăși tribunalului învoire ca să arendeze moșia. Divanul apelativ nu se grăbea să trimeată tribunalului lucrarea respectivă, și atunci Costache Gane, trecând peste formele legale, arendează moșia tot Căminarului Filipovici.

Ajunsese Septemvrie 1847, și Divanul apelativ tot nu trimisese tribunalului din Folticeni lucrările privitoare la arendarea moșiei lui Costache Gane; pentru a se pune la adăpost de neplăcerile ce ar fi putut să îndure, Gane adresează tribunalului următoarea cerere:

Cătră cinstita Giudecătorie a ținutului Sucevii.
Comisul Costache Ganea
Jalobă.

Așa precum della pricinei mele de moșie prelungește a se triimite de cătră Divan, în această Giudecătorie, după care urma apoi a se înposesui partea mea de moșie ce am cu cele alăturate părți prin mezat în posesie, pe an viitor, apoi pentru ca nu din această pricină să se poată prileji pagubă în venitul lor când nu s'ar înposesui, din toamnă, pentrucă posesorul n'ar avea arăturile trebuitoare făcute din toamna acestora, spre a feri o asemenea pagubă, m'am alcătuit cu dumnealui Căminar Ioan Filipovici, și i-am dat în posesie pe anul viitor, cu preț mai folositor, adică cu trei sute zece galbeni, cu care lucrare mulțămît rămăind și D. Aga Matei Ganea, ce este secvestrat pe aceste părți, după cum se va vedea prin contract. După datorie supun această știință cinst. Giudecătorii, spre a fi cunoscută suma banilor cu care am a mă scădea din banii ce am a mai da D. Aga Matei Ganea.

1847 Sept. 19 zile.»

Cu toate încercările pe care le făcea Costache Gane ca să-și achite datoriile, nu izbutea, și ne mai putând rezista, vinde Sărdarului *Neculai Beldiceanu* partea lui din moștenirea părintească.

« Zapisul de veșnică vânzare », din Muzeul Folticenilor, cu data de 10 Noemvrie 1847, ne dă oarecare informații interesante: « Prin care iscălitul mai gios Costache Gane, biv vel Comis, știut fac și încredințez că având eu moștenire părintască niște părți în trupurile moșiilor Ciumuleștii, Bărăștii, Calna și Costeștii, dela ținutul Sucevii, care toate acele părți sunt alese într'un hotar și osebite despre părțile sin-părtașei mele Dumneei Spătăreasa *Zoița*, soția răposatului meu frate Spatar Enacache Ganea, și care părți, după măsurătoarea ce li s'au făcut, cuprind întindere de patru sute una fălci cincizeci cinci prăjini, cum anume se arată la învoelile din 6 și 9 februarie 1840, urmate între mine și răposatul fratele meu; aceleași părți în mărgenita cătime însemnată mai sus și alese în plasa despre amiazăzi prin stâlpire de cătră Giudecătoria ținutului Sucevii întru despărțire de pământul cumnatei mele Dumneei Spătăreasa *Zoița* Gane, se megieșesc la capătul de Răsărit pe culmea dealului cu moșia Movilenii, proprietatea fratelui meu D-lui Aga Matei Gane, la capătul despre Apus în prundul apei Moldovei, mărginindu-se cu părțile din moșia Bărăștii a sfinției sale iconomului Iftimie Stamati, potrivit glăsuirii pomenitelor învoieli, iar la coasta despre miezul nopții se hotărâsc cu părțile din Bărăști și Costești, ce sunt împărțitoare între dumnealui Constantin Hârlescu și între urmașii săvârșitorilor din vieață Vasile și Mihalache frați Morțunești... ».

Prețul vânzării este de 4920½ galbeni « olando-împărătești blanci », neintrând în vânzare « nici prețul așezării părințăști și a moarii din sat aflătoare pe apa Șomuzului ce mi se cuvine prin învoiala săvârșită cu răposatul fratele meu Spatarul Enacache Gane ».

Pe acest act de vânzare, sub iscălitura « Kostache Gane Comis » lângă care este aplicată și pecetea cu fum, urmează următoarele: « După poftirea ce ni-au făcut dumnealui Comis Costache Gane, nouă rudelor dumisale, ca să adevărim acest act de vânzare ce au făcut părților sale de moșii, pe acest temei încredințăm cu a noastre iscălituri că alcătuirea cuprinsă prin acest act este făcută cu buna voință și priimirea D-sale vânzătorului », și iscălesc:

K. Karp, martor;
Zoița Gane, Spăt., martor;
Dimitrie Gane, Spăt., martor;
Grigori Gane, Comis, martor;
Aga Iordache Hermeziu, martor. »

Urmează apoi adausul Agăi Matei Gane:

«Și așa precum eu mă găsesc proprietarul moșiei Movilenii ce se megieșește cu aceste părți de moșie ce se vând, apoi spre a nu putea suferi vreo înpresurare cu prilejul acestei vecinice vânzări, publicației să-i urmeze că despărțirea și grănițuirea să se cunoască de cătră dumnealui cumpărătorul între Movileni și părțile ce trec în vânzare, linia dreaptă din mijlocul movilei mari găunoase ce este deasupra dealului satului Cămârzani, și în gios păr în movila din dumbravă, ce-i zic movila dela colțul viei, și cu această condiție urmând, această vecinică vânzare, apoi și iscălitura mea de martor va avea acei valoare ».

Este de însemnat că toți Găneștii din acest act iscălesc *Gane* și nu *Ganea*, cum scriu diferiți scriitori ai actelor anterioare.

Costache Gane își vinde moșia pentru a-și plăti datoriile. În actul acesta de vânzare se stipulează că din suma de 4920½ galbeni, prețul vânzării, «cumpărătorul dator este a depune acum în cinstitul Divan suma de 4000 galbeni, în plata datoriilor mele despre care urmează a să răfui ».

Între Costache Gane și cumnata sa Zoița intervenise o învoială, la 2 Noemvrie 1851, prin care, drept despăgubire a prețului așezării pârintești, și morii și altor acareturi de pe moșia Ciumulești, pe care Spătăreasa urma a i le plăti cu pământ din părțile moșiei sale, «ce are în numitele siliște » Ciumulești, Bărăști, Calna și Costești, a luat în stăpânire acele părți, în întindere de 40 fălci, pe care la 28 Noemvrie 1851 le vinde tot Căminarului Neculai Beldiceanu, cu preț de 490 galbeni « zimți ». (Document în Muzeul Folticenilor).

Căminarul *Neculai Beldiceanu* este tatăl cunoscutului poet și arheolog *Neculai Beldiceanu* din Iași, născut în satul Preutești, din apropiere de Folticeni.

Despre un alt fiu al Banului Ioniță Gane, despre Căminarul *Dumitrache Gane*, știm că a ținut în arendă o moșie din județul Botoșani, pentru care, în 1835, a avut o judecată cu G. Lambrino, după cum lămurește următorul act:

Enstrucție

«Proțăsul iscat între mine și Dlui Căminar Dumitrache Gane, fiind de cinci soiuri se și mărginesc pretențiile mele în cinci condeie, anume:

No.	Lei	
1-iu.	6878	pagubele vitelor din pricina nelegiuitului sevestru pus pe averea mea, însă: 3943 din oi 2935 din vitele mari 6878
2-le.	4000	cheltuiala ce am făcut șezând în Botoșani un an de zile numai pentru desfacerea vitelor.
3-le	3175	34 parale după osebit izvod de pagube pentru lucruri prădate i pâine tij și stricată, care sumă de bani s'au scăzut din 3975 lei 34 parele după jaloba mea.
4-le.	400	să-mi plătească Dlui Căminar Gane banii pădurii pentru lăcuiitori, precum glăsuește învoiala, care dovadă cum că am a lua acei bani dela lăcuiitori, se lămurește din localnica cercetare urmată de cătră comisia isprăvnicească ce se află alăturată la dellă.
5-le.		să-mi înapoieze moșia în stăpânire pe un an ce m'am înșelat a o da prin învoială, care învoială s'au prihănit de Dlui Căminar și de însuși vechilul Dsale, samavolnicindu-mă atât pe averea mea cum și pe stăpânirea moșiei ce mi-au luat-o din mână mai înainte de termen, care sau moșia în stăpânire sau diaforaua prețului «pretenderisăsc».

«Așa dar în puterea formalnicei vechilimele ce au priimit dela mine Dlui Pah. Costachi Grigoriu va avea, drept pusul, această lămurire a iscăli mulțămire sau nemulțămire din partea mea, adică dacă vreun soiu de pretenție din ponturile mai sus, se va hotărî de cătră giudecată în favorul meu, cu deplină satisfacție pentru mine va iscăli mulțămire, iar dacă întrucât de puțin nu va fi potrivită hotărîrea giudecății, cu pretenția mea, va iscăli nemulțămire, binevoind a-mi triimete și jurnalul».

G. Lambrino.

1835 August 28, în Folticeni.

(Document din ale lui G. A. Văsescu din Botoșani).

* * *

Spătarul *Mihai Gane*, frate cu Ioniță, a fost proprietar al unei moșii pe valea Șomuzului Mic, din județul Sucevii, moșie care și astăzi îi poartă numele: *Găneni* sau *Pleșestii-Ganii*, care se mai numea și *Chitic*.

Mihai Gane este un nedreptătit, în județul lui.

Catedrala orașului Folticeni, biserica « Adormirea Maicii Domnului », are o pisanie în care se spune că a fost zidită din temelie « din averea răposatului Mihai Gane, la 1827 », iar în interiorul bisericii, pe un perete, este zugrăvit chipul nepotului său, *Matei Gane*, care trece drept întemeietorul bisericii.

Documentele ne spun altfel.

Mihai Gane a murit la 17 Mai 1826, iar în testamentul său, făcut încă la 15 August 1825, nu pomenește nimic despre biserica pe care ar fi intenționat să o zidească în Folticeni, și averea și-o lasă în uzufructul soției, după moartea căreia va trece în stăpânirea nepotului Enacache, lăsând și niște legate: mănăstirii Neamțului partea sa din moșia Pleșești, și mănăstirii Văratecul viile dela Șorogari, județul Iași.

Dacă Mihai Gane moare în 1826, din ce fel de avere a lui s'a zidit biserica în 1827, când în testamentul ce a lăsat nu este nicio dispoziție în această privință?

O singură explicație este logică: biserica a fost zidită de Mihai Gane pe când era în viață, înainte de a-și fi făcut testamentul, deci înainte de 15 August 1825. El a înzestrat-o și cu oarecare imobile din Folticeni, producătoare de venit, imobile care, în 1845, erau în stare de ruină, și creștinii din oraș se chibzuesc să găsească mijloace pentru « *înființarea* acareturilor la loc în bună starea ». (Arhiva Statului Iași: Ministerul de Externe, dosar Nr. 2247, fila 3).

Biserica zidită și înzestrată, ctitorul ei nu-i mai purta grija, prin testamentul ce lăsa, și cu drept cuvânt.

A avut și Matei Gane un rost în conducerea bisericii acesteia. Ca nepot al ziditorului bisericii, a fost epitropul ei; în această calitate i s'a dat împuternicire de către boierii și neguțătorii din Folticeni, întruniți la 2 Decembrie 1845, ca să ceară dela cei în drept să ajute Epitropia bisericii « ca să poată și ea înființa la loc risipitele binale de pe locul ei din acel târg, din a cărora chirie să-și poată întâmpina neapăratele cheltuieli de care se găsește de istov lipsită ».

Epitropul Matei Gane adresează Domnitorului următoarea cerere:

Prea înălțate Doamne,

«Înălțimea Voastră, adevăratul părinte al Obșteii, binefăcătorul și sprijinitorul săracilor, și mai ales către sfintele lăcașuri, din numărul cărora se găsește și biserica cu hramul Adormirii din târgul Folticeni, despre a căreia adevărată poziție spre desăvârșita încredințare, cu umilință Epitropia supune alăturata mărturisire de hărăzire a boierilor și neguțitorii creștini localnici, rugându-vă cu toată supunerea ca să vă milostiviți a lua în considerație buna și creștineasca lor faptă și a poronci locului competent slobozirea acelor bani, adunați și rămășițuri care se socotesc peste tot ca la 300 și mai bine galbeni, și măcar deși această sumă nu poate fi îndestulă *spre înființarea a niște acareturi aducătoare de venituri*, dar Maica Domnului care au deschis acest prilej nu va uita nici pentru altele a le îndeplini, iarăși prin ajutorul și îndurarea Înălțimei Voastre, pentru care biserica nu va conțeni a o ruga spre a vă dărui împlinirea dorințelor, fiind obștește cunoscut că nu aveți mai dorit și mai plăcut decât numai a face bine.

Prea plecat și supusă slugă

Matei Gane Spătar
Epitrop. »

Se cerea învoirea ca banii strânși, din impozite, pentru șoseluirea drumurilor care străbăteau orașul, cum s'ar zice străzile, și din care un rest rămăsese necheltuit, să fie « hărăzit » pentru biserică. Domnitorul Mihai Sturza a admis cererea și epitropul Gane a ridicat suma, pe care a întrebuințat-o în interesul bisericii. (Un dosar fără titlu și fără număr din arhiva Primăriei Folticeni).

Matei Gane, tatăl scriitorului Nicu Gane, s'a însurat cu o folticeneancă: Rucsanda, fata Căminarului *Ioniță Grigoriu*.

Despre familia mamei lui Nicu Gane, se cuvine să se dea la iveală tot ce se știe despre dânsa.

Pe la 1650 trăia, în satul *Nănești* pe Siret, în ținutul Putnei, un răzăș bogat: *bătrânul Văsescu*, părinte a patru copii: *Sofronie*, *Neculai*, *Togan* (sau *Toia*) și *Ioniță*. Acesta din urmă a avut trei feciori: *Radu*, *Simeon* și *Grigoraș*, iar Grigoraș, vornicul satului, din căsătoria cu *Ștefana*, a lăsat patru urmași: *Vasile*, *Ioan*, *Sandu* și *Petru*.

Oricât de mare ar fi fost răzășia bătrânului Văsescu dela 1650, fărâmițată între ațâți moștenitori, partea fiecăruia trebuie să

fi fost așa de micuță, încât răzășii viețuitori pe la începutul veacului trecut nu mai puteau să trăiască în satul lor, decât doar în sărăcie, sau în mare strâmțorare.

Un amănunțit arbore al familiei, alcătuit cu prilejul unui proces la tribunalul Putnei, în veacul trecut, arată cum urmașii celor patru fii ai bătrânului Văsescu au umplut satul Nănești cu un prodigios număr de strănepoți și răstrănepoți, purtând diferite nume de familie, și având diferite situații sociale. Găsim, de pildă, întemeietori ai familiilor: Tudor, Soare, Bordeiu, Steclaru, Olariu, Petică, Ceraru, Caraiman, Hâncu, Ghilic, Bechia, Curia, Vișan, Saghin, Moise, Trandafir, Toia, Vartic, Bou-roșu, Caigușu, Chiriac, Borșan, Marosin, Nistor, Vlad și altele, oameni cari, ei sau urmașii lor, erau dascăli de biserică, preoți, jocari, olari, și alții reduși la simpli țărani lucrători de pământ, dintre cari unii vor fi având urmași până astăzi.

Unul dintre Văseștii care a izbutit să plutească deasupra celora ce se cufundaseră cu trecerea vremii, a fost *Petrea*, fiul lui Grigoraș, care, la moartea lui în 1812, închisese ochii cu satisfacția că putuse să-și scape fiii din naufragiu și să-i vadă porniți pe drumul îmbogățirii și al boieriei.

Petru, urmând pildele altora, își lepădase numele de familie *Văsescu* și acuma se numea *Grigoriu*, după *Grigoraș*, numele de botez al taălui său.

Unul dintre fiii lui Petru Grigoriu s'a călugărit, luând numele de *Isachie*, iar ceilalți trei: *Ioniță*, *Iordache* și *Costache Grigoriu*, au ajuns tocmai în Folticeni, unde s'au căsătorit, au fost boieriți și au avut rosturile lor.

Ioniță Grigoriu, probabil cel mai în vârstă dintre frați, având protecție la Curtea domnească, a fost numit sameș la Suceava, adică la Folticeni, și la 1818 a primit rangul de Clucer, apoi a fost făcut Căminar de Ioniță Sturza Voevod, și a murit cu boieria de Spătar.

Alți doi frați: *Iordache Grigoriu* (1788—1828) și *Costache Grigoriu*, mort în 1836, au fost aduși de Ioniță în Folticeni, unde s'au gospodărit și au trăit până la sfârșitul vieții lor.

În Folticeni, Ioniță Grigoriu s'a căsătorit cu *Zoița*, fata lui *Pavăl Mănescu*, și au avut cinci copii, și anume:

Catinca, măritată cu Banul *Iancu Borș*; *Profira*, măritată cu *Alecu Stamati*; *Alecu Grigoriu*; *Dimitrie Grigoriu* și *Rucsanda*, măritată cu Spătarul *Matei Gane*, tatăl scriitorului nostru.

Fiind om cu stare, Căminarul Ioniță Grigoriu și-a dat băieții la învățătură, i-a trimis apoi la Paris, unde au urmat cursurile Facultății de drept și s'au întors titrați în țară, au intrat în magistratură ¹⁾ la tribunalul din Folticeni și au tot înaintat în grad, ajungând la Curtea apelativă din Iași și chiar în Divanul domnesc. Dimitrie se statornicește în Iași, iar Alecu se stabilește în Botoșani, unde se însoară cu Maria Baltă.

În 1859 s'a înființat Comisia Centrală din Focșani, a căreia menire era să întocmească proiectele de legi de interes comun amânduror Principatelor și, în același timp, să revizuiască legile de interes local, să le puie în concordanță cu legile nouă ce se vor întocmi, pentru a se unifica legislatura amânduror țărilor.

Comisiunea aceasta se compunea din 16 membri, dintre cari opt moldoveni și opt munteni. Alecu Grigoriu fiind unul dintre puținii moldoveni cu carte, de pe vremuri, la 10 Aprilie 1859 a fost numit membru în Comisia Centrală.

Pe când se desbătea, în Comisiune, proiectul de Constituție, în ședințe publice, Alecu Grigoriu observă că un călugăr din asistență, își ținea privirile mereu ațintite asupra lui. Obsedat, se adresa călugărului, și începu, între ei, o convorbire cam așa:

- Nu vă supărați, că vă întreb: cum vă cheamă pe d-voastră?
- Alecu Grigoriu.
- De unde sunteți d-voastră?
- Din Folticeni.
- Și părinții d-voastră tot din Folticeni sunt?
- Nu; tatăl meu este din Nănești, de aici din apropiere de Focșani.

¹⁾ Alecu Grigoriu, la 27 Februarie 1846 este numit člen la Giudecătoria Sucevii, în locul fratelui său Sărdarul Dimitrie Grigoriu care s'a ovolnit * (a demisionat); la 26 Noemvrie 1847, Alecu Grigoriu este făcut Căminar; la 9 Noemvrie 1848 demisionează din funcția de člen, și în locul lui este numit Mihalache Botez; la 25 Septemvrie 1850 este numit prezident la Giudecătoria Neamț, în locul Agăi Alecu Donici, numit člen în Divanul de Apelație; la 8 Iunie este numit prezident la Iași, în locul fratelui său Dimitrie, numit candidat în Divanul domnesc, și la 11 Iunie 1853, Alecu Grigoriu este recunoscut avocat în pricini de judecăți civile. El a fost și ministru în primul cabinet al lui Cuza-Vodă.

Călugărul s'a înviorat la față, și prinzând la îndrăzneală, îi spuse:

— Cucoane, nu vă supărați, dar dacă sunteți de locul d-voastră din Nănești, apoi familia d-voastră se cheamă *Văsescu*, nu *Grigoriu*. Eu am bănuir că sunteți de ai noștri; semănați cu Văseștii din Nănești. Sunt și eu Văsescu.

Nu 'ar fi exclus ca acest călugăr să fi fost însuși monahul Isachie, fratele Căminarului Ioniță Grigoriu, deci unchiu drept al lui Alecu.

Cercetările întreprinse de Alecu Grigoriu l-au convins că afirmările călugărului sunt adevărate, și l-au determinat să-și reia străvechiul nume al familiei, Văsescu, ceea ce au făcut și fratele său Dimitrie și verii săi primari: *Iorgu Văsescu* (1826—1916), fiul lui Iordache, cum și *Alecu* și *Nicu Văsescu*, fiii lui Costache, toți din Folticeni.

Scena dela Comisia Centrală din Focșani, mi-a povestit-o vărul meu *George A. Văsescu*, din Botoșani, fiul lui Alecu.

El, pe când era ofițer de artilerie, dela școala din Fontainebleau (Franța), făcând o manevră la Focșani, s'a repezit până la Nănești unde a găsit, în țințirul bisericii, urme din grilajul dela mormântul în care-și trăia viața de veci, străbunicul său Petrea Grigoriu, și a dat și peste bătrâni, rude de ale lui, pe cari nu s'a ferit să-i recunoască de neamuri.

George A. Văsescu mi-a încredințat o ladă întreagă cu documente, pe care le-am răsfoit, și am copiat pe acele privitoare la familia noastră. Când i le-am restituit, i-am propus să le dăruiască Academiei Române, ceea ce mi-a făgăduit că va înfăptui. Bolnav fiind, s'a dus la Paris, unde a suferit o operație delicată și a murit.

* * *

Matei Gane, tatăl nuvelistului, născut la 1789, în Ciumulești, se stabilește în Folticeni, și abia la vârsta de 48 de ani, în 1837, se gândește că i-a venit vremea de însurătoare.

Aleasa lui a fost *Rucsanda*, una din cele două fiice ale Căminarului Ioniță Grigoriu.

Cu data de 16 Iulie, Matei Gane se adresează Căminarului, cu următoarea scrisoare, care se păstrează în Muzeul Folticeniilor:

« K. K. Ioniță,

«Și eu și K. K. Rucsândița dumneavoastră avem plecare a ne însoți. Dacă este și a dumneavoastră bună voință, te rog ca să știu și câtimea zestrei dumisale, pentru care dacă nu v'ați scumpi (precum cred că vă veți filotimisi), urmând și vroința lui Dumnezeu, fără prelungire s'ar săvârși.

Eu nu am vroit a întrebuița întru aceasta o străină mijlocire, căci acest predmet fiind tare delicat, nu suferă lățire de vorbă; de care te și rog ca să nu mai treacă și în al treile știință».

Iulie 16.

Plecat slugă

Mateiu.

După trei ani, la 7 Mai 1840, soții Gane se separă «vremelnicește cu înscrisuri din partea amânduror părților», «întâmplându-se între dâșii neunire cu pricini nedovedite».

La 25 Aprilie 1844, Căminarul Ioniță Grigoriu face o cerere către «preasfințitul Stăpân», pentru ca fiica sa Rucsanda să fie despărțită «bisericește», astfel concepută:

«Preosfințite Stăpâne,

«Dela anul 837 am căsătorit pe o fiică a mea Rucsanda cu dumnealui Comisul Matei Gane, și viețuind împreună păra la anul 840, s'au găsit atunci cu un copil făcut și cu unu îngreunată, atunea întâmplându-se între dâșii neunire cu pricini nedovedite, au scos-o din casă și s'au desfăcut vremelnicește cu înscrisuri din partea amânduror părților, arătătoare pentru cuvânt din feciori și cuprinzătoare numai pentru un copil *Neculai*, iar unul născut în urmă nu este pomenit în scrisoarea desfacerei, și osebit iarăși prin acele scrisori de învoială sânt (sineturi?) la soția sa de 20.225 lei, din care aceste câteva din condeie s'au văzut de atunea pridăcite, dar s'au priimit așa cu o nădejde că poate la urmă iarăși se vor învoi. Apoi fiindcă au trecut patru ani, o îndestulă vreme de atunea, și nici într'un chip nu urmează vreo nădejde, mă rog plecat preosfințiilor Voastre să faceți bunătate ca să se facă cercetare în ființa amânduror părților, și dacă nu va fi chip de unire, să se despărțască bisericește pentru totdeauna, și acele daruri prihănite și condeie rele care se nesocotesc împotriva ipovolului, să le îndeplinească cu numărătoare în naht».

1844 Aprilie 25.

Se discutau, între soți, chestiunile mărunte cu privire la desfacerea căsătoriei, și mai cu seamă acele relative la înzestrarea și creșterea copiilor. Era vorba, de sigur, și de cei 20.225 lei

« hărăziți » de Gane, de care face mențiune Ioniță Grigoriu în jalba către presfințitul. Socoteala acestei sume se păstrează, într'un original scris de mâna Căminarului, care are cuprinderea următoare:

Socoteala a 20.225 lei hărăziți de dumnealui Comis Gane prin hărtia de despărțenie din 1840 Maiu 7.

Suma datoriilor. Dați	Suma ce au eșit bună	Suma ce au eșit rea	
Lei Par	Lei Par	Lei Par	
2100	1695	105	Bercu Croitoriu
490	200	190	Haim sin Bercu Croitoriu
1240	1000	240	Dlui Comis Iancu Botez
2600	1400	1200	Săndel Fuicariu
1200	—	1200	la sat Grămeștii
5600	2130	3470	dela droșca de Viena
900	—	900	3 suflete de țigani fugiți
2000	2000	—	un șal turcesc
1400	1065	355	un ceasornic de aur
1750	1400	355	trei inele de diamant
280	200	80	un gardirop
420	213	307	un bold de aur cu peruzele
245	—	245	un cumasă necroit
20225	11303	8847	

30000 i-am dat bani când s'a măritat după Dlui Comis Matei Gane
 13550 dobândă pe 4 ani și 6 luni dela 840 Oct. 26 când s'au despărțit
 2554 tij dobândă ce au tras Rucsanda dobândă dela datornici pe
 anul de pe urmă când s'au măritat la 846 ghenar 12.

12426 giuvaeruri, argintării, strai și lucruri din izvod de zestre
 spre împlinire somei de 42426 lei cuprinde izvod de zestre.
 11303 ce s'au scos din darurile Gani bez 8942 lei condeie rele
 arătate.

69833 se scad din acestea precum în gios se arată:

Lei	
8014	i s'au dat rânduri pentru cheltuială
1750	i s'au dat la măritare al doile
2554	au primit dobândă deadreptul dela datornici
2200	au priimit dela datornici din 11303 lei din dăruirea Ganii
55315	14518

Perilipsis

Lei

57262 înzăstrare

55315 au avut

1947 trec prezent dela mine.

Este aceasta o socoteală a tatălui, dată fiicei sale, mult mai târziu după despărțenia de Gane, din care se vede care a fost în realitate, valoarea donațiunii ce făcuse, soției sale, la despărțenie.

Tratativele cu Gane, când trebuia să intervie divorțul prin biserică, se duceau prin intermediul unei a treia persoane. Această persoană era Economul Iftimie Stamati. Despre o propunere făcută și modificată de Gane, îi scrie Rucsanda, tatălui său, Căminarul Ioniță, astfel:

« Cu fiească supunere sărut mâna Băbacă,

Astăzi viind Iconomul la mine mi-au spus că Gane nu voește să treacă copilul în învoială, după cum însemnați Dumneavoastră. Și totodată mi-au adus și dela dânsul însemnare cum voește să se treacă, și eu n'am priimit, și dacă n'au voit după a matală, apoi fac și eu o hărtioară pe care o triimet pe Iconomu și în hărtia lui adaog un cuvânt pentru înzestrarea copilului, și el îl șterge și adaugă în urmă aceste cuvinte pe care o triimet să o vedeți și cu răportul, așa dar cum veți socoti așa urmați, fiindcă are mare înțeles după ce se trece în învoială așa după cum scrie el apoi să mă puie și supt epitropie, fiind avere răsipitoare, voește să mă prindă cu chipul acesta prin învoială și pe urmă să mă gioace.

A Dvoastră supusă fiică

Rucsanda.

844 iulie 27.

Vă rog să nu se piardă această hărtioară a Ganii, fiind cu slova lui, că poate să-mi slujască pentru ceva ».

* * *

În Ianuarie 1845 căsătoria pare să fi fost desfăcută. Cu data de 10 Ianuarie acel an este o listă, iscălită de Căminarul Ioniță Grigoriu, a lucrurilor care au aparținut Rucsandei, și evaluarea lor, și care — probabil — au constituit zestrea ei la căsătoria cu Matei Gane:

Lei	Păr.	
65	30	13 coți 3 șferturi adamască pentru salte, câte 5 lei
42		saltea
142		2 oghialuri de matasă
27	14	plata pentru amândouă oghialurile
72		4 perine de puf
99	30	marțolin la perine 21 coți câte 5 lei
674	20	în 19 galbeni 3 bucăți pânză Olandă pentru așternut,
		20 cămeși
80		o prostire cusută de așternut, 3 rânduri
50		altă prostire cu mijloace, de așternut
30		5 fețe de perină cu mijloace
375		23 prosoape, 4 cusute, 11 sade, 6 Olandă, 2 hasa cusute
356		în 44 șervete 1 fețe de masă
2144	14	
284		8 galbeni atlas de salup
603	28	17 galbeni blană pentru salup
27	35	...la salup
14		pentru blănit
25		croitorului pentru salup
692		19 galb. și pol, 2 rochii cu toată cheltuiala lor
183	20	cumașul unei rochii de lustrin neagră
70	30	cheltuiala acesteia rochii
77	20	rochie de șamburu de muslin
79		o rochie de camelot
70		o rochie de bariz
568		16 galb. 2 rochii de aclaz și lustrin
95		altă rochie de muslin
48		un muslin de rochie necroit
66		o rochi de tulpan albă
266		7 galb. pol, manteluță de matasă
79	20	36 coți 3 șferturi hasa pentru 2 capote și 2 fuste
15	30	horbotă pentru capot
13	20	lucrul capotelor acestor de hasa
101		pe 15 părechi colțuni
30		3 părechi scarp
22	20	opt părechi mănuși
10		o păreche papuci
17	20	o păreche cibotele
22		o păreche encortoșari
10		o oglindă
18	20	brunzurele la ferești
7	20	bețele la ferești
120		4 fuste de tulpan cu horbotă și mijloc

60	4 fuste de hasa
42	7 batiste cu horbotă
3869	35
280	gardirop
213	bisacteaua
80	sâpitul
142	o bucea

Tot cheltueli

213	6 galb. o capelă
106	20 o capelă albă de...
106	20 o capelă albastră
142	4 galb. un baider de catife
38	un baider de bariz
40	o cămeșuică de batistă cusută
40	o pelerină de batistă albă cusută
70	o pelerin de catife
68	17 coți horbotă câte 4 lei cotul
87	5 ibrișinuri, « fhir » și camva pentru pungi
946	20

Adunarea

2144	14 cheltuiala așternuturilor
3869	35 străile și alte
946	20 capele și altele
115	alte lucruri
7675	29 cuprind lucrurile arătate a garderobului, a așternuturilor și a tacâmului mesei.

845 ghenar 11.

Ioniță Căminar.

Matei Gane a locuit în Folticeni, în casa care a rămas după moartea sa, și pe care am cumpărat-o eu dela Nicu Gane.

Această casă este construită de bătrânul Gane, pe locul din Strada Mare a orașului (astăzi Strada Regele Carol II), în fața unei case mai mici, pe care a cumpărat-o, cu preț de 4518 lei, în anul 1836, dela Paharnicul Iordache Grigoriu, fratele Căminarului Ioniță, care peste un an a fost socrul lui Matei Gane. (Documentele dela Iorgu Văsescu).

Păstrez și astăzi ușa dela intrarea de din dos, a casei, la locul ei. Pe ușă este această inscripție: « 1843 septembre mam mutat în casă ».

Matei Gane a mai avut o casă în Folticeni, pe Strada Sucevei, în care la 1854 se mută școala publică, pentru care i se plătea o chirie de 80 de galbeni pe an. (Arhiva Statului Iași. Ministerul de interne, dosar 1169, fila 28).

La 7 Aprilie 1858, Gane face o jalbă către Sfatul orășenesc, arătând că a vândut casa în care este școala, și cere ca pe ziua de 23 Aprilie «să mi se găsească casele deșărtate, pentru ca să poată intra în ele noul veșnic proprietar, fiind cunoscut onoratului Sfat că subiscălitul numai păra atunci au putut îngădui rămânerea școlii în acele case, și păra când și Eforia au slobozit plata chiriei». (Același dosar, fila 580).

* * *

Frații Grigoriu cari veniseră din Nănești în Folticeni, aveau, cu privire la bucățica de răzășie ce le mai rămăsese în Nănești, o judecată cu Vornicul Costache Konaki, care luase capătul moșiei de peste Siret, judecată pornită, în 1831, de Costache Grigoriu, în care interveniseră și alți răzăși din Nănești.

Matei Gane, care se ducea mai adeseori pe la Iași, unde avea cunoștinți prin lumea cea mare, și cunoștea și pe Vornicul Konaki, fusese rugat de Costache Grigoriu să intervieve pe lângă Vornic ca să puie capăt judecății, prin o bună înțelegere. Despre această intervenție, Gane îi scrie lui Grigoriu:

«Cu frățască dragoste mă închin Dumitale,

Am priimit dorită scrisoare Dtale și pliroforisindu-mă despre sănătatea Dtale m'am bucurat.

În pricina atestatului îți va spune Dtale Ciornei toate înpregiurările. Iar la Vornicu Konaki am fost eu singur asară, și găvind bună vreme i-am dat scrisoarea Dtale și i-am vorbit cele de cuviință, mi-au făgăduit ca să nu ai cea mai mică îngrijire că ar vroi să te înstrâmbătăscă, și că făcând cercetare hărtiilor aceștii pricini, mă va chema însuși și-mi va spune hotărîrea.

Domnul Mircovici au fost la Iași și la mine n'au catadicsit a veni, să-i spui mă rog că am să-l pârllesc.

februar 2.

A D-tale frate și slugă

M. Gane, Căminar.

Adresa scrisorii este astfel făcută: « K. K. Costache Grigoriu, cu frățască dragoste. Ceasornicul l-am dat la Ciornei căci cere doi galbeni de dres ».

* * *

Din căsătoria cu Rucsanda Grigoriu, Matei Gane a avut doi copii: *Nicu Gane* și *Matei Gane*.

În Muzeul Folticenilor se păstrează o scrisoare adresată de Matei, fiul, tatălui său Matei Gane, din străinătate:

868 August 9.

« Sărut mânilor Babacă,

Tot astăzi v'am triimes o depeșă prin care te rog să-mi triimeți 100 galbeni. Crede-mă, Babacă, că dacă nu ași fi fost în mare nevoie de parale, nu te ași fi mai supărat; dar când m'am răfuit aice la otel, am văzut că nu-mi ajunge ca să plătesc tot ce eram dator, de aceea ți-am depeșat, fiindcă scrisorile întârzie tare pe drum. Eu cred că oi mai ședea vro trei sau patru săptămâni; am început a cunoaște oarecare prefacere în spre bine la boala mea; nădăjduesc că cu astă cură m'oi îndrepta.

Am vorbit cu doftorul dacă poate să-mi deie doftorii pentru un timp mai lung, ca să pot urma cura acasă; mi-au spus că se poate, decât ar fi fost mai bine dacă era o spițerie omeopatică, căci atunci ași fi avut mai proaspete doftoriile.

Am fost iarăși bolnav de picior, m'au ținut câteva zile în pat, și asta m'au înapoiat mult din ceea ce eram în putere; tocmai când eram bolnav în pat, au venit și frate-meu dela Ems, fără să-l aștept, eram singur în pat și aveam dureri mari, și venirea frate-mio, pe neașteptate, mi-au făcut așa mare bucurie, încât pare că mi-au alinat durerile. El încă îi tot aice, peste 3 zile pleacă în țară cu Nicu Casimir. Așum m'am îndreptat la picior, decât sânt cam slab de șederea în pat.

Când m'oi întoarce oi să mă duc pe la Nuremberg să mă consult și cu doftorul de acolo, să videm de s'a uni cu ideia aistor de aice.

Am priimit scrisoarea matală și două dela Maică-mea. Am spus frate-mio pentru șocolată și ți-au luat vr'o patru pachete, și ți-oi mai aduce și eu când m'oi întoarce.

Rivolveru bine ai făcut dacă nu mi-l mai dai înapoi, dacă este că-ți aduce liniște, ți-ași mai aduce unu dela Paris, numai să știu că ești liniștit.

Am scris Maică-mea o scrisoare cam supărăcioasă, acuma însă poți să-i spui mata că merg mai bine.

Adio. A matală supus și iubitor fiu

M. Gane».

* * *

După despărțenia de Matei Gane, fosta lui soție reia numele de familie *Grigoriu*. Cu numele de *Rucsanda Grigoriu* iscălește la 1 Aprilie 1845:

« Două sineturi, unul supt iscălitura Kneazului Dimitrie Kantacuzin de 600 galbeni, din 20 mart, și altul supt iscălitura fraților mei Dimitrie și Alecu de 400 galbeni, din 1 april, amândouă din anul acesta, în care este siguripsită zestrea mea, le-am priimit dela Babaca, având eu a priimi dobânda pe acești bani, pentru cheltuiala mea, pentru care am dat Babacăi această adeverință spre știință că am priimit acești bani a zestre mele în acele două sineturi.

Rucsanda Grigoriu.

April 1
845

Căminarul Ioniță Grigoriu, om cu bune rândueli în afacerile lui, ținea socoteli de banii fiicei sale Rucsanda. Cu data de 1 Ianuarie 1846 sunt două conturi diferite, în care unele dintre sume sunt aceleași:

Lei	
3000	capete zestrea
15500	dobânda pe cinci ani două luni dela 1840 Noemvre 1 până la 1 Ghenar 1846, socotit 10 la sută
45500	
11796	se scade ce au priimit:
7465	au priimit rânduri rânduri după izvod
1700	au priimit dela Kneazu
854	dela frați
1777	în 50 galbeni la măritare
11796	
33704	
2095	din datoriile ce au ieșit de pe la jidovi
35799	
35500	s'au dat zestre
299	
500	s'au plătit lui Borș din datoria de 800 lei
299	are a lua
201	rămân dator

Un al doilea cont, cu aceeași dată de 1 Ianuarie 1846, ajunge la alt rezultat:

Lei

30000 capete zestre
14400 dobânda pe 30000 lei pe 4 ½ ani păr s'au măritat
 44400 dela 1 Noenvre 1840 păr la 1 Ghenar 1846
 12345 se scade ce au luat Rucsanda

Lei

9791 au priimit Rucsanda dela mine
 8014 de pe izvodul său
1777 când s'au măritat
 9791
2554 au priimit deadreptul singură dobândă dela datornici
 12345

32055 are a lua dobândă și capete
2095 ce s'au scos din datoriile jidovilor
 34150 are a lua în totul
 35500 au luat zestre la măritare cu Kontemir
34140 are a lua
 1350
500 ce am plătit-o datorie la Iancu Borș
 1850

În contul acesta, cu data de 1 Ianuarie 1846, Căminarul Ioniță Grigoriu trece suma de 35.500 lei zestre pe care a luat-o fiica sa, la măritarea cu Contemir, ceea ce ar însemna că la 1 Ianuarie Rucsanda era măritată. Cu toate acestea, abia la 12 Ianuarie 1846 se vede o foaie de zestre a Rucsandei, și tot în Ianuarie 1846, dar fără arătarea zilei, mai este ceea ce am putea numi un proiect de foaie de zestre, și știut este că foile de zestre se făceau, cel mult, în ziua cununiei, nu după data celebrării ei.

Proiectul de foaie de zestre este acesta:

*Izvod de zestre ce are fiica mea Rucsanda*No.

1 icoană Maica Domnului îmbrăcată cu argint
 1 candelă de argint

Lei

35500 bani în 1000 galbeni, însă

<u>No.</u>	
600	la Kneazu Dimitrie Kantacuzino cu dobândă
400	la frații ei Dimitrie și Alecu tot cu dobândă
1000	
1765	o păreche cercei diiamant șase graduri fără un sfert
520	un inel de zamfir cu diiamanturi înpregiur
1065	un lanțuș de aur
284	o păreche cercei cu peruzele și mărgărintare
1400	trei inele diament
213	un bold de aur
1065	un ceasornic de aur cu alisada de aur
2130	un șal bun turcesc
2790	pe 1240 dramuri argintăriile proba 12 câte 90 par. dramul, însă

<u>No.</u>	
2	sfeșnice
1	paneraș
12	lingurițe de dulceață
1	păreche solniță
36	bucăți adică 12 cuțite, 12 furculiți și 12 linguri
2130	o droșcă bună de Viena
71	un lighean de alamă cu ibric
2223	tacâm așternutului și a mesii cu sipet lor după izvod
5206	gardiorp strailor după izvod
900	trei suflete de țigani dela D-lui Comis Gane
57262	lei cuprind precum se arată mai sus, și blagoslovenie părințască.

1846 ianuar.

Ioniță Grigoriu.

Cu data de 12 Ianuarie 1846 se întocmește și « Izvodul de zăstre » definitiv, întărit mai pe urmă și de Giudecătoria ținutului Sucevii:

Izvod de zăstre a soției mele Rucsanda născută Grigoriu.

Anul 1846, Gh. 12

<u>No.</u>	
1	icoană Maica Domnului îmbrăcată cu argint
1	candelă de argint
<u>Lei</u>	
35500	bani gata în 1000 galbeni
1765	o păreche cercei de diiamant șase graduri fără un sfert
520	un inel de zamfir cu diiamanturi înpregiur
1065	un lanțug de aur
284	o păreche cercei cu peruzele și mărgăritari

- 1400 trei inele de diiamant
 213 un bold de aur
 1065 un ceasornic de aur cu alisadă de aur
 2130 un șal bun turcesc
 2790 pe 1240 dramuri argintării proba 12 câte 90 parale dramul, însă

No.

- 2 sfeșnice
 1 paneraș
 12 linguriți de dulceață
 1 păreche solniță
 36 bucăți adică 12 cuțite, 12 furculiți, 12 linguri
 2130 o droșcă bună de Vieana
 72 un lighean de aramă cu ibric
 2223 tacâmul așternutului și a mesei, însă

Lei Păr.

- 65 30 pe 13 coți adamască pentru salte
 42 salteaua cu 2 cultuce
 142 2 oghealuri de matasă
 27 14 plata pentru amândouă oghealurile
 72 șapte perine de pat
 99 30 marțolin la perine 21 coți
 674 20 pe 3 bucăți pânză olandă pentru așternuturi
 80 o prostire cusută de așternut
 50 altă prostire cu mijloace
 100 alte două prostiri
 30 al cincile prostire de așternut
 30 5 fețe de perină cu mijloc
 375 pe 23 prosoape, 4 cusute, 11 sade, 6 olandă și
 2 hasa cusute
 356 în 44 șervete și 5 fețe de masă
 78 26 alte mărunțușuri
 2223

5206 gardirop strailor însă

- 284 pe 8 coți de salup
603 20 în 17 galbeni blana salupului
 887 20

- 27 25 sângeapurile salupului
 14 pentru blănit
 25 croitorului pentru salup
 692 în 19 galbeni și pol pe 2 rochii cu cheltuiala lor
 183 20 cumasul unei rochii de lustrin neagră
 70 30 cheltuiala aceștii rochii

77	20	un rob de șambru de muslin
79		o rochie de camlot
60		o rochie de muslin
70		tij o rochie de camlot
70		o rochie de bariz
568		două rochii de atlas și lustrin
95		altă rochie de muslin
48		un tulpan de rochie necroit
66		o rochie de tulpan alb
266		o mantelă de matasă
79	20	36 coți 3 șferturi hasa pentru două capoturi și 2 fuste
15	30	horbote pentru capot
13	20	lucrul capotelor acestor de hasa
101		pe 15 părechi colțuni
30		pe 3 părechi scarpî
22	20	pe 8 părechi mănuși
10		o păreche papuci
17	20	o păreche ciuboșele
22		un cortel
10		una oglindă
18	20	brizuri dela ferești
120		4 fuste de tulpan
60		4 fuste de hasa
42		7 batiste cu horbotă
213		una capelă
106	20	una capelă albastră
142		un baideri de catife
38		un baideri de lustrin
35	25	un baideri de bariz
40		o cămeșuică de batistă cusută
40		un pelerin de batistă cusută
70		un pelerin de catife
68		pe 17 coți horbotă câte 4 lei cotul
200		garderopul
204		bisacteaua
80		sâpetul
<hr/>		5206

56362

900 trei sufilete țigani

57262 lei cuprind suma acestui izvod întocmit, pe carele le au priimit ginerele.

Ioniță Căminar, Zoița Căminăreasă.

Că această dotă a fost constituită la căsătoria Rucsandei cu Contemir, rezultă din legalizarea făcută de tribunal:

Giudecătoria ținutului Sucevii

«Acest izvod de zăstre fiind supt adevăratele iscălituri a Dlorsale Căminar Ioniță Grigoriu (acum Spatar) și a soției Dsale Zoița, cu care o înzăstrează pe fiica Dlorsale Rucsanda *însoțită cu Dumnealui Spatar Gheorghe Contemir*, după ce mai întâiu s'au trecut în condica întăriturilor foilor de zăstre ce este pentru acest sfârșit supt No. 1, se încredințează de Giudecătorie cu iscăliturile cuvenite și punerea pecetii și potrivit cererii ce prin jalba înregistrată supt No. 969 au făcut.

Pleșescu, Căminar; M. Botez; Boian.

No. 86

Director, *Haritu* (Haret)

1849 april 22

Pentru arhivar, *G. Lefteriu*.

Rămâne un lucru nelămurit: de ce această foaie de zestre cu data de 12 Ianuarie 1846 este legalizată de tribunal abia la 22 Aprilie 1849.

* * *

Din căsătoria cu Gheorghe Contemir, Rucsanda Grigoriu a avut o fată, Ortansa, căsătorită cu Iamandi.

* * *

Deși om cu stare, Matei Gane nu și-a trimes pe fiul cel mai mare, pe Nicu Gane, la învățătură prin școli străine, ci l-a dat la școala primară din Folticeni, care se înființase tocmai pe când îi venise și lui Nicu vremea de carte.

În școala publică, Nicu Gane a avut coleg, între alții, pe *Vasile*, fiul preotului *Grigore Podolski*, din satul Petiea, în apropiere de oraș, care fusese înscris în registrele școlii sub numele de *Vasile Ponteanu*, sub influența latinismului care bântuia pe atunci, iar când s'a dus la Seminarul Veniamin din Iași, directorul de acolo i-a schimbat numele și el, și l-a înmatriculat ca *Vasile Grigorescu*, după numele de botez al tatălui, și preotul Vasile Grigorescu a rămas pe totdeauna, sau Părintele Catihetul, precum îi spunea toată lumea.

Dela Părintele Catihetul a rămas un manuscris, care se găsește la școala din satul Petiea, de el înființată, catalogat în biblioteca școlii în inventar la Nr. 66 (cap. III, p. 55), intitulat:

« Amintiri din viața Economului Vasile Grigorescu, Stavrofor. Anul 1912 Iunie în 18 zile ». Este o autobiografie interesantă, în care defilează multe scene din viața noastră socială de pe la jumătatea veacului trecut.

Între alte amintiri, sunt și acelea despre Nicu Gane, elevul din școala dela Folticeni.

Cele ce se povestesc, se petreceau în anul 1844:

« După Nașterea Mântuitorului m'au trecut în norma mică, unde se învăța: cetirea pe cărți cu litere latine, propedia, începuturi de gramatică, geografie și caligrafie, unde n'am șezut decât numai până la Paști, căci după Paști Tata nu m'a mai dat la școală, ci m'au dus la Seminaria din Socola.

« Aici vreau să vă amintesc un fapt ce mi s'a întâmplat să văd fiind în norma mică: Era în școală un copil mititel, pot a zice de 4 pe 5 ani, *Nicu*, fiul domnului Căminar *Matei Gane*, pe care-l aducea în brațe la școală, și-l ducea înapoi tot în brațe, Iordache Caton, feciorul preotului Ioan din satul Ganea, carele mai mult se juca cu băieții, dar părintele Neofit (Scriban) îl tot necăjea cu limba franceză. Ce se întâmplă că într-o zi una din zile pierd gramatica franceză a părintelui Neofit. Ce să facă? Altă gramatică nu era. Se sfătuiesc ei, și Iordache Caton, carele era și ca pedagog, caută încolo, caută încoace, caută peste tot locul, ba încă și pe la băieți, gramatica nicăieri. Pune pe toți băieții din școală să puie degetul la cheia de care era atârnată Psaltirea, împreună cu Iordache Caton zicând miluește-mă Dumnezeuule, și așa au încercat pe toți băieții, între cari am fost și eu unul dar Psaltirea nu s'a învățit. Iată că și *Nicușor* se arată, jucându-se printre băieți. Caton îl vede, îl cheamă și-i spune: « Nicușor, ia să ne jucăm și amândoi, pune degetul coala », arătându-i unde să-l puie. El pune degetul și cum a început a zice miluește-mă Dumnezeuule, s'a și învățit Psaltirea. A mai încercat și a doua oară, și a treia oară, și Psaltirea tot s'a învățit. Atuncia Caton l-a luat în brațe și a început a-i făgădui că are să-i cumpere cuțițași și are să-i deie cofeturi, numai să-i spuie unde a pus cartea — gramatica —. Atuncea el l-a dus la soba din lancastru, și i-a scos gramatica din cenușă. Bucuria Părintelui Neofit că s'a găsit cartea! Și când l-a întrebat Caton, că au ascuns cartea în cenușă, el a spus: pentru că-l tot necăjea Părintele cu dânsa ».

Despre *Matei Gane*, sunt următoarele amintiri ale preotului Grigorescu:

« Acum am început a mă gândi la cele trebuitoare pentru traiul vieții (se însurase Vasile); casă nu aveam; bani, numai 60 lei vechi pe lună. Epitropul bisericei Adormirea, *Matei Gane*, cum au auzit că m'am

însurat, mă cheamă. Mai întâi mă felicitază pentru însurătoare, după aceea mă întreabă că ce voesc să fac acum. Eu spun: am să mă fac preot. El spune: dacă ai să te faci preot, atunci iaca, Părintele Vasile Știrbu îi bătrân și slab; fă-te aici, la biserica mea. Ai să fii îngrijitorul bisericei, și pe lângă ceea ce au preoții ceilalți, ți-oiu da și eu patru galbeni pe an, să-mi ajuti la cancelaria Epitropiei. Eu spun: nu pot; dacă mi-ți da câte 100 lei pe lună, mă fac preot și voi fi și la cancelarie. El spune: n'are biserica de unde da așa leafă, și am ieșit cu atâta ».

Ducându-se la socrul său, pentru a se sfătui, acesta îl duce la Hănțești, la cumnatul său, preotul Vasile. Cerându-i părerea, acesta i-a zis:

« Nepoate, dacă-mi ceri sfatul meu, apoi eu te sfătuiesc să te ții de școala unde ești (era suplinitor la școala catihetică din Folticeni), și să te faci preot la biserica Catedrala Adormirea, unde te înghie, știind aceasta că un preot de târg, orișicând îi mai mult apreciat; cel de țară, de ar fi cu stea în frunte, la o înmormântare, sau și la alte adunări, tot la sfichiu stă ». Eu auzind aceste, și mai sfătuindu-mă și cu alții, m'am hotărât să rămân în Folticeni.

« Deci venind acasă și văzând că catihetul îmi propune ca eu să țin și locul lui la școala catihetică, oferindu-mi jumătate din salariul lui, ca unul ce devenind protopop nu mai putea ținea și prelegeri la școală, m'am și dus la epitropul bisericii Adormirea, Matei Gane, propunându-i că acumă sânt în plecare de a mă face preot la biserica Adormirea. El atuncea au zis: Bine, dar eu acumă nu mai pot să-ți dau ceeace ți-am dat atuncea, că m'am angajat cu psaltul Munteanu ca el să-mi scrie la cancelarie; dacă vrei cu aceea ce iau și ceilalți preoți. Eu spun: Vreu și așa; destul îmi este protecția Dv, dacă voiți să mi-o dați. El spune: Aceea, bucuros.

« Venind acasă și aflând că Părintele Gh. Lateș, diaconul Adormirei, vrea să plece cu totul la Păraul-Glodului, ca să se facă preot acolo, și casa rămâne deșartă, și fiindcă era casa a bisericei Adormirea, m'am și dus la Matei Gane și l-am rugat să-mi deie mie casa, ca să șed. El zice: Poți s'o și cumperi, că eu am s'o vând. Eu spun: Ași cumpăra-o, Cucoane Matei, dar n'am bani, că n'am luat cu nevasta cine știe ce zestre; mi-a făgăduit să-mi deie 50 galbeni, dar nici pe aceia nu i-am luat; însă, dacă Dv. voiți să mă îngăduiți până ce îi voi lua, și cu cât oiu mai putea agonisi, voi lua-o, numai să știu cât pretindeți Dv. pe casă. El a zis: Ai să-mi dai 104 galbeni, și pot să te aștept și un an de zile. Eu zic: Mai eftin nu se poate, Cucoane Matei? că sânt băiat sărac. El zice: Nu, că aceștia nu sânt bani ai mei, sânt ai bisericei. — Dacă-i așa, fie și așa cum ziceți Dv. Numai iacă ce vă rog: fiindcă părintele Diaconu pleacă la Păraul-Glodului, să mă lăsați să mă mut eu acolo, fiindcă tot eu am vorbit s'o cumpăr. El a zis: Mută-te, numai să ții

că ai să plătești chirie. Eu am zis: Voiu plăti; dar nu mi-a spus cât, și la urma urmei n'am mai plătit nimica.

« Acuma fiindcă preotul Vasile Știrbu era slab și nu mai putea sluji, rămânând numai doi preoți, preotul Ioan Băeșu și preotul Vasile Șoldănescu, era nevoie de preot. Eu văzând cum stă lucrul, m'am dus la epitropul Matei Gane și l-am rugat ca să-mi deie o mărturie din partea Epitropiei și o recomandăție la Mitropolitul Sofronie, ca să mă facă preot. El îndată mi-a și dat mărturia cerută, dinpreună cu recomandăția către Mitropolitul Sofronie Miclescu. Eu iau mărturia cu recomandăția, și fiindcă pe atunci erau doi protopopi în un județ, unul în partea muntelui și unul în partea câmpului, cel din partea muntelui era părintele Neculai Conta, ședea în oraș, și cel dela câmp era Părintele Gheorghe Florescu, ședea în Ruginoasa, carele venise în Folticeni în afaceri de slujbă și tocmai atunci pleca la Ruginoasa, am plecat cu el ».

Ajuns în Iași, la Mitropolie, Inalt preasfântul nu-i primește actele date de Gane, pentrucă nu era trecut în ele însemnare de vârsta candidatului de preoție. Trebuia să se reîntoarcă la Folticeni, să-și facă alte acte:

« Ajungând acasă, Dumnezeu știe cum, mă duc la epitropul Gane și-i spun cum m'a primit Mitropolitul. S'a mirat și el când a auzit, dar a zis: Nu-i nimica; lasă, că ți-oiu face mărturia și așa cum ți-o cere Mitropolitul; să vii mâne și ți-oiu da-o. M'am dus a doua zi și am găsit-o gata. Mi-a dat-o și mi-a zis: Iaca, o ai iscălită de Epitropie în regulă; acuma să te duci la preoți să o iscălească. M'am dus la preotul Ion Băeșu, carele n'au voit să iscălească. M'am dus la preotul Vasile Șoldănescu, carele au iscălit-o. Preotul Vasile Știrbu iarăși n'au voit s'o iscălească. M'am dus cu dânsa înapoi la Gane. El a zis: Las-o la mine. I-am lăsat-o și m'am dus acasă. Aceea era într'o zi de sâmbătă, când epitropul Gane au chemat pe eclisiarhul bisericei, Neculai Voinea, la dânsu, și i-au dat poroncă ca nu cumva să lese pe popa Băeșu să intre în biserică; să se ducă la biserică la Baia. Eu n'am știut nimica, dar când mă duc la biserică, văd pe eclisiarhul Voinea că se pune cu un ciomag în ușa bisericei, și când au voit preotul Ion să intre în biserică, i-a stat în ușă și i-a zis: Părinte Ioane, mă rog mă iartă și nu te supăra; am poroncă dela Cuconu Matei Gane să nu te las să intri în biserică; a spus să te duci la biserică la Baia, că aicea-i biserica lui. Preotul vrea să-l înpingă într'o parte, zicând: Da dă-te într'o parte, măi, ce tot spui? El i se pune în cale și zice: Nu se poate, Părinte; intru în păcat; ce, vrei să-mi deie cincizeci de bice? Preotul văzând așa s'au retras, și fuga la protoiereul Conta, cu care era bun prieten, și-i spune ce au pățit. El îl întreabă: Ce, ai făcut ceva? Nu se poate; poate n'ai iscălit în mărturia lui Grigorescu? El îi răspunde: N'am iscălit. Protopopu spune: Aceea-i; lasă, nu te supăra, că mă duc eu la Gane și oiu vedea eu ce-i.

S'au dus la Gane, au luat hârtia, au dus-o la preot de au iscălit-o și au dus-o înapoi la Gane. A doua zi, duminică, mă cheamă Gane și, râzând, îmi dă hârtia, zicând: Iaca, ți-am iscălit-o; acumă disară du-te la curți și ți-or iscăli-o și boierii. Așa am și făcut: m'am dus la ispravnicul Alecu Porăscu de au iscălit-o, apoi pe la curți, unde-i găseam adunați ciotcă pe la joc de cărți, și cum mă vedea, îmi lua hârtia unul dintre ei, și acela o purta pe la toți și o iscălea. Așa încât am făcut vr'o 60 de iscălituri; au mai iscălit și parte din poporării de jos, am dus-o la protopop de au vizat-o și pe urmă am dus-o la Gane, i-am arătat-o, el a văzut-o, apoi a zis: Bine; acumă du-te la Iași, cred că nu-ți vor mai pune bețe în roate și silește ca până în Paști să te faci preot ».

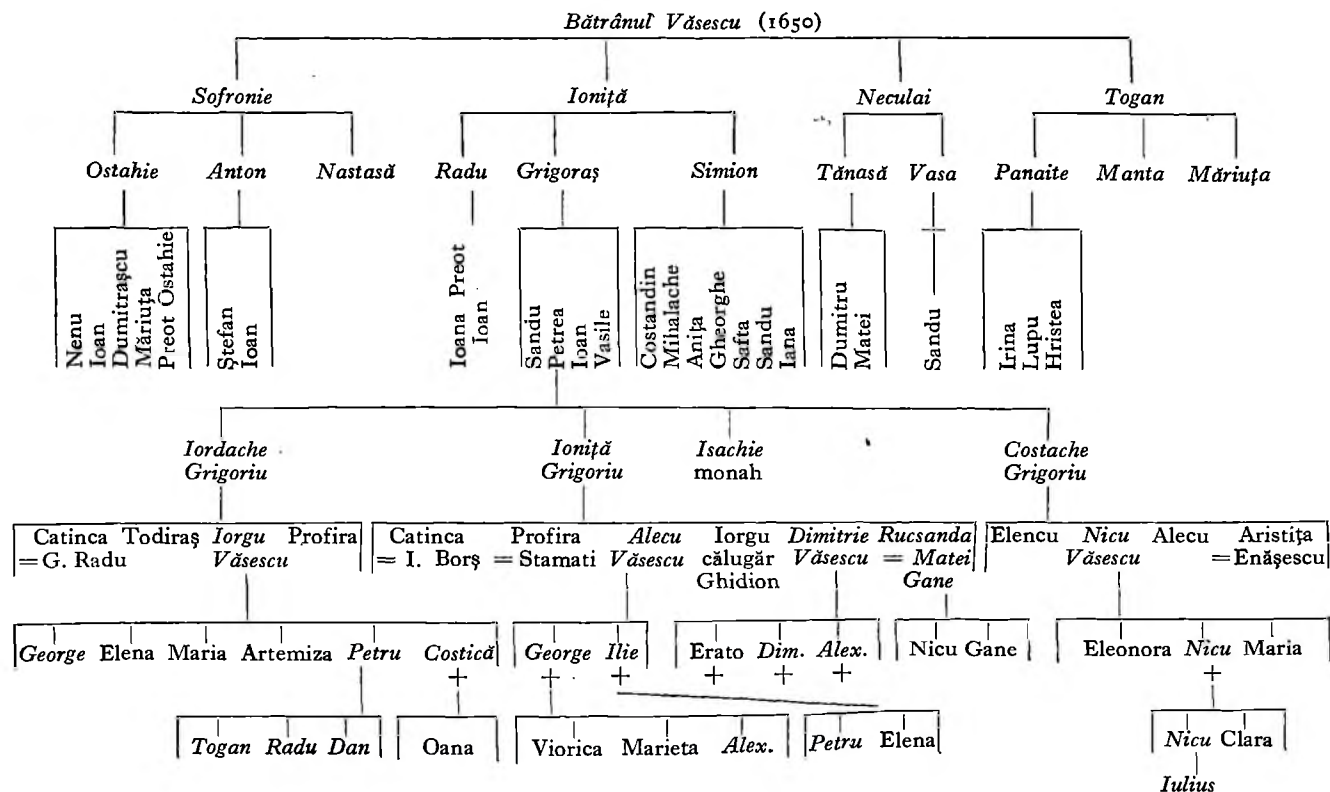
Inarmat cu documentele acestea bune, s'a dus la Iași. In ziua de 16 Martie a fost hirotonisit diacon, și la 17 Martie, a doua zi, a fost făcut preot și a servit la biserica Adormirea din Folticeni, până la sfârșitul vieții lui, iar la 3 Iulie 1914 și-a isprăvit de scris amintirile vieții, când era în vârstă de 83 de ani.

* * *

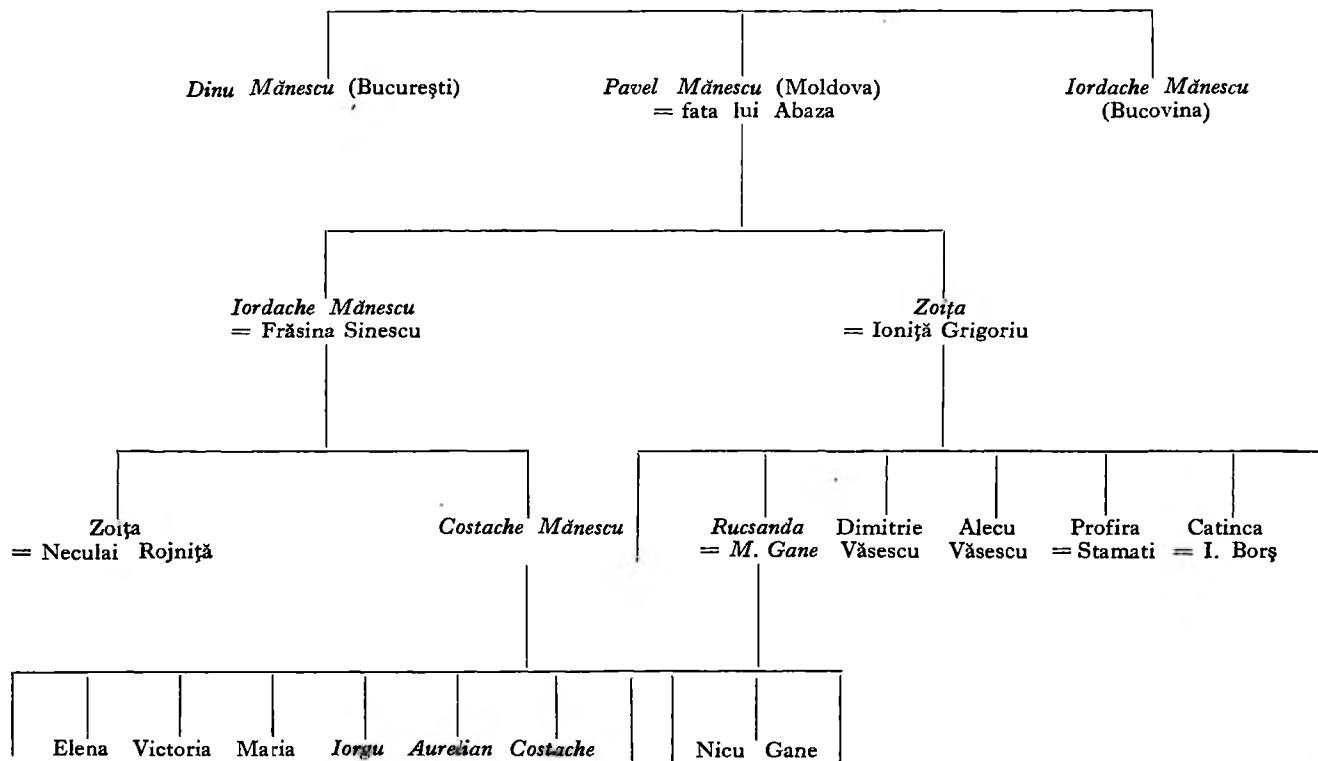
Despre Nicu Gane am scris și eu niște amintiri personale, publicate în volumul meu: *Alte vremuri*.

* * *

Alăturatele două anexe cuprind genealogiile familiei Rucsandei Gane, mama scriitorului nostru Nicu Gane.

SPIȚA FAMILIEI MĂNESCU

I N D I C E

- Abaza, 41
 Adormirea Maicei Domnului, biserică,
 18, 19, 37, 39
 Anița țiganka, 10
 Armașu Rafail, b. gd. Logofăt, 8

 Bădeliță, sat, 10, 11
 Băeșu Ioan, preot, 38
 Baia, sat, 38
 Baia, tribunalul județului, 1
 Balș Lupu, Spatar, 9
 Baltă Maria, 21
 Bărăști, moșie, 12, 15, 16
 Basarabia, țară, 1, 2
 Bașotă Andrei, 12
 Bechia, familie, 20
 Beldiceanu Neculai, Căminar, 14, 16
 Beldiceanu N. Neculai, 16
 Boian Neculai, Căminar, 6, 35
 Boian Elencu, 6
 Boian Clara, 6
 Bordeiu, familie, 20
 Borș Catinca, 21, 40, 41
 Borș Iancu, 10, 21, 30, 31
 Borș Kiriak, 10, 11
 Borș Ileana, v. Borșoia
 Borș Petrache, Stolnic, 10, 11, 12
 Borșan, familie, 20
 Borșoia Ileana, Pităreasă, 11, 12
 Botez Iancu, Comis, 24
 Botez M., 35
 Botez Mihalache, 21
 Botez Smaranda, Medelniceasă, 7, 8, 9
 Botezoaia, v. Botez Smaranda
 Botoșani, județ, 16, 22
 Botoșani, oraș, 17, 21
 Bou-Roșu, familie, 20
 Brăescu Maria, 10
 Brăescu Safta, 10
 Brăescu Toader, Comis, 10
 Buciumeni, sat, 4
 Bucovina, țară, 41
 București, 41

 Caigușu, familie, 20
 Calimnos Gheorghe, 13
 Calna, moșie, 12, 15, 16
 Cămârzani, sat, 6, 12, 16
 Câmpulung, oraș din Bucovina, 9
 Caraiman, familie, 20
 Carp Ionașco, 10
 Carp Safta, 10
 Casimir Nicu, 29
 Caton Ioan, preot, 36
 Caton Iordache, 36
 Catihetul, părintele, 35
 Ceraru, familie, 20
 Chiriac, familie, 20
 Chitic, sat, 17
 Ciornei, 28, 29
 Ciumulești, moșie, 8, 9, 10, 12, 13, 14,
 15, 16, 22
 Ciurea Catinca (Ecaterina), 1, 12
 Ciurea Elisabeta, 12
 Ciurea Fotache, Sluger, 11
 Ciurea Ileana, 11
 Ciurea Maria, 11
 Ciurea Nastasia, 12
 Ciurea Tudurache, Căminar, 1, 2, 4, 5, 12
 Ciurea Vasile, 11
 Ciurea Zoița, 12
 Codreanu, 6
 Conta Neculai, protoiereu, 38
 Contemir Gheorghe, Spatar, 31, 34, 35
 Contemir Ortansa, 35
 Contemir Rucsanda, 34
 Copou, 5
 Costești, moșie, 12, 15, 16
 Crâstea Ileana, Căminăreasă, 5, 6
 Crivești, moșie, 11, 12
 Croitoriu Bercu, 24
 Croitoriu Haim sin Bercu, 24
 Curia, familie, 20
 Cuza-Vodă, 21

 Davidel Maria, 11
 Davidel Ursache, 11

- Doicenco Eufrosina, 6
Donici Alecu, Aga, 21
- Ems, oraș, 29
Enășescu Aristița, 40
- Filipovici Ioan, Căminar, 5, 13, 14
Florescu Gh., protoieru, 38
Focșani, oraș, 21, 22
Folticeni, oraș, 1, 5, 6, 10, 11, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 28, 35, 36, 37, 38
Folticeni-vechi, sat, 6
Fontainebleau, oraș, 22
Forăscu Alecu, 39
Fuicariu Săndel, 24
- Gane Costache, Căminar, 12, 13; Comis 14, 15, 16
Gane C., 7
Gane Dimitrie, Spătar, 16
Gane Dumitrache, Căminar, 16, 17
Gane Enacache, Spătar, 4, 10, 11, 12, 13, 15, 18
Gane Enache, v. Gane Enacache
Gane Grigore, Comis, 16
Gane Ianacache, v. Enacache, Enache
Gane Ioniță, Clucer (Ioan), 7, 8, 9, 10, 13, 16, 17
Gane Maria, 10
Gane Matei, Aga, 13, 14, 15, 16
Gane Matei, Spătar, 11, 12, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 35, 36, 37, 38, 39
Gane Mihai, Sluger, 9
Gane Mihai, Spătar, 17, 18, 21
Gane Miron, Pitar, 9, 10
Gane Neculai (Nicu), 7, 23, 27, 29, 35, 39, 40, 41
Gane Nicu, v. Neculai
Gane Rucsanda, 19, 21, 22, 24, 25, 29, 36, 39, 40, 41. Vezi și Grigoriu Rucsanda
Gane Zoița, Spătăreasă, 12, 15, 16
Ganea, sat, 36
Găneni, sat, 17
Ghica Dimitrie, b. v. Spătar, 8
Ghilic, familie, 20
Grămești, sat, 24
Greceanu, președinte Giudecătoriei, 5
Grigorescu Vasile, preot, 35, 36, 38
Grigoriu Alecu, fiul lui Costache, 40
Grigoriu Alecu, fiul lui Grigoriță, v. Văsescu Alecu
Grigoriu Aristița, 40
Grigoriu Catinca, fiica lui Ioniță, 21, 40
Grigoriu Catinca, fiica lui Iordache, 40
Grigoriu Costache, 20, 28, 29, 40
Grigoriu Costache, Paharnic, 17
Grigoriu Dimitrie, 21, 22, 30, 32, 40, 41
Grigoriu Elencu, 40
Grigoriu Ioniță, Căminar, 2, 4, 10, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 34, 40, 41
Grigoriu Iordache, 20, 27, 40
Grigoriu Iorgu, călugăr (Ghidion), 40
Grigoriu Iorgu, v. Văsescu Iorgu
Grigoriu Isachie, călugăr, 20, 40
Grigoriu Petru, 20, 22
Grigoriu Profira, v. Văsescu Profira
Grigoriu Rucsanda (Rucsândița), 19, 21, 22, 23, 29, 30, 32, 35, 40
Grigoriu Todiraș, 40
Grigoriu Zoița, 20, 34, 35, 41
- Hâncu, familie, 20
Hănțești, sat, 37
Haret, (Haritu), 35
Hârlescu Constantin, Căminar, 10, 12, 15
Hermeziu Iordache, Aga, 16
Hotin, județ, 6
Hrănciov Petre, nadvarii sovetnic, 5
- Iamandi, 35
Iamandi Ortansa, 35
Iași, județ, 18
Iași, oraș, 16, 21, 28, 38, 39
Ioneasa, sat, 6
Ioniță Căminar, v. Grigoriu Ioniță
Isachie, monah, 22
- Kalimah Alexandru, Domn, 7, 8
Kant Smaranda, v. Botezoaia, Botez Smaranda
Kantacuzin Dimitrie, kneaz, 30, 31, 32
Karp K., 16
Konaki Costache, Vornic, 28
Kontemir, v. Contemir
- Lambrino G. 16
Lateș Gh., diacon, 37
Lefteriu Gh., 35
- Mădărjaci, moșie, 9
Mănescu Aurelian, 41
Mănescu Costache, 41
Mănescu Costache Constantin, 41
Mănescu Dinu, 41
Mănescu Elena, 41
Mănescu Frăsina, 41
Mănescu Iordache, 41
Mănescu Iordache, fiul lui Pavel, 41
Mănescu Iorgu, 41
Mănescu Maria, 41

Mănescu Pavel, 20, 41
 Mănescu Victoria, 41
 Mănescu Zoița, 20, 41
 Manole, moșie, 13
 Marcovici Neculai, 4
 Marosin, familie, 20
 Miclescu Sofronie, Mitropolit, 38
 Mihalache țiganul, 10
 Milakovici, notar, 2
 Milo Matei, Ban, 8, 9
 Mircovici, 28
 Moise, familie, 20
 Moldova, apa, 8, 15
 Moldova, țara, 1, 2, 8, 13
 Morțun Elencu, 6
 Morțun Iordache, 6
 Morțun Mihalache, 15
 Morțun Vasile, 6, 15
 Morțun Vasile G., 6, 12
 movila de la colțul viei, 16
 movila din dumbravă, 16
 movila găunoasă, 16
 Movileni, moșie, 15, 16
 Munteanu, psalt, 37

Nănești, sat, 19, 20, 21, 22, 28
 Neamțu, mănăstire, 18
 Neamțu, județ, 21
 Negrea Ioniță, Sluger, 8, 9
 Nistor, familie, 20
 Nuremberg, oraș, 29

Ocnița, sat, 6
 Olanda, pânză de, 26
 Olariu, familie, 20

Paraschiv Alexandru, Paharnic, 11, 12
 Pârăul-Glodelui, sat, 37
 Paris, oraș, 21, 22, 29
 Petică, familie, 20
 Petiea, sat, 4, 35
 Pleșescu, Căminar, 35
 Pleșești, moșie, 18
 Pleșești-Ganii, sat, 17
 Podolski Grigore, preot, 35
 Podolski Vasile, 35
 Ponteanu Vasile, 35
 Preutești, sat, 16
 Prut, apa, 5
 Putna, județ, 19, 20

Rădășani, sat, 4
 Radu Catinca, 40
 Radu G., 40
 Rojnița Neculai, 41
 Rojnița Zoița, 41

Roman, oraș, 6
 Ruginoasa, sat, 38

Saghin, familie, 20
 Sângurov Neculai, Căpitan, v. Sunguroff
 Sângurov Smaranda, v. Sunguroff
 Scriban Neofit, Arhimandrit, 36
 Seminaria din Socola, 36
 Seminarul Veniamin din Iași, 35
 Sinescu Frăsina, 41
 Siret, apa, 10, 19, 28
 Socola, Seminarul din, 35
 Soare, familie, 20
 Sofronie Miclescu, Mitropolit, 38
 Stamati Alecu, 21
 Stamati Constantin, 1, 2, 4, 5, 6, 12
 Stamati Ecaterina, 1, 12
 Stamati Iftimie, iconom, 15, 25
 Stamati Profira, 21, 40, 41
 Stănigeni, sat, 4
 Steclariu, familie, 20
 Stolniceni, moșie, 11, 12
 strada mare din Folticeni, 27
 strada Regele Carol II din Folticeni, 27
 strada Sucevei în Folticeni, 28
 Stroescu Maria, 9
 Sturza Ioniță, Domn, 20
 Sturza Mihai, Domn, 19
 Suceava, județ, 1, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
 13, 15, 17, 35
 Sunguroff Colonel, 5, 6
 Sunguroff Eugen, 5
 Sunguroff Smaranda, 6

Șoldănescu Vasile: preot, 38
 Șomuz, apa, 15
 Șomuzul-mic, apa, 17
 Șorogari, vie, 18
 Știrbu Vasile, preot, 37, 38

Tacu Ioniță, 10
 Tâmpeschi, sat, 1, 4, 11
 Toia, familie, 20
 Torouțiu I. E., 7
 Trandafir, familie, 20
 Tudor, familie, 20

Văratec, mănăstire, 18
 Vârnav Elisabeta, 12
 Vârnav von Iordache, 12
 Vârnav Nastasia, 12
 Vârnav Sandu, Jicnicer, 12
 Vartic, familie, 20
 Văsescu Alecu, fiul lui Ioniță, 21, 22,
 30, 40, 41
 Văsescu Alecu, fiul lui Costache, 22

- Vădescu Alecu, fiul lui Costache Grigoriu, 40
 Vădescu Alexandru, 40
 Vădescu Anița, 40
 Vădescu Anton, 40
 Vădescu Artemiza, 40
 Vădescu Clara, 40
 Vădescu Constantin, fiul lui Simion, 40
 Vădescu Costică, fiul lui Iorgu, 40
 Vădescu Dan, fiul lui Petru al lui Iorgu, 40
 Vădescu Dumitru, fiul lui Tănăsă, 40
 Vădescu Dimitrie, fiul lui Ioniță Grigoriu, 21, 22, 30, 32, 40, 41
 Vădescu Dimitrie, fiul lui Dimitrie, fiul lui Ioniță Grigoriu, 40
 Vădescu Dumitrașcu, 40
 Vădescu Elena, fiica lui Iorgu, 40
 Vădescu Elena, fiica lui Ilie, 40
 Vădescu Eleonora, 40
 Vădescu Erato, 40
 Vădescu George, fiul lui Iorgu, 40
 Vădescu George, fiul lui Alecu, 22, 40
 Vădescu Gheorghe, fiul lui Simion, 40
 Vădescu Grigoraș, 19, 40
 Vădescu Hristea, 40
 Vădescu Iana, 40
 Vădescu Ilie, 40
 Vădescu Ioan, fiul lui Ostahie, 40
 Vădescu Ioan, fiul lui Anton, 40
 Vădescu Ioan, fiul lui Grigoraș, 40
 Vădescu Ioana preot Ioan, 40
 Vădescu Ioniță, 19, 22, 23, 40
 Vădescu Iorgu, 22, 40
 Vădescu Irina, 40
 Vădescu Isachie, 22
 Vădescu Iulius, 40
 Vădescu Lupu, 40
 Vădescu Manta, 40
 Vădescu Maria Alecu, 21
 Vădescu Maria, fiica lui Iorgu, 40
 Vădescu Maria, fiica lui Nicu, 40
 Vădescu Marieta, 40
 Vădescu Măriuța, fiica lui Togan, 40
 Vădescu Măriuța, fiica lui Ostahie, 40
 Vădescu Matei, 40
 Vădescu Mihalache, 40
 Vădescu Nastasă, 40
 Vădescu Neculai, 40
 Vădescu Nenu, 40
 Vădescu Nicu, fiul lui Costache Grigoriu, 22, 40
 Vădescu Nicu Nicu, 40
 Vădescu Oana, 40
 Vădescu Ostahie, 40
 Vădescu Ostahie, preot, 40
 Vădescu Panaite, 40
 Vădescu Petrea, fiul lui Grigoraș, 19, 20, 40
 Vădescu Petru, fiul lui Iorgu, 40
 Vădescu Petru, fiul lui Ilie, 40
 Vădescu Radu, fiul lui Ioniță, 19, 40
 Vădescu Radu, fiul lui Petru, 40
 Vădescu Safta, 40
 Vădescu Sandu, fiul lui Grigoraș, 19, 40
 Vădescu Sandu, fiul lui Simion, 40
 Vădescu Sandu, fiul lui Vasa, 40
 Vădescu Simeon, 19, 40
 Vădescu Sofronie, 19, 40
 Vădescu Ștefan, 40
 Vădescu Ștefana, 19
 Vădescu Tănăsă, 40
 Vădescu Todiraș, 40
 Vădescu Togan (Toia), 19, 40
 Vădescu Togan, fiul lui Petru, 40
 Vădescu Vasa, 40
 Vădescu Vasile, 19, 40
 Vădescu Viorica, 40
 Vasile preotul, 37
 Viena, oraș, 24, 32, 33
 Vișan, familie, 20
 Vlad, familie, 20
 Voinea, clisiarhul, 38
 Zoița Căminăreasa, 34

INFLUENȚA LUI HEGEL IN CULTURA ROMÂNĂ

DE
TUDOR VIANU

Premiat de Academia Română cu premiul Năsturel 1933

I. INTRODUCERE

Centenarul morții lui Hegel a provocat în multe din țările de cultură ale lumii o bogată literatură consacrată examinării sistemului său și a influenței pe care acesta o deține în mișcarea filosofică a timpului nostru. Este în adevăr o temă ispititoare a cercetării măsurarea răsunetului pe care îl are încă printre noi o cugetare care cu o sută de ani în urmă se găsea într'o netăgăduită ascensiune vertiginoasă, cucerind pentru punctul său de vedere toate domeniile speciale ale filosofiei, revoluționând științele istorice și înrâurind adânc viața Statului. N'a existat poate un alt gânditor pe care, întocmai ca pe Hegel, sfârșitul vieții să-l fi aflat într'o poziție mai dominantă a geniului său și căruia posteritatea apropiată să-i fi adus mai multe semne ale recunoașterii și adeziunii. Imprejurarea centenarului era deci nimerită pentru a stabili în legătură cu un anumit caz particular care este valoarea sistemelor filosofice și care sunt condițiile vieții și evoluției lor.

Pentru noi, Românii, centenarul lui Hegel devenea însă prilejul unei cercetări mai speciale, căreia paginile de față ar dori să-i aducă contribuția lor. Gloria hegelianismului la mijlocul veacului trecut coincide cu epoca de modernizare a

principatelor române. Acest însemnat proces istoric trebuie trecut pe seama a două categorii de condiții. Imprejurări politice și economice și influențe spirituale au colaborat fără îndoială pentru a produce în viața principatelor române, trecerea decisivă dela stilul răsăritean la stilul apusean al culturii. Dar printre aceste din urmă influențe spirituale, filosofia lui Hegel intră oare cu o măsură anumită? Hegelianismul a așternut o plasă complicată de influențe pe întinderea continentului nostru. În Franța, în Anglia și în Italia, mișcarea filosofică a primit adâncă întipăritură a hegelianismului. În Rusia, filosofia lui Hegel a fost primită în albia panslavismului și depășind cadrul mai restrâns al specialiștilor filosofiei, a orientat puternic destinele culturii naționale ¹⁾. Oare influența filosofiei lui Hegel să se fi oprit la granițele principatelor române? Adâncă sete de cultură a bărbaților cari au inițiat România modernă să nu se fi adăpat oare din niciun izvor hegelian? Cu răspunsul acestor întrebări se însărcinează cercetarea de față.

Dar pentru că este vorba de un studiu de influențe, într'un cadru comparativ de culturi, se cuvine a face o distincție.

O anumită operă filosofică aparținând unei literaturi străine poate să-și exercite influența sa asupra unei anumite opere filosofice naționale. Opera filosofică a lui Hegel a influențat astfel pe aceia a filosofului francez H. Taine. Alteo riinfluența nu se stabilește dela o anumită operă către o anumită operă filosofică precisă. Influența se poate preciza în cazul acesta între două curente filosofice, adică între două grupe de opere aparținând unor literaturi deosebite. În acest înțeles s'a putut vorbi de o influență a sensualismului englez asupra filosofiei franceze a «luminilor» în veacul al XVIII-lea. Alteori, în sfârșit, anumite opere sau curente filosofice pot determina opere sau curente dintr'un alt domeniu al activității spirituale, decât cel filosofic. Influența hegelianismului asupra panslavismului rus reprezintă astfel o componentă filosofică în orientarea unor anumite idei politice.

¹⁾ C. E. Bréhier, *Histoire de la philosophie*, tome II, fascicule III, p. 796 urm.

Dintre cele trei categorii de influențe pe care le-am deosebit aci, numai cea dintâi și cea din urmă își pot găsi o aplicare în cercetarea pe care ne pregătim a o întreprinde. Despre o înrâurire a curentului hegelian asupra vreunui curent filosofic românesc nu poate fi vorba. Tânăra noastră mișcare filosofică trăește în câteva opere răslețe și în câteva figuri, între care nu se poate lămuri vreo legătură de convergență care să permită încadrarea lor într'un curent. În schimb, influența lui Hegel ca un izvor literar precis poate fi recunoscută în unele împrejurări. Tot astfel atmosfera hegeliană pela mijlocul veacului trecut pare să fi avut partea sa de contribuție asupra îndrumărilor culturii românești în acea epocă.

II. RADU IONESCU ȘI TITU MAIORESCU

O dovadă a atingerii cercurilor noastre culturale cu ideile filosofice ale lui Hegel, chiar în timpul când acestea din urmă cucereau pentru ele un public din ce în ce mai larg, îl alcătuiește cazul lui Radu Ionescu, un publicist uitat astăzi, dar cu unele inițiative interesante în vremea lui. Radu Ionescu face parte din seria acelor studenți români în străinătate, care au mijlocit pe la mijlocul veacului trecut, pentru țara noastră, un contact mai întins cu cultura apuseană. După datele adunate de d-l Radu Dragnea ¹⁾, Radu Ionescu care se născuse pe la 1833, studiază după 1855 la Paris, de unde se înapoiază doctor în drept. Într-o existență scurtă și chinuită, căci moare în 1873 cu « mintea turburată », ziaristul și poetul Radu Ionescu, colaborator la « Buciumul » lui Cezar Boliac, redactor al « Independenței », al « Uniunii Române » și al « Românului » lui Rosetti, autor al volumului de poezii « Cântări intime » (București, 1854), găsește timpul necesar redactării unor studii mai întinse, în care se demonstrează necesitatea întemeierii principiale a criticii literare. În « Revista Română » (1861) a lui Odobescu, Radu Ionescu publică studiul « Principiile Criticei » în care biograful său recunoaște cu drept cuvânt unele ecouri din estetica lui Hegel, chiar peste lungile citate pe care se complace a le extrage din acest filosof.

În adevăr « Principiile Criticei » conțin deosebirea hegeliană dintre știință și artă, o deosebire fundamentală pentru o critică de principii, ca aceea pe care dorea el s'o întemeeze:

« Știința, scria Radu Ionescu, este rezultatul inteligenței și ne expune adevărul prin abstracțiuni; arta se întemeiază mai mult pe imaginație și arătându-ne adevărul prin imagini

¹⁾ Un critic literar de tranziție, în « Gândirea », III, 1923, 6, p. 138 urm.

plăcute, ne face a-l înțelege cu mai multă facilitate... Studiul serios al marilor adevăruri filosofice care ne transportă mintea la înălțimea legilor care guvernează lumea morală și intelectuală, este de cea mai mare folosință pentru dezvoltarea și perfecționarea artei. Și când arta ajunge a înțelege și a realiza acest mare scop al misiunii sale, înalta știință a filosofiei simte atunci o dulce mulțumire de a vedea în producțiunea artei obiectul etern al adâncilor sale meditațiuni, înaltele cugetări ale inteligenței, pasiunile arzătoare ale omului și toate dorințele și luptele sufletului omenesc. Aceasta este legătura intimă ce unește știința și arta, al căror scop este descoperirea adevărului. Dar știința ne arată adevărul curat și fără vâl după cum îl concepe inteligența, o abstracțiune anevoe de pătruns, arta ni-l înfățișează prin imagini frumoase care mișcă și impresionează simțurile noastre ».

Deosebirea dintre filosofie și artă, dar și profunda lor unitate, este fără îndoială o idee hegeliană. D-l Radu Dragnea, care are meritul sublinierii acestor ecouri hegeliane în studiul lui Radu Ionescu, nu ne dă însă și textele din Hegel, care să justifice apropierea. Aceste texte se găsesc în « Prelegerile de Estetică », în momentul în care punând premisele generale ale sistemului său, Hegel se aplică să arate pe de o parte unitatea adevărului cu frumosul, pe de alta deosebirea dintre cristalizările lor în filosofie și artă.

Arta, religia și filosofia sunt deopotrivă, pentru Hegel, manifestări ale Ideii absolute, forme prin care se realizează treptata cunoștință de sine a acesteia. În mișcarea lui dialectică, spiritul se poate cuprinde pe sine fie într'una din întrupările sale sensibile și în cazul acesta avem creațiile frumoase ale artei, fie în reprezentările intime ale pietății religioase, fie prin conceptele filosofiei. Dintre variatele dezvoltări pe care le dă Hegel acestei idei, iată pe una din ele ¹⁾: « Spunând că frumosul este Idee, urmează că frumosul și adevărul sunt pe de o parte unul și același lucru. Frumosul anume trebuie să fie în sine adevărat. Mai de aproape privite lucrurile,

¹⁾ *Vorlesungen über die Ästhetik*, 1842, Werke, Vollständige Ausgabe, vol. X, I, p. 141.

frumosul și adevărul se deosebesc între ele tot pe atât. *Adevărată* este Ideea, în sine însăși și ca principiu general și întru cât e cugetată ca atare... Dar Ideea trebuie să se realizeze și exterior și să câștige o existență determinată ca obiectivitate naturală și spirituală. Adevărul în forma aceasta există mai departe. Intru cât însă figurează pentru conștiință în această existență a sa exterioară și conceptul rămâne într-o unitate nemijlocită cu aparența sa externă, Ideea devine nu numai adevărată, dar și *frumoasă*. *Frumosul* se determină prin aceasta ca reflexul sensibil al Ideii». Cetirea unui astfel de pasagiu desvăluie cu limpezime izvorul folosit de Radu Ionescu și a cărui prelucrare populară, lipsită de aparatul tehnic și terminologic al originalului, apare în articolul său.

Dovezile că Radu Ionescu ar fi împrumutat deosebirea dintre știință și artă din însăși cunoștința izvorului original lipsesc cu desăvârșire. În schimb este foarte probabil ca fostul student la Paris, care pe lângă drept, studie «filosofia, ocupându-se mult și cu literatura universală», să se fi apropiat de estetica lui Hegel prin intermediul traducerii în extrase a lui Ch. Bénard, care în acea epocă apăruse în întregime ¹⁾. Interesul pentru ideile estetice ale lui Hegel era destul de puternic în Franța către mijlocul veacului trecut. Acestui interes îi datorim faptul că un elev al traducătorului francez al lui Hegel, tânărul Hippolyte Taine se consacră cu o rară pasiune studiului ideilor acestuia din urmă, după cum o dovedește seria schițelor și adaptărilor găsite printre manuscrise sale ²⁾. D-l D. D. Roșca are dreptate să vadă în aceste încercări de tinerețe germenii viitorului sistem al lui Taine din «*Philosophie de l'art*». Dar în timp ce influența personală a lui Bénard, îndruma pe acela care trebuia să devină cel mai de seamă estetician francez ³⁾, traducerea pe care el o dăruia publicului francez găsea un răsunet și în mintea cetitorului său român.

¹⁾ *Cours d'Esthétique*, par V. Fr. Hegel, analysé et traduit en partie par M. Ch. Bénard, 1840—1850.

²⁾ *Traité du Beau* (1848), *Idées générales sur la littérature et les arts* (1852). Cf. D. D. Roșca, *Influence de Hegel sur Taine*, Paris 1928, p. 335 urm.

³⁾ Asupra influenței lui Bénard asupra lui Taine, vd. propria mărturie a celui dintâiu într-o scrisoare adresată lui V. Giraud și reprodusă în lucrarea acestuia, *Essai sur Taine*, 1901, p. 289 urm.

Interesant este de observat că penetrația ideilor estetice ale lui Hegel în mediul studioșilor români este în această epocă mai generală. Tinerii cari căutau împlinirea culturii lor în universitățile germane, găseau și aci influența lui Hegel destul de vie. Unul din aceștia, Titu Maiorescu, adoptă la rândul lui deosebirea dintre adevăr și frumos, pe care o folosește mai târziu în studiul său: « O cercetare critică asupra poeziei române », 1867, scriind: « Cea dintâi și cea mai mare deosebire dintre adevăr și frumos este că adevărul cuprinde numai idei, pe când frumosul cuprinde idei manifestate în materie sensibilă » ¹⁾.

Nu este deloc întâmplător faptul că primele înrâuriri hegeliane pe care le întâmpinăm se produc în legătură cu această deosebire dintre adevăr și frumos. Cultura noastră se găsea la mijlocul secolului trecut în acea fază a confuziei dintre valori, în care insuficienta distincție dintre artă și știință, nu putea produce decât fie o artă plină de reci intenții didactice, fie o știință fantezistă și sterilă. Drumul înaintării noastre culturale trebuia deci să înceapă cu o justă delimitare a felurilor domeniilor ale spiritului, restituite scopurilor și metodelor proprii. În acest scop încearcă Maiorescu să elibereze frumosul din asociația lui nefirească cu adevărul sau practicul, făcând din această lucrare opera capitală a vieții lui.

Numeroase sunt aplicările pe care le dă Titu Maiorescu acestei diferențieri a valorilor. Încă din 1867, are el ocazia să atragă atenția asupra confuziei dintre poetic și politic. « Este probabil, scrie el, că politica ne-a surpat mica temelie artistică ce o puseseră în țara noastră poeții adevărați, Alecsandri, Bolintineanu, Gr. Alexandrescu. Atât cel puțin este sigur că cele mai rele aberațiuni, cele mai decăzute produceri între poeziile noastre dela un timp încoace, sunt cele ce au primit în cuprinsul lor elemente politice. Și cauza se înțelege ușor: politica este un product al rațiunii; poezia este și trebuie să fie un product al fanteziei (altfel nici nu are material): una

¹⁾ Acest răsunet hegelian în studiul lui Maiorescu a fost semnalat de autorul acestor pagini în studiul *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu*, în « *Vieța Românească* » 1924, retipărit în *Arta și Frumosul. Din problemele constituției și relației lor*, București, 1931.

dar exclude pe cealaltă » ¹⁾). Critica lui Maiorescu va urmări deci tot ce este simplu « articol de jurnal pus în rime ». Căci nu încap nicio îndoială că politica fiind aplicarea unei reflecții teoretice asupra societății, deosebirea ei de poezie este tot atât de mare cu a științei. « Ideea sau obiectul exprimat prin poezie, notează Maiorescu, este totdeauna un simțimânt sau o pasiune și niciodată o cugetare exclusiv intelectuală sau care se ține de tărâmul științific, fie în teorie, fie în aplicarea practică » ²⁾). Studiul din 1867 nu ostenește să aprofundeze această distincție, chiar atunci când părăsind terenul dialectic al opozițiilor hegeliane, încearcă a le recâștiga cu mijloacele mai noi ale psihologiei. Știința se găsește deci implicată într'un proces de neconținută devenire. Rezultatele ei de astăzi sunt întrecute de cele de mâine. Cercetând apoi șirul nesfârșit al cauzelor, inteligența științifică se găsește într'o veșnică mișcare. Poezia însă frânge valul timpului și prilejuește repausul minții. Este adevărat că poezia este amenințată să-și confunde sfera ei cu a științei, prin natura materialului pe care îl întrebuințează deopotrivă, limbajul omenesc. Imprejurarea creează însă pentru poet datoria de « a-și îndrepta atenția spre diferența între aceste două sfere deosebite și de a distrage mintea obosită de perpetua cauzalitate » ³⁾). De nenumărate ori a revenit Maiorescu asupra acestor idei, în care trebuie să recunoaștem adevărata armatură a criticii sale. A separa valorile din confuzia lor, a le îndruma astfel încât să se poată menține în puritatea lor, este opera pe care o urmărește Maiorescu neconținut. O știință adevărată și o poezie adevărată, ceea ce înseamnă o poezie care știe să-și păstreze limitele ei față de știință și de aplicațiile ei practice, este ținta pe care Maiorescu n'o pierde niciun moment din vedere. Dar pentru că înaintarea către această țintă a fost servită de distincția teoretică dintre adevăr și frumos, împrumutată de scriitorii români din filosofia lui Hegel, *nu este nicidecum exagerat a spune că dialectica spiritului absolut a avut partea ei de contribuție în opera de orientare și normalizare a culturii noastre.*

¹⁾ *Poesia română, Critice*, I, p. 23.

²⁾ *Ibid.*, I, p. 27.

³⁾ *Ibid.*, I, p. 31.

III. I. ELIADE RĂDULESCU

În vremea în care Radu Ionescu și Titu Maiorescu aduceau în scrierile lor aceste ecouri din filosofia lui Hegel, apare în românește opera cu titlu hegelian a lui I. Eliade Rădulescu: *Equilibrul între antitesi sau Spiritul și Materia*, 1859—1869. Preocupările lui Eliade Rădulescu aveau de altfel, după cum vom vedea îndată, afinități mai întinse cu sfera de probleme a hegelianismului. Este în adevăr meritul lui Hegel de a fi înviorat către mijlocul veacului trecut interesul pentru filosofia istoriei. Această disciplină ocupă în sistemul lui Hegel un loc așa zicând central. Căci filosofia lui Hegel nu este altceva decât teoria spiritului universal în mișcarea lui ascendentă, în desfășurarea treptatei lui cunoștințe de sine și în neconținută realizare a libertății lui inerente. Istoria universală este câmpul acestor din urmă procese. Studiul istoriei universale, a instituțiilor și a produselor spirituale ale umanității, a felului în care ele înșirându-se manifestă o unitate de direcție, îi consacră Hegel, printre altele, opera sa capitală, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, apărută postum în 1837.

Punând istoria în centrul meditației filosofice, Hegel continua îndrumarea dată cu o vârstă de om mai înainte de compatriotul său Johann Gottfried Herder și cu o sută de ani mai de vreme de italianul Giovanni Battista Vico. Dacă însă nici Vico, nici Herder nu izbutiseră să acorde problemei filosofiei istoriei actualitatea pe care o cucerește mai târziu Hegel pentru ea, împrejurarea se datorește criticismului lui Kant, care mobilizase cercetarea în jurul problemei formale a întinderii și valorii cunoștinții umane. Regalitatea lui Kant menține mai multe decenii filosofia în cadrul speculației epistemologice. Hegel sparge însă în cele din urmă cercul vrăjit

și în ierarhia întrebărilor pe care le pune, problema formală a cunoștinții este înlocuită cu problema materială a conținutului și sensului istoriei universale ¹⁾).

Noua orientare pe care o dă Hegel filosofiei își are ecoul ei în Franța. Propriile isvoare ale unui Hegel încep să trezească interesul francezilor, al lui Michelet care dă o prelucrare a operii lui Vico sub titlul *Principes de la philosophie de l'histoire*, 1828, al lui Ed. Quinet care traduce pe Herder în 1827—1828. Dar publicul dorea să cunoască însăși ideile promotorului contemporan al filosofiei istoriei și acestei nevoi îi răspunde profesorul napolitan A. Vera cu a sa *Introduction à la philosophie de l'histoire*, 1855. I. Eliade Rădulescu, care trăiește în acest timp ca exilat la Paris, nu rămâne străin curentului de cercetări consacrate filosofiei istoriei. Opera sa postumă, *Istoria critică universală*, 1892—1893, scrisă după cât se pare în acest timp, aduce ecoul întârziat și mărturia preocupărilor filosofice ale lui Eliade în anii pribegiei la Paris. « Istoria critică universală » este în adevăr o sinteză a dezvoltării umanității, reflectată în succesiunea marilor sisteme religioase și amintind în unele privințe pe aceea a lui Hegel.

Intocmai ca « Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte », opera lui Eliade Rădulescu începe printr'o parte consacrată principiilor, punând astfel expunerea dezvoltării umanității pe o temelie filosofică. Deopotrivă cu Hegel, Eliade Rădulescu afirmă o concepție progresivistă a istoriei. Obiectul istoriei universale, ne spune autorul român, este « istoria omului fizic, intelectual și moral, istoria progresului omenirii în câte trele aceste ramuri precedată de creația universului și a omului și însoțită de istoria globului și a revoluțiunilor sale » ²⁾. Tot astfel pentru Hegel, istoria este terenul unui necurmat progres. « Istoria universală este progresul în conștiința libertății », sună puternica formulă a lui Hegel ³⁾. Apoi, pentru Hegel ca și

¹⁾ Preponderanța problemei istoriei în filosofia lui Hegel a fost adeseori observată. Vd. între alții W. Windelband: « Darum ist Hegels Philosophie wesentlich historisch, eine systematische Verarbeitung des ganzen Gedankenstoffs der Geschichte (Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, 1921, p. 517).

²⁾ O. cit., p. 6.

³⁾ « Die Weltgeschichte ist der Fortschritt im Bewusstsein der Freiheit », cf. Hegel, *Philosophie der Geschichte*, ed. Reclam, p. 53.

pentru Eliade Rădulescu există o continuitate între procesul natural și procesul istoric. Dar pe câtă vreme Hegel atribuisese studiul procesului natural Filosofiei Naturii, Eliade Rădulescu îl anexează « Istoriei critice universale », cu care face să înceapă expunerea sa. Când în sfârșit, șirul ideilor ajunge la punctul în care începe dezvoltarea propriu zis istorică a umanității, unele amănunte ale planului amintesc de asemeni lucrarea lui Hegel. Popoarele sunt făcute a defila pe scena istoriei din Orient către Occident. Dar pe când Hegel își impune norma de a nu face să intre în expunerea sa decât popoarele care au format state ¹⁾, scriitorul român introduce mai întâi pe Ethiopieni, pe cari îi socotește « cei mai antici oameni ce apărură pe fața pământului » și pe Egopozi, Nani, Troglodiți și Ichthyophagi, « stirpele cele mai puțin inteligente, cele mai aproape de animale », despre care știri putea afla în Herodot și Diodor Sicilianul. Numai după pomenirea acestora ajunge Eliade la Mongoli, printre cari face însă să intre, printr'o eroare regretabilă față de nivelul contemporan al cunoștințelor, și pe locuitorii vechei Indii.

Între acestea, Istoria critică universală nu-și propune numai povestirea vieții umanității, considerată în motivarea ei launtrică, filosofică și religioasă, dar și o judecată a valorii pe care o deține fiecare din etapele acestei dezvoltări, a greșelilor trecutului și a chipului în care adevărul s'a instaurat treptat printre oameni. Istoria universală va deveni astfel istoria erorilor umanității și a înfrângerii lor. « Weltgeschichte ist Weltgericht », spusese la rândul său Hegel. Pricina adâncă a erorilor umane stă, pentru Eliade Rădulescu, în postularea unei dualități contrarii sau antipatice la temelia lucrurilor, în timp ce adevărul și binele ce izbutesc până la urmă să le înlocuiască, provin din afirmarea unor dualități fundamentale simpatice. Partea principală a operii trebuia deci să procedeze la stabilirea acestora din urmă, pentru a cizela instrumentul de evaluare, căreia istoricul umanității și judecătorul ei liberal și raționalist avea să-i dea în urmă o întrebuintare atât de vehementă și necruțătoare, ca atunci când era adus să divulge

¹⁾ Hegel, *ibid.*, p. 102.

toate « minciunile colosale » ale vechilor religii, toate « erorile » și « superstițiile », ba chiar « păcatele tuturor călugărilor și cio-
coilor din lume » ¹⁾).

Teoria dualităților ne readuce însă la celebra operă a lui Eliade Rădulescu, la amintitul *Equilibru între antithesi*, ciudata scriere în care schițe filosofice se amestecă cu digresiuni ziaristice și polemice, după un plan care nu poate fi niciodată bine lămurit. Principiul că viitorul popoarelor atârnă de felul doctrinelor filosofice pe care ele le adoptă, este formulat și în primele pagini ale *Equilibrului*. Prilejul era deci nimerit pentru a încerca o sistemă a acestor doctrine, un fel de « tipologie » filosofică generală, în care toate marile încercări de explicare a lumii să-și găsească locul lor natural, odată cu valoarea ce li se cuvine.

Eliade distinge deci mai întâi doctrinele *unitare*, acelea care afirmă existența unui singur principiu în lume. Doctrinile unitare nu favorizează însă progresul, căci « punctul până e un singur punct nu poate forma linia nici înapoi, și că unitarii până sunt unitari exclusivi nu pot fi decât staționari, nu pasă nici înainte, nici înapoi; între unitari nu se vede niciun progres » ²⁾). Doctrinelor unitare li se asociază cele *dualiste*, printre care trebuiesc distinse două tipuri deosebite. Căci există *dualități pozitiv-negative* sau *himerice*, afirmând existența a două principii, dintre care unul negativ. Astfel de dualități sunt acelea care afirmă deopotrivă ființa și nimicul, lumina și întunericul, viața și moartea. Dar nici doctrinele întemeiate pe astfel de dualități nu favorizează progresul, căci, spune Eliade, « omul în credința lui se crede dualist și în adevăr nu este decât unitar; se crede că se mișcă dela un punct la altul și în adevăr stă locului, căci celălalt punct nu există » ³⁾). În afârșit, dualitățile himerice se deosebesc de dualitățile *pozitiv-pozitive* sau *monstruoase*, care afirmând existența a două principii pozitive și învrăjbite sunt tot atât de fatale progresului și libertății, căci « distrugându-se un termen pe altul, niște asemenea dualități mai curând sau mai târziu ajung la

¹⁾ O. cit., p. 142.

²⁾ O. cit., ed. P. Haneș (Minerva), p. 14.

³⁾ O. cit., p. 15.

unitate, la monarhia absolută, la despotism, la rău, cu un cuvânt »¹⁾).

Înlăturarea doctrinelor unitare și dualiste, lasă loc liber doctrinelor *trinitare*, acelea în care termenii unor dualități corelative, simpatice și creatoare sunt făcuți să intre în sinteze noi. Lupta învrăjbită sau inerția sunt excluse din asociații ca aceea dintre *lucrător și material*, a căror unire dă *edificiul*, dintre *maestru și discipol* cari fac laolaltă *școala* sau dintre *progres și conservare* întrunite în noțiunea unei *perfectibilități* infinite. Echilibru nu poate fi stabilit decât între astfel de antiteze. « Acestea și celea asemănătoare acestora în infinit, scrie Eliade, sunt singurele dualități naturale, singure cum se văd la creație destinate prin amorul divin și universal de a crea, a produce în infinit și nemărginit. Luptă nu e între ambii lor termeni, ci simpatie, unul e necesar celuilalt, unul e complinirea sau întregirea celuilalt; unul fără altul nu se poate... Impii și inumane sunt doctrinele ce pun luptă între suflet și corp, între progres și conservare, între guvern și popor, între pasiv și activ cu un cuvânt. Datoria noastră este a stabili echilibru între dânsese recunoscând că sunt create dela început de a fi în eternă nuntă și armonie »²⁾).

Critica filosofică justifică deci singurele doctrine trinitare, provenite din afirmarea dualităților corelative și simpatice. Cu atât mai mult ni le recomandă considerațiile practice de ordin politic intern și extern, pe care amintindu-ni-le în treacăt, Eliade ne permite să strecurăm o privire nu numai în sfera motivelor logice ale sistemului său, dar și în aceea a condiționărilor sale psihologice. « Pentru noi, ni se spune, binele stă în echilibrul antitezelor. De va trage mai mult autoritatea sau guvernul, avem tiranie, despotism; de va trage mai mult libertatea sau poporul se naște libertinagiul, demagogia, anarhia; din ruperea echilibrului rezultă răul ». Tot astfel « binele nu-l putem vedea decât în echilibrul puterilor care ne-au garantat existența noastră politică; cât însă va trage sau va apăsa sau va influența una mai mult, nu poate rezulta decât răul

¹⁾ O. cit., p. 16.

²⁾ O. cit., p. 17.

pentru noi »¹⁾. O maximă de înțelepciune politică, pe care Eliade o putea recunoaște drept o adevărată constantă istorică în trecutul poporului nostru.

Echilibrul antitezelor este teza care a permis de cele mai multe ori să se vorbească de hegelianismul lui Eliade. Unul din cei dintâi care a crezut a putea surprinde asemănarea a fost d-l I. F. Buricescu, în răspunsul dat d-lui P. V. Haneș cu ocazia reeditării *Equilibrului*: « Când cetești teoria antitezelor lui Eliade, scrie d-l I. F. Buricescu, nu poți să nu te duci cu gândul la teza, antiteza și sinteza lui Hegel și mai ales nu poți să nu faci aceasta când îl vezi vorbind despre diade, care după exemplele adesea vulgare pe care le dă, nu sunt decât teza și antiteza lui Hegel și despre triade care ar cuprinde la un loc: teza, antiteza și sinteza »²⁾. Aproximarea se poate face în adevăr, dar ea rămâne cu totul superficială, dacă privind mai atent conținutul doctrinelor respective, găsești dincolo de asemănările terminologice, deosebiri care trebuiesc reținute. Căci, mai întâi, termenii dualităților simpatice despre care vorbește Eliade nu sunt de fapt antitetici. Între *timp* și *spațiu*, *lucrător* și *material*, *maestru* și *discipol*, *popor* și *guvern*, nu este antiteză. Termenii aceștia nu se resping între ei. Dimpotrivă, ei se atrag și raportul lor este de corelație. Echilibrul pe care îl încearcă Eliade a-l stabili nu se produce între principii antitetice, ci între principii corelative. Iată o primă împrejurare care trebuie să facă prudentă apropierea de Hegel.

În al doilea rând, termenii dualităților simpatice ale lui Eliade nu sunt succesivi, ca în procesul dialectic descris de Hegel, ci simultani. Societatea de pildă, rezultă pentru gânditorul nostru, din simultaneitatea poporului cu guvernul. Ea nu e un produs dinamic condiționat de dispariția termenilor antitetici anteriori, într'o unitate sintetică nouă³⁾. În produsul

¹⁾ O. cit., p. 3.

²⁾ Vd. prefața ed. P. V. Haneș, p. XV urm.

³⁾ Pentru a înțelege mai bine caracterul dialecticii hegeliene, de care echilibrul antitezelor lui Eliade este atât de deosebit, iată de pildă una din triadele lui Hegel: ființa-neființa-devenirea. Primii termeni sunt aci în adevăr antitetici, ca unii care se exclud, în timp ce al treilea termen (devenirea) este un concept superior, în care conceptele anterioare au fuzionat.

de corelație care este societatea, poporul și guvernul își păstrează individualitatea lor, ceea ce nu se întâmplă în sintezele hegeliane, pentru teza și antiteza premergătoare. Nici din acest punct de vedere așa dar apropierea de Hegel nu este îndreptățită.

Dar nici chiar simplul răsunet terminologic pe care îl putem admite n'are nevoie de explicația atingerii nemijlocite cu isvorul hegelian. Este chiar mai probabil că înrăurirea s'a petrecut prin mijlocirea filosofului social P. I. Proudhon, cu care Eliade avusese unele legături în anii exilului său la Paris. Activitatea de ziarist a lui Eliade în Capitala Franței îl dusesese în adevăr și prin redacțiile ziarelor lui Proudhon, « Le Peuple » și « La Voix du Peuple » (1849—1850), unde îl vedem susținând în câteva rânduri interesele Românilor ¹⁾. Cunoștința personală a directorului va fi trezit în mintea lui Eliade interesul pentru scrierile sale. Proudhon publicase de curând una din operele sale capitale, *Système de contradictions économiques* (1846), în care încercarea de a mijloci o soluție între cele două mari teze ale economiei politice, între liberalism și socialism, putuse sugera ideea unui adevărat echilibru între antiteze. Sinteza liberalismului cu socialismul era de fapt o aplicare a metodei dialectice. Karl Marx o recunoscuse în *La Misère de la Philosophie*, scrierea polemică îndreptată împotriva lui Proudhon, deși deplângea în același timp falsă aplicație pe care o dădea gânditorul francez punctului de vedere extras din cetirea operelor sale și din contactul personal cu el ²⁾. De altfel, nu numai Karl Marx își putea atribui meritul relativ al acestei infiltrații hegeliane. Karl Grün și Bakunin aveau dreptul să-și împartă responsabilitatea cu el ³⁾.

¹⁾ Vd. G. Opreșcu, *L'activité de journaliste d'Eliade-Rădulescu pendant son exil à Paris*, în « Dacoromania », 1927.

²⁾ Vd. în această privință, Karl Marx, *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon*, Paris, 1896, Appendice I, p. 249: « Pendant mon séjour à Paris, en 1844, j'entrai en relations personnelles avec Proudhon. Je rappelle cette circonstance parce que, jusqu'à un certain point, je suis responsable de sa « sophistication », mot qu'emploient les Anglais pour désigner la falsification d'une marchandise. Dans de longues discussions, souvent prologées toute la nuit, je l'infestais de hégélianisme, à son grand préjudice, puisque ne sachant pas l'allemand, il ne pouvait pas étudier la chose à fond. Ce que j'avais commencé, M. Karl Grün, après mon expulsion de France, continua. Et encore ce professeur de philosophie allemande avait sur moi cet avantage de ne rien entendre à ce qu'il enseignait ».

³⁾ Cf. și C. Bouglé, *La Philosophie de Proudhon*, 1911, p. 122.

Influența lui Hegel în opera lui Proudhon apare astfel mai presus de orice îndoială și de aci ea poate să fi găsit calea către Eliade cu al său «echilibru între antiteze».

Cel dintâi cercetător care a stabilit această înrâurire a lui Proudhon a fost d-l G. Oprescu într'un documentat studiu de literatură comparată consacrat influențelor franceze în opera lui Eliade-Rădulescu ¹⁾. Titlul «*Echilibru între antiteze*», scrie d-l G. Oprescu, îi vine direct dela Proudhon. Încă în *Discours sur la célébration du Dimanche* (Besançon 1839, ed. IV, Paris, 1850) găsim că «l'harmonie est l'équilibre dans la diversité». Ceva mai târziu Proudhon reia această idee și, sub influența lui Hegel, o desvoltă și o precizează. Este de notat că Proudhon n'a cunoscut direct opera lui Hegel. El nu știa nemțește și primele traduceri ale acestuia sunt posterioare *Sistemei contradicțiilor economice*. A cunoscut pe Hegel după explicațiile unui elev al acestuia, Grün ²⁾. Ideile filosofului german, așa cum ele reeșeau din lămuririle lui Grün, sunt adoptate imediat de Proudhon, fuzionate cu ideea antinomiilor lui Kant și aplicate la economia politică. Totul pe lume se prezintă ca un compus din doi termeni opuși, teza și antiteza, care tind să se distrugă reciproc și care se rezolvă, se conciliază, se identifică, după cum spune în discursul făcut la curtea cu juri, la 29 Martie 1849 (*Mélanges*, II, pg. 74, 177), într'un al treilea termen de ordin superior, sinteza. Același lucru va fi exprimat și în *La Philosophie du Progrès* (Bruxelles, 1853, pg. 98) câțiva ani mai târziu: «La Religion, comme l'état, comme toutes les institutions humaines, se manifestent en une suite de termes essentiellement opposés et contradictoires. In Avant-Propos (ibid., pg. 14) zisese: «tout est opposition, balancement, *équilibre* dans l'Univers. Această idee de echilibru a contrariilor, a antitezelor, va zice Eliade, și nu a identificării, a rezolvirii lor, va fi reluată în *De la justice dans la révolution et dans l'église* (Paris 1858). Iată origina titlului operii lui Eliade».

De altfel influența lui Proudhon asupra lui Eliade și a *Echilibrului între antiteze* nu se produce numai în ce privește titlul și

¹⁾ G. Oprescu, *Eliade-Rădulescu și Franța*, «Dacoromania», III, 1923, p. 99 urm.

²⁾ După cum am arătat mai sus nu numai Grün, dar și Karl Marx și Bakunin au contribuit la inițierea hegeliană a lui Proudhon.

tema fundamentală a acestei lucrări. «Am putea zice chiar, scrie d-l G. Oprescu, că umbra lui Proudhon plutește peste toată această carte»¹⁾. Chiar întinderea acestei influențe constituie însă o nouă întărire a dovezii privitoare la origina temei principale a scrierii lui Eliade. Fără îndoială că nu putem merge mai aproape aci pe urma acestor numeroase ecouri, dar dacă adăugăm la cele arătate mai sus, faptul că Proudhon este adeseori citat de Eliade²⁾ și proba oarecum materială a aflării operelor filosofului francez în biblioteca existentă încă a scriitorului român³⁾, nu încape îndoială că din frecventarea ideilor proudhoniene s'a aprins în mintea lui Eliade formula echilibrului între antiteze⁴⁾.

*Dacă se poate deci vorbi de o influență a lui Hegel asupra lui Eliade, lucrul nu e posibil în legătură cu vreo penetrație a metodei dialectice în scrierile sale, pe care el de fapt n'a aplicat-o decât după litera, nu și după spiritul său, cât mai de grabă în legătură cu acea orientare filosofic-istorică, din care se alimenta în vremea sa liberalismul întregii Europe*⁵⁾. Dar și primul răsunet terminologic și a doua influență mai reală au trebuit să ocolească mai întâi prin mediul francez.

¹⁾ O. cit., p. 98.

²⁾ Proudhon este citat de Eliade cu intenții polemice în *Biblicele* (p. 73, cf. *Echilibru*, p. 300, cf. Oprescu, o. cit., p. 80), pentru a combate idea Divinității considerată ca «Răul» în lume, apoi în legătură cu formula celebră «la propriété c'est le vol» (I. Eliade-Rădulescu, *Biblioteca portativă, II, Diverse*, p. 353, cf. Oprescu, o. cit., p. 116), în fine în legătură cu o nouă organizare a comerțului (*Echilibru*, p. 346, cf. Oprescu, o. cit., p. 121). De altfel d-l G. Oprescu subliniază și alte influențe din Proudhon în opera lui Eliade, produse fără citarea numelui celui dintâi.

³⁾ Asupra bibliotecii lui Eliade, vd. G. Oprescu, o. cit., p. 64.

⁴⁾ Ideea coboritoare din Hegel a triadelor, devenise sub influența filosofului german, o adevărată obsesiune a epocii lui Eliade. D-l G. Oprescu (o. cit., p. 69 urm.) amintește pe un adevărat maniac al triadei, pe Pierre Leroux, autorul operei *De l'humanité, de son principe et de son avenir* (I—II, 1840—45), un filosof umanitarist de o mare prolixitate care recunoștea pretutindeni triada, la fundamentul religiei, în organizarea societății, etc. și care din această pricină fusese poreclit «Le Trinitaire». Deși «Trinitarul» stărnise vehemența lui Proudhon (Oprescu, o. cit., p. 102), este posibil ca nebuloasele lui formule să fi vorbit spiritului înclinat către misticism al lui Eliade. Asupra lui Leroux alte informații în Überweg-Heinze, *Geschichte der Philosophie*, vol. IV, 1902, p. 368.

⁵⁾ Un răsunet hegelian în opera altui gânditor liberalist român, a lui N. Bălcescu, semnalează d-l Ion Lupaș în *Influența lui Hegel în scrisul lui N. Bălcescu și M. Eminescu* («Universul», 7 Februarie 1932). Cartea I a scrierii lui Bălcescu, *România sub Mihai Vodă Viteazul*, cuprinde în adevăr identificarea de spirit hegelian a ideii de libertate cu ideea de Dumnezeu: «...Cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu». Motivul revine în expresia «înzeita libertate» și în considerațiile cuprinse în articolul *Mersul revoluției în istoria Românilor*, pe care N. Bălcescu îl publică în «România Viitoare», Paris, 1850.

IV. MIHAIL KOGĂLNICEANU

Pentru a întâlni urmele unor înrâuriri hegeliane extrase din însăși cunoașterea izvoarelor originale sau cel puțin din atmosfera pe care acestea o degajau în patria filosofului, trebuie să cercetăm opera scriitorilor români cari s'au format în Germania, în epoca în care învățământul superior sau mișcarea ideilor generale erau încă dominate de marea lui figură. Cercetarea întâmpină aci o mărturie interesantă în schița autobiografică pe care și-a făcut-o M. Kogălniceanu în *Discursul rostit la jubileul de 25 ani ai Academiei*¹⁾. Evocarea Universității din Berlin, « a doua mea mamă », cum o numește Kogălniceanu, este de fapt aceea a unui mediu intelectual hegelian. Toți profesorii de care își amintește, în această împrejurare festivă, bătrânul istoric și bărbat politic, întrețineau în vremea lor o legătură oarecare cu sfera de idei a hegelianismului.

Iată-l mai întâi pe « Gans, profesor de dreptul natural, care era de o elocvență atât de mare, de un liberalism în idei atât de larg, încât din toate părțile Germaniei și chiar din alte țări, alergau cu miile studenții, ca să-i asculte vorbirea și elocvența sa, dulce ca o melodie; astfel încât a trebuit a se abate păreții la două săli pentru a lărgi sala unde el predica știința tinerei generațiuni germane ». Gans, de care bătrânul orator își amintește cu atâta fervoare și care trebuie să fi vorbit cu multă putere minții și inimii tânărului său student de altădată, era însă unul dintre savanții, cari au contribuit mai mult la orientarea științei dreptului prin nouile idei ale hegelianismului. Opera sa principală, *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher*

¹⁾ Vd. M. Kogălniceanu, *Opere*, comentate de N. Cartoian, ed. « Scrisul Românesc », p. 105 urm.

Entwicklung, 4 vol., 1824—1835, este o încercare de aplicare a categoriilor hegeliane în studiul dezvoltării universale a dreptului succesoral. Situația sa de hegelian emerit îl indica pe Gans de a prelua editarea operelor de filosofie juridică și istorică ale lui Hegel și astfel în ediția operelor complete care încep a se publica îndată după moartea filosofului, fostul profesor al lui Kogălniceanu este acela pe care îl vedem îngrijind importante volume VIII și IX, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse* (1833) și *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1837). Liberalismul atât de larg, pe care îl profesa în cursul său profesorul Gans și de care își amintește acum fostul său auditor, devenit el însuși unul din promotorii liberalismului în România, era fără îndoială acela al lui Hegel ¹⁾.

Tot astfel Leopold von Ranke, marele istoric german, profesa niște idei foarte înrudite cu ale lui Hegel, deși într-o împrejurare anumită el a tăgăduit în ce-l privește influența directă a filosofului. Totuși, în strânsă legătură cu Hegel, Ranke admitea că ideile mișcă viața istorică a oamenilor. Rămânând multă vreme în umbră, ele așteaptă epoca cea mai potrivită pentru realizarea lor, când asociindu-și energia unor mari și puternice personalități, isbutesc să cucerească lumea pentru ele ²⁾. Această concepție în același timp idealistă și individualistă a istoriei, oricare ar fi fost geneza ei, se revărsa în albia hegelianismului și sprijinea tendințele care se degajau din învățătura filosofului.

Cât despre Savigny, învățatul romanist al Universității din Berlin era departe de a fi un hegelian, prin împotrivirea sa față de marile construcții sistematice. În vastele sale lucrări consacrate materiei posesiunii și obligațiilor, dreptului roman

¹⁾ Vd. în același sens N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, Scriitorul, Omul politic și Românul*, ed. Fund. I. V. Socec, p. 10: « Murise Schleiermacher, un reformator filosofic al religiei reformat, și din Hegel, care-și isprăvisese abia zilele, nu rămăsese decât imensa influență care străbătea viața națională în toate ramurile ei. Și Kogălniceanu, care-și aduce aminte și de lecțiile de drept ale unui Gans, ale unui Savigny — un adevărat creator — fu străbătut de acel spirit, în antagonism hotărât cu vechile doctrine prusiene ».

²⁾ Asupra ideilor lui L. v. Ranke, vd. Paul Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, I. Teil, 1897, p. 275.

în evul-mediu și în perioada contemporană, metoda de interpretare filologică a textelor se opune spiritului marilor sinteze romantice, propagate de Hegel și de școala sa. Jurist și nu filosof, Savigny contribuie totuși ca nimeni altul la orientarea generală a științei dreptului în vremea sa, când la propunerea lui Thibaut ¹⁾ de a se da un cod civil comun întregii Germanii, răspunde cu mica scriere epocală *Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (1815), în care se arată că legislația unei țări nu poate fi opera abstractă a unor juriști savanți, ci produsul spontan al devenirii istorice. « Dreptul, spune Savigny, nu este un produs al arbitrarului, ci unul al întregului trecut al națiunii; el nu se formează într'un mod întâmplător, ci într'unul natural. Dreptul *trebuie* să fie astfel precum *este* și nu altfel; el este adică rezultatul necesar al organizației interne a națiunii și a istoriei sale. Fiecare epocă are îndatorirea să-și desfășoare activitatea sa specială întru cuprinderea, întinerirea și reînsuflătura acestei materii date ».

Nu este nevoie să insistăm asupra înrudirii acestor idei cu acelea pe care le va profesa Hegel ceva mai târziu în operele consacrate filosofiei dreptului ²⁾. Tendințele lor decurg în acest moment paralele și se caracterizează deopotrivă ca niște manifestări ale istorismului activ în prima jumătate a veacului trecut ³⁾. Este însă locul să observăm că dacă istorismul juridic a pătruns în cultura românească, împrejurarea a devenit posibilă prin acest fost student al lui Savigny, care în renumitul *Discurs asupra îmbunătățirii soartei țăranilor* (1862), avea ocazia să-i dea o frumoasă aplicație.

Discursul lui Kogălniceanu caută în adevăr a dovedi că proiectul de împroprietărirea țăranilor se poate justifica prin

¹⁾ În lucrarea *Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*, 1814.

²⁾ Cu toată apropierea de idei între Hegel și Savigny în ce privește fundamentul istoric și național al dreptului, o deosebire există cu toate acestea între ei. Astfel, Hegel în *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 211, se ridică împotriva interdicției de codificare pe care o pronunțase Savigny în memoriul său, caracterizând-o drept o adevărată insultă națională. Căci nu e vorba, observă Hegel, de a produce un sistem nou de legi, ci de a stabili și aplica « conținutul legislativ actual » (o. cit., ed. Meiner, p. 171).

³⁾ Asupra apropierii între Savigny și Hegel vd. interesante considerații în K. Joel, *Wandlungen der Weltanschauung*, vol. II, Tübingen, 1930, p. 427—428.

antecedentele istorice ale proprietății la români. Kogălniceanu nu ostenește a repeta că proprietatea funciară a românilor nu este prin originile ei istorice și nu trebuie deci să rămână proprietatea absolută a apusenilor, că de fapt, «marginile proprietății funciare au variat pururi după secol, după țări și după legi», că «proprietatea teritorială a noastră este mărginită, este supusă la legi, la condițiuni altele decât acele la care este supusă proprietatea în occidentul Europei»¹⁾. Astfel de argumente presupuneau deopotrivă principiul școalei istorice în drept pe care Kogălniceanu l-a putut extrage din învățământul lui Savigny, dar și al altora dintre profesorii săi hegeliani, și anume că opera legislativă trebuie să se adapteze la realitatea istorică a societății pe care pretinde a o guverna.

Atmosfera hegeliană a Universității din Berlin n'a rămas astfel fără răsunet asupra îndrumării ideilor politice ale lui Kogălniceanu. De asemeni școala istorică în drept, dezvoltată în conexiune cu hegelianismul, pare a fi avut influența sa asupra reformei țărănești pe care Kogălniceanu a preconizat-o și realizat-o.

¹⁾ M. Kogălniceanu, *o. cit.*, p. 192.

V. TITU MAIORESCU

Am stabilit mai sus în legătură cu distincția lui Maiorescu între « adevăr » și « frumos », unul din izvoarele hegeliane ale cugetării sale. Este timpul a completa acum expunerea, scoțând în evidență legăturile cu mult mai numeroase pe care le întreținuse Maiorescu cu ideile hegeliane ale timpului său și răsunsetul cu mult mai întins pe care acestea par a-l fi avut asupra gândirii sale. În 1858, când Maiorescu ajunge la Universitatea din Berlin, influența hegeliană era încă vie, deși atenuată. Printre profesorii cari o reprezentau și cu cari Maiorescu se leagă mai strâns, trebuie trecut în primul rând Carl Ludwig Michelet (1801—1893), autorul unei variate opere de morală, filosofie religioasă și filosofie a dreptului, redactor al revistei hegeliane « Der Gedanke » și Karl Werder (1806 până la 1893) autorul unei logice, concepută ca un comentariu și o întregire a logicii lui Hegel (*Logik, als Commentar und Ergänzung zu Hegels Wissenschaft der Logik*, I. Abth., Berlin 1841). Într-o scrisoare pe care Maiorescu a adresat-o în 1906 d-lui I. Petrovici¹⁾ ni se arată cum Werder, hegelian sdruncinat în credința sa, sfătuiește pe tânărul său student român să se ocupe cu Schopenhauer, vechiul adversar neîmpăcat al lui Hegel, descoperit acum de curând de către lumea filosofică. Prin Schopenhauer, studiosul român putea găsi calea către « Critica rațiunii pure » a lui Kant, « un izvor ce ar trebui din nou desfumat ».

Sfatul lui Karl Werder a fost ascultat mai târziu de Maiorescu. Influența lui Schopenhauer asupra criticului român, în discuții de pildă ca acelea purtate cu Gherea asupra « impersonalității în artă », este absolut notorie. Filosofia lui Kant a

¹⁾ I. Petrovici, *Titu Maiorescu*, București, 1932, p. 160.

devenit de asemeni una din piesele principale ale învățământului împărțit de Maiorescu ¹⁾). Inițierea hegeliană a anilor studenției nu va fi fost însă nici ea zadarnică și deocamdată, două manifestări literare ale tinereții lui Maiorescu ne permit a completa și preciza ideile noastre în această privință.

Una din ele este scrierea pe care o publică Maiorescu în 1861, la Berlin, sub titlul *Einiges Philosophische in gemeinsamer Form*. Această concisă lucrare, puțin originală, dar foarte interesantă pentru cine studiază formația ideilor lui Maiorescu, cuprinde mai multe capitole psihologice, pe baza cărora ajunge a stabili unele concluzii privind morala și filosofia religiei. Două înrâuriri se încrucișează în această operă de tinerețe. Fundamentul psihologic este împrumutat dela Herbart, în timp ce concluziile de morală și filosofia religiei sunt orientate de Feuerbach. Ludwig Feuerbach este însă unul din reprezentanții cei mai de seamă ai așa numitei « stânge hegeliane ».

Hegel făcuse să atârne întreaga cultură omenească, toate formele pe care aceasta le îmbracă, de dezvoltarea conștiinței omenești. Pe această bază nu se putea oare ajunge la concluzia că însăși idea de Dumnezeu și de Suflet nemuritor, concepute de filosofia tradițională ca niște realități autonome, nu sunt decât produsele individualității noastre mărginite și trecătoare? Hegel n'a tras niciodată aceste concluzii. Le-a tras însă Feuerbach, în opere celebre ca *Das Wesen des Christentums* (1841), *Das Wesen der Religion* (1851), *Die Unsterblichkeitsfrage vom Standpunkte der Anthropologie* (1846). Pentru Feurbach, Dumnezeu este o proiecție a aspirațiilor ideale ale conștiinței omenești. Vieța de dincolo a sufletului nu este decât viziunea idealizată a singurei vieți cu puțință, a vieții de aci. Feurbach dorește deci să elimine vechea discrepanță dintre dincolo și dincoace, să înfrângă orice transcendență, pentru a netezi oamenilor treziți în fine la conștiința menirii lor, calea către prelucrarea și perfecționarea adevăratei lor existențe, a singurei existențe cu puțință.

¹⁾ I. Petrovici, *Kant și cugetarea românească*, în vol. « Studii istorico-filosofice », București, 1929.

Astfel de idei revin acum și sub pana lui Maiorescu. « Dumnezeu nu este altceva, scrie acesta, decât umanitatea abstractizată; conceptul Dumnezeirii nu e decât conceptul umanității »¹⁾. Și în altă parte: « Din toate cele de mai sus rezultă că Dumnezeu pe care unii vor să-l înțeleagă ca pe o ființă suprapământeană, nu este decât una exclusiv umană. El este nobil în cei nobili, curat în cei curați, obscur și intolerant în credincioșii eretizați. Conceptul său progresiv este măsura civilizației omenirii; căci el este reflexul celui mai bun și mai clar spirit al acesteia; el e nemuritor pentru că omenirea e nemuritoare, pentru că conceptul trăește într-o tinerete eternă, fără bătrânețe, stâlp nesguduit pe care se poate clădi un loc de refugiu pentru reprezentările noastre ușuratece și trecătoare »²⁾. Tot astfel, în acord cu Feuerbach, ruinarea gândului despre nemurirea sufletului, strămutarea hotărâtă în imanență, i se pare lui Maiorescu o condiție a progresului moral. « Oamenii își fac o reprezentare fundamental greșită, scrie Maiorescu, când socotesc că lipsa credinței în nemurire, lasă în suflele un gol sau chiar că îi mână către imoralitate. Tocmai pentru că nemurirea lipsește, viața muritoare dobândește mai mult conținut; tocmai pentru că nu mai există o altă viață, trebuie să o întrebuițăm bine pe aceasta; tocmai fiindcă după moarte nu există nici răsplată nici pedeapsă, trebuie să facem binele pentru el însuși și să ocolim răul pentru că este rău. Aceasta este enorma importanță morală a tăgăduirii nemuririi »³⁾. Prin aceste concluzii în spiritul lui Feuerbach, Maiorescu putea găsi drumul către filosofia idealismului absolut a lui Hegel. În realitate drumul fusese găsit mai înainte și o altă manifestare a tineretii lui Maiorescu ne pune într'un contact direct și absolut probant cu izvorul hegelian al ideilor sale estetice.

În 1861 când apare *Einiges Philosophische*, Maiorescu este solicitat să țină la Berlin o conferință în folosul unui fond destinat ridicării unui monument lui Lessing⁴⁾. Conferința

¹⁾ *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*, Berlin, 1861, p. 154.

²⁾ *O. cit.*, p. 170.

³⁾ *O. cit.*, p. 185.

⁴⁾ Vd. Soveja (S. Mehedinți), *Titu Maiorescu*, în vol. *Primăvara literară*, București, 1914, p. 141.

tratând despre « Vechia tragedie franceză și muzica lui Wagner » a fost repetată apoi la Paris în « Cercle des Sociétés savantes » și la « Philosophische Gesellschaft », societatea berlineză de studii hegeliane de sub conducerea lui C. L. Michelet, în care Maiorescu este în aceeași vreme cooptat cu un alt român, Prințul G. Sturza ¹⁾. Textul rezumativ al acestei comunicări, împreună cu discuțiile care i-au urmat, a fost publicat în organul societății, « Der Gedanke » (t. II, p. 112 urm.). Pentru că acest text a devenit astăzi foarte rar și pentru că el prezintă o deosebită însemnătate pentru cine studiază formația personalității lui Maiorescu, am crezut nimerit a-l publica, împreună cu traducerea lui românească, în *Anexele* acestei lucrări.

Cercul în fața căruia își repetă Maiorescu conferința este compus din hegeliani de strictă observanță. Printre vorbitorii cari iau parte la discuție întâlnim pe Michelet însuși, despre care a fost vorba mai sus, pe Adolf Lasson, care de atunci avea să cucerească un loc de frunte în propagarea ideilor lui Hegel, pe Max Schasler, estetician hegelian și autorul renumitei *Kritische Geschichte der Aesthetik* (1871—1872), pe Friedrich-August Maercker, care semnase cu aproape douăzeci de ani mai înainte opera de spirit hegelian *Die Willensfreiheit im Staatsverbande* (1845), pe italianul Pasquale d'Ercole, care trebuia să devină unul din factorii transplantării hegelianismului în Italia. Cu excepțiunea unui oarecare Foerster, în care s'ar putea recunoaște totuși pe colaboratorul lui Ludwig Baumann în publicarea volumelor XVI și XVII din prima ediție a operei complete ale lui Hegel, nu este unul din contrazicătorii lui Maiorescu, al cărui nume să nu se fi împletit cu soarta hegelianismului în secolul trecut.

În fața unei astfel de asistențe, fundamentele hegeliane ale comunicării trebuiau bine controlate. Maiorescu pornește în adevăr dela definiția hegeliană a frumosului ca « deplina

¹⁾ *Der Gedanke*, II, p. 75. Prințul Sturza, despre care se vorbește, nu poate fi altul decât Grigore Sturza, fiul lui Mihai Sturza, Domnul Moldovei, fostul coleg al lui Kogălniceanu la Lunéville și Berlin și autorul de mai târziu al operei *Les lois fondamentales de l'Univers*, Paris, 1891. Această operă păstrează amintirea terminologiei hegeliane, ca una care vorbește despre « Ideea absolută », pe care o concepe însă în sens științific drept « ansamblul legilor spațiale ».

pătrundere a ideii cu aparență sensibilă », o definiție pe care am văzut-o apoi apărând în studiul critic dela 1867. Echilibrul momentelor constitutive ale frumosului este compromis pe de o parte în cazul « sublimului », care marchează o preponderanță a momentului ideal sau logic, pe de altă parte în cazul « fermecătorului », cu preponderanța momentului sensibil. Primul caz este al tragediei lui Corneille și al muzicii lui Wagner, în care momentul logic al armoniei covârșește pe acel sensibil al melodiei, preponderant în muzica italiană. Intre Corneille și Wagner se putea face astfel o legătură destul de neașteptată, dar capabilă să orienteze spiritele în discuțiile pasionate pe care muzica lui Wagner, « muzica viitorului » cum se spunea pe atunci, le trezea printre spiritele contemporane.

Discuțiile care urmară relevă patru puncte în comunicarea lui Maiorescu: 1. caracterizarea tragediei; 2. comparația muzicii italiene cu muzica lui Wagner; 3. opoziția dintre « sublim » și « fermecător »; 4. semnificația momentului « ideal » sau « logic » în constituția frumosului.

În ce privește caracterizarea tragediei franceze, se ridică Michelet pentru a susține că preponderanța factorului ideal în sufletul eroilor cornelieni nu este exclusivă și nu este obținută fără nicio luptă cu tendințele și înclinațiile sensibile, adică cu pasiunile. Prezența colisiunii tragice în sufletul eroilor cornelieni satisface deci condiția necesară a frumosului. Împrejurarea o contestă însă la urmă Maiorescu invocând nu numai cazul tragediei *Horace*, pe care o folosisese dela început în argumentarea sa, dar și prefața teoretică la *Nicomède*.

Comparația muzicii italiene cu muzica lui Wagner o ratifică d'Ercole, dar nu și prețuirea cu rezerve a celei dintâi. Este adevărat că muzica italiană se caracterizează prin precumpănirea melodicului, dar împrejurarea stă în firea lucrurilor, deoarece melodia este vestmântul cel mai potrivit al afectelor pe care muzica dorește să le exprime. Foerster adaugă într'acestea că vechea muzică italiană religioasă a găsit armonia și că deci melodia nu este domeniul ei exclusiv. Maiorescu lasă fără răspuns obiecția lui d'Ercole, dar observă că dezvoltările sale n'au avut în vedere decât muzica italiană mai nouă.

Cât despre remarca lui Schasler că definițiile pe care vorbitorul le propusese pentru «sublim» și «frumos», sunt capabile să se înlocuiască una prin alta, Maiorescu are ocazia s'o respingă cu mult succes. Nu este de loc adevărat așa dar că sublimul arhitectural ar rezulta din exagerarea dimensiunii materiale și ar fi de o calitate sensibilă și nu ideală, după cum se afirmase. Dimensiunea colosală are tocmai rolul de a oferi spiritului prilejul de a se concepe superior materiei și prin urmare pe acela de a releva factorul ideal în noi. Referința la teoria kantiană a sublimului este aci evidentă și este chiar de mirare cum un cunoscător atât de expert al doctrinelor de estetică, cum era fără îndoială Schasler, n'a prevăzut obiecția.

În sfârșit, în legătură cu lunga și prolixă intervenție a lui Adolf Lasson, Maiorescu scoate în evidență pe de o parte încercarea terminologică inutilă de a înlocui perechea de concepte: ideal-material, cu aceea a termenilor: subiectiv-obiectiv, o încercare absolut irelevantă cât privește fondul lucrurilor, ba chiar creatoare de confuzii, după cum o dovedea cazul recent al unui istoric literar. Pe de altă parte, mărginirea «logicului» în artă, la partea ei tehnică, ar fi dat dreptate tezei estetice formaliste, pentru care frumosul se constituie din simple raporturi formale, capabile a fi stăpânite prin procedee tehnice. Se știe însă care a fost în veacul trecut gradul de încordare între formalismul herbartian și idealismul hegelian. O obiecție ca a lui Maiorescu, în fața unei asistențe stăpânite de un spirit ca acela evocat mai sus, era deci menită să găsească aprobarea cea mai călduroasă. Maiorescu nu mai avea deci nevoie să-și întărească triumful său, asociindu-și părerea pe care Schasler o opusese lui Lasson și după care «logicul» în artă, departe de a se mărgini la tehnic, este mai degrabă o forță plastică embrionară.

Interesantul text pe care l-am analizat constituie o dovadă deplină a inițierii hegeliane care stă la baza ideilor estetice ale lui Maiorescu. Acest text nu este însă complet. Maiorescu suprimase din el un întreg pasaj, despre care face aluzie nota care îl însoțește și în care se vorbea despre «complexul social al acestor fenomene artistice». Aceste considerații ar fi fost

pentru totdeauna pierdute, dacă o dare de seamă asupra conferinței la prima ei debitare în Berlin, apărută în « Der Gedanke » (I, p. 250) nu ne-ar fi păstrat o indicație. Iată această scurtă dare de seamă, în traducere românească:

« D-l Profesor Maiorescu a vorbit în ziua de 10 Martie asupra vechii tragedii franceze și muzica viitorului a lui R. Wagner, pe care cu multă dibăcie o puse în legătură cu Lessing, în beneficiul monumentului căruia conferința sa avu loc. După cum francezii sunt ideologii propriu ziși și în această calitate au solicitat dezvoltarea istoriei universale, dar în același timp s'au aruncat sau în extremitatea realității practice și comune sau în entuziasmul idealurilor vide ale intelectului, pe când germanii au năzuit pururi către realizarea idealurilor lor, tot astfel eroilor vechii tragedii franceze, de pildă unui Horace al lui Corneille, le lipsește pathosul, ca unii cari se mulțumesc numai cu exprimarea principiilor lor abstracte, cu o goală declamație verbală, după cum a numit-o Schiller. Intorcându-se apoi către muzica lui Wagner, conferențiarul observă că aceasta scoate în evidență armonia în paguba melodiei, sublimul în paguba frumosului. Când aceasta se întâmplă, lucrurile stau mai rău pentru muzică, decât pentru societate. Căci dacă ne gândim că peste artă stă domeniul pur spiritual al științei, atunci atât vechea tragedie a lui Corneille cât și muzica lui Wagner au pregătit societatea viitorului, în care vorbitorul compară pe fiecare om cu o lampă pusă într'o sală întunecoasă și pe care aceasta o luminează. Tot astfel razele cugetării intime luminează întreaga lume și această strălucitoare lumină a minții se leagă totdeauna cu epoce de începuturi, ca acelea căroră le-a deschis drum critica lui Lessing. Intovărașim pe d-l Maiorescu, cu cele mai bune urări ale noastre, către frumoasa sa patrie sudică, în care se pregătește să răspândească cunoștința filosofiei apusului civilizat, pentru a o face să ne revie de acolo mai însuflețită ».

Analizând această dare de seamă întâmpinăm două idei, pe care textul rezumativ al conferinței așa cum îl publicase Maiorescu însuși, nu le cuprinde. Mai întâi, analogia dintre spiritul revoluționar francez și spiritul vechii tragedii clasice, a unui Corneille de pildă. De o parte și de alta aceeași înclinație către abstracțiune, același raționalism, care lipsește

acțiunea politică de terenul practic al realizărilor și suprimă din zăgrăvirea caracterului moral al eroilor tragici ori ce patetism, aspectul oricărei lupte cu înclinațiile materiale, cu pasiunile sufletului. Fără îndoială însă că în felul acesta gândirea politică devine mai puțin operantă și psihologia eroilor tragici mai puțin convingătoare.

A doua idee nouă pe care o aduce darea de seamă corectează dintr'un anumit punct de vedere asprimea cu care fusese judecat mai înainte raționalismul artei unui Corneille și Wagner. Căutând să pătrundem înțelesul explicațiilor la care se face trimitere, socotim a-l putea restitui în felul următor: Fără îndoială că raționalismul este păgubitor pentru artă, căci arta trebuie să reprezinte sinteza ideii cu sensibilitatea. Când însă această sinteză este dizolvată, conținutul ideal al artei se constituie ca un obiect al cunoștinței filosofice. Desfășurată din scutecele sensibilității, arta raționalistă reprezintă un progres pentru cunoștință și deci un avantaj în raport cu mișcarea ascensională a vieții sociale către scopurile de îmbogățire a conținutului ei ideal. Artiștii raționaliști ar înfățișa ca atare o scădere întrucât privește arta, dar o înaintare către țintele societății viitoare, pe care ei o pregătesc în acest fel.

Să adăugăm acum că ambele idei noi ale dării de seamă sunt hegeliane prin excelență. Pentru a începe cu cea din urmă, iată în adevăr că ea nu poate fi deplin înțeleasă decât punând-o în raport cu acea schemă generală a filosofiei hegeliane, despre care a fost vorba și mai sus. Pentru Hegel, arta și filosofia au același conținut, ideea, dar pe când una exprimă ideea în material sensibil, cealaltă o exprimă prin mijlocul mai adecuat al conceptului. Considerând însă că, pentru Hegel, scopul vieții istorice este realizarea ideii prin cunoștința cea mai adecuată despre sine, se înțelege că în ierarhia valorilor, filosofia este superioară artei. Această afirmație este una din cele mai semnificative în sistemul lui Hegel. Acestei afirmații îi va fi dat aplicare Maiorescu, precizând, după cum ne transmite darea de seamă, că «peste artă stă domeniul pur spiritual al științei». Tot în legătură cu această vedere, putea acorda Maiorescu artei raționaliste un sens favorabil în raport cu scopurile viitoare ale societății. Numai

cu aceste referiri hegeliane ne putem lămuri întregul înțeles al desvoltărilor amintite mai sus.

Tot astfel, condamnarea mentalității raționaliste franceze, creatoarea marei revoluții, ca un entuziasm pentru « idealurile vide ale inteligenței », căruia i se putea opune năzuința germană de a realiza practic, era de asemeni un motiv tipic al hegelianismului. Filosofia istoriei a lui Hegel cuprinde în adevăr, după recunoașterea importanței ei epocale, o critică a revoluției franceze, inspirată din acea « filosofie, care nu este decât cugetare abstractă și nu înțelegere concretă a adevărului absolut » ¹⁾. În această din urmă direcție întrevade dimpotrivă Hegel sensul contribuției germane în istoria universală. Invățătura lui Hegel a inspirat deci expunerea lui Maiorescu și în această privință.

Maiorescu n'a folosit de altfel aceste îndrumări numai în amintita manifestare izolată a tinereții sale. Critica pe care el o aplică mai târziu, în epoca maturității, civilizației românești se resimte de vechiul său contact cu hegelianismul. Atitudinea împotriva raționalismului politic, în sensul revoluției franceze, dublată de preocuparea de a nu pierde niciodată de sub picioare terenul realităților concrete, caracterizează tot timpul critica maioresciană. Civilizația românească modernă era pentru Maiorescu produsul unei adaptări la izvoarele revoluționarismului francez. « Cufundată până la începutul secolului XIX în barbaria orientală, scrie el, societatea română pe la 1820 începe a se trezi din letargia ei, apucată abia atunci de mișcarea contagioasă, prin care ideile revoluțiunii franceze au străbătut până în extremitățile geografice ale Europei » ²⁾. Dar

¹⁾ Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. Reclam, p. 551. În același loc desvoltă Hegel motivele care îl fac să se opună raționalismului revoluționar. Astfel îi impută el mai întâi greșeala de a fi dat întreaga putere publică în mâinile puterii legiuitoare. A face legi bune, conforme rațiunii, nu poate înlocui însă nevoia unei bune administrații. Raționalismul care invoacă neconținut virtutea, s'a servit apoi de cumplita armă a teroarei, căci rațiunea este despotică. Raționalismul în fine, afirmând prezența rațiunii autonome în fiecare cetățean, determină un atomism social potrivit oricărei încercări de organizare colectivă. Același atomism favorizează apoi spiritul de opoziție care anulează orice consecvență în munca guvernelor. Raționalismul revoluționar este astfel, după Hegel, pricina unor numeroase neajunsuri.

²⁾ T. Maiorescu, *În contra direcției de astăzi în cultura română*, 1868, *Critice*, I, p. 147.

acest contact cu ideile revoluției franceze, pătrunsese mentalitatea românească cu un raționalism inoperant, cu o seamă de năzuințe abstracte cărora legătura cu împrejurările concrete și reale ale țării le lipsea cu desăvârșire. Criticând deci lipsa de « concepție reală » a oamenilor dela 1848, « amalgamul lor de idei nebuloase », imitate după « broșurile fraseologilor din alte țări » ¹⁾, Maiorescu făcea să funcționeze unul din criteriile cu care îl putuse înzestra acea cunoștință a filosofiei hegeliane a istoriei, despre care ne documentează amintita sa conferință din tinerețe.

Una din urmările cele mai caracteristice ale mentalității sociale raționaliste este fără îndoială înzestrarea unui popor pe cale legislativă, cu instituții care nu corespund împrejurărilor istorice ale vieții sale și geniului său. În *Filosofia istoriei*, Hegel criticase în revoluția franceză preponderența care se dăduse puterii legislative ²⁾. Hegel a dat de altfel o variată aplicație acestei vederi. Căutând însă un loc în care principiul este formulat cu mai multă forță, îl găsim în *Filosofia dreptului*, în legătură cu acea instituție fundamentală a popoarelor, care este constituția lor. În această privință Hegel formulează în termeni răspicați principiul: « Întrucât spiritul, scrie Hegel, este în realitate ceea ce el se cunoaște a fi și întrucât Statul, ca spirit al unui popor, este legea care pătrunde suma tuturor relațiilor sale de viață, moralitatea și conștiința indivizilor cari îl compun, urmează că constituția unui popor anumit atârnă de particularitățile și formația conștiinței sale de sine. În acesta stă libertatea sa subiectivă și odată cu ea realitatea conștiinței sale. A voi să dai apriori unui popor o constituție care, prin conținutul ei, ar putea fi mai mult sau mai puțin rațională, înseamnă a trece cu vederea tocmai momentul prin care o constituție este ceva mai mult decât un simplu obiect al cugetării (Gedankending). Orice popor are deci constituția care i se potrivește și care îi aparține » ³⁾. Un astfel de principiu își putea găsi aplicația sa utilă și în împrejurările românești cărora Maiorescu le opunea oglinda conștiinței sale critice.

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I, Introducere, pp. 45—46.

²⁾ Hegel, *o. cit.*, p. 555.

³⁾ Hegel, *Philosophie des Rechts*, § 274, ed. Meiner, p. 225.

În 1868, adică puțin ani după ce Maiorescu se înapoiase dela studiile sale în străinătate, problema Constituției era încă vie în Statul român. Cu doi ani mai înainte, România primise noua ei Constituție, al cărei « prematur liberalism » ¹⁾, Maiorescu nu se oprește a-l remarca. În același timp, anumite cercuri influente în societatea intelectuală ieșeană agitau ideile defunctului profesor Simion Barnuțiu, care propusese adoptarea vechiului drept public al Romanilor. Ciudata doctrină era unul din ultimele valuri ale latinismului ardelenesc în forma unei aplicații politice și juridice. Ea întâmpină rezistența lui Maiorescu, întocmai ca ruda ei apropiată care era latinismul lingvistic. Mica scriere polemică îndreptată *Contra Școlii Barnuțiu* face parte din primele succese ale tânărului profesor ieșean. Absurditatea ideii de a voi să adopți sistemul juridic al unui popor de care te despart două milenii de viață istorică deosebită, apărea cu atât mai evidentă cu cât însuși modelul propus este arătat că stătuse sub legea devenirii istorice. Ce moment anumit din mișcarea de transformare a dreptului roman ni se propune spre imitație? Dar chiar admitând că precizarea este posibilă, este oare sigur că introducerea dreptului roman poate să provoace acea îmbunătățire a soartei poporului nostru, predicată de apostolul latinist? Întrebarea îi permitea lui Maiorescu să formuleze unele considerații cu privire la valoarea constituțiilor impuse prin voința abstractă a legiuitorilor, într'un spirit care amintește de aproape ideile lui Hegel înfățișate mai sus. « Faceți întâiu pe poporul român mai cult și mai activ, scrie Maiorescu, dați-i prin școli bune și prin o bună dezvoltare economică lumina și independența de caracter a adevăratului cetățean și apoi forma juridică, după care își va întocmi el relațiunile sale publice și private, va veni dela sine și va fi acomodat stării sale de cultură. Dar nu începeți cu regulamentare administrativă și cu constituție, căci de când e lumea nu s'a regenerat niciun popor prin legi și guvern: ci legile și guvernele au fost numai expresia incidentală, rezultatul extern al culturii interioare a unui popor și a aștepta cultura dela jurisprudență și dela guvern, vrea

¹⁾ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, I, Introducere, p. 12.

să zică a răsturna ordinea naturală, a introduce spiritul centralizării și patronajului guvernamental, a lua cetățeanului încrederea în sine însuși, acel prețios *selfgovernment* care el singur plătește mai mult decât toate codificațiile publice și private și care este unica bază solidă a adevăratei democrații » ¹⁾).

Ăn anul în care publică Maiorescu scrierea *Contra Școalei Barnuțiu* este și acela în care lansează el răsunătoarea formulă a *formelor fără fond*. Critica formelor fără fond este extinderea și generalizarea criticei pe care o aplicase Maiorescu improvizațiilor juridice ale generației sale. Căci nu numai o constituție neadecuată la « cultura interioară » a poporului i se desvâlue asprului critic al timpului său, dar și « o academie osândită să existe fără știință, o asociațiune fără spirit de societate, o pinacotecă fără artă și o școală fără instrucțiune bună » ²⁾, tot atâtea forme izbite de nedemnităte și pe cale de a se face disprețuite și imposibile, chiar atunci când desvoltarea fondului corespunzător le-ar reclama ca utile.

Când în sfârșit în 1876, Maiorescu ajunge în fruntea departamentului Instrucțiunii Publice, va încerca el să sporească numărul instituțiilor neadecuate la realitatea vieții noastre publice, adâncind neajunsul pe care știuse să-l divulge cu atâta putere? Larga reformă școlară pe care o aduce Maiorescu în discuția Parlamentului, fără a izbuti s'o facă votată până la urmă, se inspiră din principiile a căror neîncetată afirmare, din momentul manifestării sale oratorice din Berlin, am încercat s'o înfățișez în cele de mai sus. Legea cu care Maiorescu se prezintă Parlamentului ne este înfățișată ca isvorînd din « convingerea că orice lege este cu atât mai bună cu cât este mai mult întocmită după trebuințele țării în care se face și că nicio lege străină nu se poate aplica într'un stat fără a cauza o perturbare în desvoltarea lui normală » ³⁾. Greșala care fusese deci a legiuitorilor cari între 1864 și 1865 reformaseră întreg sistemul juridic al țării nu dorește să

¹⁾ T. Maiorescu, *Contra Școalei Barnuțiu*, 1868, *Critice*, II, p. 239.

²⁾ T. Maiorescu, *În contra direcției de azi în cultura română*, *Critice*, I, p. 155.

³⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, I, p. 396 și urm.

devie a sa. Propria reformă pe care tinde s'o realizeze acum pornește deci dela o limpede examinare a stărilor noastre sociale.

Astfel, în materia învățământului primar, proiectul de lege corectează ceea ce în Constituție putea apărea drept un « liberalism prematur », mărginind obligativitatea învățământului numai la localitățile unde se găseau școli și numai pe timpul iernii, când țăranul agricultor se putea lipsi de ajutorul copiilor săi.

Intrucât privește învățământul secundar, menținut pe baze exclusiv umanistice de către vechea lege dela 1864, Maiorescu observă că el nu putea pregăti decât cel mult oameni de carte, înși capabili să traducă o pagină dintr'un autor clasic sau să interpreteze un text de lege, profesori, literați și avocați, dar nu și producători de bunuri în complexul vieții economice a țării. Și doar existența acestora, existența unei burghezii active și producătoare, este singura temelie posibilă a unui regim democratic-constituțional ca acela ale cărei forme politice de viață fuseseră adoptate de Statul român. Regimul constituțional reprezintă în adevăr cucerirea acestei burghezii intercalată între vechea aristocrație de naștere și țăranime și menținută în locurile ei de influență, prin hărnicia și talentul ei. În loc de a promova această clasă de oameni, singura menită să confere realitate constituționalismului român, învățământul secundar al timpului a scos elemente cârturărești improductive, postulanți la funcțiunile Statului sau avocați, adică speculatori ai unui regim juridic neadaptat la nevoile și înțelegerea poporului. Maiorescu are în această ordine de idei o ieșire împotriva avocaților, care emoționează Camera, dar care rezuma în sine atitudinea sa constantă față de acel raționalism politic care se exprima în preponderanța puterii legiuitoare și a feluritelor ei anexe și pe care știuse a-l demasca încă din anii primei tinerețe. Pentru a remedia această stare de lucruri, se propune deci crearea unui învățământ real în care vechiul învățământ exclusiv umanistic să-și găsească complementul și corectarea.

Când în sfârșit proiectul de lege ajunge să se ocupe cu învățământul superior, Maiorescu constată că frecventarea

facultății de drept este comparativ mult mai însemnată decât aceea a facultăților de litere și științe. Prelungirea și specializarea cursurilor la facultatea de drept, odată cu obligația titlurilor academice pentru toți profesorii învățământului secundar, erau cele două măsuri menite să modifice orientarea tinerețului. Crearea unei înalte școli politehnice la Universitatea din Iași trebuia să lucreze în aceeași direcție. În chipul acesta reforma școlară a lui Maiorescu încerca a da un conținut de măsuri politice precise directivelor mai mult formale cuprinse în « Criticele » sale.

Este drept că între timp poziția lui Maiorescu a primit unele modificări. Pe când în « Critice », formele contemporane ale vieții publice sunt criticate din pricina lipsei fondului corespunzător, din lipsa unei « culturi interioare » care să le dea realitate, acum, chemat fiind să guverneze, Maiorescu se dedă la o operă de legiferare, menită să stimuleze « fondul » socotit absent. Pentru că « forma », adică regimul constituțional, fusese creată și numai se putea renunța la ea, era evident că acțiunea politică trebuia să tindă la crearea conținutului sufletesc pe care această formă avea misiunea să îl exprime. Acest « fond » îl întrevede Maiorescu în spiritul unei burghezii naționale productive, în stare a fi determinat pe calea orientării tinerețului către profesii dependente de învățământul științific.

De altminterlea Maiorescu n'a rămas niciodată un prieten al legiferărilor cu orice preț, ci numai în strânsă legătură cu realitățile sociale preexistente operii legiferării. În 1891, Titu Maiorescu revine asupra problemelor care îl preocupaseră cu cincisprezece ani mai înainte. Numai că de data aceasta, proiectul de lege prezentat Corpurilor legiuitoare nu mai cuprinde totalitatea învățământului public, ci numai câteva aspecte particulare ale lui ¹⁾. Douăzeci și șase de ani de aplicare a legii din 1864, creaseră un material viu de profesori, institutori, directori, învățători și școlari, de o întreagă mentalitate de care reformatorul trebuia să țină seamă, pe care nu o putea nesocoti fără a nu « zdruncina totul din temelie

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 474 urm.

și a introduce pe lângă reformele ce trebuie să le introducă, o inovație radicală, încât să se desorienteze toată deprinderea de mai înainte și să nu știe oamenii a doua zi, cum să mai lege firele din trecut și unde să înceapă». Mărginit deci numai la câteva puncte, proiectul din 1891 consideră problema școalelor reale de o asemenea importanță, încât ea este singura pe care o discută în legătură cu învățământul secundar. Și de data aceasta se arată că rezultatul liceului umanistic este «o tendință a tinerimii spre lucrări literare, spre lucrări de cărți, spre interpretări de texte, spre o activitate oarecum artificială, fără o privire mai practică asupra naturii, asupra pământului țării noastre cu comorile lui». Astfel din școalele noastre secundare au eșit mai numai legiști, profesori și funcționari. La aceste neajunsuri trebuia să remedieze liceul real. Și Maiorescu se înfățișează pe sine ca instrumentul unui proces istoric, ca unul care înființă primele gimnazii reale bugetare în 1875, adică tocmai în momentul când negociindu-se convenția comercială cu Austro-Ungaria, «se putea încerca pentru prima oară a obține un tarif care să aibă puțința de a încuraja industria noastră născândă». Principiul că opera legiferării trebuie să țină seama de realitatea socială își găsea astfel o nouă aplicare.

* * *

Am căutat să grupăm elementele sistemului politic al lui Maiorescu, în jurul acelei valorificări negative a raționalismului politic, ale cărei premise le-am întâmpinat încă din amintita manifestare hegeliană a tinereții sale. Aceasta nu înseamnă nicidecum că gândirea politică și socială a lui Maiorescu a stat într-o continuă dependență față de modelul hegelian, ci numai că acesta a avut rolul său în formarea cugetării criticului român, după cum dovada întinselor sale legături cu hegelianismul ne îngăduie a o crede. Influența lui Hegel s'a putut întâlni în spiritul lui Maiorescu cu înrăuriri pornite din alte izvoare. Rezistența față de raționalismul revoluționar, adevărată față de aspirația de a organiza viața socială pe temeiul reprezentării unui om în genere și prin urmare pentru toate timpurile și locurile, este o tendință mai generală

a cugetării europene, în epoca zisă a « Restaurației »¹⁾. Revoluția întâmpină o deopotrivă opoziție în spirite ca acelea ale lui Chateaubriand și De Bonald, Joseph de Maistre, Saint-Simon și Auguste Comte. În Germania, opoziția față de revoluție și de veacul raționalist care a precedat-o se confundă cu însăși tendințele romantismului. Considerat în acest cadru, Hegel apare ca unul dintre filosofi Restaurației²⁾. Imensul avânt reformator al feluritelor Adunări ale Revoluției se tempează prin toți aceștia și spiritul timpului caută un regulator al vieții popoarelor în însăși viața lor istorică. Din acest punct de vedere se poate spune că gândirea socială a lui Maiorescu este un moment al Restaurației europene, ajunsă însă pe tărâmurile noastre după ce își împlinise rolul său în Occident. Pentru a ne explica în întregime gândirea lui Maiorescu ar trebui s'o punem în legătură cu întreaga filosofie a Restaurației. Lucrul nu e însă cu puțință aci. Și pentru că paginile de față sunt consacrate exclusiv cercetării influenței lui Hegel în cultura românească, a trebuit să ne mulțumim cu scoaterea în evidență a unui singur fir din țesătura care-l fixează pe scriitorul român în cultura europeană a veacului său. Pentru completare trebuie să adăugăm însă că acestor influențe coboritoare din Hegel și din întreaga gândire a Restaurației li s'a putut adăuga oarecari întăriri din partea evoluționismului englez. Evoluționismul îngăduia în adevăr o aplicație a categoriilor câștigate în studiul speciilor biologice, la viața istorică

¹⁾ « Această idee a caracterului pur negativ al revoluției, scrie E. Bréhier, este postulatul comun al aproape tuturor filosofiilor până în 1848: toate își atribue misiunea de a căuta un principiu pozitiv constructor, capabil de a reface o societate solidă. Pentru toate deopotrivă și prin însăși condițiile problemei, acest principiu trebuie să fie o realitate independentă de arbitrarul uman și de voința reflexivă. Nu este vorba de a crea acest principiu, ci de a-l descoperi și de a-l anunța. Toate greșelile imputate cugetării veacului al XVIII-lea și Revoluției provin dintr'un același izvor, din falșa credință că principiile, fie intelectuale, fie politice, sunt instituite de oameni și că ele pot fi stabilite plecând dela un fapt elementar precum senzația sau nevoile: aceste principii sunt, dimpotrivă, rebele analizei și întrec debila putere a rațiunii omenești » (*Histoire de la philosophie*, II, pp. 580—581).

²⁾ Asupra lui Hegel ca filosof al Restaurației, vd. K. Joel, *Wandlungen der Weltanschauungen*, II, p. 428. I. Erdmann, renumitul istoric al filosofiei (*Grundriss der Geschichte der Philosophie*, I—II, 1852) și discipol al lui Hegel din ramura dreptei hegeliane, citat de Joel, pare a fi fost primul care l-a caracterizat pe Hegel în același fel, relevând în filosofia lui trei motive critice ale Restaurației: 1. restaurația metafizice, 2. a dogmei, 3. principiul etic-politic organologic.

a omenirii. Pentru punctul de vedere al evoluționismului, raționalismul revoluționar era de o potrivă lichidat. Căci după cum nu poți crea după voie, prin simple decrete ale rațiunii, specii animale și vegetale, lucrul nu e posibil nici pentru forma și chipul de manifestare al societăților omenești. Societățile se dovedeau în acest fel supuse acelorași legi ale devenirii, ca și speciile biologice și determinate în formele lor succesive de viață de aceleași condiții concrete și particulare ale mediului natural. Rezultatele evoluționismului se potriveau în chipul acesta cu acelea ale filosofiei Restaurației. Maiorescu le-a putut primi pe amândouă, fără a introduce o divergență în unitatea ideilor lui.

Căutând însă să se înțeleagă pe sine, Maiorescu confirmă unele din aceste izvoare, dar nesocotește pe altele și printre acestea pe Hegel, cu a cărui filosofie tinerețea sa a întreținut totuși raporturi atât de active. Vorbind astfel despre cărțile hotărâtoare în stabilirea punctului său de vedere și a amicilor săi dela « Junimea », Maiorescu amintește de Buckle, autorul celebrei *Istorie a civilizației în Englitera*, 1857, o lucrare în care se dădea o largă aplicație ideii evoluționiste a influenței mediului în dezvoltarea societăților umane; după cum caracterizând modul de judecată al cercului său, în opoziție cu acela al liberalilor munteni, el îl definește « mai mult englezește evoluționar, decât franțuzește revoluționar » ¹⁾. În realitate însă Maiorescu n'a aplicat niciodată punctul de vedere evoluționist al influenței mediului asupra formelor pe care le ia viața socială în felul în care o făcuse Buckle. Caracterizarea și critica pe care Maiorescu o aduce civilizației românești, după norma evoluției interioare a culturii poporului, este mult mai apropiată de gândirea filosofic-istorică a lui Hegel. Faptul însă că în 1897, când publică considerațiile de mai sus, lui Maiorescu îi place să-și atribue mai de grabă izvoare evoluționiste, își are explicația firească. Hegelianismul era la această dată o filosofie întrecută și chiar compromisă, încât scriitorul doritor să dea ideilor sale mai multă temeinicie, lasă în umbră vechea sa inițiere hegeliană, reclamându-se

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I, Introducere, pp. 44—45.

cu exclusivitate dela evoluționismul ținut pe atunci în mare cinste. *Socotim însă că cele ce precedă au putut stabili dovada că Maiorescu a marcat un capitol însemnat al influenței lui Hegel în cultura românească, atât prin ideile sale estetice, cât și prin premisele criticei sociale pe care el a exercitat-o.*

VI. M. EMINESCU

Despre hegelianismul lui Eminescu s'a vorbit uneori de către cercetătorii operii sale. Astfel I. Scurtu, editorul scrierilor politice și literare ale lui Eminescu, afirmă odată această influență, fără a încerca s'o precizeze mai de aproape. « Urmând mai departe pe Kant și pe Hegel, scrie I. Scurtu, Eminescu proclamă necesitatea echilibrului în stat, care-i *dreptul* și ajunge pe calea asta la teoria conservatoare a armoniei intereselor sociale prin păstrarea deosebirilor de clasă » ¹⁾. Dela I. Scurtu, afirmația a trecut în lucrarea recentă a d-lui D. Murărașu, despre *Naționalismul lui Eminescu*, dar nici aici cunoștința directă a izvoarelor nu sprijină adevărul întrezărit ²⁾. O contribuție mai importantă la studiul ecourilor hegeliene în opera lui Eminescu a adus acum în urmă d-l I. Lupaș. Dar despre aceasta va veni vorba în curând.

În ce moment a luat Eminescu contact cu sfera ideilor hegeliene se poate spune aci cu oarecare siguranță. În anii de studenție la Viena, printre numeroasele preocupări ale lui Eminescu, ideile lui Hegel și-au avut partea lor. Printre filosofii cari i se păreau mai vrednici de a fi studiați, nu figurează însă în primul rând Hegel, ci Schopenhauer și Kant. În această privință există o mărturie a lui I. Slavici, interesantă a fi reprodusă, pentru că reamintește sfatul pe care Karl Werder îl dase lui Maiorescu și care rezuma de sigur o opinie generală în lumea germană: « Aceasta mă'ndeamnă, scrie așa dar I. Slavici, să fac mărturisirea că pe mine, tânăr lipsit cu desăvârșire de cultură generală, Eminescu m'a îndrumat încă pe la sfârșitul anului 1869 să nu-mi pierd timpul cetind scrieri

¹⁾ I. Scurtu, în *Introducerea la M. Eminescu, Scrieri politice și literare*, București, 1905, p. 16.

²⁾ D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, București, 1932, p. 298.

de ale filosofilor ca Fichte, Hegel și Schelling și nici scrieri de ale lui Kant să nu cetesc decât după ce le voi fi citit pe ale lui Schopenhauer » ¹⁾). Filosofia lui Kant, Schopenhauer și a lui Herbart, răspândită la Universitatea Vieneză de către discipolul acestuia, Robert Zimmermann ²⁾), alcătuiau obiectele principale ale sânguinții depuse de tânărul student Eminescu.

Nici influența lui Hegel nu pare cu toate acestea a fi rămas străină de cercul ideilor sale în această vreme. Curând după 1869 ea se vestește cu siguranță. Într-o scrisoare-adresă din 3/15 August 1891, pe care Eminescu o trimite lui Dumitru Brătianu, în legătură cu proiectul serbării comemorative dela Putna ³⁾), cetim aceste reflecțiuni de filosofia istoriei, al căror spirit hegelian a fost de curând semnalat de către d-l I. Lupăș ⁴⁾). « Dacă serbarea s'ar întâmpla într'adevăr, scrie Eminescu, ca să aibă acea însemnătate istorică, pe care i-o doriți d-voastră, dacă ea ar trebui să însemne piatra de hotar, ce desparte pe planul istoriei un trecut nefericit de un viitor frumos, atunci trebuie să constatăm tocmai noi, aranjatorii serbării, cum că meritul acesta, eroismul acestei idei nu ni se cuvine nouă. Dacă o generațiune poate avea un merit, e acela de a fi un credincios agent al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care îl ocupă în lanțuirea timpurilor. Și istoria lumii cugetă — deși încet, însă sigur și just: istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu. Numai expresiunea exterioară, numai formularea cugetării și a faptei constituie meritul individual ori al generațiunii, idea internă a amândorura e latentă în timp, e rezultatul unui lanț întreg de cauze, rezultat ce atârnă mult mai puțin de voința celor prezenți, decât de a celor trecuți. Cum, la zidirea piramidelor, acelor piedici contra păsurilor vremii, fundamentele cele largi și întinse purtau deja în ele intențiunea unei zidiri monumentale, care e menită de a ajunge la o culme,

¹⁾ I. Slavici, *Amintiri*, București, 1924, p. 105.

²⁾ Vd. scrisoarea lui Eminescu către Maiorescu din 5 Februarie 1874, în M. Eminescu, *Opere complete*, ed. A. C. Cuza, p. 652.

³⁾ Vd. Eminescu, *Opere complete*, ed. Cuza, p. 650 urm. și *Scrieri politice și literare*, ed. I. Scurtu, p. 419 urm.

⁴⁾ I. Lupăș, *Influența lui Hegel în scrisul lui N. Bălcescu și M. Eminescu*, în « Universul » din 7 Februarie 1932.

astfel în viața unui popor munca generațiilor trecute, care pun fundamentul, conține deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complexul de cugetări, care formează idealul lui, cum în sămburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. Și oare oamenii cei mari ai României, nu-i vedem urmărind cu toți, cu mai multă ori mai puțină claritate, un vis al lor de aur, în esență același la toți și în toți timpii? Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunerecul secolelor razele lui cele mai frumoase și noi, agenții unei lumi viitoare, nu suntem decât reflexul său. De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ștefan va avea însemnătate, atunci va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului și s'a realizat, pentru că a trebuit să se realizeze; dacă va trece însă neînsemnată, atunci va fi o dovadă cum că a fost expresiunea unor voințe individuale necrescute din sămburele ideilor prezentului. E o axiomă a istoriei că tot ce e bine, e un rezultat al cugetării generale și tot ce e rău, e produsul celei individuale ».

D-l I. Lupaș a avut dreptate să identifice în acest text mai multe motive hegeliane: Hegeliană este în adevăr părerea că « istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu ». Hegeliană este sensibilizarea procesului organic al istoriei prin comparația cu stejarul care se găsește virtualmente în sămburele de ghindă. Hegeliană este apoi idea continuității procesului istoric, care face din generația contemporană un reflex al trecutului și un agent al viitorului. Hegeliană e în sfârșit prețuirea înaltă acordată cugetării generale a istoriei și subevaluarea cugetării particulare a indivizilor. Această din urmă idee o pune d-l I. Lupaș în legătură și cu afirmația lui Hegel că rațiunea istorică se folosește în urmărirea scopurilor ei de pasiunile și tendințele conștiințelor individuale, exercitând o adevărată « violenție » (*List der Vernunft*)¹). Analiza d-lui

¹) Asupra noțiunii « *List der Vernunft* » vd. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. Reclam, p. 70. Ideea hegeliană a « violenței rațiunii » a fost folosită și de un alt gânditor român, de Al. Xenopol, care, în *Teoria istoriei* afirmă că « ceea ce numim greșală, lipsă de energie, de prevedere sau abilitate, supleță, inteligență a afacerilor, nu sunt în definitiv decât mijloacele pe care inconștientul le întrebuițează pentru a-și realiza scopurile! » Asupra înrăuirii hegeliane în acest text, amestecată cu reminiscențe din Scopenhauer și Hartmann, vd. O. Botez, *Alexandru Xenopol teoretician și filosof al istoriei*, București, 1928, p. 96.

I. Lupaș a pus astfel în lumină unele din ideile hegeliane care îl preocupă pe Eminescu în anii săi de studenție la Viena. Inceputul contactului lui Eminescu cu gândirea filosofului german datează prin urmare din această epocă.

În semestrele petrecute la Universitatea din Berlin, atingerile lui Eminescu cu hegelianismul se intensifică și poate fi de asemeni probată. Într'adevăr, Eminescu audiază la Berlin, în semestrul Aprilie—August 1873, printre alte prelegeri și pe acele ale lui Althaus, relative la *Expunerea și critica filosofiei lui Hegel*¹⁾. Răsunetul acestor preocupări apare limpede în scrisoarea prin care Eminescu răspunde îndemnului lui Maiorescu de a se pregăti în vederea ocupării unei catedre de filosofie la Universitatea din Iași.

Acest interesant document²⁾, manifestă adeziunea lui Eminescu la filosofia lui Schopenhauer, cu o rezervă totuși, provenită din faptul că «filosofia dreptului, de stat și a istoriei sunt indicate numai la Schopenhauer», deși «cheia unei expuneri adevărate a acestora e cuprinsă în metafizica sa». Eminescu mărturisește însă că nu poate rămâne indiferent față de aceste discipline, «căci nu trebuie să lași nediscutat tocmai aceea ce are cel mai mult interes practic». Răspunsul pe care Eminescu îl găsisese, concentrându-se asupra acestor materii mărturisește contactul cu filosofia lui Hegel, deși în formă influența ei cată a fi atenuată. «Cred că am găsit acum, scrie Eminescu, deslegarea problemelor privitoare la aceste materii grupând opiniunile și sistemele doveditoare ce întovărășesc fiecare fază de evoluție în antinomii în jurul intemporalului în istorie, drept și politică, dar nu în sensul evoluției ideii lui Hegel. Căci la Hegel cugetare și existență sunt identice. Aci nu. Interesul practic pentru patria noastră ar consta acum în înlăturarea teoretică a tuturor îndreptățirilor pentru importarea nehibzuită a unor instituții străine, care nu sunt altceva decât organizații speciale ale societății omenеști în lupta pentru existență, care pot fi primite în principiile lor generale, a căror casuistică trebuie însă să rezulte în mod empiric din

¹⁾ Vd. I. Rădulescu-Pogoneanu, *Studii*, București, 1910, p. 56.

²⁾ Eminescu, *Opere complete*, ed. Cuza, p. 653.

împrejurările particulare ale fiecărui popor și ale fiecărei țări ».

Cu toate rezervele față de filosofia lui Hegel, ca o concesie făcută interesului contemporan în descreștere față de această filosofie și cu toate reminiscentele eterogene care îl însoțesc, pasajul citat rămâne hegelian în principiul lui. Relativa lui prolixitate face însă necesară interpretarea. Ce afirmă deci Eminescu? Mai întâi, că deslegarea problemelor privitoare la istorie, drept și politică nu este posibilă decât punând în legătură felurile lor soluții cu deosebitele faze de evoluție ale omenirii și grupându-le în antinomii în jurul intemporalului în istorie. Aluziile hegeliane ale acestei metode sunt destul de transparente. Misteriosul « intemporal în istorie » pare în adevăr a fi « spiritul universal sau ideea absolută » a lui Hegel, care după expresia acestui filosof este intemporal eternă (zeitlos-ewig). Acest element intemporal al Ideii este apoi considerat de Hegel că se dezvoltă în istoria omenească străbătând etapele antinomice ale tezelor și antitezelor, reconciliate în sinteze succesive. Pentru a încerca deci valabilitatea diverselor sisteme juridice și politice, Eminescu își propune să le înțeleagă în raport cu faza de dezvoltare pe care ele le reprezintă în sistemul dinamic al unor antinomii. Metoda pe care și-o propune Eminescu este prin urmare esențialmente hegeliană, chiar dacă se adaugă rectificarea că aci, « cugetarea și existența nu sunt identice », ca la Hegel.

În al doilea rând, concluzia la care se oprește Eminescu îndată și anticipând rezultatele aplicării unei astfel de metode, coincide și ea cu vederile hegelianismului. Am arătat mai sus că pentru Hegel, instituțiile unui popor nu pot fi decretate de o rațiune care decide pentru orice loc și pentru orice timp. Ele nu pot fi în realitate decât produsele evoluției interne ale conștiinței poporului. Este ceea ce afirmă și Eminescu acum, ridicându-se împotriva « importării nechibzuite a instituțiilor străine ». Armătura care susține această vedere numai este însă hegeliană, ci evoluționist-darwinistă. În adevăr, motivul pentru care instituțiile nu pot fi importate, rezultă pentru Eminescu, din împrejurarea că fiecare din ele fiind forme ale luptei de existență purtate de o societate, instituțiile românești nu pot

să se desvolte decât din condițiile particulare ale acestei lupte în societatea românească. Astfel, în același chip în care Maiorescu ne îndreptăța a susține în ce-l privește, hegelianismul lui Eminescu se complică și se sprijină cu puncte de vedere împrumutate evoluționismului științific.

Preocupările hegeliane ale lui Eminescu se întrevăd și în unele din notele manuscrise publicate de I. Scurtu și dateate din epoca 1870—1877. Astfel în fragmentul «Natura și Statul», ne întâmpină următoarea cugetare: «Schema cursului naturii este un cerc de forme, prin care materia trece ca prin puncte de tranzițiune»¹⁾. Sub aparența lucrurilor, pe care le compară cu niște umbre, Eminescu recunoaște realitatea unui principiu dinamic: «Undele râului etern», «un Ahasver al formelor lumii». Acest principiu amintește de aproape spiritul universal al lui Hegel, manifestându-se în forme deosebite, dealungul mișcării sale dialectice.

Dar fragmentul conține și o altă notație hegeliană: «s'ar putea spune prin analogie, că precum în corp este conținută idealiter forma sa în embryo... tocmai așa sunt conținute în societatea privită din orice punct al dezvoltării sale, fazele ei viitoare, legile, dreptul, religiunea, care nu sunt decât tocmai organele de viață ale societății, au energia lor respectivă, au modul lor de secrețiune»²⁾. Concepția dezvoltării organice a societăților omenești și a tuturor formelor culturii lor spirituale, analoagă dezvoltării ființelor vii din embrion, o formulase limpede Hegel. Toate manifestările culturale ale unei societăți se dezvoltă, pentru acest filosof, din «spiritul popular» (Volksgeist), care îi stă la bază, din individualitatea națiunii respective. Acest spirit popular se constituie în obiecte felurite și anume «ca Dumnezeu, el este reprezentat, cinstit și iubit în religie, ca imagine și intuiție el este descris în artă, el este apoi cunoscut și înțeles ca gândire în filosofie. Din pricina identității originare a substanței, a conținutului și obiectului lor, diverse creațiuni se găsesc într-o unitate indislocabilă cu spiritul Statului. O anumită formă de Stat

¹⁾ Eminescu, *Scrieri politice și literare*, ed. Scurtu, p. 1.

²⁾ Eminescu, *O. cit.*, *ibid.*

nu se poate întruni decât cu o anumită religie, după cum în acest Stat nu pot exista decât această filosofie și această artă » ¹⁾). O astfel de dependență a formelor culturii de individualitatea imanentă a națiunii, impunea apropierea de dezvoltarea organică a ființelor vii din germenii lor. « Dezvoltarea, scrie Hegel, aparține și ființelor vii. Existența lor nu se înfățișează ca ceva mijlocit, capabilă a fi schimbată din afară, ci ca una care se dezvoltă dintr'un principiu intern inalterabil, dintr'o esențialitate elementară, a cărei existență ca germene este mai întâi simplă, dar din care apar mai apoi forme deosebite... În acest chip, individul organic se produce pe sine însuși, făcându-se ceea ce este el în sine. Tot astfel spiritul nu este altceva decât ceea ce el isbutește a se face și se face ceea ce el este » ²⁾). Concepția dezvoltării organice a societăților trece, din astfel de considerații, adeseori în scrierile lui Eminescu ³⁾).

¹⁾ Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. Reclam, p. 94. Vd. mai departe în același sens: « Spiritul unui popor este un spirit determinat, care își clădește o lume de față, care există și persistă în religia, în cultul, în obiceiurile, în constituția și legile sale politice, în întregul cerc al așezărilor lui, în faptele și evenimentele sale... ceea ce sunt faptele lor, acestea sunt popoarele » (*O. cit.*, p. 119).

²⁾ Hegel, *O. cit.*, p. 96.

³⁾ După cum vom avea ocazia să observăm și mai departe, idei de proveniență hegeliană se unesc uneori la Eminescu cu idei de origină naturalist-științifică. Așa de pildă chiar concepția organică a societății putea să-și aibă deopotrivă obârșia în Hegel, cât și în așa numita sociologie organicistă care, tocmai în această vreme, producea monumentele și făcea să se vorbească mai mult de ideile ei conducătoare. Sociologia organicistă, pe baze științifice, este reprezentată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin trei nume și trei opere epocale: H. Spencer, *The principles of sociology*, 1876 (trad. germ. 1877), P. v. Lilienfeld, *Gedanken über die Sozialwissenschaft der Zukunft*, 1873 urm., A. Schäffle, *Bau und Leben des sozialen Körpers*, 1875 urm. Toate aceste opere susțin deopotrivă că « societatea este un organism ». Analogia cu organismul biologic este dusă atât de departe, încât nu numai că se afirmă, împreună cu Spencer, că societatea are o morfologie și funcțiuni, dar împreună cu Schäffle și mai ales cu Lilienfeld, se recunoaște în felurile instituțiilor sociale, adevărate organe, precum creierul, inima, arterele, etc. Am întâmpinat mai sus, în legătură cu scrisoarea trimisă de Eminescu lui Dumitru Brătianu, ideea organicistă într'un ansamblu hegelian foarte semnificativ, care nu lasă nicio îndoială asupra provenienței ei. Iată însă acum aceeași idee, însoțită de comparații în genul lui Lilienfeld, care ne dovedesc că sociologia organicistă a avut și ea partea ei de contribuție în formarea ideilor lui Eminescu: « În zadar, scrie acesta (« Timpul », 30 Ianuarie 1879, cit. ap. D. Murărașu, în Eminescu, *Scrieri politice*, ed. « Scrisul Românesc », p. XVI), ar încerca cineva să dovedească că Statul e un rezultat al convențiunii și al punerii la cale prin teorii; el este și rămâne un product al naturii, un organ al societății și precum omul nu-i liber de a-și schimba inima sau creierul sau plămânii după plac, asemenea nici societatea într'o stare anumită de lucruri economice și de cultură, nu poate să schimbe după plac forma și funcțiunile Statului, nu poate să se joace nepedepsită de-a parlamentul și de-a guvernul ».

Ecouri hegeliane ne aduce însă și un alt fragment rămas nedesăvârșit, publicat de I. Scurtu din notele manuscrise ale lui Eminescu. Este vorba acum de metoda istorică, cu privire la care ni se spune: « Cine va vrea să facă istoria vreunei epoce sau unui *mișcământ* oarecare, înainte de toate va trebui să facă a se simți legea continuității acestui *mișcământ*. El va trebui să arate punctul de purcedere, de ajungere și apoi *seria terminelor intermediare prin care se află unite aceste două termine extreme* » ¹⁾. Procederea care este recomandată aci istoricului este însăși metoda dialectică, constând din urmărirea fazelor succesive de dezvoltare ale unei idei. Și pentru a nu rămâne nicio îndoială asupra originii acestui punct de metodă, o frază următoare, ștearsă ulterior de Eminescu, adaugă: « El (istoric) va trebui încă să se silească a arăta dublul mecanism de repulsiune și asimilațiune, pe care l-am indicat (?) și prin mijlocul căruia el s'a efectuat ». Dar mecanismul de repulsiune și asimilație al ideilor nu este decât o expresie proprie pentru opozițiile dialectice dintre teze și antiteze, împăcate în sintezele care le urmează. Aluziile hegeliane ale fragmentului devin astfel destul de vizibile.

În același loc, dezvoltarea unei idei este pusă în legătură cu « oamenii mari ce vor fi exprimat-o » și care « nu vor fi decât organe; personalitatea lor se va nimici în personalitatea ideii ». Oamenii mari despre cari ni se vorbește aci sunt concepuți însă în același fel ca individualitățile de importanță istorică universală, « die welthistorischen Individuen » ai lui Hegel, cu privire la care ni se afirmă că « scopurile lor particulare cuprind elementul substanțial, a cărui voință este aceea a spiritului universal » ²⁾.

Fragmentul se încheie, în fine, cu o nouă referire la concepția organologică, potrivit căreia ideea embrionară trăește în formele variate ale desfășurării ei, ca o adevărată imanență a simultanului în succesiv: « Ș'apoi, dacă aceasta nu va fi numai cutare sau cutare idee, al cărei curs istoric îl va cerceta în modul acesta, dacă asta va fi ideea în ea însăși, se va putea

¹⁾ O problemă a istoricului, în M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, ed. Scurtu, p. 9.

²⁾ Hegel, *O. cit.*, p. 66.

vedea în germenele său, tot atât cât și în succesiunea (sa), în simultanietatea, tot (atât ca și) în vremea continuității sale, toată desvoltarea istorică. Vom ceti c'o singură aruncătură de ochi, toată opera istoriei ».

Inițierea hegeliană a lui Eminescu, despre care ne mărturisesc unele din scrisorile și notele anilor săi de studenție, a folosit ziaristului și scriitorului politic de mai târziu. Naționalismul lui Eminescu s'a alimentat bogat din filosofia istoriei a lui Hegel. Ba chiar aceasta, alături de evoluționismul științific, sunt singurele temelii filosofice mai ușor de deslușit în articolele și polemicele sale. Intocmai ca Maiorescu, Eminescu nu citează însă pe Hegel. El preferă chiar să invoace argumentele gândirii științifice naturaliste a timpului. Cineva ar putea însă să claseze ideile politice care alcătuiesc naționalismul lui Eminescu, după cum preponderează în ele motivul filosofic-istoric hegelian sau motivul științific naturalist. Așa de pildă într'un articol publicat în *Timpul* din 2 Septembrie 1878, Eminescu notează cu o intenție științifică: « Politicește nematur e oricine susține adevărul absolut al unor teorii aplicabile la viața Statului, căci acele teorii departe de a fi absolut adevărate, nu sunt decât rezultatul, cristalizarea, formula matematică oarecum a unei stări certe a societății, care stare iarăși e condiționată prin o mulțime de factori economici, climatici, etnologici, ș. a. m. d. ¹⁾. Iată însă aceeași idee transcrisă în limbajul filosofic-istoric hegelian: « Natura poporului, instinctele, înclinările lui moștenite, geniul lui, care adesea neconștiut urmărește o idee, pe când țese la războiul vremii, acestea să fie determinante în viața unui Stat, nu maimuțarea legilor și obiceiurilor străine. Deci, din acest punct de vedere, arta de a guverna e știința de a ne adapta naturii poporului, a surprinde oarecum stadiul de desvoltare în care se află și a-l face să meargă liniștit și cu mai multă siguranță pe calea pe care a apucat » ²⁾. În ambele pasajii exprimarea aceleiași tendințe împotriva importului instituțiilor străine. Dar pe când în primul pasaj, tendința aceasta este sprijinită cu

¹⁾ Din filosofia dreptului, în M. Eminescu, *Scriseri politice*, ed. Murărașu, p. 167.

²⁾ Arta guvernării, în M. Eminescu, *O. cit.*, p. 309.

aluzii la teorii științifice relative la felul în care factorii naturali economici, climatici, etnologici determină formele vieții Statului, în al doilea pasajiu aceeași tendință rezultă din concepția desvoltării imanente a geniului național. Fără îndoială că întrunirea acestor două izvoare în scrierile politice ale lui Eminescu, dă ideilor sale oarecare neclaritate. Căci teoreticește nu este tot una a afirma că așezămintele unui popor sunt rezultatul condițiilor sale externe de viață, cu a afirma că ele sunt produsul spontaneității geniului său intern. Oricare ar fi însă deosebirea teoretică dintre aceste două afirmații, practic ele se puteau armoniza în aceeași tendință: respingerea formelor importate în viața Statului. Scriitorul militant care era Eminescu, în articolele sale ziaristice, putea deci să treacă cu vederea proveniența deosebită a argumentelor pe care le întrebuița, pentru a nu reține decât directiva practică pe care ele o justificau deopotrivă. *Dar că în formarea acestei directive, filosofia lui Hegel a contribuit cu o parte însemnată, socotim, după cele arătate mai sus, a fi mai presus de orice îndoială.*

VII. O DISCUȚIE HEGELIANĂ

Întrebându-ne la începutul acestui studiu, dacă filosofia lui Hegel a putut să aibă vreo înrâurire în cultura românească, găsiam un răspuns prealabil în însăși constatarea că succesul și răspândirea acestei filosofii coincide cu epoca de modernizare a organismului nostru politic. Era în adevăr permisă ipoteza că într-o vreme în care atâtea energii românești tindeau către așezarea civilizației noastre pe noi temelii, ideile filosofului care se bucurau în același timp de un atât de mare răsunset, să fi contribuit la îndrumarea și sprijinirea acestor tendințe. Paginile care au urmat au încercat să-i dea un conținut mai precis și să verifice această ipoteză. La sfârșitul lor, influența lui Hegel în cultura românească apare ca o pagină încheată în istoria formației spirituale a României moderne.

Dacă însă recapitulăm rezultatele mai de seamă ale cercetării noastre, observăm că influența hegeliană a alimentat două tendințe antagoniste: pe de o parte tendința liberală și progresistă, pe de altă parte tendința conservatoare. Un Eliade-Rădulescu, un Mihail Kogălniceanu, poate un N. Bălcescu au împrumutat din ideile lui Hegel sau din atmosfera pe care acestea o răspundeau în jurul lor, ideea că triumful libertății alcătuește scopul însuși al procesului istoric. Dimpotrivă, un Titu Maiorescu, un M. Eminescu au împrumutat din Hegel ideea evoluției organice a societăților omenești și principiul că instituțiile lor trebuie să corespundă fazei de dezvoltare pe care a atins-o conștiința poporului. Se înțelege că în acest din urmă caz, filosofia lui Hegel putea fi folosită ca un argument întăritor al criticei îndreptate împotriva așa numitei modernizări pripite a instituțiilor noastre.

Alți cercetători, înaintea noastră, au presimțit adevărul că ideile conservatorilor români își au una din obârșiile lor în

cugetarea germană. Așa de pildă d-l H. Sanielevici, care exprimă această convingere, fără să identifice totuși influența precisă a lui Hegel. « Se afirmă de obicei, scrie d-l H. Sanielevici ¹⁾, că doctrina junimistă este o importatiune din Germania. Așa exprimat lucrul nu este tocmai exact. Când au început a se vedea la noi roadele amare ale revoluției dela 48, s'a produs o reacțiune în clasa boierească și între intelectuali; și alegerea Germaniei pentru studii universitare a fost o manifestare a acestei reacțiuni. Ideile liberale fuseseră aduse din Franța, cunoscută ca țara revoluționarilor, pe când Germania, din contra, era cunoscută ca țara evoluțiunii lente. Dintre cele două mari concepțiuni sociologice, dintre care una, cea *raționalistă* sau a *contractului social*, privește societatea ca o înjghebare a minții omenеști, pe când a doua, aceea a *evoluțiunii* organice, consideră societatea ca un organism ce evoluează după legi inerente lui, prima s'a născut în Franța și a rămas acolo populară, pe când a doua a apărut în Germania, la începutul secolului al XIX-lea — ca o reacțiune la marea revoluție și la concepțiile ei, — și caracterizează până astăzi această țară. Cele două concepțiuni nu sunt decât oglindirea evoluțiunii reale a celor două țări ».

În același sens scrie mai târziu d-l Șt. Zeletin ²⁾, subliniind contrastul dintre liberalii burghezi și conservatorii romantici: « Corifeii revoluției noastre burgheze își făcuseră cultura în Franța, acei ai contrarevoluției romantice s'au format în Germania, de unde ne-au adus ideile de *organism*, evoluție *organică* și respectul *tradiției* ». Dar d-l Șt. Zeletin amintește în acest proces de infiltrație spirituală și contribuția probabilă a lui Hegel: « Concepția romantică a dezvoltării organice, scrie d-sa în același loc, alcătuiește ideea de temelie a idealismului german, precursorul real al evoluționismului științific englez. După Schelling, concepția e reluată de Hegel: acesta o dezvoltă în cele mai grandioase proporții pe care le-a atins până acum spiritul omenesc. Dela Hegel ea trece la Marx,

¹⁾ H. Sanielevici, *50 de ani de evoluție*, în vol. *Studii critice*, 1902, ed. nouă, « Cartea Românească », p. 238.

²⁾ Șt. Zeletin, *Romantismul german și cultura critică română*, în « Minerva », II, 3, p. 75.

întemeietorul «socialismului științific», care-și clădește edificiul gândirii sale tot pe principiul evoluției necesare și continue. Contemporanul lui Hegel, Schopenhauer, stă iarăși sub influența romantică, deși osândește istoria, surghiunind-o în lumea aparenței. De altfel, legăturile lui Schopenhauer și Marx cu romantismul le-a arătat Troeltsch, cu obișnuita sa erudiție, în opera amintită. Cu acești doi gânditori ne apropiem de țara noastră: Schopenhauer și Marx sunt scriitorii germani cei mai familiari pionierilor culturii romantice din România ». D-l Șt. Zeletin admite așa dar o influență a lui Hegel în cultura românească, filtrată însă prin Schopenhauer și Marx și numai în direcția sprijinirii ideilor așa numiților «romantici» români. Câștigul studiului nostru este a fi arătat dimpotrivă că influența lui Hegel a lucrat uneori direct și a favorizat tendințe antagoniste.

În această din urmă privință, contribuții interesante a adus d-l C. Rădulescu-Motru. Pentru d-l Rădulescu-Motru nu numai liberalii și conservatorii, dar și socialiștii, democrații, umanitariștii, anarhiștii moderni sunt hegeliani, pentru că «toți împrumută dela Hegel credința, că idealul, pe care mintea omenescă îl concepe ca un ce necesar, trebuie să fie o necesitate și pentru realitatea lumii. Toți sunt hegeliani, fiindcă toți identifică aspirațiunile lor sufletești și interesele lor cu legile existenței însăși »¹⁾. Hegelianismul are, în explicația d-lui C. Rădulescu-Motru, o adevărată virtute magică. Căci el afirmă unitatea idealului cu realul și posibilitatea celui dintâi de-a se întrupa în materia celui din urmă. «Credința că lumea se conduce după idealul nostru, scrie d-l Rădulescu-Motru, este marea descoperire a lui Hegel. El a crezut cel dintâi, că legile de dezvoltare ale lumii reale sunt aceleași cu legile dialectice ale spiritului omenesc. El, cel dintâi, a căutat să demonstreze, că ceea ce este la locul său în logica spiritului omenesc, este prin aceasta la locul său și în domeniul realității. Și ce fac ei altceva, cei mai mulți dintre scriitorii politici de astăzi, decât să repete pe toate tonurile această credință a lui Hegel ? »²⁾.

¹⁾ C. Rădulescu-Motru, *Elemente de Metafizică pe baza filosofiei kantiene* (ed. definitivă, București, 1928, p. 58.

²⁾ C. Rădulescu-Motru, *O. cit.*, p. 57.

Faptul că hegelianismul a putut să sprijine în cultura românească tendințe antagoniste n'ar mai avea de ce să surprindă, după astfel de considerații.

Ocupându-se în fine de speciala influență a lui Hegel în cultura noastră, d-l Rădulescu-Motru o afirmă de asemeni: «Și la noi, Românii, s'a aplicat această dialectică a personalismului de tranziție (hegelian). Ar fi fost chiar extraordinar să nu se aplice. Hegelianismul a fost, și este încă, în atmosfera Europei, ca un element constitutiv, din care toți gânditorii au aspirat și aspiră. Au făcut mulți hegelianism fără să știe. Toți câți au fost tentați să găsească un rost istoric clasei sociale, din care făceau parte; credinței, pe care o aveau; idealului de artă, la care țineau, erau în același timp ispitiți de dialectica hegeliană » ¹⁾. Și pentru a ilustra această vedere, d-l C. Rădulescu-Motru citează două opere moderne de literatură politică, în care crede a putea recunoaște influența dialecticei hegeliane. Cea dintâi este lucrarea d-lui E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, 1924—1925, o operă în trei volume, în care civilizația românească a zilelor noastre este arătată a fi integrată din colaborarea unor «forțe revoluționare» cu anumite «forțe reacționare». Înfățișând schema generală a lucrării d-lui E. Lovinescu, pe care o crede de inspirație hegeliană, d-l Rădulescu-Motru scrie: «Civilizația română modernă este opera ideologiei și anume a ideologiei revoluționare franceze. Cu un asemenea început suntem în plin hegelianism. Vom vedea îndată că suntem în hegelianismul cel mai radical posibil... Ideologia revoluționară își chiamă negațiunea ei la viață. Negația forței revoluționare este forța reacționară. Aceasta se și arată numai decât, pregătită fiind în Germania. Teza și-a găsit antiteza. Vine sinteza: civilizația română de astăzi. Un istoric mai puțin hegelian ar fi început cu forța reacționară, care se potrivește mai bine sufletelor pasive și imitative și apoi ar fi venit la forța revoluționară. Sau, un istoric adevărat, în genul lui H. Taine, ar

¹⁾ C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*. I. Antropomorfismul și personalismul, în «Revista de Filosofie», X, p. 3—4. Acest capitol citit mai întâiu în ședința Academiei Române din 21 Mai 1925, n'a mai fost reprodus apoi la publicarea «Personalismului energetic» în volum.

fi început cu starea de fapt, cu vechiul regim, pentru a trece apoi la inovație, la noul regim. D-l E. Lovinescu începe însă strict după formula dialectică: întâi afirmația, apoi negația și în urmă sinteza afirmației cu negația, care aduce o nouă afirmație »¹⁾). Obârșii hegeliane întrevește în fine d-l Rădulescu-Motru și în lucrarea d-lui St. Zeletin, *Burghezia română*, 1925, a cărei progresiune de idei o rezumă în chipul următor: « Teza este mercantilismul în curs; antiteza, mentalitatea reacționară a celor ce nu înțeleg mercantilismul și, neînțelegându-l, îi opun piedici. Sinteza, tutela providențială a oligarhiei din jurul Băncii Naționale »²⁾). D-l Șt. Zeletin, care este un scriitor de tendințe înaintate, și-a văzut astfel întoarsă caracterizarea de hegelianism³⁾), pe care d-sa a crezut că o poate aplica numai criticismului romantic și reacționar.

Discuția, firește, nu s'a oprit aci. D-l E. Lovinescu a răspuns în volumul al III-lea al operii sale, obiecțiilor care i se aduseseră cu puțină vreme înainte, tăgăduind amestecul vreunei infiltrațiuni hegeliane în sistemul lucrării sale. Dacă expunerea sa a început cu analiza factorului afirmativ: ideologia revoluționară, pentru a continua cu negația acesteia: ideologia reacționară, lucrul nu se datorește, după cum se afirmase, intenției de a aplica formula dialectică: « întâi afirmația, apoi negația și în urmă sinteza afirmației cu negația, care aduce o nouă afirmație ». Planul lucrării sale, ne spune d-l E. Lovinescu, era determinat mai de grabă de desfășurarea firească a lucrurilor: « Prin simpla sa apariție, orice idee nouă, descoperire sau invenție, reprezintă negația unei alte idei sau forme de viață cu care intră în conflict »⁴⁾). Tarde arătase la vremea sa că în mișcarea socială imitația se însoțește cu opoziția, *împerecherea logică* cu *duelul logic*. Cu atât mai mult expunerea sa trebuia să înceapă cu înfățișarea factorilor revoluționari și nu cu stările de fapt care îl precedaseră, cu cât în procesul culturii românești din veacul trecut, cei dintâi

¹⁾ O. cit., p. 99.

²⁾ O. cit., p. 102.

³⁾ Această caracterizare are pentru d-l C. Rădulescu-Motru un sens negativ. Vd. asupra aprecierii științifice a hegelianismului, considerațiile din « Personalismul energetic », 1927, p. 30 urm.

⁴⁾ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. III, p. 21.

avuseseră cu adevărat inițiativa. «Cum civilizația română, scrie d-l E. Lovinescu, adică totalitatea condițiilor vieții noastre materiale, nu e o creațiune organică a poporului român, nu puteam pleca dela studiul unor forțe care n'au avut inițiativa; în materie socială, politică, economică și tehnică, inițiativa a pornit dela ideologia și dela totalitatea componentelor civilizației apusene. Studiul forțelor revoluționare se impunea, așa dar, ca stadiul adevăratului principiu activ; pentru a se realiza ele au întâlnit în cale, cum era și firesc, forța reacționară nu numai a vechilor forme sociale ci și a sufletelor configurate de influențe seculare. Duelul logic al acestor forțe constituie istoria însăși a *civilizației române moderne* »¹⁾. Nu avem a ne pronunța aci asupra îndreptățirii planului general adoptat de lucrarea d-lui E. Lovinescu. Important pentru noi a reține este că acest plan general amintește fără îndoială trichotomia momentelor dialectice, deși strecurarea lor în opera scriitorului român nu apare niciodată ca rezultatul vreunei reminiscențe provenite din frecventarea directă a izvoarelor.

Cu totul altul este cazul d-lui Șt. Zeletin, un scriitor format în școala filosofilor. Pe de altă parte, «*Burghezia română*», opera principală a d-lui Zeletin, este o lucrare care aplică metoda marxistă în studiul evoluției societății românești din ultimul veac. Se știe însă care este dependența marxismului de dialectica hegeliană, încât n'ar fi riscată afirmația că prin mijlocirea lui Karl Marx, filosofia lui Hegel a găsit calea scrierilor d-lui Zeletin. Iată însă că o astfel de presupunere, primește o confirmare neașteptată din chiar partea acestuia, într'o scrisoare adresată revistei «*Ideea Europeană*». Revista «*Ideea Europeană*» publicase în 1925, o dare de seamă asupra unei expuneri publice făcută de d-l Zeletin, în care apropierea gânditorului român de materialistul german Karl Büchner, provoacă următoarea interesantă rectificare: «Am fost și sunt în filosofie un incorigibil romantic, scrie d-l St. Zeletin, un romantic din temperament, nu din capriciile lecturii; din harul naturii, nu din acel al cărților. Sângele elenic, pe care nu fără fiori îl știu pulsând în vinele mele, mi-a creat sălașul

¹⁾ E. Lovinescu, *O. cit.*, p. 24.

sufletesc în templul uman al filosofiei romantice germane, ea însăși plămădită în spiritul și pe temeliile elenismului ¹⁾). De aceea natura mi se prezintă ca rezultat al unei serii continue de evoluție *spirituală*, ce palpită în infinite unde, fiecare din acestea având la locul și la timpul ei *un rol necesar*. Pentru mine existența întâmplătoare, izolată, este o simplă absurditate: orice faptură din univers are, în modesta ei sferă de activitate, un rol necesar de împlinit, fără care însăși existența totului ar fi știrbită. *In cadrul acestui determinism spiritual al universului, determinismul social, pe care-l aplic, este o simplă parte întregitoare*. E drept că am intrat în panteonul idealismului romantic pe porțița materialismului marxist, el însuși clădit pe miezul sufletesc romantic al evoluției continue. Dar când din templul romantic mi-am aruncat privirile îndărăt, spre porțița materialistă, care mă condusese înăuntru, a trebuit să mă înfior la aparența ei sbârilită. Fapt este că marxismul, sub raport filosofic, se clădește pe cea mai mare grosolanie pe care o cunosc în istoria filosofiei: el a luat materia ca esență a lucrurilor, însă i-a dat o lege de origină și natură sufletească: aceea a evoluției seriale romantice, sub forma ultimă dată de Hegel » ²⁾). Un document mai edificator ca acesta nici nu se putea dori. Comentatorul ideilor d-lui Zeletin va trebui să pornească dela acest text, pentru a desluși partea de influențe romantice, în consecință și hegeliane, care au contribuit la formația autorului « Burgheziei române ». Acest text dovedește însă în același timp și împotriva susținerilor din altă parte ale d-lui Zeletin, că hegelianismul a putut alimenta nu numai « curentele reacționare ».

Influența filosofiei lui Hegel în cultura românească s'a produs atât în orientarea curentelor de dreapta cât și a celor de stângă. Imprejurarea s'a produs de altfel nu numai în cadrul culturii noastre, dar chiar în patria filosofului, unde încă

¹⁾ Mai cu seamă în legătură cu Hegel s'a susținut influența culturii grecești asupra formării concepției organice a societății. Grecia reprezintă în adevăr, pentru Hegel, exemplul unei adevărate societăți organice, dezvoltată original și armonios. Asupra acestei filiații de idei, o contribuție recentă în E. Vermeil, *La pensée politique de Hegel*, în *Etudes sur Hegel*, publication de la « Revue de Métaphysique et de Morale », Paris, 1931.

²⁾ Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927.

dela Fr. Engels ¹⁾ s'a atras atenția asupra dublei posibilități a acestei filosofii. Am văzut care este pentru d-l C. Rădulescu-Motru rațiunea acestei plurivalențe ²⁾. Pentru noi ea stă în structura intimă a acestei construcții speculative. Filosofia lui Hegel afirmă în adevăr, pe de o parte, o mișcare ascensională și continuă a societăților omenești către un ideal de libertate. Această mișcare se execută printr'o succesiune neîntreruptă de factori în luptă, în care mai toți conducătorii revoluționari ai timpurilor noastre au găsit justificarea teoretică a acțiunii lor. Pe de altă parte, Hegel arată că în această mișcare continuă a istoriei universale, fiecare etapă este dominată de geniul câte unui alt popor, care dezvoltă o cultură originală și închisă comunicării cu alte culturi contigue în timp și spațiu. Această vedere a filosofiei lui Hegel a fost folosită mai cu seamă de naționalismul feluritelor popoare europene. S'a întâmplat astfel cu filosofia lui Hegel, ceea ce s'a întâmplat și cu doctrina altor filosofi: înrăurirea ei a fost atât de întinsă, încât a putut procura argumente unor tabere în luptă. Această constatare își primește acum o nouă întărire, prin studiul influenței lui Hegel în cultura românească.

¹⁾ Fr. Engels, *Antidürring*, VIII. Aufl., 1914, p. 10.

²⁾ Un alt exemplu al plurivalenței filosofiei lui Hegel, adică al virtuții sale de a se însoți cu tendințe dintre cele mai felurite, îl găsim în faptul că însăși filosofia d-lui C. Rădulescu-Motru, care a ridicat de atâtea ori protestul său împotriva hegelianismului, a putut fi pusă în legătură cu acesta. Astfel d-l I. Brucăr, studiind ideile d-lui Rădulescu-Motru asupra raportului dintre conștiința individuală și conținuturile ei necesare și universale, vede aci o postulare, în sens hegelian, a corelației dinamice a conștiinței cu universul (cf. *Probleme noi în filosofie*, București, 1931, p. 81).

A N E X E

DIE ALTE FRANZÖSISCHE TRAGÖDIE UND DIE WAGNERSCHE MUSIK

Diskussion der Sitzung vom 27. April 1861

(cf. « Der Gedanke ». Philosophische Zeitschrift. Organ der philosophischen Gesellschaft zu Berlin. Herausgegeben von Dr. C. L. Michelet, Schriftführer der Gesellschaft. Zweiter Band. Berlin, Nicolaische Buchhandlung, 1861, p. 112 urm.).

Majorescu: Der Aufforderung der geehrten Gesellschaft, meinen neulichen öffentlichen Vortrag über die alte französische Tragödie und die Wagnersche Musik hier zu wiederholen, willfahre ich um so lieber, als ich der ganzen Auseinandersetzung gerade die Hegelsche Definition des Schönen zu Grunde gelegt hatte. Wenn das *Schöne* selbst die vollkommene Durchdringung der Idee und des sinnlichen Scheinens ist, so können wir als die einseitigen und vom Schönen sich entfernenden Richtungen die betrachten, wo entweder die Idee, das Logische, auf Kosten des Sinnlichen sich geltend macht, — was wir das *Erhabene* nennen können; oder wo das sinnliche Moment zum Nachteil der Idee hervortritt, — wodurch dann das *Reizende* entsteht. Zwei Beispiele mögen genügen.

Indem wir diese Bestimmungen auf die *Tragödie* anwenden, erkennen wir in ihr die Charaktergrundsätze des Helden als dasjenige Element, welches der Idee in der Definition des Schönen entspricht; während seine Affekte und seine den Grundsätzen widerstrebenden Neigungen das Sinnliche repräsentieren. Dramatisch schön wird der Charakter dann, wenn die Grundsätze und die Neigungen sich vollständig durchdringen, und dadurch ihrem Kampfe ein Ende machen. Diesen Kampf selber aber, der so eine wesentliche Bedingung des dramatisch Schönen wird, nenne ich nach Schillers Vorgang, das *Pathetische*. Wo nun die Grundsätze sich so stark geltend machen, dass sie im Helden die widerstrebenden Neigungen und Gefühle gar nicht aufkommen lassen, und folglich auch das Pathetische unmöglich wird, da kann das Drama *erhaben* sein, aber es ist kein *schönes* Kunstwerk. Und das ist der Fall bei Corneille. Nehmen Sie als mustergültiges Beispiel seinen Horacier

an. Dieser ist von seinem patriotischen Enthusiasmus so beseelt, dass er die Gefühle der Anhänglichkeit, der Freundschaft, der Liebe für seine Familie vollständig zum Schweigen bringt, und deshalb den Kampf des Pathetischen nicht besteht, — dadurch aber eben erhaben wird und nicht schön.

In Paris, von wo ich so eben komme, machte man mir bei einer ähnlichen Besprechung den Einwand, dass das Pathetische ja durch die Schwester des Horaciers herbeigeführt werde, welche in ihrer Liebe für den Curacier das Gefühlselement ausschliesslich repräsentiere, während der Horacier nur die Idee zur Anschauung bringe; dass also den beiden Erfordernissen des Schönen in Corneilles Tragödien stets entsprochen sei, mit dem Unterschiede, dass jede von ihnen abgesondert in einer einzelnen Person vollständig zur Geltung komme. Dieser Einwand ist nicht schwer zu widerlegen. Es ist nämlich ästhetisch unmöglich, in Einer Person die Idee ausschliesslich zur Geltung zu bringen; denn erstens wäre dadurch diese Person gezwungen, die Ideen, fortwährend zu deklamieren, was episch, aber nicht dramatisch sein kann; zweitens aber würde dadurch der Held sich gar nicht vor uns als ein solcher legitimieren, da man niemals wissen kann, um mit Schiller zu reden, ob die Fassung des Gemüths eine Wirkung seiner moralischen Kraft ist, wenn man nicht überzeugt worden, dass sie keine Wirkung der Unempfindlichkeit ist. So muss die einseitige Darstellung der Idee in Einer Person, ohne dass in dieser selben Person auch der Kampf des Pathetischen veranschaulicht wird, rundweg als ein ästhetischer Irrtum bezeichnet werden, der möglicherweise das Erhabene, aber niemals das Schöne, konstituiert.

Ganz dieselben Erscheinungen lassen sich in der *Musik* verfolgen. Die *Harmonie* entspricht hier dem logischen, dem ideellen Element, während die *Melodie* das sinnliche vertritt. In der vollständigen Verschmelzung der Harmonie und der Melodie, wie sie in unerreichtem Grade Beethovens Symphonien realisiert haben, liegt das Musikalisch-Schöne, während das einseitige Geltendmachen der Melodie zum Nachtheil der Harmonie das Sinnlich-Reizende ergibt (neuere Italienische Opernmusik), wogegen das einseitige Geltendmachen der Harmonie auf Unkosten der Melodie zum Erhabenen führt (Wagners Opern). So ist Wagners Richtung in der Musik ein eben solches Extrem, wie Corneilles Richtung in der Tragödie ¹⁾.

Michelet: Indem sich die Horacier in einer Collision von Pflichten, hier also zwischen Vaterland und Geschwisterliebe befindet, und er die Schwester tödtet, um das durch ihre Thränen und Vorwürfe beleidigte Vaterland zu rächen: so liegt gerade darin das Pathetische,

¹⁾ Der Redner entwickelte nun kurz die logische Notwendigkeit der Dissonanzen bei Wagner, widerlegte dessen Berufung auf Beethovens Art und Weise, eine Melodie zu zerlegen, und wies endlich den sozialen Zusammenhang dieser Kunsterscheinungen nach.

auch wenn er nicht schwankt. Das Pathetische kommt nicht bloss vom sinnlich Reizenden her, — ist nicht lediglich ein Kampf zwischen Grundsätzen und Neigungen, sondern zwischen Grundsatz und Grundsatz, der aber ebenso Einer zwischen Neigung und Neigung ist. Denn die Grundsätze der Helden sind eben ihre Neigungen. Dadurch, dass in der tragischen Collision Gedanke gegen Gedanke, Pflicht gegen Pflicht auftritt, bleibt der Held nicht in der ruhigen Einheit seines logischen Grundsatzes, sondern die Spaltung, die Bestimmtheit des Gedankes wird eben Leidenschaft, Neigung, auch beim Horacier; und mit ihr ist sogleich das sinnlich Reizende gegeben. Um ein anderes Beispiel heranzuziehen, so ist der Cid noch mehr in diesem Pathos, in dieser tragischen Collision zwischen der Ehre seines Vaters, den der Vater seiner Geliebten beleidigte, und der Liebe zu Chimene befangen. Und in dem bekannten Monologe kommt dies Schwanken, dieser Kampf seiner Seele deutlich zum Vorschein:

Que je sens de rudes combats!
 Contre mon propre honneur mon amour s'intéresse;
 Il faut venger un père, et perdre une maîtresse;
 L'un m'anime le coeur, l'autre retient mon bras.
 Réduit au triste choix, ou de trahir ma flamme,
 Ou de vivre en infame,
 Des deux côtés mon mal est infini,
 O Dieu! l'étrange peine!
 Faut-il laisser un affront impuni?
 Faut-il punir le père de Chimène?

D'Ercole: Wiewohl ich mit den von Hrn. Majorescu aufgestellten Prinzipien übereinstimme, so kann ich doch nicht annehmen, was er über den Charakter der Italienischen Musik gesagt hat. Ich räume ein, dass das melodische Element das überwiegende in ihr sei; aber darin sehe ich, statt eines Nachtheils, vielmehr den wahren Begriff der Tonkunst. Auch fehlt der Italienischen Musik die Harmonie nicht; nur ist diese in einem solchen Maasse vorhanden, wie es nötig ist, die Melodie zu ergänzen. Die Hauptsache in der Musik ist die Melodie, — die Harmonie, um mich so auszudrücken, nur das notwendige äussere Gewand, damit die Melodie nicht in ihrer Nacktheit erschiene. Die Richtigkeit meiner Behauptung fliesst sowohl aus dem Begriff des Schönen überhaupt, als auch aus dem der Musik ins Besondere. Denn wenn das Schöne die Darstellung des Geistes in sinnlicher Gestalt, die sinnliche Gestalt aber, in der die Musik die trauernde oder fröhliche Seele darstellt, die Reihenfolge der Töne ist: so stammt die Melodie direkt aus der empfindenden Seele selber, während die Harmonie erst von der künstlerischen Berechnung des Verstandes herkommt. Beides muss verbunden sein, aber so, dass die Harmonie die Nebensache bleibt. Und das ist in der Italienischen Musik der Fall, während in der neuern Deutsche das gerade Gegenteil stattfindet. Dieser Unterschied im

Charakter der Italienischen und der Deutschen Musik liegt selbst im Charakter beider Nationen. Der Italiener stellt den Geist in der Form der Unbefangenheit dar, welche überhaupt die Form der Kunst ist, während der Deutsche denselben Geist in der Form der denkenden Reflexion darstellt; und darum ist Deutschland der eigentliche Boden der Wissenschaft geworden. Deutschland hat die in Griechenland und Italien geschaffenen Kunstwerke erst recht philosophisch *begriffen*. Und indem auch die Kunst der Deutschen, insbesondere ihre neuere Musik, mehr der Theorie hinneigt, als die Italienische: so erklärt dies erstens zur Genüge, warum in der Deutschen Musik das überwiegende Element die Harmonie sei, weil diese eben recht eigentlich die theoretische Seite der Musik bildet; zweitens warum die Italienische Musik in beiden Hemisphären verbreitet ist, während die Deutsche mehr lokal blieb.

Förster: Der Gegensatz von Rossini und Wagner ist indessen nicht der der Musik beider Völker, indem die Italiener in ihrer alten Kirchenmusik ja die Begründer der Harmonie sind.

Lasson: Es scheint mir nicht passend, ganze Zeitalter künstlerischer Entwicklung dadurch charakterisieren zu wollen, dass man ihnen das Erhabene oder einen ähnlichen ästhetischen Terminus zuschreibt. Der Gegensatz der künstlerischen Epochen liegt in den Idealen; in der dramatischen Dichtung sind es die sittlichen Ideen, an denen sich die Bewegung der Geschichte vollzieht. Von der Hegelschen Definition des Schönen scheint mir der geehrte Redner einen nicht richtigen Gebrauch gemacht zu haben. Als die Idee, die in sinnlicher Form erscheinen soll, ist unmöglich ein abstrakter Gedanke gemacht, sondern das innere, organische Einheitsprinzip des als Kunstwerk zu produzierenden oder als Naturschönes existierenden Objektes; ein Prinzip, das als solches ein Ideelles, Allgemeines, dem sinnlichen Willen des Einzelnen gegenüber, ist, aber weder anders ausgesprochen noch begriffen werden kann, als in der konkreten Anschauung seiner Explikation in allen Einzelheiten des schönen Objektes. Das Logische hat daher in der Kunst gar keine Stelle: am Ehesten noch in der äussern Technik und deren Konsequenz. Das Beste am Künstler, oder vielmehr das, was ihn zu einem solchen macht, ist das Unbewusste, die Bestimmtheit seiner Phantasie, die von allem Raisonnement absolut unabhängig ist. Sollen an einem dramatischen Kunstwerk die beiden Momente des Schönen gesondert werden, so ist das Ideelle die sittliche Weltanschauung und die besondere Form der Phantasie des Dichters, das Sinnliche die Darlegung dieses Ideellen in den Besonderheiten der Kunstform. Die Grundsätze und Überzeugungen der Helden haben keine entfernte Beziehung zu dem ideellen Prinzip des Dramas.

Es scheint mir ferner das Prinzip der Französischen Tragödie nicht richtig bezeichnet zu sein, wenn man ihr Wesen in den Mangel der Entwicklung in der Gesinnung des Helden, in dem schon überwundenen Kampf gegen die Sinnlichkeit setzt. Man nehme die erste beste Tragödie vor, und man wird das Gegenteil finden. Gerade die *combats*

du coeur, der Kampf zwischen Tugend und Neigung geben der Französischen Tragödie ihren eigentlichen Charakter. Eher möchte bezeichnend sein, dass Dichter und Held beständig in der Reflexion leben: jener über sein Schaffen, dieser über sein Tun und Leiden reflektiert. Es ist eine unendliche Eitelkeit der Selbstbespiegelung, eine nicht ermüdende Redseligkeit in allem Schmerz und aller Leidenschaft. Die Auffassung des Menschen ist hier die möglichst abstrakte. Alle Nationalitäten, Religionen, Epochen werden in denselben dramatischen Topf geworfen und zu demselben Brei verarbeitet. Die sittliche Qualität hat Nichts *mehr* mit der Naturbestimmtheit, *noch* Nichts mit der Bildung zu schaffen, sondern beruht nur in dem abstrakten Gegensatz von Tugend und Laster, Willenskraft und Schwäche. Der Dichter bindet sich an enge Gesetze der Form, die, an sich indifferent und bedeutungslos, nur dadurch, dass sie überhaupt das Joch der Formalität auferlegen, einen Sinn bekommen. Im rein Formellen, in der Decenz, verharret auch der tragische Held. Es handelt sich um kein substantielles Interesse. Nicht die objektiven Mächte der Sittlichkeit, sondern die subjektivste Form des Pathos, Liebe und Hass, Tugend und Laster, die abstrakteste Form der sittlichen Begeisterung, das allgemein allem Menschlichen Zugehörige, das bildet den Grund des Konflikts. Die Religion erscheint nicht als Weltmacht, sondern als Devotion des Individuums: der Staat nicht als sittliche und geschichtliche Macht, sondern als Vaterlandsliebe, Ehrgeiz u. s. w. Alles sittlich Objektive ist hier in subjektive Bestimmungsgründe zergangen. Es ist das die Kunst des reinen Rationalismus, gemacht, rhetorisch-prunkend, tugendstolz; über dem sogenannten allgemein Menschlichen ist alle Besonderheit eingebüsst. Das ist schon die Andeutung der Revolutionsprinzipien. Die Tugend macht den Wert des Menschen, alles Andere ausser der Gesinnung ist unwesentlich. Es ist das die wesentlich romantische Kunst. Dem Germanen gilt Nichts, als die substantiellen Mächte, die die objektive Welt konstituieren; das Subjekt ist nur Gefäss. Der Romane sieht immer zunächst diese Mächte in der Form des subjektiven Pathos. Seine Subjektivität hat er hinaufzuschrauben, und so tritt die Eitelkeit des heroischen Bewusstseins in den Vordergrund, die Rhetorik des Pathos. Keine Kunst ist daher pathetischer als die Französische, weil nirgends so wie hier die Naturbestimmtheit negiert wird. So möchte ich auch Corneille und Wagner nicht in die entfernteste Beziehung gesetzt wissen. Die Musik von vorn herein bewegt sich in ganz andern Ideen, als die dramatische Poesie. In der Musik handelt es sich um den Gegensatz der empfindenden Individualität und der äussern Welt. Das Moment der Innerlichkeit der Empfindung trägt die Melodie, die im Wesentlichen in zeitlicher Sukzession paralleler, rhythmisch gegliederter Reihen besteht. Das Moment des Äussern erscheint in der Harmonie, die durchaus auf zeitlicher Coexistenz beruht. Eine Vermittelung dieser Gegensätze schafft allerdings die Dissonanz mit Vorhalten und Durchgängen, indem sie in polyphoner Form inmitten des

harmonischen Elements die melodische Tonsukzession vorbereitet. So ist auch Italienische und Deutsche Musik verschieden wie Melodie und Harmonie, Subjektivität und Objektivität, Empfindung und Dasein. Wenn Beethoven genannt worden ist, so möchte ich bemerken, dass er in dem vollendeten Gleichgewichte der musikalischen Elemente, wie es die Werke seiner mittleren Epoche zeigen, darum durchaus Deutsch ist, weil bei ihm alle Innerlichkeit der Empfindung nur aus der symbolischen Darlegung der die objektive Welt gestaltende Naturmächte herauszuwachsen nur ihr Gegenbild zu sein scheint. Was aber Wagner anbetrifft, so verfolgt er durchaus keinen spezifisch musikalischen Zweck. Ihm gilt es um die Charakteristik, um geschichtliche Zeichnung, wie Ähnliches auch in der Malerei dieser Gegenwart hervortritt. In solchen Zweck der Charakteristik überspannt er, wie die gesamte Zukunftsmusik, die musikalischen Mittel; und weil es ihm auf Bilder der Objektivität ankommt, legt er ein ganz einseitiges Gewicht auf die Harmonie und verschmätzt das speziell Musikalische der Form. Die Herrschaft der Harmonie ist in der Deutschen Musik seit Bach, Gluck, Beethoven nichts Neues. Aber diese Einseitigkeit und Verkennung des eigentümlich Musikalischen zu Zwecken, die der Musik als solcher nicht wesentlich sind, das ist der Charakter des Wagnerschen Schaffens.

Schasler: Ich habe zwei Bemerkungen zu machen: die eine gegen die Definition des Hrn. Majorescu von dem Gegensatze des Erhabenen und Reizenden; die andere gegen die Anwendung, welche Hr. Lasson von dem Ausdruck «Logisch» gemacht hat. Die Definition eines Gegensatzes durch einen parallelen Gegensatz ist selten zutreffend, und erweist sich als unrichtig, sobald derselbe, von demselben Prinzip aus, auf ein anderes Gebiet, als das gewählte, angewendet, mit sich in Widerspruch kommt. So z. B. könnte man das Erhabene, vom Gesichtspunkt der Architektur aus, gerade als das materiell Übergrosse, also als das Sinnliche: das Anmuthige, dagegen, da seine Wirkung von der Dimension abstrahiert, und sich nur auf die *Form* der Bewegung bezieht, als das Geistige definieren. Jene Definition also: das Erhabene ist das Ideelle, das Reizende dagegen das Sinnliche, scheint mir den Begriff nicht zu erschöpfen. Was das *Logische* betrifft, welches Hr. Lasson in der Kunst nur der Technik zugewiesen wissen will, so das es erst bei der handwerklichen praktischen Ausführung in Betracht komme: so ist für mich das Logische vielmehr schon bei der Konzeption selbst tätig, wenn auch nur als *δύναμις*. Denn wie die Natur in Embryo schon organisch gestaltend, d. h. logisch, verfährt, so auch die Kunst. Eine konzipierte Idee, die nicht das Moment dieses Logischen im Keime in sich besitzt, ist entweder ein Chaos, oder ein ganz Abstraktes, Formloses und Gedankenloses, also im ideellen Sinne ebenso ein Nichts wie im materiellen. Das Logische im Gegentheil ist die wahre gedankliche Essenz im Künstlerischen, weil hier gerade die Form oder vielmehr das Formprinzip das Wesentliche ist.

Maerker: Man muss nicht Missbrauch mit dem Worte Logisch treiben, welches sowohl von Hrn. Majorescu, als von Hrn. Lasson auf befremdende Weise gebraucht worden. Ich kann unter Logisch nur die Wesens-Einheit, als den reinen Gedanken verstehen, der das Kunstwerk begründet.

Majorescu: Hrn. Förster antworte ich zunächst, dass ich bei der ganzen Besprechung bloss die neuere Italienische Musik im Auge gehabt. Hrn. Michelet gegenüber bestreite ich, dass der Horacier irgend eine Kollision seines Wesens auf pathetische Weise zur Anschauung bringt. In ihm liegt gar keine Kollision. Er zögert nicht, seinem Enthusiasmus fürs Vaterland unbedingt alles aufzuopfern. Dadurch kann er nie Pathetisch werden und ermangelt also einer Hauptbedingung des Schönen. Dass einige Französische Tragödien auch Andeutungen des Pathetischen im Helden selbst enthalten, ist gewiss; ebenso wie in der Wagnerischen Musik auch Melodien vorkommen. Aber der ästhetische Grundzug dieser Richtung, wie ihn Corneille in *Horace* am Besten realisiert und wie er ihn in der Vorrede zum *Nicomède* am klarsten ausgesprochen, schliesst vom Helden das Pathetische aus; und gerade *Horace* und *Nicomède* sind diejenigen Tragödien, welche von der Sorbonne alljährlich als Muster hingestellt werden. Hrn. Schasler erwiedere ich, dass seine Auffassung des Erhabenen als eines Sinnlich-Grossen gegen die Ästhetik verstösst. Das Erhabene ist im Gegenteil eine solche Übergrösse, das sie der sinnlichen Wahrnehmung sich entzieht und das ideelle Moment in uns hervorhebt, — selbst durch das Kolossale in der Architektur den Geist nach Ihnen weist. Die Einwürfe gegen meine Auffassung des Logischen haben mich gerade in dieser Versammlung überrascht. Wenn Hr. Lasson das Logische der Kunst in der Technik erblickt, so kann diese nüchterne Auffassung auf den Standpunkt Herbarts gerechtfertigt scheinen, aber nicht im Kreise der Hegelschen Ansichten. Dagegen bin ich mir nicht bewusst, das Wort «Logisch» in einem andern Sinne gebraucht zu haben, als in dem der Wesenseinheit. Allein mit Berufung auf Goethes Worte:

Der Schein was wär' er, dem das Wesen fehlte?

Das Wesen wär' es, wenn es nicht erschiene?

setze ich dem Wesen den sinnlichen Schein gegenüber mit analogischer Anwendung auf Harmonie und Melodie. Wenn Hr. Lasson endlich die Unterscheidung zwischen dem subjektiven und objektiven Moment bei der ästhetischen Auffassung der Kunst-Richtungen will massgebend sein lassen, so gebraucht er nur andere Worte für denselben Gedanken; was mir überflüssig scheint. Ausserdem aber halte ich die von ihm vorgeschlagenen Ausdrücke für unbrauchbar, einmal weil sie kein ästhetischer Sprachgebrauch sind, dann aber, weil sie zu den eklatantesten Missdeutungen Veranlassung geben, wie denn z. B. einige Literatur-Historiker Schiller den subjektiven und Goethe den objektiven Dichter nennen, während Julian Schmidt die Geschichte auf den Kopf stellt und das Umgekehrte behauptet.

TRADUCEREA ROMÂNEASCĂ

VECHEA TRAGEDIE FRANCEZĂ ȘI MUZICA LUI WAGNER

Maiorescu: Răspund solicitării onoratei societăți de a repeta aici recenta mea conferință publică despre vechea tragedie franceză și muzica lui Wagner, cu atât mai multă plăcere, cu cât la baza întregii discuții pusesem tocmai definiția hegeliană a frumosului. Dacă *frumosul* nu este decât deplina pătrundere a ideii cu aparența sensibilă, atunci putem considera drept niște directive unilaterale și care se depărtează de frumos, pe acelea în care fie ideea, elementul logic, se valorifică în paguba sensibilității, ceace se întâmplă în *sublim*; fie că momentul sensibil se evidențiază în desavantajul ideii, ceea ce produce *fermecătorul*. Două exemple sunt suficiente.

Aplicând aceste precizări în *tragedie*, recunoaștem principiile de caracter ale eroului drept acel element care corespunde Ideii în definiția frumosului; în timp ce afectele sale și înclinațiile opuse principiilor reprezintă sensibilitatea. Din punct de vedere dramatic caracterul devine frumos, atunci când principiile și înclinațiile se întrepătrund pe deplin și odată cu aceasta lupta dintre ele se aplanează. Lupta însăși, devenită o condiție esențială a frumosului dramatic, o numesc, după exemplul lui Schiller, *patetismul* tragediei. Acolo unde principiile se valorifică atât de intens, încât împiedecă în erou apariția înclinațiilor și sentimentelor opuse, făcând imposibil patetismul, drama poate fi *sublimă*, nu însă și o operă de artă *frumoasă*. Acesta este cazul în Corneille. Să luăm ca exemplu tipic tragedia sa Horace. Horace este atât de însuflețit de entuziasmul său patriotic, încât aduce pe deplin la tăcere toate sentimentele sale de afecțiune, de prietenie, de iubire pentru familia sa și în felul acesta lupta pateticului nu se mai dă, eroul devenind sublim, dar nu frumos.

În Paris, de unde vin tocmai, mi se făcu cu ocazia unei discuții asemănătoare obiecția, că pateticul este introdus prin sora lui Horace, care prin iubirea ei pentru Curiaze reprezintă cu exclusivitate elementul sentimental, în timp ce Horace face numai Ideea să apară. Tragediile lui Corneille corespund astfel ambelor cerințe ale frumoasului, cu deosebirea că fiecare din ele în mod separat se valorifică în câte o singură persoană pe deplin. Nu este greu de a înlătura această obiecție. Din punct de vedere estetic este cu neputință ca Ideea să se manifeste cu

exclusivitate într-o singură persoană; căci prin aceasta, mai întâiu, persoana ar fi silită să-și declame neconținut ideile, ceea ce poate fi epic, dar nu dramatic. În al doilea rând, eroul nu s'ar putea legitima pe această cale ca atare în ochii noștri, deoarece, pentru a vorbi cu Schiller, nu se poate ști dacă constituția sufletească a eroului este un efect al puterii sale morale, atâta timp cât n'ai căpătat convingerea că ea nu este un efect al insensibilității. Astfel manifestarea unilaterală a Ideii într-o singură persoană, fără ca în acea persoană să fie făcută aparentă lupta pateticului, trebuie să fie desemnată pur și simplu ca o eroare estetică, în stare a constitui după puțină sublimul, niciodată însă frumosul.

Absolut aceleași fenomene pot fi urmărite în muzică. *Armonia* corespunde aici elementului logic, ideal, în timp ce *melodia* reprezintă pe acel sensibil. În deplina contopire a armoniei și melodiei, așa cum simfoniile lui Beethoven au realizat-o într'un grad ne mai atins, stă frumosul muzical, în timp ce valorificarea unilaterală a melodiei în desavantajul armoniei produce fermecătorul-sensual (muzica operelor italienești mai noi), dimpotrivă valorificarea unilaterală a armoniei în paguba melodiei conduce la sublim (operele lui Wagner). Astfel direcția lui Wagner în muzică este o extremă deopotrivă cu aceea a lui Corneille în tragedie ¹⁾.

Michelet: Patetismul lui Horace, chiar dacă el nu șovăește niciodată, provine din faptul coliziunii dintre datorii și anume între patrie și iubirea frățească; o coliziune care îl conduce la uciderea surorii și la răzbunarea patriei ofensate prin lacrimile și imputările ei. Patetismul nu provine numai din latura sensibilității. El nu este numai o luptă între principii și înclinații, ci între principiu și principiu, dar care este în același timp și una între înclinație și înclinație. Căci principiile eroilor sunt tocmai înclinațiile lor. Din împrejurarea că în coliziunea tragică se înfruntă gând cu gând și înclinație cu înclinație, urmează că eroul nu rămâne în unitatea liniștită a principiului său logic, ci, ca și în cazul lui Horace, desbinarea, determinarea gândului devine pasiune, înclinație; și odată cu aceasta este dată și latura de farmec sensibil. Pentru a invoca un alt exemplu, Cidul este încă mai stăpânit de acest pathos, de această coliziune tragică între onoarea tatălui său, pe care tatăl iubitei sale îl ofensase și iubirea sa pentru Chimene. Această șovăire, această luptă a sufletului său apare limpede în cunoscutul monolog:

Que je sens de rudes combats!
Contre mon propre honneur mon amour s'intéresse;
Il faut venger un père, et perdre une maîtresse:
L'un m'anime le coeur, l'autre retient mon bras.
Réduit au triste choix, ou de trahir ma flamme,
Ou de vivre en infâme,

¹⁾ Vorbitorul desvultă acum pe scurt necesitatea logică a disonanțelor la Wagner, respinse felul în care acesta se reclamă dela maniera lui Beethoven de a analiza o melodie și demonștră în sfârșit complexul social al acestor fenomene artistice.

Des deux cotés mon mal est infini.

O Dieu! l'étrange peine!

Faut-il laisser un affront impuni?

Faut-il punir le père de Chimène?

D'Ercole: Deși aprob principiile expuse de d-l Maiorescu, nu pot accepta totuși ceea ce a spus despre caracterul muzicii italienești. Conced că elementul melodic este în aceasta preponderant; dar departe de a vedea aci un neajuns, recunosc adevăratul concept al muzicii. Pe de altă parte muzicii italienești nu-i lipsește armonia, dar o are în proporția necesară întregirii melodiei. Principalul în muzică este melodia, — armonia, pentru a mă exprima astfel, nu este decât învelișul extern necesar, pentru ca melodia să nu apară în goliciunea ei. Indreptățirea afirmației mele decurge atât din conceptul frumosului în genere, cât și din acel al muzicii în special. Căci dacă frumosul este reprezentarea spiritului în formă sensibilă, dacă forma sensibilă în care muzica reprezintă sufletul întristat sau vesel este succesiunea sunetelor, atunci melodia se coboară direct din sufletul sensibil, în timp ce armonia provine din calculul artistic al intelectului. Ambele trebuie să se îmbine, însă în așa fel încât armonia să rămână secundară. Și aceasta este cazul în muzica italienească, în timp ce în muzica gremană mai nouă se petrește tocmai contrariul. Această deosebire în caracterul muzicii italienece și germane stă în însuși caracterul ambelor națiuni. Italianul reprezintă spiritul în forma naivității, care este forma artei în genere, pe când germanul reprezintă același spirit în forma gândirii reflexive; de aceea a devenit Germania terenul propriu al științei. Germania a înțeles cu adevărat filosoficește operele de artă produse în Grecia și Italia. Și întrucât și arta germanilor, în special muzica lor mai nouă, înclină mai mult către teorie, decât arta italiană, împrejurarea explică mai întâiu cu îndestulare de ce în muzica germană elementul preponderant este armonia, adică aceea care constituie partea propriu zis teoretică a muzicii; în al doilea rând, de ce muzica italienească este răspândită în ambele emisfere, pe când muzica germană a rămas mai mult locală.

Förster: Contrastul dintre Rossini și Wagner nu este totuși acela dintre muzica ambelor popoare, întrucât Italienii în vechea lor muzică bisericească sunt întemeietorii armoniei.

Lasson: Nu mi se pare potrivit a voi să caracterizezi epoci întregi ale evoluției artistice, atribuindu-le sublimul sau vreun termen estetic asemănător. Opoziția dintre epocile artistice stă în idealurile lor; în poezia dramatică, ideile morale sunt acelea în legătură cu care se execută mișcarea istoriei. Nu mi se pare că onoratul vorbitor a dat o potrivită întrebuintare definiției hegeliane a frumosului. Este cu neputință de a concepe ideea, care trebuie să apară în formă sensibilă, drept o cugutare abstractă, ci ca principiul intern și organic al obiectului devenit operă de artă sau existent ca frumos natural; un principiu care, ca atare, este ceva ideal și general, opus voinții sensuale a individului, dar care

nu poate fi nici exprimat nici înțeles altfel, decât în intuiția concretă a explicațiunii sale în toate detaliile obiectului frumos. Din această pricină elementul logic n'are în artă niciun loc sau cel mult în tehnica externă și în consecințele ei. Ce este mai bun în artist, sau mai de grabă ceea ce îl face artist, este inconștientul, determinația fantaziei sale, care este absolut independentă de orice raționament. Dacă într-o operă de artă dramatică cele două momente ale frumosului pot fi deosebite, atunci momentul ideal este concepția morală despre lume și forma specială a fantaziei poetului, pe când momentul sensibil este manifestarea acestui factor ideal în particularitățile formei artistice. Principiile și convingerile eroului n'au nici cea mai îndepărtată relație cu principiul ideal al dramei.

Mai departe nu mi se pare că principiul tragediei franceze a fost bine desemnat, atunci când esența ei a fost pusă în lipsa unei dezvoltări în sentimentul eroului, în depășirea luptei cu sensualitatea. Să ne propunem oricare tragedie și vom găsi contrariul. Tocmai așa numitele *combats du coeur*, lupta dintre virtute și înclinație dă tragediei franceze caracterul ei propriu. Semnificativ ar fi mai de grabă faptul, că poet și erou trăesc permanent în reflexiune: poetul reflectând asupra creației, eroul asupra acțiunii și suferinții sale. Este o nesfârșită vanitate a ogîndirii de sine, o neostenită limbuție în toate suferințele și patimele. Concepția despre om este aci cea mai abstractă cu puțință. Toate naționalitățile, religiile, epocile sunt asvârlite în aceeași oală și transformate în aceeași pastă. Calitatea morală nu mai are nimic de-a face cu determinarea naturală, nici cu cultura; ea există numai în opoziția abstractă dintre virtute și vițiu, forță a voinții și slăbiciune. Poetul se leagă prin strâmte legi formale, care, indiferente și lipsite de semnificație în sine, capătă un sens numai prin jugul formalității pe care îl impun. Eroul tragic la rândul său stăruie într-o atitudine pur formală, în decență. Niciun interes substanțial nu îl mișcă. Temeiul conflictului nu e constituit din forțele obiective ale moralității, ci din forma cea mai subiectivă a pathosului, din iubire și ură, virtute și vițiu, formele cele mai abstracte ale entuziasmului moral, aparținând umanității în genere. Religia nu apare ca o putere a lumii, ci ca devoțiune a individului; Statul nu apare ca putere morală și istorică, ci ca iubire de patrie, ambiție ș. a. m. d. Tot ce este moral-obiectiv este topit în motive subiective de determinare. E o artă a raționalismului pur, artificială, falnică prin retorismul ei și prin cultul virtuții; o artă în care orice particularitate este sacrificată în interesul omeneșului general. Principiile revoluționare se lasă presimțite de pe acum. Virtutea apare drept valoarea omului; tot ce o depășește apare ca neesențial. Aceasta este arta romantică prin excelență. În ochii germanului nu valorează decât forțele substanțiale, care constituiesc lumea obiectivă; subiectul este numai receptacol. Romanul consideră aceste forțe numai în forma pathosului subiectiv. Tendința sa este de a-și potența subiectivitatea și astfel vanitatea conștiinții eroice, retorica pathosului apare în primul plan, Nici o artă nu e mai patetică decât

cea franceză, fiindcă nicăieri determinarea naturală nu e mai negată. Din această pricină între Corneille și Wagner nu văd nici cea mai îndepărtată relație. Muzica de altfel se mișcă în sfera unor idei cu totul deosebite de acele ale poeziei dramatice. În muzică avem de a face cu opoziția dintre individualitatea sensibilă și lumea externă. Momentul interiorității, al sensibilității este purtat de melodie, care constă esențialmente din succesiunea temporală a unor serii paralele, organizate ritmic. Momentul extern apare în armonie, care se întemeiază pe coexistența temporală. O mijlocire între aceste contraste o creează în tot cazul disonanța cu apogiaturi și note de pasaj, întrucât pregătesc în formă polifonă și în interiorul elementului armonic succesiunea tonală melodică. În chipul acesta muzica italiană și germană sunt deosebite ca melodia și armonia, subiectivitatea și obiectivitatea, simțirea și existentul. Fiindcă Beethoven a fost numit, voi observa că el, prin desăvârșitul echilibrului dintre elementele muzicale, după cum o arată operele epocii sale de mijloc, este prin excelență german, ca unul la care întreaga interioritate a simțirii se dezvoltă numai din forțele naturale constitutive ale lumii obiective, al căror reflex pare a fi. Întrucât îl privește însă pe Wagner, acesta nu urmărește nicidecum un scop specific muzical. Ceea ce îl interesează pe Wagner este caracteristicul, desemnul istoric, după cum la fel se întâmplă și în pictura prezentului. În vederea acestui scop de caracterizare supraîncordează Wagner, deopotrivă cu întreaga muzică a viitorului, mijloacele muzicale. Și fiindcă tendința sa se îndreaptă către icoane ale obiectivității, pune el în mod unilateral întreaga greutate asupra armoniei, disprețuind elementul special muzical al formei. Domnia armoniei începând cu Bach, Gluck și Beethoven nu este ceva nou. Dar această unilateralitate și ignorare a elementului muzical propriu zis în vederea unor scopuri, care muzicii ca atare nu-i sunt esențiale, aceasta alcătuiește caracterul creației wagneriene.

Schasler: Am două observații de făcut: una împotriva definiției d-lui Maiorescu asupra opoziției dintre sublim și fermecător; a doua împotriva aplicației date de d-l Lasson termenului «logic». Definiția unei opoziții printr-o opoziție paralelă este rareori satisfăcătoare și se dovedește nepotrivită, îndată ce plecând dela același principiu, dar aplicându-se într'un alt domeniu, intră în contradicție cu sine însuși. Așa de pildă sublimul ar putea fi definit, din punctul de vedere al arhitecturii, tocmai ca supra-mărima materială, prin urmare ca ceva sensibil; dimpotrivă, grațiosul, al cărui efect face abstracție de dimensiune și se raportează numai la *forma* mișcării, poate fi definit ca ceva spiritual. Astfel definiția potrivit căreia sublimul ar fi idealul și fermecătorul ar fi sensualul, nu mi se pare a epuiza conceptul. Cât privește *logicul*, căruia d-l Lasson i-a rezervat în artă numai partea tehnică, în așa fel încât ar veni în considerație numai în legătură cu partea practică și profesională, eu socotesc că are un rol chiar în actul concepției, fie numai ca *δύναμις*. Căci întocmai ca natura, care încă din embrion plasticizează organic și deci procedează logic, tot astfel și arta. O idee concepută,

care nu conține în germene momentul logic, este sau un haos sau ceva pur abstract, lipsit de formă și de cugetare și care în sens ideal sau material ar fi deopotrivă un nimic. Logicul este dimpotrivă adevărata esență cogitativă în artă, pentru că aici tocmai forma sau mai de grabă principiul formal este esențialul.

Maercker: Nu trebuie să abuzăm de termenul « logic », întrebuințat de d-l Maiorescu și Lasson în modul cel mai ciudat. Prin « logic » nu pot înțelege decât unitatea esenței, cugetarea pură care întemeiază opera de artă.

Maiorescu: Răspund mai întâiu d-lui Föster, că în întreaga discuție m'am gândit numai la muzica italienească mai nouă. Față de cele spuse de d-l Michelet contest că Horace ar manifesta vreo coliziune oarecare a ființei sale într'un mod patetic. În acesta nu există nicio coliziune. El nu pregetă de a sacrifica necondiționat totul entuziasmului său pentru patrie. În felul acesta el nu poate deveni niciodată patetic și se privează astfel de una din condițiile esențiale ale frumosului. Este sigur că în unele tragedii franceze există și aluzii patetice cât privește viața sufletească a eroilor; tot astfel după cum în muzica lui Wagner apar și melodii. Dar trăsătura estetică fundamentală a acestei direcții, așa cum Corneille a realizat-o mai bine în *Horace* și a exprimat-o mai clar în prefața la *Nicomède*, exclude din erou pateticul; și tocmai *Horace* și *Nicomède* sunt înfățișate în fiecare an de Sorbona ca exemple. D-lui Schasler îi replic că concepția sa despre sublim ca o mărime materială, se izbește de ideile estetice. Sublimul este dimpotrivă o asemenea supra-mărime, încât sustrăgându-se percepției sensibile, pune în evidență în noi momentul ideal ¹⁾. Chiar colosalul arhitecturii orientează spiritul nostru către interior. Obiecțiile împotriva concepției mele despre logic m'au surprins tocmai în această adunare. Când d-l Lasson recunoaște elementul logic al artei în tehnică, această seacă concepție ar putea fi justificată din punctul de vedere al lui Herbart, dar nu în cercul părerilor hegeliane ²⁾. Pe de altă parte nu sunt conștient de a fi întrebuințat cuvântul « logic » într'un alt sens, decât în acela de unitatea esenței. Numai că reclamându-mă dela cuvintele lui Goethe:

Ce ar fi aparența, căreia i-ar lipsi esența?

Cc ar fi esența, dacă n'ar apărea?

am opus esenței aparența sensibilă, cu aplicație analogică la armonie și melodie. Când în fine d-l Lasson vrea să facă dătătoare de măsură

¹⁾ Maiorescu se referă aci la concepția lui Kant asupra sublimului, așa cum este înfățișată în *Kritik der Urteilskraft*, Zweites Buch, §§ 23—29 (T. V.).

²⁾ Herbart era în adevăr inspiratorul școlii formaliste în estetică, cu care idealistii inspirați și reprezentați de Hegel, s'au găsit de mai multe ori în polemică în decursul veacului trecut. Maiorescu implică dar pe hegelianul Lasson într'o grea contradicție, situând părerea acestuia în tabăra formaliştilor herbartieni, pentru cari frumosul era rezolvabil în pure raporturi formale (T. V.).

deosebirea dintre momentul subiectiv și obiectiv în concepția estetică a curentelor artistice, se întrebuințează numai alte cuvinte pentru aceeași idee; ceea ce mi se pare inutil. În afară de aceasta socotesc că expresiile propuse de d-l Lasson nu sunt întrebuințabile, mai întâiu pentru că nu corespund limbajului estetic, apoi pentru că dau loc celor mai eclatante interpretări greșite. Așa de pildă câțiva istorici literari numesc pe Schiller, poet subiectiv și pe Goethe, poet obiectiv, în timp ce Julian Schmidt răstoarnă istoria și afirmă contrariul.

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
I. <i>Introducere</i>	I
II. Radu Ionescu și Titu Maiorescu.	4
III. I. Eliade-Rădulescu.	9
IV. M. Kogălniceanu	18
V. Titu Maiorescu	22
VI. M. Eminescu	40
VII. O discuție hegeliană	50
<i>Anexe: Die alte französische Tragödie und die Wagnersche Musik (Textul</i> <i>Conferinței lui Maiorescu la « Philosophische Gesellschaft » din Berlin,</i> <i>din 27 Aprilie 1861)</i>	<i>58</i>
Traducerea românească a acestui text	65

IEROTHEIU EPISCOPUL HUȘILOR

DE

ARTUR GOROVEI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

LUCRARE PREMIATĂ CU «PREMIUL AT. TONCOVICEANU»

Episcopul Melchisedek, în «Chronica Hușilor», vorbind despre Episcopul Ierotheiu, știe despre el, că la 27 Iulie 1744 era deja Episcop, precum se vede din cartea domnească a lui Ioan Mavrocordat, ce poartă această dată, pentru apărarea și împresurarea moșiei Toporul, proprietate a Episcopiei.

Mai spune Episcopul Melchisedek că, după arătarea sinodicului, Ierotheiu era cu metania dela mănăstirea Putna.

Cine era, în mirenje, și de unde era, Episcopul Ierotheiu, Chronica Episcopiei nu știe.

Documente încă necunoscute, din colecția mea, care sunt un strănepot de pe mamă al Episcopului Ierotheiu, ne dau informații amănunțite despre aceste chestiuni.

Numele de familie, în mirenje, al Episcopului Ierotheiu, era *Borș*, una dintre cele mai vechi familii românești din Ardeal.

O ramură a acestei familii a trecut în Moldova, și s'a stins, în linie bărbătească; în Ardeal, însă, membri de ai acestei vechi familii mai există și astăzi, în satul Ungureni, fost Budafalva, în județul Someș (fost Solnoc-Dobâca, în era nobilimei: Solnocul-de-mijloc), plasa Lăpuș, locul de origină al familiei *Borș de Budafalva*.

Descendenții familiei, cari locuiesc în Ungureni, se numesc *Buda*. Din mijlocul lor s'a ridicat și d-l Bud János, ministru al Ungariei, care nu-și tăgăduiește origina sa românească.

În Budafalva, sau Ungureni, trăiesc și astăzi mai mulți membri ai familiei *Borș de Budafalva*, cari, din nobili.

precum au fost odinioară, astăzi sunt țărani români și mici proprietari.

Jeronim Bal, care a fost profesor în Cluj, unde s'a săvârșit din viață, în o scrisoare adresată mie la Folticeni, la 25 Mai 1929, spune că el cunoaște pe toți acei Buda din Ungureni, că a făcut războiul cu ei, în compania 32 de honvezi din Dej, și că toți bărbații din familia Buda se numesc *Ion*, și toate femeile se numesc *Maria* — o datină la ei, dela care nu se abat, și tot ca obiceiul țin și astăzi, că nu se căsătoresc decât în familia Buda. La armată îi numerizau: Ion Buda I, Ion Buda II... etc. Erau odată vreo zece Ion Buda.

Cel mai vechi document cunoscut, care pomeneste familia Budafalva, este de pe vremea Regelui Ungariei, Andrei, document menționat în acel din 1275, al Regelui Ladislau IV.

Au fost doi regi în Ungaria cu numele de Andrei, înainte de 1275. Andrei I, din casa Arpad, a domnit dela 1046 până la 1061, și Andrei II, fiul lui Bela III, tot din dinastia Arpad, a domnit dela 1205—1235. Ladislau IV, zis și Cumanul, s'a urcat pe tron în 1272 și a domnit până la 1290. În documentul din 1275, Regele Ladislau, vorbind despre *Petru de Budafalva* și de neamurile lui, spune că și strămoșii acestora s'au bucurat « încă din vechime » de libertatea nobililor, precum se vedește din documentul Regelui Andrei, « iubitul nostru strămoș » (avi nostri carissimi); este evident că dacă e vorba de un « strămoș » al regelui din 1275 și de niște persoane care « încă din vechime » (ab antiquo) s'au bucurat de libertatea nobililor, nu ne putem referi la regele Andrei II, care și-a sfârșit domnia în 1235, cu 37 de ani mai înainte. Acesta nu ar fi fost nici strămoș și nici vremea cu 37 de ani în urmă nu se putea numi « ab antiquo ». Rămâne deci statornicit că *strămoșii* lui Petru de Budafalva, sunt acei dintre anii 1046—1061, de pe vremea lui Andrei I.

Ladislau IV punându-și în gând să zădărnicească speranțele cehilor, cari tindeau să predomine în Austria, a făcut alianță cu Rudolf de Habsburg contra lui Ottokar, regele Bohemiei.

Ottokar este una din figurile marcante din istoria Bohemiei. Ambițios, fără multe scrupule și îndrăzneț, ajunsese, în apogeul puterii lui, să se întituleze: rege al Bohemiei, duce de Austria,

duce de Stiria și de Carintia, margrav de Moravia, seignor de Carniola, de Marcia wendă și de Eger. La moartea lui Bela IV, regele Ungariei, fiul acestuia, Ștefan V, atacă Austria; Ottokar puse atunci mâna pe Presburg și Nyitra, și tratatul din Iulie 1271 îi recunoscă aceste posesiuni. Henric, regele Bavariei, fu atras în alianță cu Ottokar; la moartea lui Ștefan izbucni războiul civil în Ungaria, de care profită Ottokar și puse mâna pe Presburg și pe partea din Ungaria până la Vag, în 1272, când se urca pe tronul Ungariei Ladislau IV.

Ottokar începu să alunece pe calea greșelilor, care l-au dus la peire. Dușman al nobilimei, pentru a susține burghezia, care era mai numeroasă — o demagogie regală — și-a înstrăinat sprijinul puternic de care nu se putea dispensa un suveran, pe vremurile acelea.

Devenind vacant tronul imperial, Rudolf de Habsburg fu ales, în adunarea dela Frankfurt, unde însă trimeșii regelui Bohemiei nu au fost primiți; Ottokar era în neînțelegere cu Bavaria. Papa Grigoriu X, care-l protejase până atunci pe Ottokar, îl părăsi, când acesta îi ceru ajutorul, și-l invită să se supuie. Papa Grigoriu X avea tot interesul să-l susție pe Rudolf de Habsburg, în care avea toată încrederea că Rudolf, pe care-l recunoscă de împărat, nu va știrbi patrimoniul Sfântului Petru. Ottokar, ca omul care se înneacă, începu să recurgă la combinații imprudente, pentru a-și menține prestigiul. Neascultând de sfatul Papei, el intră în înțelegere cu regele Siciliei și cu Guelfii italieni și bazat pe sprijinul lor, ceru împăratului Rudolf de Habsburg să-i confirme posesiunile. Drept răspuns la această cerere, împăratul, în Septemvrie 1274, făcu un pact în contra regelui Bohemiei, cu Episcopul de Passau, cu Arhiepiscopul de Salzburg și cu Episcopul de Ratisbona. Rezultatul acestei înțelegeri a fost că dieta din Nürenberg, la 11 Noemvrie 1274, hotărî că bunurile imperiale ocupate dela moartea lui Frideric II trebuie să fie restituite și însărcină pe contele palatin să aducă la îndeplinire această deciziune. Acesta pofti pe Ottokar la Würzburg, pentru a se înțelege asupra acestei chestiuni. Ottokar nu se duse. Atunci Rudolf dădu lui Filip de Carintia provinciile de sub stăpânirea lui Ottokar, anume Carintia, Marcia și Carniolia, ca o manifestare în contra tiraniei

regelui Bohemiei. Ottokar se referi dietei de Augsburg, unde fu susținut de Episcopul de Seckau; dieta însă respinse cererea lui Ottokar de a fi menținut în aceste provincii și Frederic de Hohenzollern, burgravul de Nürnberg, îl somă să părăsească provinciile. Toate încercările de reconciliere au fost zădarnice; părăsit de vechii lui prieteni, dușmănit de nobilime, care se revoltă în contra lui, Ottokar, devenit odios și preoțimei, fu excomunicat de Arhiepiscopul de Salzburg. Rând pe rând, Stiria, Carintia, Carniolia, fură smulse din stăpânirea lui Ottokar. Bavarezii porniră contra Vienei, care capitulă și Ungurii intrară în acțiune. După sfaturile Episcopului de Olmutz, Ottokar ceru pace și se mulțumi cu stăpânirea Bohemiei și a Moraviei și Ungurii intrară în vechile lor hotare.

Prin combinații diplomatice, Ottokar visa să-și menție prestigiul. O fiică a lui se căsătorii cu un fiu al Împăratului și un fiu al lui cu o fată a lui Rudolf, căreia i se dădu zestre partea din Austria dela Nord de Dunăre, cu clauză că în caz când ar muri Vacslav, ginerele împăratului, partea aceasta din Austria, constituită zestre, să fie anexată la Bohemia. Împăratul însă nu-l lăsa pe Ottokar să ocupe regiunea aceasta, mai înainte de a se îndeplini condițiunea sub care fusese constituită zestre și acesta încercând să atragă pe prinții renani și pe regele Bavariei contra împăratului, războiul reîncepu la 27 Iunie 1278. Atunci Ladislau IV, regele Ungariei, alergă în ajutorul împăratului. La 26 August se dădu o luptă memorabilă, la Durnkrut, unde Ottokar căzu, rănit de *Petru de Budafalva*, pugil al regelui Ladislau.

Acest *Petru de Budafalva* este răstrămoșul lui Ierotheiu Episcopul Hușilor.

Diploma din 1275, care lămurește acest lucru, a fost publicată de Franciscus C. Palma, în «Heraldicae Regni Hungariae specimen», p. 89, tipărită în Vindobona, la 1766, și reprodusă de Katona Stephanus, în «Histosia critica regum Hungariae», tom. VII, p. 678. Buda, 1782.

Iată cuprinsul acestui document, după transcrierea și punctuația regretatului Jeronim Bal:

«Ladislaus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Bulgariae, Cumaniaequae Rex».

« Omnibus Christi fidelibus, tam praesentibus quam posteris litteras praesentes inspecturis salutem in salutis Salvatore.

« Regali dignum est et expediens (Majestati) eos, qui in dominorum servitiis et expeditiosis famulatibus diutius se exercent, munifice opitulari, ut eo amplius ipsorum exemplo ceteri ad fidelitatis opera vehementius incitentur.

« Hinc est igitur, quod accedens ad nostrae Maiestatis praesentiam PETRUS, filius BETEN, de BUDAFALVA, noster pugil specialis, undecies se in area certaminis nostro ex mandato ut pugil strenuus probando triumphum laudabilem et optatum obtinuisse remorans et proponens;

« in proelio etiam nostro cum Atakaro rege Bohemorum, iuxta fluvium Marva habito, in quo quidem proelio idem Petrus, filius Beten, diris vulneribus sauciatus, cum nostris ceteris fidelibus more fidelium proelians multipliciter meruit commendari, eodem rege Bohemorum in dicto proelio interempto seu mortuo.

« Tandem nos instantissime ipse Petrus, filius Beten, supplicando postulavit, ut in recompensationem talium et tantorum servitiorum suorum se cum fratribus et proximis suis, videlicet filiis Martini, item filiis Bethus, nec non filiis Andoch ac filiis Mathiae de eadem, a conditione et numero comitum udvarnicorum, qui filii comitum udvarnicorum dicuntur, eximi seu eximendo per nostram excellentiam in coetum et consortium regni nostri nobilium sub vexillo nostro famulantium simul cum terris et possessionibus ipsorum dignaremur aggregare.

« His igitur petitionibus praedicti Petri, filii Beten, nostri pugilis, qui pro suis fidelitatibus et meritorum servitiis summa esset per Nos dilectione attolendus: ipsum cum suis fratribus et proximis, una cum terris et possessionibus ipsorum universis, ex coetu et consortio ac conditionatu filiorum comitum udvarnicorum eximentes et in coetum ac consortium regni nostri nobilium, nobiscum sub vexillo nostro more exercituantis famulantium, de nostra benignitate regia duximus adscribendo coniungendum; quem ad modum progenitores ipsorum ab antiquo in libertate nobilium regni nostri, mediante privilegio regis Andreae, avi nostri carissimi, evidenter per nos excepto, dignoscebantur gratulari: volentes, quod de cetero idem Petrus pugil noster fratres et cognati sui praenotati illa et eadem gaudeant libertate, qua veri nobiles regni nostri gratulantur.

« Ut igitur series huius gratiae robur obtineat perpetuae firmitatis, nec processu temporis per quemquam possit vel debeat revocari: praesentes concessimus litteras, duplicis sigilli nostri munimine roboratas.

« Datum per manus discreti viri magistri Benedicti sacrae Strigoniensis ecclesiae electi eiusdemque loci comitis perpetui, praepositi Budensis, aulae nostrae vicecancellarii dilecti et fidelis nostri; praesentibus: Stephano Colocensi, Ioanne Spalatensi archiepiscopis, Lamberto Agriensi, Brictio Chanadiensi, Iob Quinqueecclesiensi, Paulo Vesprimiensi, aulae nostrae cancellario, Philippo Vaciensi, dominae reginae consortis

nostrae carissimae cancellario, Lodomerio Varadiensi, Timotheo Zagrabieni, Dionysio Iauriensi, Petro Transsilvano ecclesias Dei fideliter gubernantibus, Dionysio palatino, comite de Ottlichtz et iudice Cumanorum, Matthaeo vaivoda Transsilvano, Aegidio magistro tavernicorum nostrorum, Ugrino bano de Zeurinio, Herbordo magistro dapiferorum nostrorum, comite de Baranya, Laurentio comite Soproniensi, Gregorio comite Castriferrei, Muius magistro tavernicorum dominae reginae, consortis nostrae perdilectae, Iacobo comite Nitriensi et aliis compluribus comitatus regni nostri tenentibus et honores;

« Anno Domini MCCLXXV, regni autem Nostri anno tertio, VI Idus Septembris ».

În traducere românească, diploma aceasta are următorul cuprins:

« Ladislau, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, Dalmației, Croației, Ramei, Serbiei, Galiției, Lodomeriei, Bulgariei, și Cumaniei.

« La toți credincioșii lui Hristos celor de acum și viitori cari vor vedea scrisoarea de față, mântuire în Mântuitorul izbăvirii.

« Se cuvine și e folositor ca Maiestatea regească să răsplătească cu belșug celor ce se sârguiesc mai îndelungat în slujbele domnilor săi și în vitejii la războiu, pentru ca prin pilda lor cu atât mai tare să se îndemne și alții la îndeplinire de fapte credincioase cu înflăcărare.

« Astfel venind în fața Maiestății noastre PETRU, fiul lui Beten, de BUDAFALVA, pugilul nostru special, ni aminti și ni spuse că el se dovedi, la porunca noastră, ca duelgiu iscusit în aria de luptă și câștigă de unsprezece ori triumful lăudabil și dorit;

« dar apoi și în lupta noastră ce o avusem lângă râul Morava cu regele Atakar al Boemilor, în care luptă același Petru, fiul lui Beten, rănit cu răni grozave, susținând lupta cu ceilalți credincioși ai noștri împreună, a fost vrednic de multe ori să fie lăudat, fiind același rege al Boemilor ucis ori murind în lupta amintită.

« Pe urmă însuși Petru, fiul lui Beten, rugându-se a cerut ca Noi ca răsplată pentru astfel și însemnate fapte ale sale să binevoim cu puterea noastră preainaltă să-l scoatem, pe el și rudele sale împreună, anume cu fiii lui Martin, apoi fiii lui Bethus, asemenea cu fiii lui Andoch și cu fiii lui Matia, tot de acolo, din starea și numărul comiților de udvornici, cari se numesc și fii ai comiților de udvornici, sau scoțându-i să-i adăugim la ceata și tagma nobililor regatului nostru, cari slujesc sub steagul nostru, cu pământurile și moșiile lor împreună.

« Deci la aceste rugăminți ale amintitului Petru, fiul lui Beten, pugilul nostru, care pentru credința sa și slujbele sale vitejești ar trebui să fie înălțat de către Noi cu dragostea cea mai mare, am hotărât ca Noi, din grația noastră regească, pe el însuși cu frații și rudele sale și cu toate pământurile și moșiile lor împreună, scoțându-i din ceata,

tagma și legământul fiilor comiților de udvornici, prin scrisori să-i înșirăm în ceata și tagma nobililor regatului nostru, cari după obicei fac cu Noi împreună slujbe la oaste, sub steagul nostru; precum și despre strămoșii lor se dovedi invederat din documentul regelui Andrei, a iubitului nostru strămoș, primit de către Noi, că s'au bucurat încă din vechime de libertatea nobililor: hotărînd de altcum și Noi ca acest Petru, pugilul nostru, frații săi și rudele sale amintiți să se bucure de una și aceeași libertate, de care au parte nobilii adevărați ai regatului nostru.

« Drept care, pentru ca rânduiala acestei garanții a noastre să câștige întărire de trăinicie veșnică, nici ca să poată să fie ori să se poruncească să fie revocată de cineva în cursul vremii, li-am dat documentul de față întărit cu întăritura sigiliului nostru dublu.

« Dat prin mâinile cucernicului bărbat ale magistratului Benedict (arhiepiscop) ales al sfintei eparhii a Strigoniului și comite perpetuu al acestui loc, prepozit de Buda, vice-cancelarul curții noastre, iubitul și credinciosul nostru, în ființă fiind și arhiepiscopii Ștefan de Kalocsa, Ioan de Spalato; iar Lambert la Agria, Brictius la Cenad, Iob la Pécs, Paul la Veszprém și cancelar al curții noastre, Filip la Vác, și cancelar al Doamnei regine, soția noastră preaiubită, Lodomer la Oradea, Timoteu la Agram, Dionisie la Győr, Petru în Transilvania conducând cu credință bisericele lui Dumnezeu; fiind apoi Dionisiu palatin, comite de Ottlichtz și jude al Cumanilor, Matei voevod transilvan, Egid magistrul visternicilor noștri, Ugrin ban de Severin, Herbord magistrul al stolnicilor noștri, comite de Baranya, Laurențiu comite de Sopron, Gregoriu comite de Vasvár, Muius magistrul al visternicilor Doamnei regine, a soției noastre preaiubite, Iacob comite de Nyitra și alți mulți ținând direcțiile și slujbele regatului nostru.

« În anul Domnului 1275, iar al domniei noastre an al treilea la 8 Septembrie ».

În diploma aceasta se spune că Petrus este fiul lui *Beten* de Budafalva.

Ce ar putea să însemneze acest *Beten*, care probabil că va fi fost scris *Bethus* sau *Betus*?

În onomastica ungurească nu am putea să găsim explicația, și nici în o altă limbă.

Cetirea numelor de persoane, în diplome, este adeseori nesigură. Greșeli se făceau și în vechime, precum se întâmplă și astăzi. Între litera *n* și *u* s'a făcut și se face încă multă confuzie, mai cu seamă în scrierea gotică, întrebuițată în diplomele vechi. Confuzia între *Beten* — care se poate scrie și *Bethen* — și între *Bethus* este foarte admisibilă. Forma *Beten*,

dacă *n* se confundă cu *u*, trebuie să o cetim *Beteu*, la care adăugând un *s*, pentru a latiniza cuvântul, avem pe *Beteus* sau *Betheus*. Cuvântul acesta ne dă pe românescul *bătăuș*, nume ce corespunde exact noțiunii de *pugil*, adică maestru de scrimă, duelgiu, armaș regesc.

Este vorba, deci, de o familie de *bătăuși* profesioniști. Și tatăl lui Petru fusese *bătăuș*, și frații lui fuseseră *bătăuși*, ca și fiii lui și fiii lui Matia, după cum au fost și alții din familia Budafalva, despre cari vorbește o diplomă din 1588, pe care o vom vedea mai la vale.

Încă o observație asupra diplomei din 1275.

Ladislau IV, pentru a răsplăti pe Petru de Budafalva, și pe neamurile lui, pentru faptele lor vitejești, hotărăște să-i scoată « din starea și numărul comiților de udvornici cari se numesc și fii a comiților de udvornici » (a conditione et numero comitum udvarnicorum, qui filii comitum udvarnicorum dicuntur).

Comitele de udvornici, din secolul XIII, are exact același înțeles ca și « kneaz ». Erau, adică, niște nobili mai mici; descendenți ai knejilor. Numele de « comes », în secolul XIII, se aplică și la funcții mai mici, ca « șefi », « căpitânii ». Udvornicii însăși, în special cei regali, erau oameni liberi, îndeplinind anumite servicii, ca duelgii, curieri postali, chiar gardiști, vieri, grădinari, și altele. Petru de Budafalva, fiu al unui comite de udvornici, avea funcțiunea de duelgiu regal.

O altă ramură a familiei Budafalva s'a mutat în comitatul Pojon, și descendenții acestei ramuri poartă numele de familie *Vermeș*.

Din ramura dela Pojon au fost mai mulți pugili; unul dintre ei a fost pugil al regelui Ludovic I Anjou, dela care obține o nouă confirmare a nobleței, în anul 1356. (Palma, op. cit., p. 92). Nobilitatea familiei Vermeș a fost apoi confirmată și de împăratul și regele Matia II, la începutul secolului XVII.

Diploma din 1275 a fost dusă, din Budafalva, cu ramura Vermeș, în comitatul Pojon. Originalul nu se mai păstrează; Palma l-a publicat după o copie autentică din secolul XIV,

ceea ce explică și posibilitatea de greșeli în transcrierea numelui Beten, în loc de Beteus ¹⁾).

Ramura familiei Budafalva cu numele Vermeș nu ne interesează, în genealogia Episcopului Ierotheiu.

Peste trei secole, un alt membru al acestei familii, *Andrei Borș de Budafalva*, militar de profesie, este răsplătit de împăratul Rudolf II, pentru serviciile aduse împărăției.

Diploma acestui împărat, dată în Praga, în luna Noemvrie 1588, scrisă pe piele de vițel, necunoscută până acum, se află în colecția mea, rămasă dela bunicul meu de pe mamă, Banul *Iancu Borș*, dela Bâdiliță, din ținutul Sucevii.

Cu trecerea vremii, și după cumpenele prin care au trecut strămoșii noștri, cari pribegind își purtau, de multe ori, în sân, actele mai de valoare, diploma aceasta — pe care se cunosc urmele de grăsime ale pielii trupurilor care au adăpostit-o — are oarecare lipsuri, fiind ruptă la îndoituri, și unele cuvinte fiind șterse. Inceputul diplomei, însă, este mai bine conservat.

Cuprinsul acestei diplome, așa cum se poate ceti astăzi, este următorul: ...

« Nos Rudolphus Secundus Dei gratia electus Romanorum imperator.
« Semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, ... Galitiae; Lodomeriae... Rex Archidux Austriae Dux Burgundiae, Stiriae, Carinthiae, Carnioliae... Dux Luxemburgae ac superioris et inferioris Silesiae, Wurthembergae et Thek... Princeps, Tyroliae Comes... yburgi et Goritiae, Landgravius Alsatie, Marchi... Roma... Imp... sum Burg... superioris et inferioris Lusatie, Dominus Marchiae, Sola... Naviris et Salinarum et memoriae... praesenti... significantes quibus expedit universis Quod Nos cum ad... rum fidelium nostrorum h... supplicatorum nostrae p... Maiestati... attentio et consideratio fidelitate et fidelibus serviciis... nostri Nobilis ANDREAE BORS DE BWDAFFALWA, militis Zathmariensis

¹⁾ Palma, la p. 89, zice: « Am publicat acest document cu preciziunea cea mai mare, după o copie autentică ». În notă, adaugă: « Acest document ni l-au comunicat nouă descendenți de ai acestui Petru f. Beten, lăudat în diplomă, cari trăiesc astăzi (la 1766), purtând numele de Vermes; copia autentică este făcută de secretarul de cancelarie al Domnitorului Ludovic I, rege al Ungariei, care se numea Ladislau, și era totodată și prepozit al mănăstirii de Csdzma și comitele (șeful) capelei regești, întărită și cu sigiliul regelui și datată din Buda în ziua Sfântului Mucenic Bricțiu, în anul lui Hristos 1356 ».

quae idem... rae primum Regni nostri Hungariae coronae et deinde Maiestati nostrae pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuisse et impendisse ac imposterum quoque exhibere et impendere fuisse dicitur ejusdem ob haec tum vero... et munificentia nostra regia, qua quosque de nobis et Republica Constiana benemeritos ac virtutis colendae antecessorum nostrorum Divorum quondam Augustorum exemplo pr... cisque cer... mommenta, quae ad maiora quaeque praestanda eos incitare possent decernere consu... mus... ANDREAM BORS DE BWDAFFALWA, ac per ipsum IACOBUM similiter BORS patrualem, eiusdem qui... nobilibus parentibus orti, et libertate nobilitari usi sunt et gauisi de Regiae nostrae potestatis plenitudine... adis denuo in coetum et numerum herorum non dubitauimus Regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum nobilium duximus numerari et adscribere. Annuentes et... nostra scientia... semper et perpetuis temporibus... privilegiis horum libertatibus viribus prerogativis similitudinibus nobilitari Regni nostri Hungariae et... nobiles haeredes... usi sunt et gaudere... quorum omnibus... clausum Regio diademate... rubri et... illinc aurei et celestini colorum... sese diffundentibus illud decenter... coloribus recte... ANDREAE BORS DE BUDA-FALWA ac per ipsum IACOBI similiter BORS patrualem eiusdem ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis... et conferenda. Decernimus nostra scientia considerata concedentes ut ipsi a modo imposterum futuris... semper et perpetuis temporibus eadem arma seu nobilitatis insignia... Regni nostri Hungariae et parium sibi subiectarum nobilium... libertatibus potestatibus, quibus... vel ex consuetudine utuntur et gaudent... certaminibus. Adductus torneamentis duellis monomae... et quibus nos exercitibus militaribus et nobilitaribus... nterys dominus. Generaliter vero in quarum libet generibus submer... et syncerae nobilitatis... quo eos ac haeredes ipsorum uniuersos... ac omnibus status, dignitatis conditionis et praemio... nobilitari uolumus ferre, gestare illisque atque frui et gaudere... ualeant haeredesque et posteritates ipsorum uniuersae habeant atque possint. Imó damus et concedimus presentium per uigorem J... rei memoriam firmitatemque perque... Hungariae utimur impendenti consueuimus nobilitare ANDREAE BORS DE BWDAFFALWA ac... ipsum IACOBO similiter BORS patrueli eiusdem ipsorumque haeredibus et posteritatibus uniuersis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis... eiusdem Comitis perpetui Consilii et Aulae nostrae summi Cancellary in arce nostra Regia Pragensi... mensis Nouembris anno Domini Millesimo Quingentesimo octogesimo octauo... Hungariae et aliorum ducum Bohemiae uero similiter... VENERABILIBUS et Christo patribus dominis Gaspari Ziankouachky... electo Chanad... Stephan... ecclesiarum et servis ecclesiae Dei feliciter gubernantibus Sil... et B... ecclesiarum... Metropolitanis necnon... Thoma... Comite perpetuo... ontis Claudy, Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano, Comite Georgi... Cubiculariorum

Francisco de Roma... Stephan Th... nostrae et Simone Forga...
Magistris... Nicolao... H O N O R.

(Iscălitura Împăratului).

Patrus E. Jaurien...

Libartus Hindreich.

Pentru credința și serviciile sale, Andrei Borș de Budafalva, și ruda sa apropiată, de pe tată, Iacob Borș, împăratul le recunoaște titlurile de nobleță și privilegiile acordate nobililor, și-i fixează și blazonul.

Andrei Borș de Budafalva era « miles Zathmariensis », oștean din Satul-Mare. Calitatea de militar, de pugil, pe care o aveau acei din familia lui, încă din vremurile vechi, de pe la anul 1000 după Hristos, se transmisese, ca o moștenire neștirbită, și urmașilor de pe vremea lui Rudolf II.

Mai târziu, la 14 August 1786, autoritățile în drept din Careii-Mari (Nagy-Károly), după cererea fraților *Mihail Borș de Budafalva* și *Andrei Borș de Budafalva*, constată descendența lor din Andrei Borș de Budafalva, acel din diploma din 1588, și le recunosc privilegiile de nobleță.

Documentul acesta inedit, din colecția mea, are următorul cuprins:

« Vice-Comes Ordinarius, & Sacrae Caesareo-Regiae ac Apostolicae Majestatis Consiliarius cum Juratis Notariis Comitatus Szatthmar in Systematica Sessione per Glorioso Regnantem Serenissimam Suam Caesareo-Regiam & Apostolicam Majestatem Josephum Secundum Dei Gratia Romanorum Imperator, & Regem Hungariae & Medio Circularis Excelsi Consilii Locumtenentialis Regii Intimati Buda de dato 20-o Mensis Junii Anno modo volvente 1786 Sub No 26523 Emanati, Regnotenusque Publicati Ordinata Considens, Memoriae Commendo Tenore presentium significans Quibus expedit Universis; Quod cum Anno, Die, Locové datarum presentium pro pertractandis Altum (Altissimae) Suae Serenissimae Caesareo-Regiae, & Apostolicae Majestatis Servitium, Communemque Comitatus istius permansionem respicientibus Publico-Politicis; Miseraeque ipsius Contribuentis Plebis Statum tangentibus Negotiis in Oppido Nagy-Károli Loco quippé Ordinarii Consensus Noviter prescripto more consedissem, àc una ibidem constitutus fuissem, Eotum Egregii *Michaël*, & *Andreas Bors*, pro nunc in Possessione Péér Comitatu Medii Szolnok ingremiata residentes Carnales, & Uterini fratres, *Filii Ioannis*, *Filii olim Petri*, *Filii Nicolai*, *Filii ibidem Nobilis Andreae condam Bors de Budafalva* Armalium quippé Imperatoris Militis dudum Caesareo-Regii Szatthmariensis, Nomine

etiam, & in Persona *Patruelis Sui Andreae* in possessione Tóti Comitatus Bihoriensi adjacente degentis *Filii Andreae* condam, Filii olim praefati *Petri Nepotis* videlicet antelati Andreae Impetratoris Armalium in Oppido hocce Nagy-Károly Personaliter praesentes, medio exhibitae Supplicis Suae Instantiae detexerunt humillime: qvaliter Ipsi tam sibi quam et praefato Patrueli Sui Tótiensi Andreae coram Congregatione, & Sede Judicia Comitatus hujus Anno (nunc?) volvente Judicialiter comprobata, ac dein per suam quoque Majestatem Serenissimam Clementer approbata super Nobilitate Sua Litteris Testimonialibus indigerent, ut plurimum essentque Eisdem, ac memorato Patrueli Sui, successoribusque Suis summè necessariae, supplicando desuper humillimè, qvatenus Ipsi cum praeattacto Patrueli Sui super indubio suo Nobilitari Statu Solitis Litteris Testimonialibus providerentur, cùm autem Justa petenti non esset denegandus assensus, sed et alias, siquidem Ipsi supplicantes in instituto illo Nobilitatis Legitimatorio, qui in Sedria Comitatus hujus Szatthmariensis ex Benignae Ordinatione Caesareo-Regiae Actore Fisco Magistrali contra antelatos Supplicantes Michaellem quippè Péériensem Ejusquè *Filios Georgium & Ioannem*, *Andream* item aequè Periensem *Ejusquè Filium Alexandrum* nec non Tótiensem, *Andream* improlem adhuc motus extiterat, ex Productis *Benignis Armalibus Rudolphi Secundi Imperatoris, & Regis Anno 1588 die 8-a Mensis Novembris*, pro parte *Nobilis Andreae Bors de Budafalva* Militis Szatthmariensis, ac per tum *Patrueli ipsius Jacobo* Clementer Concessis, ac prius in Comitatu hocce Szatthmar Possessione Domahida, qvo annò, & Die propter obligaterationem Publicatione non apparente, Subsequè autem in Comitatu Medii Szolnok Possessione Akos prima proxima post Festum Beati Laurentii Martyris sub Congregatione & Sede Judiciaria Anno Domini 1595 solemniter Publicatis; Inquisitione item authenticata per Sedem Judiciariam Comitatus hujus Anno hocce 1786 Die 11-a Mensis February hicce Subinserta Sententia mediante pro veris Nobilibus adiuventi fuissent et pote:

«Producentibus in Edoctionem Nobilitatis Suas Armales Litteras Rudolphi 2-i imperatoris, & Regis Hungariae de Anno 1588 8-a Mensis Novembris in arce Pragensi Nobili, ut attacta Armales Testantur Andreae olim Bors de Budafalva, nec non Patrueli Ejus Jacobo Bors Clementer concessas inquè Comitatu hocce prius Szatthmariensi more solito proclamatas, & publicatas Sub Littera A. Juri exhibentibus. Inquisitionem insuper Sub Littera B. quatuor adjuratorum Grandaeavorum, omniquè exceptione Majorum Testium fassiones in se complectentem improcessuantibus Schaema item Genealogicum Sub C. aducentibus, ac aliud praeter haec Instrumentum sub D. producentibus, Ex quo Sub Littera B. provocata Inquisitione mediante, relate ad exhibitum Schaema Genealogicum Sub C. id manifeste probaretur, quod modo Producent Andreas in Tóti residens habuerit Parentem Andream, Andreae frater Carnalis Ioannes genuerit Michaellem, & Andream Péérienses modo producentes, Producentium porrò Avus fuerit Petrus,

hujus vero Genitor Nicolaus olim Bors Producentiumquippè Proavus, Ejusque Frater Carnalis Thomas in Semine deficiens, Testes eum (eos) optimè Novissè ex positiva scientia aequaliter recentem usum porro Nobilitarem ad haec usque tempora, cum continua Conservatione Privilegialium ab immemoriali exercitum, utut Lugubri injuria Ejusdem temporis eotum in his Partibus adeò praevalente Petrum Producentium Scilicet Avum Vi, & potestate nonnunquam aggravante, per Thomam tamen Fratrem Ejus Carnalem deficientem in favorem quoque Ejus continuo Sustentatum, tam ipsa Inquisitio sub B. qvàm et Documentum Sub D., Comitum videlicet Francisci Károlyi Scriptum comprobant, qui Petrus dein Militem etiam insurgitem inter Regni Nobiles Incolas statuissè remonstraretur, hinc Productione hác tam per Publicam retentionem productarum, àc per neminem usque in praesentia Tempora praetensarum Privilegialium qvàm & continuatum Usum immemoriamlem Nobilitarem evicta, ut & per adaequatam edoctionem plurimorum quoquè Graduum Sufficenter per Producentes cum remonstratione etiam mutuae Connexionis Legitimata existente; Eandem velut Benigna Idaeae Caesareo-Regiae puncto Secundo cohorenter comprobata Judicialiter stabiliri àc Processum praesentem fine altioris revisionis & Confirmationis Excelso Consilio Locumtenentiali Regio submittendum esse decerni, Per Juratum Comitatu Szatthmar Primarium Vice-Notarium Alexandrum Mátáy de Gutorfölte m. p.

«Quae dein praededucta Sententia Suae Majestati Serenissimae juxta altissima praescripta demisse submissa existente, eadem Clementissimè approbata praememorati supplicantes una cum cointeressatis Familiae Suae Hominibus pro Indubiis Nobilibus in quantum declarati essent, Cujus etiam Benigne Resolutionis Regiae per Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum de dato 3-ae Mensis Maÿ Anni 1786 Sub No 18847 Intimatae Contextus taliter sequitur:

«Inclita Universitas. In Processu Legitimatorio Nobilitatis Familiae Bors coram Comitatu hocce Szatthmariensi instituto, & sub 11-a Februarij a. c. isthuc submisso, abhinc verò Suae Majestatis Serenissimae demisse repraesentato, Nobilitate Producentium Bors ad prescriptam B. Idaeam sufficienter Legitimata, Benignae cismus fuit altae fatae Suae Majestati satam catenus Sedrialem sententiam approbare.

«Quod ipsum Inclitae huic Universitati de B. jussu Regio Intimando praevious Processum praesentibus remittit committitque Consilium hoc Regium Locumtenentiale, ut taxam in hic advoluta Taxateratus Officii Nota espressam a concernentibus exigi, & incassatam proximo Camerali Officio resignari faciat. Datum ex Consilio Locumtenentiali Hungarico Budae die 3-a Maÿ 1786 celebrato Ad Officium paratissimi Comes Christophorus Niczky manu propria L. B. a Seeberg manu propria Inclitae Universitati Comitatus Szatthmariensis ex Officio Praesentatae & Publicatae sub Congregatione Partiali Comitatus Szatthmar die 24-a Maÿ 1786 in Oppido Nagy-Károly celebrata.

« Hic praevio modo coram Sede Judiciaria Comitatus hujus Szatthmariensis evicta superius recensitorum supplicantium Michaelis scilicet duorumque Filiorum hujus Georgii, & Ioannis, Andreae item, & Hujus Filii Alexandri in praescripta Possessione Péér residentium, Andreae denique in suprafata Possessione Tóti habitantis, Omnium Bors de Budafalva Nobilitate per suam quoque Majestatem Serenissimam Clementer Confirmata jam existente, justae supplicantium petitioni annuendo Ipsorum Nobilitaris Legitimationis praemisso modò agitatae, àc decisa, Subsecutaequè dein Clementissimae Conformationis Seriem praesentibus Litteris genuinè insertam super vera Eorundem, antenatorum què Ipsorum Indubia Nobilitate futura Jurium Suorum Successorumque etiam pro cautela. Necessaria deservituras Subscriptione, & Sigilio Meis Altissimè Noviter B. praescripto modo munitas extradandas esse duxi Litteras Testimoniales in Oppido Nagy-Károly Locò concessus Ordinario Die 14-a Mensis Augusti Anno Domini 1786 ».

Alexius Rakowsky de Eadem
Incliti Comitatus Szatthmariensis
Ordinarius Vice Comes et Suae
Celsissimae Regiae Apostolicae
Majestatis Consiliarius manu propria.

L. S.

Lectae correctae extradatae
per Juratum Incliti Comitatus
Szatthmariensis pro tunc
Vice Notarium Alexandrum
Mátay de Gutorfölte.

L. S.

Josephus Za... nathy
Vice Notarius

L. S.

Josephus Csaszý
Jud. Vice Notarius

L. S.

Urmează, pe dosul actului, următorul text în ungureşte:

« Ezen bizonyító levél közönségessen fel olvastattott, kihirdettetett, senki ellene nem mondván a bent megirt Pér-ban lakó Bors Mihály és fiai György és János, úgy Bors András és fia Sándor ennél fogva igaz nemeseknek megismértettek és tartatni rendeltettek.

« Kelt Tasnádon, Szent Iván havának tizenkilencedik napján, ezer hátszaz kilenczenharmadik esztendőben tartott közönséges gyűlésünkből.

Kiadatott Tekintetes nemes
Közép Szolnok vármegye hites
vicenotarius
Balásy Sándor
által.

În românește, după traducerea lui Jeronim Bal, acest document sună astfel:

« Vicecomitele ordinar și comisar al Maiestății Sale caesareo-regești apostolice, împreună cu consilierii jurați și Notarul Comitatului Satumare (Szatthmar), fiind în ședință ordinară, conform ordinului Prealuminatelor Majestății Sale ces. reg. gloriosului Domnitor Josif II, din mila lui Dumnezeu Împărat al Romanilor și Rege al Ungariei, comunicat prin adresa Înaltului Consiliu regesc de Locotenență d. d. 20 Iunie a. c. 1786 No 26523 și publicat în toată țara,

« dăm întru amintire aducând la cunoștința tuturor cărora se cuvine, prin conținutul acestei scrisori, că eu ținând ședință de județ îndătinată, în anul, ziua și locul ce se amintește la data (sfârșitul) acestei scrisori, ca să se îndeplinească slujba Preaînălțatei Majestății Sale ces. reg. apostolicești și chestiile publice-politice ce privesc bunăstarea de obște a Comitatului acestuia și cele ce privesc starea miseriei plebe contribuabile, în orașul Careii-Mari (Nagy-Károly), adică în locul reședinței mai din nou stabilite, atunci s'au prezentat (înaintea noastră)

« cinstiții Mihail și Andrei Borș, locuitori acum la moșia Péér, încorporată acum în Comitatul Solnocul-de-mijloc, frați de sânge și de naștere

« fii lui Ioan

« fiul lui cândva Petru,

« fiul lui Neculai

« fiul nobilului de odinioară Andrei Borș de Budafalva, care avuse diplomă de nobil dela un împărat, căci fusese odinioară soldat împărătesc din Comitatul Satul-Mare,

« în numele și cu împuternicirea (reprezentând) vărului său Andrei, care locuște în posesiunea Tóti ce se află în vecinul Comitat al Biho-rului, care este

« fiul lui cândva (defunctului) Andrei, (iar acesta)

« fiul amintitului Petru, care adevărat fusese nepot al lui Andrei, ce căpătase diplomă nobilitară împărătească,

« fiind deci aceștia prezenți prin mijlocirea petițiunei și cererei lor așternute, ni cerură cu umilință, cum că atât dâșii cât și vărul lor amintit Andrei ar avea nevoie de documente despre nobilitatea lor, care fusese aprobată în anul curent în mod oficial (judecătorec) atât în congregațiune cât și la tribunalul acestui Comitat, iar după aceea și preagrațios de către Prealuminata Majestatea Sa;

« ba ce e mai mult, acestea (documente) sunt de mare trebuință atât lor cât și amintitului văr al lor și urmașilor săi;

« ne rugară deci cu umilință, ca ei împreună cu amintitul lor văr să fie prevăzuți cu documentele obișnuite despre starea (statul) lor nobilitară neîndoelnică.

« Cum însă celui ce cere lucruri drepte nu i se poate refuza aprobarea, dar și în acea bază că însăși petiționarii la verificarea legală de nobilitate

care o intentase la tribunalul acestui Comitat Satmar din ordin grațios, susținându-l fiscalul oficial (avocatul statului) împotriva numiților petiționari Mihai din Péér, și fii săi George și Ioan și împotriva lui Andrei, tot asemenea din Péér, și fiul său Alexandru și împotriva lui Andrei din Tóti, fără copii,

«producând dânșii binevoitoarea diplomă nobilitară dată prea grațios de către împăratul și regele Rudolf II în anul 1588 ziua 8 a lunii noiembrie pentru (în favorul) nobilul Andrei Borș de Budafalva, soldat din Satmar și prin dânsul și vărului său Iacob,

«care (diplomă) a fost publicată în mod oficial întâiu în acest Comitat Satmar, în localitatea Domahaza, dar în care an și zi nu este evident, fiind ștearsă scrisoarea, apoi în Comitatul Solnocul-de-mijloc, în localitatea Ákoș, în ziua a doua după sărbătoarea Sfântului Laurențiu Martirul, în congregațiune și ședință de judecată;

«mai departe ei fuseseră aflați ca nobili adevărați și în urma cercetării oficiale făcută de către scaunul judecătoresc al acestui Comitat în acest an 1786 în ziua 11 a lunii februar, conform sentinței aci inserate, precum urmează:

«Producând pentru dovedirea nobilității lor diploma nobilitară dela Rudolf II împăratul și regele, dată prea grațios în anul 1588, 8-a zi a lunii noiembrie, în cetatea Praga, nobilului, precum dovedește diploma, Andrei cândva Borș de Budafalva, și vărului său Iacob Borș, publicată în mod obișnuit în acest comitat al Satmarului sub litera A. și susținând cercetarea oficială în chestie, sub litera B.,

«fasiunile complimentare pentru împrorocesați, făcute de patru marturi jurați și majori fără excepțiune,

«arborele genealogic sub C.,

«aducând mai departe în afară de acestea sub D. o dovadă din care prin mijlocirea cercetării instituite relativ la șema genealogică de sub C., se dovedea în mod manifest că cel ce prezenta acum diploma, adică Andreas, locuitor în Tóti, avu ca tată pe Andrea; iar fratele dulce (frate drept) al lui Andrei: Ioan, a născut pe Mihail și pe Andrei din Péér, acum producătorul (diplomei); iar moșul acestora producători fuseseră Petru, iar tatul acestui, Neculai cândva Borș, adică strămoșul producătorului, tatul acestui apoi a fost Nicolaus cândva Borș, adică strămoșii lor care avuseseră un frate dulce Toma, mort fără copii.

«Că marturii știu prea bine cu cunoștință pozitivă despre folosința nobilității lor în timpul de față, și că de când nimeni nu-și aduce aminte au și exercitat-o; cum că întâmplându-se în aceste părți mai multe răzmirițe: atunci Petru, adică moșul producătorilor (diplomei) fiind siliți de multe ori de putere și samavolniciei (de stări revoluționare), diploma nobilitară a fost păstrată de către Toma, fratele său dulce, mort fără copii, care o ținea la el totdeauna în favorul său; ceea ce dovedește atât cercetarea de sub B., cât și documentul scris de sub D. al Comiteiului Francisc Károly, prin care se dovedește că acest Petru a fost înrolat ca soldat insurgent între locuitorii nobili ai țării.

Astfel dar, atât prin producerea (arătare) cât și prin conservarea (reținerea) publică a celor (a literilor nobilitare) produse, cât și prin aceea că nimeni, până în timpul de față n'a ridicat pretențiune față de diploma aceea privilegială, cât și prin uzul continuat al nobilității, din timpuri imemoriale, este dovedit și dreptul celorlalți față de deținător, cât și prin o dovedire potrivită de către producători ai mai multor grade de rudenie și legături reciproce fiind legitimată (nobilitatea); se stabilește că aceea este conform (ideii) intențiunei cesareo-regești, din punctul al doilea comprobata în mod coerent prin judecatorie și se hotărăște că procesul prezent să fie înaintat la Înaltul Consiliu de Locotenentă regesc în scopul revizuirii și aprobării mai înalte. Scrisă prin primnotarul jurat al Comitatului Satmar, Alexandru Mátáy de Gutorfölte m. p.

« Această mai sus produsă sentință fiind supusă cucernic Majestății Sale Serenisime, conform ordinelor mai înalte, și fiind ea prea grațios aprobată, că petiționarii amintiți împreună cu toți membrii familiilor lor cointeresați, au fost declarați ca nobili neîndoelnici, urmează din textul rezoluțiunii binevoitoare regești, comunicată prin înaltul Consiliu de Locotenentă regesc unguresc d. d. 3 maiu anul 1786, astfel:

« Cinstită obște nobilă! În procesul pentru dovedirea nobilității familiei Borș, instituit înaintea Comitatului acelaia de Satmar și la 11 februar așternut aci, iar de aci referat (reprezentat) cu supunere Majestății Sale Serenisime, nobilitatea producătorului (de diplomă) Borș fiind în deajuns legitimată, conform avizului B., înalt amintita Majestate a binevoit a aproba hotărîrea Sedriei (judecătoriei comitatense).

« Deci actele procesului se retrimit onoratei Obștii nobile (universității) pentru a comunica deciziunea regească conform B., și Consiliul de Locotenentă vă însărcinează să lăsați să fie încasată dela cei interesați taxa ce cade conform notei oficiului taxatorial (de contabilitate) și primind-o, să fie predată celui mai apropiat oficiu cameral (de dare). Dată din Consiliul Locumtenențial ungar ținut în Buda la 3 maiu 1786.

« Gata spre serviciu Comitele Christofor Niczky m. p.

« Liber Baro a Seeberg m. p.

« Cinstitei Obștii a Comitatului Satmar, din oficiu.

« A fost prezentată și publicată în adunarea parțială a Comitatului Satmar ținută la 24 maiu 1786 în Careii-Mari.

« În urmare: fiind nobilitatea celor mai sus petenți amintiți, adică a lui Mihail și a celor doi fii ai săi George și Ioan; mai departe a lui Andrei și a fiului său Alexandru, locuitori în amintita posesiune Péér, mai departe a lui Andrei din sus amintita posesiune Tóti, cu toți Borșii de Budafalva, întâi dovedită în mod premergător înaintea judecătoriei acestui Comitat Satmar, apoi confirmată prea grațios prin Majestatea Sa prealuminată, eu îndeplinind petițiunea justă a suplicanților,

« tot demersul (șirul) legitimațiunei nobilității lor tratat în modul amintit mai sus, încorporându-l fidel în aceste scrisori, am hotărît ca, despre adevărata lor nobilitate și a ascendenților săi, și pentru ca să deservească și pentru apărarea viitoare a drepturilor și ale succesorilor

săi, să li extradăm acest document de dovadă întărit cu subscrierea și cu sigiliile mele, în modul B., prescris de autorități mai înalte, în opidul Careii-Mari, locul ordinar al ședințelor, în ziua 14 a lunii August anul Domnului 1786 ».

Alexius Rakowsky de Eadem (de Rakowsky)
vice comitele ordinar al onoratului Comitat de
Satmar și consilier al Majestății Sale apostolice
și preaînalte cu mâna proprie.

Au fost cetite, corectate și extradate de către juratul Comitatului Satmar de atunci vice-notar Alexandru Mátáy de Gutorfölde m. p.

Josephus ...náthy
vice notar

Joszeplus Csasky
judecător vice notar (protojude).

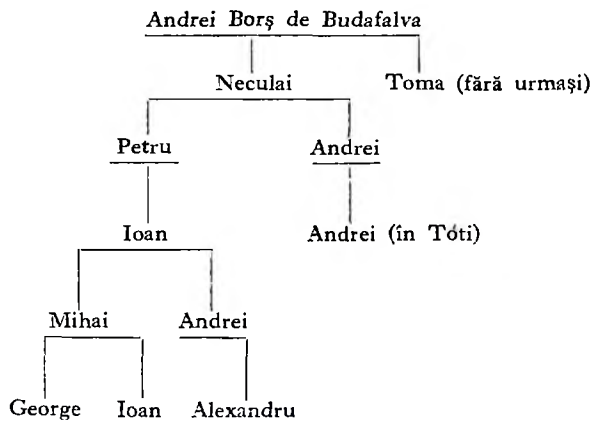
Textul unguresc:

« Acest document probatoriu s'a cetit public și s'a publicat, și neopunându-se nimeni cei numiți într'însul locuitori în Péér: Mihail Borș și fiii săi George și Ioan, tot astfel Andrei Borș și fiul său Alexandru, în consecință au fost recunoscuți ca nobili adevărați și s'a ordonat să fie (considerați) ținuți ca atari.

« Dată în Tașnad, la 19 iunie 1793 din congregațiunea noastră ordinară (adunarea Comitatului).

« A fost exhibită (dată oficial) de către Balásy Alexandru, subnotarul oficial autentic al Comitatului nobil Solnocul-de-mijloc.

Din acest document rezultă următoarea genealogie a familiei Borș de Budafalva, începând din 1588:

Mihai și Andrei, fiii lui Ioan Borș de Budafalva, au provocat hotărîrea din 1786.

Mihai a avut doi fii: George și Ioan. Unul dintre ei, prin ce împrejurări nu știm, a trecut în Moldova și s'a statornicit — probabil prin căsătorie — în satul *Dumbrăveni*, din județul Botoșani, sat situat între râurile Siret și Suceava, pe drumul dintre Burdujeni și Botoșani.

Acest fiu al lui Mihai, trebuie să fi fost Ioan, acel care în călugărie, a luat numele de Ierotheiu, și a fost Episcop al Hușilor.

Că familia Borș a fost statornicită în Dumbrăveni, sunt documente care dovedesc aceasta.

Cu cine a fost căsătorit Borș, viitorul Episcop, nu știm. A avut, însă, un fiu *Ilie Borș*, căsătorit cu *Ileana*, fata lui *Toader Bădiliță*, Vornic de Suceava, care Ilie a avut și el un fiu *Kiriak*, pe care-l găsim locuind în Dumbrăveni.

La 10 Iunie 1799, Andrei Cazacliu din Dumbrăveni, vinde lui Kiriak Borș doi robi, cu următoarea scrisoare:

« Eu Andrei Cazacliu adevăresc cu această scrisoare a mea, la mâna dumisale vataului *Kiriak Borș*, precum să se știe că pe Maria, fata lui Ion țiganul i a Catrinei țigancei, am vândut-o dumisale vataului Kiriak Borș, cu tocmală 230 lei, adică două sute treizeci lei, bani gata, luați în mânele mele, care pe Ion țiganul și pe Catrina, părinții Mariei, de mai sus arătați, îmi sunt și mie de cumpărătură; pe Ion țiganul l-am cumpărat dela dumnealui vel Paharnic Iordache Lână, și pe Catrina, dela dumnealui răposat Căminar Costandin Cozmiță, de care pe această pomenită de mai sus aratăta Marie, ce am vândut-o dumisale Kiriak Borș, să-i fie dumisale dreaptă roabă, atât dumisale și tuturor următorilor clironomi ai dumisale în veci de veci, să o aibă a stăpâni ca pe o dreaptă roabă, și orice pricină ce s'ar ivi asupra acestei țigance, atât de cătră neamurile mele, și ori de cătră cine, eu să aib a răspunde. Care la această vânzare și tocmală a noastră s'au mai întâmplat și alte obraze, pe care i-am poftit de au iscălit marturi. Și după această scrisoare să aibă a-și face dumnealui și carte gospod, și spre încredințare am iscălit puind și pecete. 1799 iunie 10 ».

Andrei Cazacliu

(Pecete cu fum cu anul 793).

« ...martur, care m'am întâmplat la Dumbrăveni, când au dat țiganca.

« Poftit fiind de dumnealui kir Andrei Cazacliu, am scris această scrisoare unde am și iscălit martur ».

Grigori Cozmiță.

Vânzarea fetei acesteia de ȝigan, a pricinuit o intervenție a unui ginere a lui Cazacliu, care, la 22 Martie 1802, se adresează lui *Kiriak Borș, la Dumbrăveni*, cu o scrisoare a cărei adresă este astfel redactată:

« Cîstit al meu ca un frate, dumisale *badilui Kiriak*, cu frățască dragoste să să deie, *la Dumbrăveni* ».

Cuprinsul scrisorii este următorul:

« Cu frățască dragoste mă închin dumitale bade Kiriak,

« Pentru o față de ȝigan ce ai cumpărat dela socru meu, anume Mariea, și eu fiindcă n'am știut nimic până acum, poftesc pe dumneta ca să mă înștiințez cu ce chip ai cumpăratu dela socru meu, ca să știu în cât ai cumpărat-o, ca să-ți trimet banii ce ai dat dumneta pe dânsa, fiindcă ȝiganii sânt de baștină și eu mă protimisăscu ca s'o ieu, și sânt a dumitale ca un frate ».

(Iscălitura nu se poate descifra).

Murindu-i soția, Ioan Borș s'a călugărit la mănăstirea Putna, în Bucovina, luând numele de *Ierotheiu* (Ieroftei), sau *Irothei*, precum se iscălea el. Putna era cea mai apropiată de Dumbrăveni, dintre mănăstirile în vază, din Moldova.

Condiția socială a lui Ierotheiu și calitățile sale alese l-au urcat, în scurtă vreme, în scaunul de egumen al mănăstirii.

Diptihonul îl amintește pentru anul 1743, când el era Episcop al Hușilor, ceea ce ar fi de neînțeles. Dar astfel de lucruri se obișnuiau, pe la mănăstiri. Așa, chiar la Putna, egumenul Ghedeon este amintit de diptihon pentru anul 1741, pe când el a egumenit abia în 1742 ¹⁾).

Ca activitate a lui Ierotheiu, în scurtul timp a egumeniei lui, se citează jalba pe care, la 23 Iunie 1743, a făcut-o către Vodă, pentru împărțeala ȝiganilor dela Rădăuți, cu mănăstirea Putnii, și în urma căreia s'a poruncit lui Iosifache, ispravnicul Sucevii, să cheme față amândouă părțile și să le facă împărțeală pe dreptate ²⁾).

La 1742, fără arătarea lunii și a zilei, Nikifor, Mitropolitul Moldovii iscălește un act care constată că, în unire cu Theofil,

¹⁾ Dimitrie Dan: Mănăstirea și comuna Putna, p. 120. Edițiunea Academiei Române, 1905.

²⁾ Dimitrie Dan: op. cit., p. 284.

episcopul Romanului, și cu Varlaam, episcopul Rădăuțului, au ales episcop la Huși pe « cinstitul între ermonași anume kir Ierofteu, împodobit cu înțelepciune sufletească și vrednic și destoinic foarte și plecat întru viața călugărească spre rânduiala arhieriei ».

Documentul acesta este publicat și de d-l N. Iorga, în « Studii și Documente », vol. VII, p. 341, cu arătare că este din colecția d-lui Artur Gorovei. D-l Iorga scrie și următoarea notiță: « Actul e un *unicum*, căci nu se mai află altul prin care Mitropolitul să mărturisească pentru alegerea unui episcop ».

Cuprinderea actului este aceasta:

« Nikifor, cu mila lui Dumnezeu, Mitropolit Sucevii, prea cinstit și exarh plaiului.

« Dacă vremi ce vrea și trebuia și la sfânta Episcopie a Hușului să să hirotonească cătră cuvântătoarele oi de acolo grija și privigherea de păstorie Spsenii, cum poruncesc dumnezeștile și sfintele pravile, Smerenia noastră în grijă multe fiind ca să află eu să primească folosința sufletească, căutând, aflat-am pre cinstitul între ermonași anume kir *Ierofteu*, împodobit cu înțelepciune sufletească și vrednic și destoinic foarte și plecat întru viața călugărească spre rânduiala arhieriei, pre acesta chemat-am și pe pravilă cu sorțu s'au ales de cei ce s'au aflat la noi arhieriei și de Dumnezeu iubitori episcopi, anume kir Theofil, episcopul Romanului, și kir Varlaam, episcopul Rădăuțului, frați și întocmai slujitori nouă, și pre acesta hirotonisitu-l-am episcop la acea sfântă episcopie a Hușului, cu chemare și cu darul a prea sfântului și închinătorului duh. Drept aceea dator este acesta de Dumnezeu iubitor episcop să margă la acea episcopie care i s'au orânduit dela Dumnezeu, să pască sufletele pravoslavnicilor dintru dânsa și să facă toate câte sânt ale arhieriei neapărat, ceteti să însemneze, cântăreți și purtători de crâșnici, ipodiiaconi și diiaconi să facă și să-i aducă și să orânduiască preoții, și duhovnici să puie, și călugări să facă, peste mic și mare, și dumnezeștile biserici să sfințască, și, cum am zis, câte se cuvin arhierului pe legea noastră să le facă, și să să plece și Smereniei noastre. Drept aceea datori sânt și creștinii de acolo, adică preuții și oamenii toți, să să cucerească lui și să i se plece lui întru toate, și mai cu samă spre acei ce va avea cuvânt de spăsănie sufletului, să-l cinstească, să-l iubească și să-i dea lui toată cheltuiala bisericeii, și ori pe care cu cale îl va afurisi, să fie afurisiți, și să aibă voie a lega și a deslega. Pentru care dar și această praxie a noastră de întărire se dă la acest iubitor de Dumnezeu episcop kir *Ierofteiu*, fratelui și întocmai slujitoriu Smereniei noastre ».

Nikifor, Mitropolit Moldovii.

La veletul 7250.

(Pecete: « Pecete Mitropolie Sucevei. Nikifor Mitropolit, 1740 ».

Activitatea lui Ierotheiu, ca episcop al Huşului, este arătată de Episcopul Melchisedek, în lucrarea menţionată.

El a stăruit să se scoată de sub împresurare moşiile Episcopiei, precum moşiile Toporul şi Căcăcerii, din ținutul Lăpuşnei.

Tot în acel an, Ierotheiu scoate carte domnească prin care se împuterniceşte Episcopia a lua dijmă din viile de pe proprietatea ei, iar vădrarilor li se porunceşte să nu se amestece.

Episcopia era în judecată cu răzăşii din Buneşti, judeţul Fălciului, pentru o sută de pământuri. După cererea lui Ierotheiu, Domnitorul a rânduit pe Stefan Ruset, ispravnicul de Vaslui, să cerceteze la faţa locului. Faţă cu apărarea făcută de Ierotheiu şi a documentelor ce a prezentat, Ispravnicul a găsit că Episcopia stăpâneşte cu dreptate pământul în pricină şi a respins cererile răzăşilor.

În 1745 a obţinut dela Domnie dreptul de a-şi aduce 10 oameni din ţările vecine, pentru serviciul Episcopiei, şi scuteală de a plăti banii pecetilor pe aceşti 10 oameni: «Peceti se vor da şi acestora, dar banii pecetilor li se vor ridica dela visterie».

Greutăţile olacului erau lăsate toate în sarcina Episcopiei. La 1750, Ierotheiu intervine la Domnie şi capătă o carte, prin care târgoveţii de Huşi sunt îndatoriţi să poarte ei greutatea olacului.

În acelaşi an 1750, capătă dela Constantin Racoviţă Vodă o carte de reînnoirea dreptului dat Episcopiei asupra viilor paragine, drept căzut în desuetudine, şi tot în 1750, Domnitorul hotărăşte, după tânguirea lui Ierotheiu, asupra lui Tacu Frătiţă, ca acesta să nu mai pescuiască iazul dela Brădiceşti.

Un număr de locuitori se aşezară pe locuri de ale Episcopiei, în oraşul Huşi, fără să plătească vreo dare în ajutorul Episcopiei. Ierotheiu se tânguieste Domnitorului, care, la 6 Septembrie 1752, hotărăşte ca toţi acei locuitori să dea, pe fiecare an, câte doi lei de casă, pentru ajutorul Episcopiei.

Atâtea drepturi de ale Episcopiei de Huşi, pe care antecesorii Episcopului Ierotheiu le neglijaseră, în dauna Episcopiei.

Devotat cu totul intereselor Episcopiei sale, Ierotheiu nu lasă niciun prilej de a-i mări averea.

Pe vremurile acelea, ȧiganii robi erau obiecte care formau inventarul averilor; pe un ȧigan şi o ȧigancă i-a adus Ierotheiu

în proprietatea Episcopiei, prin cartea Domnitorului Constantin Racoviță, din 25 Ianuarie 1752, care glăsuște:

« De vreme ce Sfânta Episcopie a Hușilor fiind lipsită de țigani, și înștiințându-ne Domnia mea prin cinstit părintele și rugătorul nostru Sfinția Sa kyr Ierotheiu, Episcopul de Huși, că un țigan anume Sava, om străin, cu țiganca lui, căzând de câțeva vreme acolo la Episcopie, iată că Domnia mea m'am milostivit și am dat danie sfintei Episcopii pe acest Sava țigan, cu țiganca și cu toți copiii lor, ca să fie drepti șerbi a sfintei Episcopii ».

Activitatea Episcopului Ierotheiu nu s'a mărginit numai la conducerea treburilor gospodărești ale Episcopiei, pe care o cârmuia. El a avut un rost și în treburile țării, luând parte activă la multe evenimente importante din viața Moldovei.

Până la el, episcopii aveau un drept recunoscut prin canoanele bisericești de a pedepsi pe acei creștini cari se abăteau dela legile și regulile statornicite. Atunci nu era cunoscut principiul separațiunii Bisericii de Stat; drepturile și prerogativele Domnitorului țării și ale Mitropolitului se confundau. Fiecare dintre ei reprezenta și puterea judecătorească și cea executivă și foarte adeseori atribuțiunile lor se încâlcau. Dacă Mitropolitul exercita autoritatea sa asupra clericilor, avea dreptul, după canoane, să o exercite și asupra laicilor, în legătură cu religia. Acest drept nu-l avea Domnitorul; autoritatea lui se întindea asupra laicilor, numai în ceea ce privește relațiunile lor cu particularii și cu autoritățile laice.

Episcopul Ierotheiu, descălicat din o țară mult mai civilizată decât Moldova noastră, și având, prin urmare, o cultură superioară, cunoștinți generale mai întinse și o concepție necunoscută cârmuitorilor noștri din vechime, și-a dat seamă că este ceva anormal în chipul de conducere de până atunci, și că în inspecțiile ce face în eparhia lui și în dispozițiile ce ar lua, ar putea să vie în conflict cu boierii și chiar cu mănăstirile, care aveau anumite privilegii, ce ar fi putut să fie atinse, să fie jignite, a găsit de cuviință să se adreseze Domnitorului, stăpânitorul țării, și să capete dela el împuterniciri speciale pentru a-și exercita autoritatea, pe care credea el că o are.

În acest scop, obține dela Ioan Mavrocordat, următoarea carte domnească, în anul 1746:

« Noi, Ioan Neculai Voevod, Boj. milost. Gospodar zemli Moldavskoi.

« Dat-am cartea Domniei mele cinstit părintelui și rugătorului nostru, Sfinției Sale kyr Erothei, episcopul de Huși, și pe cine va trimete să fie volnic, cu cartea Domniei mele, a cerca în eparhiile Sfinției Sale, pentru călugări și călugărițe, și pentru preuți și diiaconi mirenești, și pentru feciori holtei sau fetele lor mari și tot clirosul Bisericei, cari sânt necăsătoriti, și iarăși să mai cerce pentru cumătrii și cuscii și cununii, și pentru sânge amestecat, și pentru cei ce șed necununați, și pentru toate care se fac afară de lege și de învățătura sfintei pravili, și pe unde s'ar afla greșele ca acestea, ori pe la mănăstiri, ori prin sate domnești ori boierești, ori călugărești, pe toți să aibă a-i giudecă, și a-i certă, și a-i canoni, pe fieștecare, cu sfânta pravilă. Iară alții nimeni să n'aibă cu unii ca aceștia ce scrie mai sus, nici a-i giudecă, nici a-i globi, nici boierii, nici ispravnicii de pre la ținuturi, nici nemeșnici pârălăbești, ce numai Sfinția Sa Episcopul va avea treabă cu dânșii, de vreme că pentru unii ca aceștia poruncește sfânta pravilă să nu se giudece cu giudeț mirenesc, ce să să giudece cu giudeț sufletesc. Fără numai de s'ar tâmpla moarte de om, sau furtușag, aceste se vor căuta cu giudecata Divanului domnesc, și nime să nu stea împotriva cărții Domniei mele ».

Reputația de om cu mintea sănătoasă, de judecător bun și nepărtinitor, pe care și-o făcuse episcopul Ierotheiu, îl îndeamnă pe Domnitorul țării să-l însărcineze cu cercetări în pricini civile, care, de obicei, intrau în atribuția dregătorilor de județe.

Așa, în multe rânduri a fost el delegat să cerceteze chestiuni de prigonire între răzăși. « Episcopul cercetează, și dă mărturii de cele constatate, pentru înaintarea proceselor la Divanul domnesc. În una din aceste mărturii, din 1747, pentru hotarul moșiei Voloșenii, Ierotheiu se exprimă așa: Chemând înaintea Smereniei noastre..... Au mărturisit înaintea Smereniei noastre... ».

În 1748, Domnitorul Grigori Ghica, cheamă pe Ierotheiu, ca împreună cu Iacov, episcopul Rădăuților, și cu Ioanichie, episcopul Romanului, să facă un așezământ pentru școli.

Pe lângă bisericile din orașe, și chiar pe la unele de prin sate, au existat, încă de mult, un fel de școli, ai căror profesori erau preuți sau dascăli, iar programul învățaturii consta din meșteșugul de a scrie și a ceti. Abecedarul vremurilor acelora era Ceaslovul.

Dacă erau astfel de școli pe lângă bisericile din sate și orașe, ar fi greu să admitem că numai pe lângă episcopii nu era nicio școală de acestea. Am fi chiar în drept să presupunem că școlile de pe lângă episcopii înlocuiau seminarele de mai târziu, din care se recrutau preoții.

Sfatul dela Curtea domnească, la 25 Decemvrie 1748, a reglementat școlile dela episcopiile de Huși, de Roman și de Rădăuți, dacă presupunem că ele existau, sau le-a înființat atunci, dacă nu erau.

Hrisovul domnesc, după ce statornicește asupra școlilor din Iași, zice:

« Facem știre tuturor cui se cade a ști pentru rândul școalelor de învățatura cărții, de vreme ce în țara aceasta din nepurtare de grijă a domnilor, neobicinându-se mai din nainte vreme a se ținea școale de învățatură, era multă prostie, că și cei puternici, ce cu puterea lor ținea dascal pentru copiii lor, încă și cu învățatura cea desvârșit nu se proposea, rămăind cei mai mulți tot neînvațați, iar prostimea cu totul se afla lipsiți de podoaba învățaturii. Și fiindcă școalele sânt ca o fântână din care se adapă obștescul norod cu îndestularea învățaturii, și a înțelepciunii, care învățatură îl face pe tot omul a cunoaște Dumnezeuirea, a pricepe legea cea pravoslavnică, a procopsi pe oameni cu înfrumusețarea vorbii, și practica cuvintelor, a învrednici a se face preuți iscusiți, și dascali învațați, dela care curge mult folos, atât bisericesc, cât și politicesc » ¹⁾.

După o lungă motivare a necesității învățaturii, pentru toate clasele sociale, trecând la necesitatea școlilor de pe lângă episcopii, cartea domnească zice:

« Inșă socotindu-se că unele ținuturi fiind depărtate, nu pot ajunge toți locuitorii cu copiii lor la școalele dela Eși, și mai vartos cei săraci, fără putință, și pentru ca să cuprindă să se împărtaşească toți de această milă, s'au socotit la trei episcopi a țării să se mai așeze trei școale slovenești și românești, la trei episcopi: la Roman, și la Rădăuți și la Huși, pentru care să aibă purtare de grijă sfințiile sale episcopii, a găsi dascali învațați la slovenie, ori și la românie, ori din cei ieșiți din școalele dela Eși, ori dintr'alții, și să așeze la fieștecare Episcopie câte o școală de învățatura copiilor, și acei trei dascali dela acele trei școale să fie datori a se sili cu învățatura copiilor, atât cu sârbia cât și cu românia, și lea

¹⁾ Uricarul lui Teodor Codrescu, I, p. 61. In Uricarul este o greșeală, tipărindu-se « Dorotheiu », în loc de « Ierotheiu », numele episcopului de Huși.

lor s'au rânduit câte 80 lei de dascal pe an, care bani să-i eie pe giurădate la sfântul Gheorghie și pe giurădate la sfântul Dimitrie, însă Sfinția sa părintele Mitropolitul să deie acei bani din banii preuților, ce arată mai sus, la mâna episcopilor, și episcopii să plătească dascalilor, și acei dascali să aibă și scuteală de birul visteriei, nici un ban să nu deie, numai să păzască slujba lor, grijindu-se de învățătura copiilor, și iarăși sfințiile sale episcopii să facă neconținută cercetare, adese luându-le sama cum învață copiii și la ce se sporesc, ca și dascalii să se silească, și copiii să se pricopsască cu învățătura ».

« Banii preuților », de care se face mențiune, era un impozit pus preuților și diaconilor, cari trebuiau să dea, în fiecare an, câte un galben, la Mitropolie, anume pentru întreținerea acestei școli.

Glasul lui Ierotheiu a fost ascultat, în sfatul acesta. El era cel mai în măsură să reglementeze în asemenea chestiuni.

Despre școala organizată de Ierotheiu, Episcopul Melchisedek scrie următoarele:

« Ceea ce este fără de nicio îndoială, dela timpurile aceste la Episcopia de Huși totdeauna a ființat școală, precum se vede din planul acestei Episcopii, făcut de Iorest Dan, ce au fost dichiu sub episcopul următor, în care se arată, la No. 15, casa de școală, în preajma Episcopiei, despre Răsărit. Acolo totdeauna a existat școala, precum țin minte chiar contemporanii, până la incendiul din anul 1847, când împreună cu orașul a ars și casele cele de școală. Ele au rămas în ruină, fiindcă s'au cumpărat de cârmuire alte case de școală. Acum casele acele vechi de școală au devenit proprietate a D. Anastasie Condrea, care le-a reparat, și trăiește în ele ».

În 1749, Constantin Mavrocordat a făcut o adunare a țării, pentru a hotărî în chestia vecinilor.

La acest sfat, pe lângă Mitropolitul Nikifor, au fost chemați Ierotheiu, episcopul Hușilor, și Iacov, episcopul de Roman. În adunarea aceasta, s'au hotărît relațiunile dintre proprietari și vecini, statornicindu-se că vecinii nu sunt robi.

Un act de o mare însemnătate, pentru istoria Bisericii noastre, a fost semnat și de episcopul Ierotheiu, la 1 Ianuarie 1752.

Dela întemeierea Moldovei, toți mitropoliții, și toți episcopii, câți au păstorit, au fost numai pământeni: moldoveni. O singură excepție, și aceasta din cauză de forță majoră, s'a făcut

cu Nikifor, călugăr dela mănăstirea Neamțului, care deși grec de origină, a fost numit mitropolit al Moldovei, în vremi tulburi.

Temându-se ca nu cumva un asemenea fapt neîngăduit să se mai poată repeta, un mare sobor, compus din Mitropolitul și episcopii, și din egumenii tuturor mănăstirilor din Moldova, convocat la Mitropolia din Iași, a hotărât, într'un singur glas, ca niciodată să nu poată să fie numit un străin în ierarhia Bisericii din Moldova.

Hotărîrea aceasta a sinodului dela 1 Ianuarie 1752, e așa de frumos scrisă, și afurisenia care se aruncă asupra aceloră ce s'ar abate dela hotărîrea luată, e așa de înfiorătoare, pentru un creștin, că se impune să o reproducem în întregime, ca un document de mare valoare:

« Iacob cu mila lui Dumnezeu Arhiepiscop și Mitropolit Moldaviei.

« În știință dăm tuturor cui se cade a ști, de vreme ce fieștecare țară are osebite obiceiie, și se țin și se păzesc cu obiceiiele sale, după cum și sfânta pravilă poruncește și întărește asupra obiceiului țării a se urma și a se păzi. Cuvine-se dar nu numai a păzi oricine obiceiul țării și al patriei sale, ca să steie nemutat și necălcat ce încă și apărător cu toată tăria ca să fie, asupra protivnicilor ce se ispitesc a călca obiceiul cel bun și de folosul țării. Fiind dar obiceiul și întru această de Dumnezeu păzită țară, mitropoliți și episcopi din străini să nu se facă, fără numai din pământeni, care obiceiul din descălicătura țării și până acuma așa s'au urmat, și s'au păzit, și niciodată altul străin nu s'au întâmplat să fi fost priimit la păstoria vreunui scaun, fără numai la veleat 1751, la vreme ce au venit oștile moschisești de au călcat pământul acestei țări. Atuncia, din oarecare pricină lipsind Mitropolitul ce au fost la păstoria acestui scaun, anume kir Antonie, lăsând Mitropolia pustie s'au dus cu Moscalii în țara lor, și fiind trebuință a se așeza alt Mitropolit, atuncia pentru multa râvnă și vrednică de toată cinstea și podoaba arhierească ce s'au găsit la un mitropolit străin grec, care s'au aflat aicea în țară, anume kir Nikifor, care au priimit călugărie dela mănăstirea Neamțul, cu tot soborul bisericesc și politicesc, l-au poftit, priimindu-l să li fie păstor, însă cu această tocmală, după dânsul altul străin să nu mai fie, apucându-se el că va alege pre urma lui pre unul din episcopii pământeni, să-l așeze la scaunul Mitropoliei, ca să nu se strămute obiceiul țării. (Însă aceasta s'au făcut nu că doar nu se afla la acea vreme vreunul din episcopii țării vrednic de păstoria Mitropoliei, ci mai vârtos ca să se acopere numele cel de hainlăc a lui Antonie). Și până au fost în vârsta firei și întregimea minței, s'au mulțămît toată obștia de cătră dânsul. Iară dacă l-au supus vârsta bătrânețelor, de au slăbit din fire, și mintea viindu-i

până la atâta slăbiciune, cât oricine ce-i vrea zice de fieștece lucru, se lăsa priimit, atunce fiind îndemnat de oamenii săi, l-au supus ca să eie o somă de bani dela unul din străini grec, carele se cerca cu mare somă de bani, să încapă la Mitropolie, și să-l așeze pre acela Mitropolit, care lucru cu puterea banilor afară din hotărîrea pravilei au venit să se facă. Ci stându-i împotrivă pământenii, apărându-se cu obiceiul țării și cu tocmala ce au avut cu proin Mitropolitul Nikifor, când s'au priimit Mitropolit, s'au apărat scaunul de alții străini. Dar îndestul că până a se îndrepta sfânta Mitropolie, au sosit la mare pagubă și datorie, și cu totul lipsită, rămăind numai piatra. Ci dar noi cari Dumnezeu ne au adunat cu darul său, la vremea aceasta, am cercetat de cele ce ni s'au căzut de folosul sfintei Mitropolii, făcând datoria noastră ce ni se cade a păzi hotarele obiceiului țării și a dreptății, și cu județul sfintei pravile, și cu puterea darului ce ni s'au dat dela Sfinția sa cu sobor. Și după cum însuși sfântul Dumnezeu au povățuit cu darul său pentru sfânta Mitropolie, așezând cele ce se clătise peste obicei, din întâmplarea mai sus arătată, hotărîm și legăm ca fieștecând, atât în vremele cele ce vom trăi noi, cât și în cele viitoare a urmașilor noștri, ca nicidecum obiceiul țării, și a sfintelor scaune a eparhiilor țării, altă dată să nu se mai calce, nici să se strămute, ci oricând va avea trebuință țara de păstor la vreo eparhie, să urmeze obiceiul țării, și din pămâtenii să se aleagă mitropolit sau episcop, iar străin niciodată să nu se priimească, nici să mai intre altul străin la păstoria vreunui scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar și fără bani, sau măcar cu prieteni să-și isprăvească împotriva pravilei și obiceiului pământului. Datori să fie atât soborul bisericesc cât și politicesc, dela mare până la mic, ca să steie cu toții ajutor dreptății și obiceiului țării, și sfânta pravilă a se călca nicidecum să nu îngăduiască, nici să priimească pe un călcător ca acela, nici să aibă sfânta Mitropolie o strâmbătate ca aceasta, cât va trăi această de Dumnezeu păzită țară, încă și aceasta să fie în știința tuturor, că această sfântă Mitropolie a Moldaviei din început au fost închinată la Ohrida, și la zilele răposatului luminatului Domn, fericitul întru pomenire Alexandru Voevod cel bun și bătrân, Andronic Paleologul, fiul lui Manoil Paleologul, împăratul grecesc, viind cu întâmplare prin țara aceasta, mergând dela Beciu la Țarigrad și plăcându-i țara, și acest norod creștinesc, și mulțămindu-se și de cinstea ce i-au făcut Domnul cu Sinatul, și cu tot soborul bisericesc, petrecându-l din munte și până în Dunăre, și acel împărat așezând și altă orânduială a politiei boerilor, și înțelegând și de Mitropolia Moldovii că este închinată la Ohrida, după ce au mers la Țarigrad, au spus părintelui său Mihail Paleologul și au isprăvit cu sobor, după făgăduința ce dedese, rădicând Mitropolia Moldaviei de supt ascultarea Ohridului, au făcut-o ca să fie ca și Ohridul nesupusă nicăiri, trimețând Mitropolitului și Coroană și Sacos și au întărit acest așezământ și cu hrisoave împărătești. După cum preosfințitul și răposatul Gheorghe Mitropolitul mărturisește cu jurământ și cu suflul său că el au văzut acele hrisoave împărătești în mănăstirea Neamțului, întru acesta chip

scriind. Și prăpădindu-se hrisoavele la vremea nepăcii, când cuprinsese Leșii partea muntelui, și ca să nu se întunece știința acestui lucru, au scris singur Gheorghe Mitropolitul Moldaviei, cu condeii săi, adevărind povestea cu sufletul său și cu jurământ, să fie în știința urmașilor săi, și de vreme ce și cu ochii noștri am văzut scrisoarea lui Gheorghe Mitropolitul, întru aceștia chip scriind. Și ca să nu se piardă această așezare împărătească, noi încă cu sobor o adevărim și o încredințăm urmașilor noștri. Ci cu toate aceste oricine s'ar ispiti să calce obiceiul sfintei Mitropolii, sau altor scaune, cu mijlocire de bani sau cu prieteni nămiți cu dare, care lucru este afară din pravilă, vrând preste obiceiul a băga pe vreun străin la vreo eparhie, și atât din partea boerilor pământeni cât și din străini de s'ar amesteca făcându-se sfătuitori și îndemnători, și apărători și împotrivitori pravilei și obiceiului țării și a dreptății, pre unii ca aceia cu toții împreună, ca dintru o gură, îi legăm și îi blăstămăm și întru acesta chip zicem: să fie blăstămați de Domnul Dumnezeu a tot puternicul, și de a sa prea curată Maică și pururea Fecioară Maria, de slăviții 12 apostoli, și de acelea a toată lumea sfinte șapte soboare, și de toți sfinții; fierul, pietrele și lemnele, și toată firea neputrizaătoare să putrezească și să se risipească, iar trupurile acelora să steie întregi; să aibă parte cu Iuda vânzătorul de Hristos, și cu proclutul Arie, și cu alți eretici, să-i înghită pământul de vii, ca pre Datan și Aviron, să-i lovească cutremurul lui Cain, și bubele lui Ghiezi, copiii lor să rămâie săraci și muierile lor văduve și toată averea lor să fie întru jăfuire, și casele lor întru răsipire. În toată viața lor procopsală să nu aibă și iertare să nu afle. Așijderea și de Smereniile noastre, cari mai jos sântem iscăliți, cu puterea ce avem dela Domnul Dumnezeu, pre unii ca aceia orice obraz ar fi, îi afurisim și-i blăstămăm, și-i legăm supt tot blăstămul ce scrie mai sus, ca pre niște stricători obiceiului țării, și împotriva sfintei pravili. Iar care s'ar sili și s'ar nevoi ca să ție și să păzască nestrămutat și neclătit obiceiul țării, duple cum arată legătura noastră aceasta, adică a nu se primi niciodată străin, ori la ce scaun arhieresc al țării acesteia, să fie eretați și blagosloviți, și de Domnul Dumnezeu, și de Smereniile noastre în veci, Amin. Leat 1752 ghenarie 1 » ¹⁾).

Așezămintele vechi ale Moldovei dădeau drept episcopilor să numească pe starostele de bresle din orașele de reședință.

Dreptul acesta nu era contestat; cu toate acestea Ierotheiu, văzând că se încep oarecare prefaceri în așezămintele țării, precum fusese rânduirea relațiilor dintre boieri și țărani de pe moșiile lor, un adevărat început de revendicare democratică, și pentru a nu i se putea contesta dreptul acesta, a stăruit și Domnitorul Constantin Racoviță, la 11 Ianuarie 1750, a dat

¹⁾ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catredalei mitropolitane din Iași*, p. 24. București. Tipografia Cărților bisericești, 1888.

o carte domnească, prin care îi întărește dreptul de a numi pe starostii breslelor :

« De vreme ce ai noștri cinstiți părinți și rugători, numiți arhieriei, după testamentele vechi au avut acea volnicie a pune staroste de bresle la târgurile pe unde sânt episcopi, cum și aice în Eși pune Sfinția sa părintele Mitropolitul, care rânduială se păzește și până astăzi, atâta în Eși cât și la târgul Romanului și la Huși, iată dară după alegerea Sfinției sale Episcopului de Huși, pe cine va socoti a fi om ca acela de ispravă, vrednic de stărostie, îl volnicim și Domnia mea cu cartea aceasta să-și păzască rânduiala sa, după testamentul breslelor, și toate să urmeze după obiceiul vechiu, și altul nimene să nu se amestece. Vlet 726o, ghenar 11 ».

În anul 1752, Ierotheiu simțindu-se îngreuiat de vreme, a demisionat din demnitatea de episcop al Hușului.

La 10 Mai, a adresat Mitropolitului următoarea « paretisire » :

« Smeritul Ierotheiu, cu mila lui Dumnezeu Episcop Hușului

« Căutând și socotind să pociu cunoaște ce este omul, și alt n'am socotit, fără cât praf și cenușă, și am întrebat și de Ecclesiastul, și acea socoteală mi-au adevărit. Drept aceasta am socotit să nu mor, ci să înviez, și am socotit să mă duc la pocăianie, fiind cuprins de slăbăciune și neputință. Am închinat omoforul pre Sfântul Prestol, și paterița întru mâinile prea luminatului și de Dumnezeu încoronatului și prea înălțatului Domn Io Costandin Mihail Cehan Racoviță Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn țării Moldovei, și cu știrea și blagoslovenia Sfinției sale părintelui kyr Iacov Mitropolitului, și a tot sfințitul Sobor, și cu voia a tot blagorodnicului Senat a Măriei Sale Domnului, și mila lui Dumnezeu să fie cu toți. Și mă rog la tot norodul creștinesc pravoslavnic să mă ierte, și Dumnezeu să-i ierte pre toți. Amin. Vleat 726o, maiu 10 ».

Frumoasă pildă a omului crezător în Dumnezeu, și iubitor de semenii săi.

Unde s'a retras Ierotheiu ?

Probabil că la mănăstirea Putnei, de unde era de metanie, și unde trebue să fi murit și să fie înmormântat.

Între documentele mănăstirii Putna este un izvod dela Ierotheiu, episcopul Hușilor, de câte au dat danie sfintei mănăstiri Putna, cu data de 26 Iunie 1752 ¹⁾.

¹⁾ Dimitrie Dan, *o. cit.*, p. 216.

După retragerea la mănăstirea Putna, n'a mai trăit mult Ierotheiu.

Un document din 1753, privitor la o judecată ce a avut Tacu Frățișă din Bunești, ținutul Fălciului, și cu alți răzeși de acolo, vorbește de « răposatul » Ierotheiu ¹⁾.

Ierotheiu a avut un fiu, pe *Ilie Borș*, care a fost însurat cu *Ileana*, fata lui *Toader Bădiliță*, Vornic de Suceava, care era de locul lui din satul *Crivești*, din ținutul Sucevii, partea rămasă în Moldova, astăzi ținutul Baia, în apropiere de târgșorul de astăzi Lespezi, sat care se numește și în zilele acestea: *Bădilița* ²⁾.

Ilie Borș, care a murit în 1791, a avut și el patru copii:

- a) O fată, căsătorită cu Constantin Kirus, din Basarabia;
- b) *Lupu Borș*, căsătorit cu Catrinuța Botez, mort în 1803;
- c) *Mihalachi Borș*, căsătorit cu Ana Capșa;
- d) *Kiriak Borș*, născut în 1755, căsătorit cu Ileana, fata lui Vasile Ciurea, dela Tâmpeschi, lângă Folticeni; mort la 9 August 1813.

Kiriak Borș, care a continuat familia în linie bărbătească, a avut și el șapte copii:

- a) *Dumitrachi Borș*, născut în Aprilie 1793, căsătorit cu Ana Bosie, mort la 15 Mai 1865;
- b) *Petrachi Borș*, născut în 1801, căsătorit cu Frosa Sarandi, mort în 1866;

Acești doi frați nu au avut copii.

- c) *Zoița*, căsătorită la 31 Ianuarie 1816, cu Vasile Morțun, dela Cămârzeni, județul Sucevii, bunicul lui Vasile G. Morțun;
- d) *Catinca*, măritată cu Ioan Kazimir, din Basarabia;
- e) *Mărioara*, căsătorită cu Cozmiță;
- f) *Profira*, căsătorită în 1824 cu Hârlescu, moartă la 20 Martie 1829;

¹⁾ Episcopul Melchisedek, op. cit., p. 225.

²⁾ Despre Toader Bădiliță, a se vedea studiul meu, intitulat: « Toader Bădiliță, Vornic de Suceava », publicat în revista « Făt-Frumos », din Suceava, anul V, 1930, Nr. 2—3.

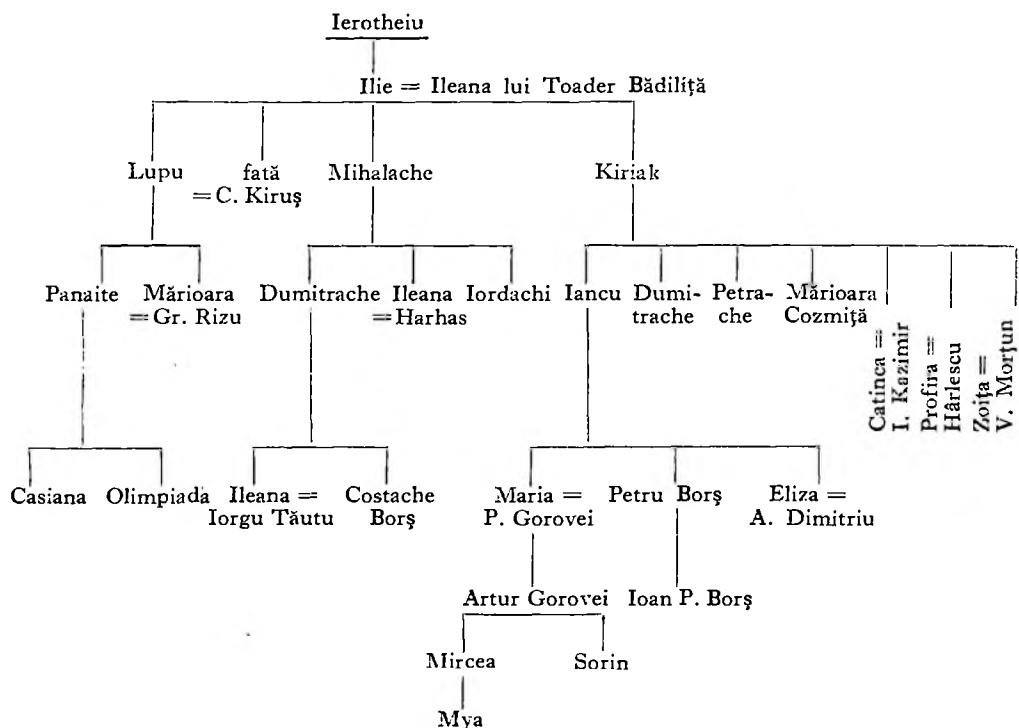
g) *Iancu Borș*, născut la 13 Decembrie 1808, a continuat firul familiei Borș. Căsătorit cu Catinca, fata Căminarului Ioniță Grigoriu (Văsescu), din Folticeni, de locul lui din Nănești, pe apa Siretului, în ținutul Putnii, a avut trei copii:

a) *Maria*, născută la 5 Februarie 1835, căsătorită cu Petru I. Gorovei, moartă în Focșani la 19 Septembrie 1898;

b) *Petru Borș*, născut la 29 Iunie 1853, în Cipiliuți (Basa-
rabia), căsătorit cu Frosa Codreanu din Galați, a făcut studii în Academia Mihăileană, din Iași, a luat doctoratul în drept la Torino, a fost magistrat, apoi avocat, și a murit, în București, la 14 Martie 1914;

c) *Eliza*, născută la 8 Septembrie 1840, căsătorită cu Alecu Dimitriu, din Leucușești, județul Sucevii, moartă la 8 Iunie 1919, în Folticeni.

Genealogia lui Ierotheiu, Episcopul Hușului, se rezumă în spița următoare:

Ultimul coborîtor, în linie bărbătească, al lui Ierotheiu, a fost *Ioan Borș*, fiul lui Petru Borș.

Ioan Borș, magistrat, a murit, în Galați, la 24 Septemvrie 1929, și cu el s'a stins familia *Borș de Budafalva*, ramura din Moldova.

TOMUL V: (1930—31):

Lei 330

W. MEYER-LÜBKE. Rumänisch und romanisch	Lei 20
RAMIRO ORTIZ. Per la fortuna del Petrarca în Rumania (1783—1928) »	20
IOAN BIANU. Inscriptii în limba gotică și în caractere runice descoperite lângă Folticeni	» 20
Dr. ANDREI VERESS. Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785) »	18
N. N. CONDIESCU. Istoria lui Alþidalis și a Zelidiei	» 40
G. F. CIAUȘIANU. Glosar de cuvinte din jud. Vâlcea.	» 75
ARTUR GOROVEI. Contribuțiuni la biografia lui Constantin Stamati . .	» 12
ION GHERGHEL. Goethe în literatură română	» 130

TOMUL VI: (1932—34):

Lei 280

LIVIU MARIAN. Alexandru Hasdeu și Academia Română	Lei 60
C. T. HARLEY WALKER. Limba irlandeză sau gaelică	» 6
ARTUR GOROVEI. Artistul Matei Millo	» 25
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre «Lexicon compendiarium latino- valachicum»	» 10
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Palestina	» 5
SEXTIL PUȘCARIU. B. P. Hasdeu ca linguist	» 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Palestina, Chipru și Muntele Sinai.	» 5
D. R. MAZILU. Sfânta Filoteia dela Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-literare	» 60
ARTUR GOROVEI. Contribuții la istoria literară	» 30
TUDOR VIANU. Influența lui Hegel în cultura română	» 60
ARTUR GOROVEI. Ierotheiu Episcopul Hușilor	» 20

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III

TOMUL I: (1923—24):

Lei 120

I. C. NEGRUZZI. Autografe române	Lei 6
I. C. NEGRUZZI. Ioan Bogdan, Al. Vlahuță, Al. Xenopol și manuscrise ale lor	» 5
ANDREI BÂRSEANU. Catechismul luteran românesc	» 5
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna I-IV	» 15
DRAGOȘ PROTOPODESCU. Unknown Congreve, a sheaf of poetical scraps	» 12
G. BOGDAN-DUICĂ. Gheorghe Lăzăr	» 40
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna V-VII	» 40

TOMUL II: (1924—25):

Lei 175

AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI. O operă de mare valoare	Lei 8
ALEXANDRU MARCU. Romanticii italieni și Românii	» 40
Dr. IACOB RADU. Doi luceferi rătăcitori	» 40
TH. CAPIDAN. Elementul slav în dialectul aromân	» 30
ȘTEFAN CIOBANU. Dimitrie Cantemir în Rusia	» 50
CONSTANTIN I. KARADJA. Despre lucrul apostolesc al lui Coresi . .	» 8

TOMUL III: (1925—27):

Lei 200

Dr. A. VERESS. Căntece istorice vechi ungurești despre Români . .	Lei 15
AL. VICIU. Suplement la «Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal»	» 10
N. CARTOJAN. Legendele Troadei în literatura veche românească . .	» 30
PER. PAPAHAĞI. Numiri etnice la Aromâni	» 15
G. POPA-LISSEANU. Un manuscris al gramaticii românești a lui I. Eliade-Rădulescu	» 8
Pr. V. URSĂCHESCU. Psaltirea slavonă (1577-1580)	» 12
S. PUȘCARIU. Dicționarul Academiei	» 15
RAMIRO ORTIZ. Goldoni e la Francia	» 40
AL. MARCU. V. Alecsandri și Italia	» 85
Dr. A. VERESS. Note și scrisori Șincaiane	» 15

TOMUL IV: (1928—29):

Lei 250

ION COLAN. Viața și opera lui Ion Barac	Lei 45
N. CARTOJAN. «Fiore di virtù» în literatura românească	» 60
ȘTEFAN PAȘÇA. Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni	» 32
I. A. BASSARABESCU. Două epoci din literatura română	» 6
Dr. ANDREI VERESS. Vechi istorici unguri și sași despre istoria Ro- mânilor (1760—1787)	» 50
N. IORGA. Note istorice asupra editării operei poetice a lui M. Eminescu	» 6
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre «Lexicon Marsilianum»	» 15
Dr. ANDREI VERESS. Pictorul Barabás și Românii	» 40

